6
M-c
BIBLIOTECA NAZIONALE
VITTORIO EMANUELE
12 A 57

quaerenti cuidam unde posset beatus
effici, responsum fuit ab Apolline
Delphico, gnoti seauton, idest nosceret
ipsum.

prosopica idest personalis
a prosopon idest a persona

C-114

M. A

MVI

B

ORA

Eiuſdem int

corum A

Quæ omni

primam S

ter viſa ſu

APVD

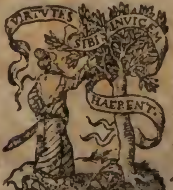
M. ANTONII MVRETI PRES-BYTERI, I. C. ET CIVIS R.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ORATIONES XXV.

Eiuſdem interpretatio quinti Libri Ethicorum Ariſtotelis ad Nicomachum.

Quæ omnia ab eodem authore poſt primam & alterã editionem diligen ter viſa ſunt, recognita, & emendata.

LVGDVNI,

APVD STEPHANVM MICHAELEM.

1579.

M. ANTONIVS MVRETVS S. D. SCIPIONI GONZAGÆ Marchioni, & S.R.I. Principi.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

OFFERO tibi munus Scipio Gonzaga, ſi aut ex ſua, aut ex tua dignitate ſpectetur, perexiguũ: ſi ex viribus meis, mediocre: ſi ex animo, magnũ. Orationes quædã ſunt, variis à me temporibus habitæ: quas, cum partim diſperſæ atque errantes vagarẽtur, partim apud me in aduerſariis neglectæ iacerẽt: nunc in vnum corpus collectas vt edi ac diuulgari paterer, amici quidã, multo mei hac quidem in parte, quàm par eſt, & quàm ego ipſe vellem, ſtudioſiores: impulerunt. Satis ſupérque fuerat, earum partim in ſcholaſtico puluere, atque in illis eruditorum hominum vmbraculis non tantum recto. vt dicitur, ſtetiſſe talo, ſed plauſum etiam, & ἐπισημασίας tuliſſe, partim in illo conſeſſu, quo nullum habet terrarum orbis anguſtiorem, & ſilentio auditas, & principum virorum teſtimonio commendatas fuiſſe. Superarat fortuna ſpes meas: quã ſæpius ſine cauſa experiri, negant eſſe ſapientis. Neque neſcius eram moroſiora ac difficiliora eſſe legẽ-

tium, quàm audientiũ, iudicia: ſæpéque acci-
dere, vt quæ audiẽtes mirabamur, eadẽ lege-
tes rideamus. Sed quid facerẽ? Cupiẽti mihi
iam latere, amici obſtiterũt; quibus parẽdum
fuit: ne, ſi in negando pertinax eſſẽ, ſuperbiæ
denique id potius, quã modeſtiæ, adſcribere-
tur. Cũ igitur inibi eſſet, vt ederẽtur, libẽter
arripui occaſionẽ diu optatã inſcribendi tibi,
vt nũc fit, aliquid depromptũ ex ſtudiis meis,
eadémque opera teſtificandi & iudicij de te,
& mirifici cuiuſdã amoris erga te mei. Verè
enim hoc dicam SCIPIO: cũ omnes qui te
norunt, ita te ament, vt eorũ nemo ſit, qui ſe
ſtudio atque obſeruantia tui cedere cuiquã
putet, ego tamẽ mihi videor diuturna & ac-
curata notatione & obſeruatione earum re-
rum, quæ te vſque eo omnibus amabilem
reddunt, ſingulare quiddam præter cæteros
πεπονθέναι. Quid eſt enim, quod ad cõcilian-
das ac deuinciendas hominũ voluntates va-
leat, quin id in te omni ex parte perfectũ re-
periatur? Nihil hic de ſumma atque anti-
quiſſima gẽtis veſtræ aut nobilitate, aut potẽ-
tia dicam: nihil te de toto illo genere bonorũ,
quod ita tuũ eſt, vt aliorũ ſit. Alios & iſta
amatores habẽt. Ego in te nihil amo, niſi te-
ipſũ. Itaque vt ille rex potẽtiſſimus ex amicis
ſuis aliũ dicebat eſſe φιλοβασιλέα, alium φι-

καλὴν ξυνεσιν: ita tu, alios eſſe, qui & alia in te amēt, me planè & ex animo φιλοστοργότατον eſſe tibi perſuadeas licet. Ac teipſum cū dico, ne illā quidem dico & oris & totius corporis dignitatē, quæ tibi omniū elegātiorum hominū animos primo ſtatim aſpectu cōciliat, conſtituēs, quoad eius fieri pōt, ante eorū oculos & ingeniū & mores tuos. Quāuis enim verè dixit neſcio quis poëtarū, gratiorē in pulchro corpore eſſe virtutē: ea tamen eſt in te veriorū ac ſolidiorū honorū copia, quæ te his ſecūdæ, vt ita dixerim, notæ, bonis cēſeri nō ſinat. Ingeniū excellens, & in quo, tanquā in pingui ac feraci ſolo, omnes te dignæ artes ita facilè cōprehendāt, vt eas nō ab aliis accipere, ſed ex te ipſe parere ac proferre videaris.

Quo tu vſus ita vt decuit, à Græca Latinaq́; linguæ intelligentia, à poëtarum, hiſtoricorū, rhetorum cognitione ad philoſophiam, & ad eam, quam tibi ab ineūte ætate propoſueras, quæque tibi nūc in amoribus ac deliciis, eſt theologiam ea celeritate properaſti, vt quæ honoris ac dignitatis præmia confecto ſtudiorū curriculo tribui ac decerni ſolēt, ea tu nūc meritiſsimò conſecutus ſis, cū adhuc maturū videri poterat, de animo ad illas grauiores diſciplinas adijciendo cogitare. Atque vt iſtius generis ingeniū nunquam ita eſſe otio-

ſum poteſt, vt omnino nihil agat: quod tibi da- batur à ſeueriotibus ſtudiis exceptis ac ſubſe ciui tēporis, eo tu quaſi ludibūdus, eas artes, in quibus ingenui adoleſcentes exerceri olim Athenis ſolebant, ita oēs didiciſti, itaque te in eis exercuiſti, vt in earū qualibet cū ſum mis artificibus cōparari facilè poſsis. Quid nunc ego mores illos tuos planè, vt poëtæ lo- quūtur, aureos laudem? Potuitne quiſpiam vnquā bonus tecū biduū viuere, tuæq; ſuaui tatis partem aliquā guſtare, quin, vt ſibi totā ætatem tecū exigere liceret, optauerit? Ita tu quod rariſsimi excēpli eſt, ſummā integrita- tem vitæ cum ſumma comitate ac facilitate copulaſti. Sed nolo nūc plura de te: ne ipſi ti- bi moleſtus ſim. Equidem cū de ſcriptis meis nō magnopere laborare ſoleā, tamē hūc librū præcipuè cupio & celebrari nūc, & ad poſte ros peruenire: vt exſtet aliquod teſtimonium iudicij de ſingularibus tuis virtutibus mei: In quo ne fortè quis eorū, qui te non norunt, (nā de iis, quibus tu notus es, nihil tale me- tuo,) aſſentationi & conſuetudini datum eſſe aliquid ſuſpicetur. Deum immortalē teſtor, nihil vnquam à me verius, magisq; ex ani- mi mei ſententia ſcriptum eſſe, quàm ea, quæ de tuis laudibus ſcripſi. A te peto, vt me ames, quo me ipſi mihi efficias cariorem. Va- le. Romæ Kal. Mai. 1571.

MAR

M. ANTONII MVRETI.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUEL

ORATIO PRIMA. HABITA VENETIIS MENSE OCTOBRI ANNO. M. D. LVI.

QVæ ſingulis hominibus ad dicẽdum accedentibus timorẽ facere conſueuerũt, patres ampliſſimi, vóſq; cęteri ciues ornatiſſimi, ea mihi ſeſe hodierno die obiiciũt vniuerſa. Siue enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid poteſt; Venetiis dicimus: ſiue audientiũm dignitas, magna lectiſſimorum hominũ adſtãte frequentia dicimus: ſiue ipſa orationis materia, dicẽdique cõditio, ita dicimus, vt ſit nobis eodẽ tempore de ingenio, de doctrina, de gloria, ornamẽtiſque omnibus in hoc literarũ certamine periclitãdum. Venetiis dicere, ſi quiſquam eſt, qui parũ putet; cum neceſſe eſt in maximarũ

Beneuolentiam & attentionem captat à rei difficultate.

Venetiarũ laus.

earundémque toto orbe notiſſima re
rerũ ignoratione verſari. Ecquis eni
eſt hodie tam inacceſſus, tam ab om
hominum conſortio remotus in terr
locus, quò non huius præſtantiſſim
ciuitatis fama peruaſerit? quis populu
quæ gens, quę hominum natio vel tam
immanis atque barbara, vel tam exsul
ta diſciplinis atque artibus, quam non
iampridem florentiſſima Venetorum
reſpublica non gloria modò & ſplen-
dore nominis ſui, verum etiam admira-
tione compleuerit? Hęc verò firmamẽta
reip. hæc ornamenta Italiæ, hęc virtutũ
omnium, laudandarúmq; artiũ præcla-
riſſima lumina intuentem non commo
ueri, tantum id quidem eſt, vt, non dicã
in meam hanc mediocritatem ingenij,
ſed vix in quemquam hominem, qui cę
terorum de ſe iudicia extimeſcat, cade
re poſſe videatur. Etenim ſi eloquentiſſi
mos olim viros accepimus, cũ ad dicen
dum veniſſent, vnius principis adſpectu
ita conturbatos fuiſſe, vt obmuteſcerẽt
quid mihi tandem animi eſſe oportet,
qui neque comparandus cum illis om-
nino ſum, & apud vos dico Senatores
ampliſſimi, ad quos cum oculorum cõ

Nimirum Demoſtnenes, quẽ coram Philippo Macedonum rege ſua destituit eloquẽtia.

uer

uerto aciem, totidem mihi conſeſſum principum videor intueri? Ac ceteri quidem ſæpe ad eam excuſationem confugiunt, vt ſe, cum tenuitatis ſuæ conſcij eſſent, tamen vel neceſſitate, vel officio impulſos, vel amicorum ſiue precibus, ſiue tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetiuiſſe, quàm detrectare nō potuiſſe dicant: quam totā rationem nobis hodierno die ipſa rei natura conditióque præcludit. Non enim detrectantes, ſed vltro nobis depoſcentes hanc dicendi prouinciam, ad eam non alienis precibus impulſi, ſed veſtra incredibili benignitate admiſſi ſumus: vt ſi minus ex aliqua parte noſtra vobis approbata fuerit induſtria, cauſſa nulla ſit, quin omnes accuſandā potius noſtram temeritatem, quàm imbecilitatem ſubleuandam putent. Equidem cum & ab ineunte ætate, tum domeſticis excitatus exemplis, tum ipſa hortante natura, honeſtarum artium ſtudia coluerim, & vbi primum per ætatem licuit, quæ mihi meo ipſe labore pepereram, aliis tradere ingreſſus, nouē prope iam annos in hac dicendi, ac docendi exercitatione conſumpſerim: ta-

Amplificatio periculi per diſſimilitudinem ſuæ & aliorum conditionis oratorum.

men ſuperiora illa conſiderans, ita com mouebar animo; facile vt hoc potuerim abſtinere conſilio; niſi me hæc ſumma de veſtra ſingulari humanitate concepta ſpes, & magna quædam approbandæ vobis, ſi minus eruditionis, at certè voluntatis meæ cupiditas impuliſſet.

Proponit de qua re ſit dicturus.

Ac mihi quidem, & cuius rei cauſa in hunc locũ adſcenderim, & ad quos verba facturus ſum, cogitanti; prorſus ita videtur: nullo in argumento meam cõmodius orationem poſſe verſari, quam ſi, litterarum diſciplina quantum non ornamenti ſolum, verum etiam præſidij bene temperatis ciuitatibus afferat, tum adhibitis rationibus, tùm etiam exemplis, atque ex veteribus ſæculis repetita memoria exponam: minime id quidem, quos vos, tales viros, commonefaciam; excellentibus à natura ingeniis præditos, eruditos à ſtudiis liberalium doctrinarum, à diuturno aſſiduoque magnarum rerum vſu peritos: ſed quia libenter facio, vt, quarum artium percepta ſcientia vnumquemque veſtrũ vehementer affici conſtat, earum animos veſtros iucunda commemoratione delectem. Quæ cum ita ſe habeant

mihíque ipſa per ſe delectæ ad dicendũ materiæ dignitas ſatis magnam audien tiã factura videatur: tamen magis conſuetudine, quam quod ita neceſſarium iudicẽ, petam à vobis, vt mihi, res pulcherrimas breui oratione comprehendere meditanti, exigui temporis attentionem ne denegetis. Magna omnino vis, magnũmque momentum poſitũ eſt in litteris, viri ampliſſimi, ad conſeruandas, boníſque cumulandas omnibus ciuitates. Nam cum fœlicitas publica, ad quam humana omnia referenda ſunt, è ſingulorum ciuium fœlicitate conſtet: ſingulorum autem fœlicitas in excolẽda, exercendáque virtute præcipuè ſita ſit: & ad perfectam virtutem conſequẽdam, neceſſariam quandam præcurſionem adhibeant litteræ: illud profectò conſequitur, vt, niſi in qua litterarum cultura vigeat, florere abſolutè ciuitas nulla poſſit. Ponite vobis ante oculos, omnes ætatis humanæ partes: omnem publicorum temporum varietatem, omnes inſtituendæ vitæ rationes & vias animo & cogitatione percurrite: nullũ omnino reperietis, quæ non ita litterarum auxilio indigeat, vt, eas ſi quis ſu-

Litteras prodeſſe ciuitatibus.

Fœlicitas publica vnde conſtet.

Omnem ætatem auxilio indigere literarum.

ſtulerit, ſolem ipſum de mundo ſuſtuliſſe videatur. Eæ nos, vbi primum firmius incedere, atque articulatius loqui cœpimus, de ipſo prope nutricum acceptos ſinu, titillatione quadam honeſtiſſimæ voluptatis alliciunt, allectos præceptis ſaluberrimis complent: non tantum bene dicendi, verum etiam bene viuendi, commonſtrant vias: excitant in animis noſtris igniculos gloriæ; quãtus ſit in virtute ſplendor, quanta in vitiis deformitas, edocent: quæ qui ſemel bene penitus imbiberint, ij nunquam non poſtea & vitij turpitudinem omni ſtudio refugient, officij honeſtatiſque rationem rebus aliis omnibus anteponent.

Educationẽ pueritiæ maximi eſſe momenti.

Vt autem in ſemente poſita ſpes meſſis eſt, ita totius reliquæ vitæ expectatio ab educatione pueritiæ pendet. Vbi vero infirmam illam ineuntis ætatulæ teneritatem robur adoleſcẽtiæ excepit, quę tandem alia res aut animum præclararum rerum ſtudio accendere, aut efferẽtibus ſeſe cupiditatibus, quibus ea pars inſigniter agitari ſolet, frenos iniicere, præter litterarum tractationem, poteſt?

Adoleſcentia.

Themiſtocles Miltia

Themiſtoclem olim, cum ſomnum capere adoleſcens non

poſſet

poſſet dicere ſolitum tradunt, ſe Miltia-dis trophæo, quieſcere volentem, excitari: quanto eos acrius incendi, atque inflammari neceſſe eſt, qui quotidie non vnius ſed innumerabilium hominum virtute præſtantium trophæa non è marmore conſtituta ad exigui prædicationem temporis, ſed ad omnem æternitatem commendata litteris intuentur? Neque vero pertimeſcẽdum eſt, ne aut labore frangantur, au voluptatis irretiantur illecebris ij, qui ętatis ſuæ florem litterarum ſtudiis dedicandum eſſe ſtatuerunt. Tanta ſi quidem eſt oble-ctatio paulatim acquirenda cognitione rerum ſeſe paſcentis animi, vt, ea qui fruuntur, ab his neque laboris tædium neque auocantium voluptatum blanditiæ ſentiantur. Itaque ſapienter poëtę, cũ cæteros omnes deos Veneris imperio ſubdidiſſent, in Mineruam modo & in ſtudiorum præſides Muſas nihil, ei, nihil Cupidini iuris eſſe voluerunt. Quinetiam illud ab iiſdem memoriæ proditũ eſt, Iaſonem olim, cæteróſque Argonautas, cum eam inſulam quæ ab amœnitate, florúmque copia nomen inuenerat, præternauigarent, pericu-

distrophæis
excitatus.

Voluptatē summa diſcendo percipi.

Vide Lucianum dialogo ἀφροδίσ- ιαις καὶ ἐρωτος.

Anthemo-

lum

eſſe vocatur ab Apollonio et Rhodio lib. 4. vnde locus hic deſumptus eſt.

lúmque eſſet, ne molli, ac delicato Sirenũm cantu, quæ eam inſulam incolebant, ad exitiũ perducerentur, vnũ in Orpheo perfugium habuiſſe: qui cum aſſediſſet in puppi, ſimúlque fides blãdis impellere digitis, ſimul vocem illã, qua rupes nemoráque traxerat, explicare cœpiſſet, tanta ſimul aures animóſque audientium voluptate compleuit, vt iam Sirenũ vocibus nemo nauigantium moueretur. Hoc figmento, quid tantum aliud doctiſſimi homines, niſi id, quód nos volumus, indicarunt? Florida videlicet illa inſula iuuentus eſt, eam qui quaſi præteruehuntur, magno in periculo ſunt, ne Sirenũ, id eſt, voluptatum blanditiis decepti, & à recto itinere abducti, in vada & ſcopulos deferantur. Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium eſt? quod, niſi Orphei, optimi ac ſapientiſſimi vatis lyra? cuius ſuauitatẽ qui percipiũt, & Acheloidum cantus pro nihilo putant, & tãdem inſtitutum illud iter emenſi, vellus aureum, id eſt, virtutem cum immortali coniunctam gloria conſequuntur. Nimirum vt maior lux minorem, ita minoris voluptatis ſenſum

ſenſum perceptio maioris extinguit. Quanto autem voluptas ea, quæ diſcendo ſentitur, cæteris omnibus maior, ſincériorque ſit, vel illud indicio eſt, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, ſatietatẽ tamen quandam eſſe, ac tædium, confitẽtur: huius vt quiſque percepit plurimũ, ita eam acrius, atque auidius concupiſcit. Quod ſi cui forte dubium eſt, prodeat in medium Chriſippus, qui ſæpe ſtudio intentus tãta voluptate perfruebatur, vt eum tãquã extra ſe poſitũ cibi potioniſque caperet obliuio. Prodeat ſolertiſſimus ille cæleſtiũ orbium nõ perſcrutator tãtum, ſed etiã imitator, Syracuſanus Archimedes qui nõ modo earum rerũ, quas natura ferè, præ ea, quã capiebat ſtudiis, oble-ctatione, memor nõ erat: ſed in illa ipſa Siracuſanæ vrbis direptione, ita defixus erat in ſtudio, vt prius hoſtilis gladij cuſpidem corpore exceperit, quam vrbẽ in hoſtiũ poteſta em veniſſe ſentiret. O rẽ omniũ ſeculorũ admiratione digniſſimã. Diripiebatur vrbs ea tempeſtate omnium opulentiſſima: effuſi per vias milites, vt in quémque inciderant ſine vllo ſexus, ætatis, ordinis diſcrimine

Chryſippi ſtudium.

Archimedis ſtudiũ quem imitatorẽ cæleſtiũ appellat, quia ſphærã vitream cæli motus imitantẽ cõfecerat.

Vide liuiũ lib. 25.

ne obuios contrucidabant: vndique gladiorum fulgor præſtringebat oculos, vndique armorum ſonitus, vndique cadentium tectorum fragor audiebatur: puerorum eiulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus, priuata publicaque omnia circumſonabant: ipſa vrbs bene dimota & conuulſa ſedibus ſuis, ſuorum ciuium in cæde ac ſanguine natabat: cum vnius hominis mens in media ciuitate, ciuitatis ipſius caſum ac ruinam non ſentiebat. Solonem vero accepimus, cum in lectulo, morti proximus decumberet, inaudiſſetque aſſidentes amicos, de re quapiam, ſummiſſè, ne ipſi moleſtiam parerent, diſputantes, erecto, vt potuit, iam ſemimortuo capite, rogaſſe eos, vt aliquanto loquerētur elatius: ſibi, ſi etiā moriēs aliquid diſcere potuiſſet, diſceſſum è vita iucundiorem fore. O diſcendi cupiditas: quid non efficis, vbi ſemel generoſa ingenia occupaſti. Tenebatur homo ſapientiſſimus grauiſſima vi morbi defixus in lecto: vicinitate iam mortis ab omnibus bene corporis partibus ſenſus abſceſſerat, egregius ille animus mox liber ac ſolutus futurus, è corpo-

Solonis auiditas diſcendi.

reis

reis vinculis exſilire cupiebat: cũ quidquid ſupererat viriũ, eo contulit, vt deficiente lingua, vocibúſque interruptis ac morientibus, ſuum doctrinæ cognitioniſq; deſideriũ indicaret. Quid hũc veriſimile eſt firmum ac valentẽ feciſſe: qui ne mori quidem, niſi diſcendo, voluerit? Merito igitur tam diu floruit Athenienſium reſp. quam diu tam præclari viri tenuit diſciplinam. Sed, vt eo redeam, vnde nos facta præclariſſimorum hominũ mentio pauliſper abduxit: dici profecto non poteſt, adoleſcẽtes nobiliſſimi: vos enim, vos mea iam compellabit oratio: dici, inquam, non poteſt, ea ſtudia, in quæ nunc toto pectore incumbitis, quãto olim vobis & ornamento, & auxilio futura ſint, cum vos & generis veſtri nobilitas, & veſtra virtus ad reip. gubernacula admouerit. Etenim quibus artibus ciuitates præcipue conſeruantur, pietate, iuſtitia, fortitudine, inprimiſq; prudentia, earũ ſunt omniũ artium quaſi ſemina litterarum prodita monumentis. Neque vero hæc à me ita diſputantur, vt contẽdam, niſi literis eruditum, ciuem patriæ vtilem eſſe neminem poſſe: ſed hoc dico: niſi

Qui ciues neceſſario litterati eſſe debeant.

literis exculti ſint ij, qui veluti in reip. puppi ſedentes, clauum tenent, multis eos muneris ſui, iiſque præcipuis partibus neceſſario defuturos. Nam, cũ duo publicorũ tẽporũ genera ſint, vnum pacis, alterum belli: quorũ alterũ ſemper optabile eſt, alterum nunquam optabile, nõnunquã neceſſarium: quomodo, vt hãc partem priore loco attingamus, in pace, ciuibus iura deſcribere, quantũ cuique tribuendũſit, intelligere, ciuium inter ſe diſſidia cõponere, verba publicé facere, legationes cum laude gerere, preterita tenere, futura proſpicere, quid in omnibus rebus factu optimũ ſit, videre, & ex aliis alia colligere poterit, niſi qui hæc ſibi de literarum fontibus haurienda omnia exiſtimauerit? Niſi verò eorũ recipienda ſententia eſt, qui fieri putãt poſſe, vt qui reip. præeſt, quãuis literarũ ſit expers, tamen ad eas res quas modo enumerauimus, aliena opera non incommodè vtatur. An vero T. Manlium Torquatum, memoriç proditum eſt, cum conſul declaratus fuiſſet, excuſaſſe valetudinem oculorum, & ſummum Imperium detrectaſſe: quod indignũ duceret, ei capita ac fortunas

Literas in pace neceſſarias principibus viris eſſe.

Torquatus cæcitatis ſibi conſcius conſulatum recuſauit. Liuius lib. 26.

cæterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio, alienáq; lingua ad omnia vti neceſſe habebunt, ij ſatis ad gubernandos cæteros idonei videbuntur? At oculorũ quidem lumine carẽtes nihil prohibet acie ingenij etiã futura cernere, optiméque conſulere: quales in fabulis Tireſiam, in hiſtoriis Appiũ legimus: cuius vero doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid ſuſcipere, quid cogitare præclarum poteſt? Sed ſunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatíſque temporibus & honeſtam in primis & vtilem eſſe fateantur: iidem tamen, cum occupata bello aliquo ciuitas eſt, latere eas, quaſi perterritas metu, & inter turbarum lituorúmque clangorem, nullum ſui amplius præbere vſum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error eſt, & quantũ vel in medio bellorum tumultu litteræ valeant, aperiendum. Etenim ſi corporis tantum, non etiã animi viribus bella gererentur, tũ iſti fortaſſe aliquid dicerent: nunc quis eſt, qui cum mihi & maximũ eſſe in bellis conſilio ac pru- Quantũ in bello litteræ valeant

dentiæ locum, & eas virtutes bona ex parte litterarum ſtudio comparari certe quidem inſigniter augeri, comfirmaríque conceſſerit, idem tamen earum ſcientiam in bello inutilẽ eſſe contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis votũ, qui vt Troia facilius potiretur, non Achillis, aut Aiacis, ſed Neſtoris decem ſimiles optabat ſibi? Neque temporis nobis ad viuendũ à natura præſcripti ea lõgitudo eſt, neque ita fert humanarum rerum ratio, vt multis admodũ bellis interfuiſſe vnus idémque poſſit: itaque qui vnum alterúmue ſpectarunt, multum ſibi militaris prudentiæ collegiſſe exiſtimantur. quid eos iudicabimus, qui hoc ſibi diuturna librorũ euolutione pepererunt, vt omnibus, quotquot poſt hominum memoriam geſta ſunt, bellis interfuiſſe videantur? Quod ſi quis ita bella aliquot ſpectare poſſet, vt vtriuſque partis conſilia teneret, rerum adminiſtrandarum viam, rationémque cognoſceret, euẽtus animo cerneret, quid nõ ei poſtea in rebus bellicis omnium conſenſu tribueretur? at hæc omnia, qui verſãtur in litteris, aliáque plurima ac plu-

Vide homerũ Iliad. ſi, & Ciceronẽ in Catone maiore.

cherrima otioſi ac ſedentes cõſequuntur. Taceo, quam multa expreſſa ſint eruditiſſimorũ hominũ ſcriptis de virtute, de gloria, de caritate patriæ, de animorum æternitate, de præmiis, quæ poſt mortem manent eos, qui ſe pro patria animosè ac fortiter geſſerint, quæ tãtam vim habẽt, vt neque qui ea ignorent, veræ laudis habere guſtum, neque qui tractant, veræ ac ſolidæ gloriæ vllã omnino rem anteferre poſſint. Quid illud, an nõ qnantiuis eſt, quod ſæpe labantes iam ac deficientes exercitus eloquentum hominũ voce legimus fuiſſe reuocatos? Citetur teſtis Lacedæmoniorum ciuitas, cuius exercitus Tyrtęi poëtæ verſibus inflamatus, pulcerriman illam de Meſſenijs victoriã reportauit, Dies me deficiet, ſi aut eruditos homines, qui bellicis laudibus preſtiterunt, aut fortiſſimos Imperatores, qui eruditionis & doctrinæ gloria excelluerũt, enumerare inſtituam. Nam & Architã Tarentinum ſexies excercitum duxiſſe comperimus, & Meliſſum naualibus aliquot victorijs inſignem fuiſſe, & ter ſtipendia feciſſe Socratem, & Platonẽ, & Xenophontem egregiam in bello

Tyrtæus poeta.

Philoſophi qui bello claruerunt.

ciuibus ſuis operam præſtitiſſe. Quid illa propugnacula Græciæ, Periclem, Themiſtoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani Imperij columina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos, aliósq; innumerabiles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros, tum præſtantes doctrinæ ſtudiis fuiſſe, hiſtoriæ loquuntur. Nam Iulium Cæſarem, quis neſcit, vtra laude præſtaret, ambiguum poſteris reliquiſſe? Brutus autem, quãto litterarum ardore flagrauerit, vel ex eo colligi poteſt, quod ea ipſa nocte, quæ mortẽ ipſius anteceſſit, Platonis dialogum de animorũ immortalitate legiſſe aliquoties dicitur. Atque hoc præclarè olim intellexiſſe videntur Mitylenæi, præcipuam eſſe in rep. vim litterarum, qui quos populos bello deuicerant, nullam eis aliam pœnam irrogabant, niſi vt ne liberos ſuos literas edocerent. ſciebant videlicet eas tantum ciuitates florere poſſe, in quibus litterarum ſtudia colerentur. Cuius rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An vero, ciues, quod viget hodie, veſtra reſp. quod floret, quod beata eſt, quod cum cæteræ orbis vniuerſi partes gra-

Duces Romani bello clari & literis.

Ælianus variæ hiſt. lib. 7. cap. 15.

uiſſimis bellorum tempeſtatibus agitetur, vna hæc(quod ei deus opt. maxi. proprium ac perpetuum faxit(in pace atque in otio conquieſcit, aliunde id fieri creditis, quàm quod ei & præſunt homines cum cæteris omnibus, tũ hac eruditionis & ſapiẽtiæ laude clariſsimi, & ſemper eorum ſimilimi præfuerunt? O diuine Plato, tua ſunt omnia & dicta & cogitata præclare. Tu dicere ſolebas, tunc demum reſp. beatas fore, cum eas aut philoſophi cœpiſſent regere; aut qui regerent, philoſophari. Tuum hoc ſapiẽtiſsimum oraculum perpetuam iam mille amplius annorum fœlicitate Venetorum reſp. comprobauit. Equidem quo longius in altum inuehor, patres ampliſsimi, eo mihi amplior & patentior orationis quaſi curſus oſtenditur. ſed & temporis me ratio, & veſtra ſingularis ſapientia, vt vela contraham, portúmq; tandem aliquã ò reſpiciam, monet. Neque enim credibile eſt, poſſe aut me, aut quemquam de litterarum preſtantia, fructibúſque, qui ex earum tractatione capiuntur, vobiſcũ melius, aut copioſius, quã vnumquemquẽ veſtrum ſecum loqui: & mihi non tam

Cur veneta reſp. tandiu ſteterit.

orationis cõquirenda copia eſt, quàm veſtra ſatietas refugiéda. Itaque finem dicendi faciam,ſi vos prius etiam atque etiam rogauero, vt ſi forte minus à me ornate ac copioſe dictũ eſt,quã &huius loci amplitudo, & ſumma audientium dignitas poſtulabat, meum tamẽ iccirco placendi vobis ſtudium ne improbetis. Ego quidem ſi non indignus à vobis,qui ſępius audiar,iudicer,erit,quod mihi magnopere gratuler:ſin forte: ſed reprimam me: neque committam, vt meis ipſe votis videar male ominari: qui tamen a tot, tam præclaris viris,tãta benignitate auditus fuerim, magnũ mihi non huius modo laboris, ſed totius ante actæ vitæ fructum hodierno die veſtro ſingulari beneficio videor conſecutus.

DIXI.

ORATIO SECVNDA HABITA VENETIIS POSTRIDIE NON. OCTOB. ANNO M. D. LV.

Prepoſtera quorundam

PERMVLTOS eſſe intelligo, qui de his litteris, quæ humaniores vo-

cantur, eam animo imbibere ſententiã, vt earum tractationem leue quiddã eſſe,ac nugatorium exiſtiment:neque aut magnos admodum labores ab iis ſuſcipi,qui eas iuuentuti tradant:aut eorum magnopere fructuoſam eſſe reip.induſtriam : in eis denique non exquiſitam vllam, ac reconditam , ſed circumforaneam quandam , hauſtámque de triuiis ac circulis requiri doctrinam putent , à quibus ego quoniã ita diſſentio , vt ex omnibus, qui ſe aliquid docere profitẽtur , horum vel grauiſſimum munus eſſe contendam : neque vllos eſſe,qui aut laborum plus perferant, aut maiores in rep. pariant fructus : doctrinæ deníque à nullo hominum genere maiorem aut copiam requiri, aut veritatem arbitrer: conſtitui hodierno die, patres ampliſſimi, voſque cæteri viri ornatiſſimi , eam mihi ad dicendum materiam ſumere,& nobiliſſimam ſtudiorum partẽ, quantum id quidem in me poſitũ erit,à contemptu , atque ab intolerabili inerud itorum hominum inſolentia vindicare. & vero quid aut huic tẽpori , aut omnino meo numeri facere conueniẽtius poſſum:quam vt, quæ mihi ſtudia cele-

de litteris humanioribus opinio.

Litterarũ humaniorũ profeßio omnium difficillima.

britatis aliquid cum aliis in locis, tum hac ipſa in ciuitate pepererunt, à quorum ego veluti fontibus ad hanc quantulamcumque profluxi hominum famam: iis quoque viciſsim oratione mea ſpendoris ac claritatis afferre aliquid coner? præſertim cum qui hoc litterarum genus aſpernantur, facere nullo modo poſsint, quin de veſtra patres ampliſsimi, ſingulari, ſpectatáque in omnibus rebus, ac pene diuina ſapientia non nihil eadem ſuperbia detrahãt. Etenim ſi hæc tota res tam leuis eſt, quam iſti eam videri volunt: quæ vos tãdem cauſſa commouit, vt proximo ſuperiore anno, propoſitis publicè libellis, ſtudioſorum hominum animos ad nobilem illã ingenij doctrinæ què contentionẽ exitaretis; vt què ijs, qui vobis in eo certamine probati eſſent, honneſtiſsimum poſtea præmiũ ex ærario decerneretis? quæ certé vna res ad coercẽdam iſtorum temeritatem ſatis põderis habere debebat: vt ſi hebetiores eos natura, ſtolidioréſq; finxiſſet, quam vt peruidere harum rerum præſtantiam poſſent, quod tamen veſtro talium virorum iudicio probatum foret;

magnum eſſe aliquid, ac præclarum ſuſpicarentur. Sed quoniam cum iis, qui auctoritate non mouentur, rationibus agendum eſt: adeſte animis, mihíque breuiter oſtendenti, quam varia, quamque multiplex eruditio requiratur in ijs qui litteras humaniores docẽt: eadẽque opera, quantos ex eorum nauitate atque induſtria reſp. percipiat fructus: non aures modo, ſed mentes quoque attẽtas, quæſo, pauliſper adhibete. Atq; adeo, vt hæc tota controuerſia melius diiudicetur, operæ pretium eſt, initio, quæ nam ſit iſtorũ contemptorũ humanitatis oratio, cognoſcere. qui quoniam qui eos haſce litteras tractant, ad nullũ fere maioris mometi negotiũ adhiberi vident, nõ ad iudicandas lites, non ad agendas cauſſas, non ad dicendam de rebus grauioribus ſententiam facile in eam opinionem prolabuntur, vt ab eis, præter poeticas quaſdam fabulas ad pueriles animos hilarandos compoſitas, & aliquot leuia comãdæ, ac poliendæ orationis præcepta, nihil omnino teneri putent. Quid autem magni negotij eſt, inquiunt, in puerorum conſeſſu de eiuſmodi figmentis commemora-

Quid moueat imperitos ad literas humaniores damnandas.

re,ac modo de Thebano, modo de Tro iano bello, modo de Vlixis, aut Æneæ erroribus, molli, & ad inanem oblecta tionem cõpoſito ſermonis genere diſſerere: identidémq; veluti quibuſdam arculis accommodata colorandæ orationi pigmenta depromere? Ecquæ autem magna eruditio eſt, ſcire, quot nauibus Græci ad oppugnandum Ilium acceſſerint: quot filios habuerit Priamus: Helenam rapuerit Alexander, vt Homerus, an Helenæ ſimulacrum, vt Euripides prodidit? quod emolumentũ ex iſtorum omnium ſcientia: quod detrimentum ex ignoratione percipi poteſt? Nam cæterarum quidem artiũ profeſſores quantũ vtilitatis afferant, perfacile eſt ad intelligendum. ſiue enim dialecticos ſpectes: ab ijs certa quædam veri falſique in rebus omnibus cognoſcendi ratio traditur: ij ſe, quid cuique conſentaneum ſit, quid repugnãs, quid ex quoque efficiatur: quæ ſit diuidendi quæ finiendi, quæ argumentandi ratio, & tenere, & alios docere præſeferunt. quid phyſici? qui rerum principia cauſſaſque tractant: qui, quomodo quidque gignatur, quoque modo intereat, ediſ-

Intelligit locos oratorios.

Paris prius Alexãder dicebatur.

Dialectica vtilitas.

Phyſica vtilitas.

ſerunt:qui nimborum, fulminum, tempeſtatúmque cauſſas:qui corporum cæleſtiũ magnitudines, interualla, curſus, progreſſiones, inſtitiones: qui animi naturam, qui rationẽ ſenſuum, qui animantium omnium ortus, victus, figuras:qui ſtirpium, qui omnium ferme rerum, quæ gignuntur é terra, naturas ita perſequuntur, nulla vt pars ab eis cælo, mari, terra, vt poetæ loquuntur, prætermiſſa ſit: hæc cum tractãt, mediocriter ne reip. proſunt? Nam ſi ad eos te conuertas, qui eam ſuſceperũt philoſophiæ partem, in qua de rebus expetendis fugiendíſque diſſeritur: ij vero ſunt, quorum induſtriæ nulla vnquam poterunt præmia ſatis ampla reperiri. quibus enim, quámque præclaris in eorum diſputationes conſumi videmus? qui hoc primum docent, quid ſit finis, quid extremum, quid vltimum bonorum omniũ: quod vnum intueri, quo omnes actiones, omnes cogitationes, omnia conſilia referri oporteat: quot ſint virtutum, quótque vitiorum genera: quibúſque modis illas aſſequi, ab his declinare poſſimus: quomodo exſultanti, iactantíque ſe, & detrectanti rationis impe-

Inſtitiones aſtrorum vocat Cicero quod aſtrologiſtationes appellant. Philoſophia moralis.

rium, frenos iniicere oporteat cupiditati: tum quomodo quiſque ſe in re familiari gubernanda gerere debeat. poſtremo, quo nihil pulchrius, nihil præclarius, nihil denique diuinius ne votis quidem conceptis optari poteſt, quibus moribus, inſtitutis, legibus temperandæ ſint ciuitates: quibus illæ modis fundari atque inſtitui: quibus augeri, atque amplificari, quibus denique copioſiſſimæ, locupletiſſimæ, vno verbo, beatiſſimæ effici poſſint. ô res præclaras, & ardentiſſimo ſtudio, ſummáque corporis atque animi contentione digniſſimas: ô vitæ philoſophia gubernatix, ô virtutum omnium parens, vitiorum omnium expultrix. tuum eſt falſarum opinionum temeritatem diripere: tuum eſt omnem inanitatem & errorem amputare, ac circuncidere: tuũ eſt vitiorum fibras euellere, ſtirpes elidere, ſemina extinguere: merito diuinus Plato nihil ea re præſtantius hominum generi à dijs immortalib⁹ dari potuiſſe dicebat. eant nunc iſti verborum magiſtri, fabularum interpretes, nugarum architecti: perfricent frontem, ſi quam habent, & ſe vlla ex parte cum philoſo-

Ex Tuſcul. 5. Philoſophie laus.

phiæ doctoribus conferendos eſſe prædicēt: qui ſi aliquod fortè paulo abſtruſius loquendi genus, aut aliquam voculam non ita peruulgatam, aut quampiā paulo reconditiorem fabulam reperire potuerūt, dignos ſe inaurata ſtatua putant. nonnumquam etiam de eiuſmodi tricis ita inter ſe digladiantur, vt pro aris & focis certamen ſuſcepiſſe videantur. hæc fere eſt, patres ampliſſimi, eorum, qui ſtudia laboréſque noſtros deprimere conātur, oratio: qui quod philoſophiam laudant, libentibus id nobis, atque approbantibus faciunt: numquam enim cuiquam concedemus, vt eam plus amet, pluris vt faciat: quod autem nullum cenſent ſtudiis atque artibus noſtris cum ea eſſe commerciū: in eo quantopere fallantur, facile ex iis quæ dicturus ſum, intelligetur. Nam primum omnium, ſi hoc ipſis concederemus, nihil aliud à nobis, quam poeticas fabulas, & exornandæ orationis præcepta tradi: non ex eo tamen efficeretur, quod iſti volunt, inanem quandam, & ludicram noſtram omnem eſſe doctrinam, neque alio, quam ad puerorū animos vana quadā oblectatione demul-

Poetarum fabulas non eſſe contemnendas.

cendos, referri. Etenim poetarum fabulæ, quas iſti tantopere exagitant, & inſectantur, non leuia quædam, & frugis expertia otioſorum hominum commēta ſunt: immo vero ſub eis, velut inuolucris, atque integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis deníque ſapientia continetur. Eratoſthenem quendam fuiſſe aiunt, qui poeticen ita contemneret, vt Homerum ineptæ loquacitatis magiſtrum nominaret. at certe Plato, at Ariſtoteles, quorum non paulo maior eſt, quam neſcio cuius Eratoſthenis, auctoritas, ita ſæpe repetitis ex eo teſtimonijs vtuntur ad confirmanda ea, quæ tradunt, vt eum non tantum ſtudioſiſſime legiſſe, ſed vix vnquam de manibus depoſuiſſe videantur. Itaque mirari ſoleo, cum quidā, qui ſe philoſophos videri cupiunt, & quidē eiuſmodi philoſophos, vt, tam quam Atlante cælum, ita philoſophiam ſupercilio ſuo niti putent, ita deſpicatui ducunt poetas, vt eorum ſcripta adſpicere ſe dignari negent. qui quidem cuiuſmodi philoſophi ſint, ipſi viderint: cum eos contemnant, quos philoſophorum coryphæus Plato

Eratoſtenes homero maſtix.

Elogia poetis à Platone tributa.

modo

modo ſapientiæ patres ac duces, modo deorum interpretes, modo deorũ filios vocat. Ariſtoteles autẽ, cuius iſti ſe germanos eſſe interpretes gloriantur, non tantum, vt ante dixi, in omnibus ſcriptis ſuis identidem poëtarum teſtimoniis vtitur, verũ etiã libro primo de ſapientia, philoſophum omnem, fabularum amatorẽ eſſe confirmat. quod igitur Ariſtoteles eſſe ſe aiunt: forte verus ſine dubio quidem veriſimilius dicerent, ſi ſe ab Epicuro eſſe affirmarent: hunc enim ex omni memoria vnũ fuiſſe philoſophũ accepimus, qui cum omnem elegantiam doctrinæ, tum poëtarum præcipue ſcripta contẽneret. quod quidem ſe, negligendis poëtis, ex Ariſtotelis diſciplina ac familia cenſeri volunt: in eo, meo quidem iudicio, faciunt, & imprudenter, & imperitè. At enim id mihi hoc tempore propoſitum non eſt, vt de poëtarum laude dicam: quod ſi eſſet: facile oſtenderem, omnia præcepta vitæ, omnia virtutum officia nihilo ab eis deterius, quam à philoſophis ipſis, doceri. non igitur, cum poëtarum libros interpretamur, inanibus fabellis, nutricum more, animos duci-

Ariſtotelis pro poëtis teſtimoniũ

mus: ſed ſementem quandam virtutis atque doctrinæ facimus: nõ in leuibus, miniméque frugiferis rebus operã ſumimus: ſed præcepta ſapientiæ, quo facilius in animos influant, inſatiabili quadam admirabilium rerum varietate condimus. quid, cum ornatè ac copioſè loquendi præcepta tradimus, ludere videmur, an ea docere, quæ ſemper principem locum in omni bene inſtituta ciuitate tenuerunt? an neſcimus, eloquentiam à grauiſſimis auctoribus rerum omniũ reginã vocari? hæc enim eſt illa virtus, quæ quamlibet in partem arbitratu ſuo flectit audientium animos, eóſq; pulchritudinis ſuæ ſplendore obſtupefactos, quibuſdam velut habenis numeroſæ orationis regit: hæc illa eſt, quæ conſolatur mœrentes, afflictos excitat, iacentes erigit: quæ ſceleratis exitio eſt: innocentibus præſidio: improbis terrori, probis ornamento. hac Cicero fretus, Catilinæ furores, & nefariè in patriam inita conſilia diſſipauit: hac togatus ſuperauit armatos: ut vel inimicorum confeſſione omnibus triumphis maiorem adeptus lauream diceretur: hac inſtructi qui ſunt, maius

Eloquentiæ præclara laus.

omnibus tyrannis imperium in homines obtinent. ſiquidem tyranni poſſunt illi quidẽ corpora conſtringere: animis nullam adhibere vim poſſunt: hi verò dominantur in animis: quæque ipſis honeſta atque vtilia videntur, ea non facere modo alios, ſed etiam velle cogunt: illi inuitis imperant: hi volentibus: illi & oderunt omnes, & odioſi ſunt omnibus: hos in omne hominum genus beneficos, perpetua omnium beneuolentia comitatur. neque verò non qui eloquentiam contemnere ſe ſimulant, illius præſtantiam intelligunt: ſed quod aſſequi non queunt, inuidioſè vituperare malunt, quàm ingenuè de imbecillitate ſuarum virium confiteri. Orationis igitur meæ ſumma eò redit denique: etiam ſi nihil aliud à nobis requireretur, quàm vt explicaremus poëtarũ fabulas: & iuuentuti quaſi vias, quibus ad dicẽdi facultatẽ peruenire poſſet indicaremus: tamen neque mediocriter reip. prodeſſe nos, neque paruis in rebus contemnendíſque verſari. Nunc tantum abeſt, vt ea ſolum requirantur à nobis: vt nulla ſit ars digna hominis liberaliter educati ſtudio, cuius non ali-

Omni doctrina tincłos eſſe oportere humanioris litteraturæ profeſſores.

qua cognitione oporteat tinctum eſſe eum, qui munus hoc cum laude ſuſtinere meditetur. itaque hoc inter nos & alios intereſt, quod alij eos tractant ſcriptores, quorũ vno aliquo de genere tota diſputatio eſt. non enim ferè in libris dialecticorum, phyſicorúm ve aut in iis quibus medicinæ iuríſue ciuilis ſcientia continetur, quicquam reperias cuius intelligentiam non ex illis ipſis, de quibus inſcripti ſunt, artibus repetere poſſis: at nobis ij quotidie ſunt explicandi libri, qui cum ſcripti ſint à viris omni ſcientia excultis: ipſi quoque innumerabiles locos ex omni diſcip linarum genere depromptos habent. itaque cæteri etiam ſi eam vnam artem teneant, quam docent, aliarum omnium ſint omnino rudes: tamen ſufficere poſſe ſuo muneri exiſtimantur: neque vnquam aut medico turpe habitum eſt, neſcire leges: aut iuriſperito vel medicinam, vel aſtrorum ſcientiã non tenere. nos illi ſumus, quibus omnis illa liberalium artium varietas non pertractanda quidem, ac pernoſcenda penitus: ſed deguſtanda tamen, & delibanda neceſſario eſt. non longe abierimus.

ſuperiore anno Ciceronis orationes in Verrem interpretati ſumus, quàm multa ibi nos explicare meminerunt, qui tũ aderant, in quibus alios propemodum omnes iuris ciuilis ignoratio fefellerat? libros eiuſdem de Finibus nunc ipſi interpretandos ſuſcipimus, quàm multa nobis ex omnibus philoſophiæ partibus depromenda erunt, quibus ignoratis, hos quoque libros ignorari neceſſe eſt? quid aſtrorum ratio? quid terrarum ſitus? niſi qui hæc vtraque vtcúmque teneat, ſatiſne ſe quiſquam idoneum poëtarum interpretem profiteri poteſt? & tamẽ vſque eo alienis laboribus iniqui homines reperientur, qui ludere nos, ac iocari, & nihil in docendo aliud, quàm puerilem voluptatem aucupari putent? nam illud quoque minime prætermittendum eſt, quod à grauiorum artium doctoribus neque ornata, neque elegans, neque multis quidem in locis, latina oratiõ poſtulatur. Itaque ruant licet dicendo, & impurè, impropriè, barbarè loquantur: ſuo id eis quodam iure licere creditur. at nobis dicentibus, ſunt, qui quoſdam quaſi laqueos tendant: vt ſi quid exciderit parũ expo-

Libri de finibus quam explicatu difficiles.

Eloquentiã eſſe literarum huma-

niorum pro-feſſorem eſ-ſe oportere.

litum, diem nobis continuo dicant violatæ latinitatis: quódque poſtremæ iniquitatis eſt, peccare nos putant, niſi in iis etiam, quæ ſubito fundimus, plurimi illigati ſint & verborum & ſentẽtiarum lepores. quæ cum ita ſint, quis eſt, qui nón intelligat, ſi hominum exſpectationi huius profeſſionis ſatisfacere cupiamus, infinitos eſſe nobis labores exhauriendos? deſinant igitur, deſinant iſti alienæ induſtrię contemptores, gloriæ obtrectatores: comprimant vocem ſtultitiæ atque inuidentię indicem. Vos verò, patres ampliſſimi, pergite, vt facitis benignitate veſtra labores fouêre: vt hæc florentiſſima, & bonarum artium ſtudiis deditiſſima iuuentus, exercitationibus hiſce noſtris ad virtutem præparata atque præculta, veſtram olim in hac fæliciſſima rep. gubernanda ſapientiam facilius imitari queat.

DIXI.

ORATIO TERTIA HABITA VENETIIS, MENSE OCTOB. AN. M.D.LVII.

SI quis fortè veſtrum eſt auditores, cui admirabile videatur, quòd, cum cæteri ordinis mei homines in orationis ferè alicuius, aut poëmatis explicatione verſari soleant, eos ſibi libros, quibus abditarum retruſarúmque rerum ex vberrimis illis hauſta philoſophiæ fontibus tractatio continetur, interpretandi quidem cauſſa, vix eſſe attingendos putent: ego contra & altero ab hinc anno quinque Ciceronis libros, quibus de ſummo bono in contrarias partes copioſiſſimé diſputatur, explicauerim, & hoc tempore Tuſculanas mihi potiſſimum diſputationes, in quibus huius anni curriculum conficerem, legerim: is ſi mei conſilij atque inſtituti cauſſam rationémque cognouerit, ſimul & id, quod facio probabit, & me ſi aliter feciſſem, iuſtam doctorum & intelligentium reprehenſionem nullo pacto effugere potuiſſe existimabit. Ego enim, auditores, ſemper in ea fui ſententia, præclaram illam *Philoſophiam cum eloquentia coniungẽdã.*

minime communium contritarúmque rerum ſcientiam, quam philoſophi & tenere ſe, & aliis tradere profiterentur, ita eſſe cum facultate ornatè copioſéque dicendi coniunctam atque copulatam: vt eas qui diſtrahere ac diuellere conarentur, & vel rerum cognitionem, ſine vllo factæ ac politæ orationis inſtrumento cōſectari ſe dicerent, vel verborum floſculis contenti, ne aſpirarent quidē ad reconditos ſapientiæ fructus, peſſime vtróſq; tū ſuis tū alienis ſtudiis conſulere, & exitiale quaſi corporis & animi diſſidiū inducere arbitrarer. Igitur & ab ipſo ætatis meæ principio ita ſtudiorū meorū rationē comparaui, vt exornādæ orationis curam cum rerum inueſtigatione coniungerem: & poſtea omnibus qui ſe in diſciplinam mihi dederunt auctor fui, vt eandem illam viā, quam præſertim præſtantiſſimorū omnis memoriæ hominum ſignatam atq; impreſſam veſtigiis viderent, ipſi quoque toto pectore, omníſque animi contentione ſequerētur. Animaduerteram enim, & eos quorum omnis in concinnitate vocum, & in verbis tanquam ad normam dirigēdis, quadrandis, compo-

Logodædali alicuius deſcriptio.

nendis conſumeretur induſtria, ab iis, quibus cor, vt aiunt, ſaperet, vt leues futiléſque contemni: & eos qui ſe ita penitus rerum indagationi tradidiſſent, vt de comparanda lautæ orationis ſupellectile nō laboraſſent, quaſi agreſtes ac barbaros quoſdam ab omnibus elegātiorum hominum cœtibus repudiari. Ergo ſimul atque mihi publicè munus illud adſignatum eſt, vt iter vobis ad ea ſtudia præirem, quibus exculti, reipublicæ aliquando vſum aliquem afferre poſſetis: ſtatim id conſilium cœpi, vt alternis annis modo Ciceronis Orationes, modo eiuſdem ad Philoſophiam pertinentes libros interpretarer. Itaque primus, vt meminiſtis, annus in aliquot Verrinæ accuſationis librorum explicatione conſumptus eſt. Secundo diſſidentes veterum de ſummo bono ſententias quinque libris expoſitas accuratè perſecuti ſumus, tertium Catilinæ ſibi orationes vindicarunt. hoc autem quarto, quem nunc fœlicibus ingredimur auſpiciis, quas vobis, auditores, quàm exquiſitas, quámque præclaras auidarum doctrinæ mentium epulas apparaui? decreui enim animos ve-

Indiſertus philoſophus.

Tractatio.

BIBLIOTECA ROM. VITTORIO EM

de animo quam vtilis & ardua ſit.

ſtros ipſa ſui cognitione paſcere, eorúmque vim ab omnibus rebus externis auocatam, totam ſeipſam colligere, & ad naturæ ſuę contemplationem traducere: vos denique ipſos vobis oſtendere, & illam diuinæ auræ particulam quæ in nobis omnibus latet, conſiderandam, cognoſcendámque proponere. Excutiendæ nobis erunt omnes veterum philoſophorum bibliothecæ: perluſtranda omnis antiquitas, replicanda omnium veterum hiſtoriarum, monumentorúmq; memoria: vt ſciamus, quid homines ſapientiſſimi de humanis animis ſenſerint, quibus rationibus & argumentis adducti diuinos eſſe eos, & interitus expertes cum ſibi, tum aliis perſuaſerint: exagitanda & coarguenda eorum cæcitas, amentia, immanitas, qui alia in opinione fuerint: confirmandus ac muniendus animus aduerſus mortis metu: proferenda exempla eorum, qui mortem partim aduentantem deſpicatui habuerint, ac pro nihilo putauerint; partim etiam cunctantem cupidè accerſierint ſtulte, illi quidem: ſed tamen vt apertè oſtenderent, ſe nullo modo de animorum immortalitate du-

bitare : vt corporeis vinculis exuti ac liberi, in illas ſedes, in quibus puros à ſcelerum contagione animos poſt obitum verſari acceperant, euolarent. O præclaram diſputationem, & veſtro omnium concurſu, ſtudio, attentione digniſſimam. Etenim ſi verè ſcripſit Ariſtoteles, magis expetendam eſſe quamtulamcúmque præſtantiam rerum, & remotarum à captu vulgi cognitionem & intelligentiam, quam communium & peruagatarum quamlibet exquiſitam tractationem : quis eſt qui non videat ; quamtulamcúmque cognitionem animi, quo nihil eſt diuinæ naturæ proprius aut ſimilius, quamlibet accuratæ aliarum rerum cognitioni multis eſſe partibus anteponendam? Et ſi nemo, quem non vel nitido concepta ſpeculo, vel periti artificis expreſſa manu corporis ſui figura delectet, quanto iucundius quantóque ſuauius eſſe debet, expreſſam doctiſſimorum hominum ingeniis animi ſui quaſi quamdam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciẽdum putatis, quod cum vitam nihil magis cõturbet, quàm mortis metus, eas nos rationes quibus

Cognitio rerũ præſtantium ſemper anteponenda.

Mors omnium terribiliſsimum.

ille pellatur, allaturos eſſe profitemur! Non ſine magnis hæc meis laboribus, ſudoribus, vigiliis fient, ſed mihi cum rerum ipſarum pulchritudo, tum flagrantiſſima cupiditas ſtudia veſtra modis omnibus adiuuandi, omnem laborem non modo facilem ac tolerabilem, verumetiam dulcem, iucumdúmque reddit. Alios vulgaria atque obſoleta delectent: vos mecum, auditores, ad hęc recondita & abſtruſa contendite. Illos humilia, nos ſublimia: illos procliuia, nos ardua: illos in promptu poſita, nos à vulgarium oculis remota delectent: illos deterreat & exanimet difficultas, nos exacuat & extimulet: illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor: illi nihil ſibi proponant quod non quilibet vnus è multis conſequi poſſit: nos quicquid ignaui vel ſperare audeant, noſtro indignum ſtudio eſſe ducamus. Sed quoniam nonnulli reperiuntur, qui, quod vel erroris caligine occæcati, hæc philoſophiæ cum eloquentia coniunctio quam ſit fructuoſa, non vident: vel inuidiæ veneno ſuffuſi, ad quæ adſpirare ipſi non queunt, ea præſtare alios indignan-

In eos qui philoſophiæ & eloquentiæ diſsidium moliuntur.

tur: vel denique, quod, ſi omnia aliorum conſilia atque inſtituta reprehendant, ita ſe demum ſibi aliquam iudicij famam confecturos eſſe confidunt: qua in re nobis laus ac commendatio debetur, ea in ipſa reprehendere nos atque accuſare non verentur: clamántque regendos eſſe profeſſionum fines, ſuíſque quámque limitibus ac terminis coërcendam: neque patiendum vt aut philoſophi, quæ ſunt eloquentium vſurpent: aut diſerti, philoſophica attingant: eiúſque rei rationes quaſdam afferunt, non admodum validas illas quidem, ſed quæ tamen aliquem minus peritum in fraudem inducere poſſe videantur: ſtatui hodierno die, auditores, vobis diſceptatoribus atque arbitris aduerſus eos diſſerere, & quidem ea lege diſſerere, vt niſi eos non dicam ego, ſed ipſa philoſophia eloquentiæ armis inſtructa fregerit atque abiecerit, cauſſam nullam dicam, quin illi præclarè ſentire, nos deſipere: illi conſiderate ac ſapienter loqui, nos vaticinari atque inſanire, illi ſtudiis adoleſcentum optimè conſulere, nos iiſdem vehementiſſimé officere iudicemur. In-

telligitis autem, eſſe mihi cum duplici hominum genere negotium: quorum alij leuem & ineruditam loquacitatem, alij inornatam & indiſertam philoſophiam colũt: aduerſus quos vtroſque dum diſſero, peto à vobis per eas ipſas artes, de quibus dicere inſtitui, quarum vtramque vobis maximopere cordi eſſe noui, vt ſtudium meum attentione veſtra excitetis, attentionem ſilentio indicetis. Primum autem congrediamur cum delicatis iſtis & mollibus, quos perinde ac paruos puerulos, ſeuere & torua quodammodo philoſophiæ facies ita deterret, vt ad eam propius accedere non audeant: efficiemus enim de duobus alterum: vt aut fuſi ac fugati, moleſti nobis eſſe deſinant, aut quod malim, confirmati, ac bene ſperare iuſſi, ſocios ſe nobis honeſtiſſimi laboris adiungant. Vos igitur alloquor, quicunque vocum illecebris tanquam aliqua dulcedine cantuum capti, ad eas, tamquam ad Sirenios ſcopulos, adhæreſcendum putatis. Ecquid intelligitis, omnem orationem ex rebus conſtare & ex verbis: rerum autem copiam & vbertatem non

In eos, qui ſolam verborum elegantiam inanem ſimulantur.

aliunde, quàm à philoſophis peti poſſe: idcircóque eſſe philoſophiæ cognitionem eloquenti futuro neceſſariam? Non enim vt luſciniis canendi, ſic hominibus loquendi facultatem oblectationis cauſſa natura conceſsit: nec tantum munus ſuum, támque præclarum ad aures modo demulcendas voluit adhiberi: ſed cùm eos ita fabricata eſſet, vt eis rationis ſocietatem cum diis immortalibus intercedere voluiſſet, aptóſque eos feciſſet ad rerum præſtantiſſimarum cognitionem adhibito ſtudio conſequendam: inſtrumentum etiam largita eſt, quo de illis rebus inter ſe diſſerere, eáſque alij cum aliis communicare poſſent. Placet autem hoc loco huius diſputationis principia paulo altius repetere: & ex ipſis philoſophorum libris cauſſæ noſtræ firmamenta deſumere, atque iſtis philoſophiæ contemptoribus, earum rerum quas contemnunt, ſpecimen aliquod exhibere. Interiectum quodammodo & intermedium eſt hominum genus inter animantes conſilij expertes, & inter puriſſimas illas mentes ab omni corporis ſocietate ſecretas: ita vt

Hominis ſermo non ſolius obiectationis cauſa tributus.

Hominem medium eſſe inter beluas & angelos.

quam eſſe ſcientiam defuturam. Dum autem duobus tanquam itineribus ad ſcientiam peruenire liceat: quod alia reperimus ipſi per nos, quaſique parimus, alia vero ab aliis accipimus: quorum illam inuentionem, hanc diſciplinam vocant: neceſſe erat, ad earum vtramque ſenſum aliquem accommodari. Sed cum ceteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem ſenſus ad rerum præſtantiſſimarum indagationem, aurium vero ad earundẽ, cum ab alio traderentur, perceptionem ab ipſa natura conſtitutus eſt. inſtrumentum autem communicandarum participandarumque animi nationum eadem natura orationem eſſe voluit: cúmque ceteris animantibus ſonos modo quoſdam dediſſet, quibus voluptatem, dolorem, deſideria naturæ, affectus denique indicarent: diſtinctam hominibus, articulatámque tribuit vocem, vnde eos Homerus μέροπας nominauit: quam cum ipſi arbitratu ſuo flexiſſent atque variaſſent, quaſique compacto ſtatuiſſent, quam cuique voci vim eſſe vellent, tum eo inſtrumento ad ea quæ animo concepiſſent patefacienda vte-

Sciẽtia aut doctrina aut diſcipl na cõparatur.

Oculorum & aurium ſenſus diſciplinis aptiſſimi.

Cur homines dicãtur μέροπες.

rentur. Sic ſit, vt res quidem ipſæ ſingulares percipiantur ſenſibus : qua ex perceptione exiſtunt in animis rerum vniuerſarum notiones:ad eas vero euoluendas & in medium proferendas adhiberi debet oratio:cuius vſus cum ad eos tantum qui eodem tempore, iiſdémque in locis viuerent pertineret, hoc amplius machinata eſt hominum ſolertia, litteras, quæ, vt voces notionum, ſic hæ vocum ipſarum eſſent notæ, efficeréntque, vt & abſentes cum abſentibus, & ij, qui multis antè ſæculis floruiſſent, cum omni poſteritate quaſi colloqui poſſent. Ex hiſce liquido conſtare arbitror id, quod in huius ſermonis ingreſſione poſueram: orationem non oblectandarum aurium cauſſa nobis eſſe à natura tributam: ſed vt animus, cum ſe rerum cognitione ſaturaſſet, haberet, quo modo alios ad earum communicationem vocare poſſet. Quo modo autem poterunt, aut quidquam cõmunicate cum aliis, qui nihil ipſi, niſi loqui, didicerint? aut quidquam egregium diſcere, niſi qui philoſophorum monumenta cõtriuerint? Etenim qui ſunt tandem ſcripto-

Literarum inuentio vnde manarit & earũ quis fructus & vtilitas.

Quæ di-

res illi, qui diſtinctè ordinatéque dicendi præcepta tradũt? philoſophi. qui rerum admirabilium, quæ in terris, mundóque fiunt, cauſſas aperiunt? philoſophi. qui herbarum, qui ſtirpium, qui animantium, ortus, progreſſus, naturas, vires, vtilitates proſequuntur? philoſophi. qui de officio, qui de virtute, qui de ratione inſtituendæ vitæ, qui de moderandis affectibus diſputant? philoſophi. à philoſophis omnis doctrina liberalis, à philoſophis omnis hiſtoria, à philoſophis omnis artium varietas ſumi poteſt: ab his oratores, ab his imperatores, ab his rerumpublicarum rectores exſtiterunt: neque quiſquam vmquam aut in dicendo, aut in rebus gerendis excelluit, qui non prius in philoſophorum officina politus ac limatus fuiſſet. Ac mihi quidem ſæpenumero permirum videri ſolet, reperiri nonnullos vſque eo excordes, vt oratoris munus ab homine philoſophiæ ignaro ſuſtineri poſſe credant. nam cum illi ipſi fateantur, tria eſſe, quæ orator dicendo efficere debeat, vt fidem faciat iis qui audiunt, vt eos ſuauitate perfundat, & vt eorum

ſcantur à philoſophis.

Orator nemo eſſe poteſt philoſophiæ ignarus.

animos aptis & accommodatis ad obtinendum id quod vult affectibus concitet: nullum eſt horum, quod mihi ſine philoſophiæ auxilio perfici poſſe videatur. An vero faciendæ fidei erit idoneus, qui non illos à philoſophis propoſitos fontes animo & memoria contineat, ex quibus ad omnem diſputationem incredibilis argumentorum copia emanat? ratiocinationes autem contexere, & id, quod probandum ſuſceperis, acutè circumſcripta concluſione conficere, tum ea quæ ab aduerſariis allata ſint ſubtiliter diſſoluere, quorum tandem eſt, niſi philoſophorum? Neque vero video, quomodò delectare, niſi forte pueros, aut homines puerorum ſimillimos, queat inanis & nullo librata ſententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quod, vt præclarè docet Ariſtoteles, is demum motus efficit voluptatem, qui perducit id quod mouetur ad ſtatum naturæ ipſius accommodatum & congruentem. Itaque corpora cum aut exinanita ſunt, aut redundant, tum perceptione cibi ac potionis, tum depulſione & eiectione ſuperfluentium rerum lætantur: & in ani-

Qui motus faciat voluptatem.

mis idem vſus venire credendum eſt. quid eſt autem, quod natura duce concupiſcat animus, ad quod feratur, cuius perpetua quaſi fame ſitíque teneatur? Doctrina nimirum atque cognitio: hic illi cibus, hic paſtus proprius ac naturalis eſt: eo alitur ac reficitur, eo ſaturatur ac gliſcit. Ergo illi tantum concionis animos inſatiabili oblectatione deuinciunt, quorum omnis ſermo cum vrbanitatis ſale perſperſus eſt, tum diſtinctus & illuminatus doctrinæ notis, quorum ex ore, tanquam ex perenni quodam fonte, nunquam intermittente, nuſquam inſiſtente fluxu, nouarum vſque & admirabilium rerum copia incredibilis profluit: ij demum modo clamores faciunt, modo auditores admiratione percuſſos ſilere, & vno in obtutu defixos hærere cogunt. Illud vero, quod in oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorúmque pertractare intimos ſenſus, & quocumque collibuit flectere, quis vmquam niſi philoſophia munitus conſequetur? An vero vel accedere, vel reſtinguere iracundiam, vel incutere, vel

Animi naturalis appetitus ſciendi.

excutere timorem, vel conflare inuidiam, vel leuare, vel ad miſericordiam adducere, vel à miſericordia abducere audientes, & eos quaſi gubernaculo quodã linguæ impellere arbitratu ſuo poteritis, qui non horum omnium affectuum cauſſas rationéſque pernouerit? Sed increbuit ſermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitant, vt ne inſpiciantur quidem philoſophorum libri, ſatis magnam tamen earum omnium rerum vberémque notitiam ex ipſis Rhetorum ſcriptis poſſe deſumi. quod ſi ita eſt, quid quæſo commouit veteres illos, qui dicendi laude cæteris antecelluiſſe perhibentur, vt tantam curam tantúmque ſtudium in audiendis philoſophis & in perſcrutandis penitúſque cognoſcendis eorum præceptis conſumerent? Quid Periclem illum, cuius in labris perſuadendi deam ſeſſitauiſſe dictum eſt, quem fulgurare, quem tonare, quem permiſcere Græciam comici veteres tradiderunt? quid igitur illum impulit, vt Anaxagoræ ſe phyſico erudiendum daret, cúmque aſſectaretur, ſi ad illam, ad quam adſpirabat, eloquẽtiæ laudem, nihil in illius

Eloquentiã de Rhetorũ libris integram non poſſe hauriri.

doctrina intellexerat eſſe momenti? quid Demoſthenem, quid M. Tullium commemorem? tantam in vtroque dicendi copiam fuiſſe cenſemus, niſi ille Platonem, hic Philonem, Diodotum, Poſidonium, alióſque permultos nobiles philoſophos ſtudioſè ac diligenter audiſſet? qui ſi ea, quæ ab illis accipiebant, à dicendi magiſtris accipere potuiſſent, non ab alienis illa mutuari & corrogare potius, quam domo & à ſuis petere maluiſſent. At queruntur aſperam quodammodo & ſalebroſam eſſe philoſophiam, inamœnúmque illius ſtudium, quódque nulla dulcedine aut allicere, aut allectos detinere animos poſſit. O molles ac voluptarios homines? Vos igitur in tanta rerũ præſtantia ac dignitate etiã delicias quæritis? & quo vobis itinere ad ſapientiam aditus patet, ſuſcipere illud abnuitis, niſi viam videatis tum molliſſimam & planiſſimam, tunc roſis & violis conſtratam, quámque viridantes omni ex parte opacent patularum arborum comæ? At etiam ſi perpetuo per Athonis & Caucaſi niues, ſi per feruentes Libyæ arenas gradiendum foret, ta-

Cicero & Demoſthenes philoſophorum auditores.

In eos qui de philoſophiæ aſperitate queruntur.

excutere timorem, vel conflare inuidiam, vel leuare, vel ad miſericordiam adducere, vel à miſericordia abducere audientes, & eos quaſi gubernaculo quodā linguæ impellere arbitratu ſuo poteritis, qui non horum omnium affectuum cauſſas rationéſque pernouerit? Sed increbuit ſermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitant, vt ne inſpiciantur quidem philoſophorum libri, ſatis magnam tamen earum omnium rerum vberémque notitiam ex ipſis Rhetorum ſcriptis poſſe deſumi. quod ſi ita eſt, quid quæſo commouit veteres illos, qui dicendi laude cęteris antecelluiſſe perhibentur, vt tantam curam tantúmque ſtudium in audiendis philoſophis & in perſcrutandis penitúſque cognoſcendis eorum præceptis conſumerent? Quid Periclem illum, cuius in labris perſuadendi deam ſeſſitauiſſe dictum eſt, quem fulgurare, quem tonare, quem permiſcere Græciam comici veteres tradiderunt? quid igitur illum impulit, vt Anaxagoræ ſe phyſico erudiendum daret, cúmque aſſectaretur, ſi ad illam, ad quam adſpirabat, eloquētiæ laudem, nihil in illius

Eloquentiā de Rhetorū libris integram non poſſe hauriri.

doctrina intellexerat eſſe momenti? quid Demoſthenem, quid M. Tullium commemorem? tantam in vtroque dicendi copiam fuiſſe cenſemus, niſi ille Platonem, hic Philonem, Diodotum, Poſidonium, aliósque permultos nobiles philoſophos ſtudioſè ac diligenter audiſſet? qui ſi ea, quæ ab illis accipiebant, à dicendi magiſtris accipere potuiſſent, non ab alienis illa mutuari & corrogare potius, quam domo & à ſuis petere maluiſſent. At queruntur aſperam quodammodo & ſalebroſam eſſe philoſophiam, inamœnúmque illius ſtudium, quódque nulla dulcedine aut allicere, aut allectos detinere animos poſſit. O molles ac voluptarios homines? Vos igitur in tanta rerũ præſtantia ac dignitate etiã delicias quæritis? & quo vobis itinere ad ſapientiam aditus patet, ſuſcipere illud abnuitis, niſi viam videatis tum molliſſimam & planiſſimam, tunc roſis & violis conſtratam, quámque viridantes omni ex parte opacent patularum arborum comæ? At etiam ſi perpetuo per Athonis & Caucaſi niues, ſi per feruentes Libyæ arenas gradiendum foret, ta-

Cicero & Demoſthenes philoſophorum auditores.

In eos qui de philoſophiæ aſperitate queruntur.

tur, fieri tamen negant poſſe, vt vnus idémque in vtroque excellat, & tum rerum ſcientia polleat, tum dicendi facultate præſtet: idcircóque nolle ſe in ſequendo eo, quod aſſequi nunquam poſsint, operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotij eſt. nam ne nos quidem dicimus ita neceſſariam eſſe philoſopho eloquentiam, vt, ea ſi careat, nomen ſuum tueri ac retinere non poſsit. Sed profectò ſordida hominum, planéque miſera vita ſit, ſi ſtudia noſtra neceſsitate tantum, non etiam commoditate & ornatu dirigantur. Caſis contectis ſtramine & anguſtis tuguriis, ac gurguſtiis, opertis etiam plauſtris, vt Scythæ, aut, vt Cynici, doliis cæli defendere iniurias poſſumus: ídque ad neceſsitatem ſatis eſt. num idcirco ædificandi artem repudiemus? In veſtitu cultúque corporis, ſi nihil ſpectemus aliud, niſi vt imbres, vt niues, vt ventos, vt ſolem, vt frigus arceames: ſatis fuerit, vel pellibus animalium corpus amicire: an quiſquam propterea honeſtior ciuilem ea in re conſuetudinem negligit? Sic & in hoc genere ſtudiorum non in iis

Eloquentiã philoſopho nõ quidem neceſſariam ſed tamen valde commodam eſſe.

modo, quibus nullo modo carere, verumetiam in iis, quibus ſatis commode carere non poſſumus, elaborandum: neque tantum neceſſitas, verumetiam dignitas & pulchritudo ſpectanda eſt: præcipuè cum omnibus propemodum in rebus decorem & elegantiam cum ſumma vtilitate natura ipſa copularit. Hos igitur ſine vlla contumelia dimittamus: tantum moneamus, vt, ſi in omnibus vitæ partibus ornatus rationem habendam eſſe ducunt, in ſtudiis quoque eam omittendam non eſſe fateantur. Iſti nobis acrius inſectandi ſunt, vehementiúſque repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, & non aliter ſe philoſophos viſum iri putant, quam ſi dictione inquinatiſsima vtantur, &, vt ſues in luto ac cœno, ſic ipſi in orationis ſordibus volutentur. Antiquis temporibus quoddam ſtultorum genus fuiſſe proditum eſt, qui pedore ac ſqualore horridi, pannis obſiti, ſemper illoti, ſemper intonſi, ſemper impexi, illo ipſo incultu ac neglectu corporis philoſophorũ nomen in vulgus aſſequebantur. Non valde diſsimilis eſt eorum amẽtia, qui

In eo qui barbariam in philoſophando affectant.

orationem nullo ſtudio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam, philoſophiæ profeſſoribus conuenire aiunt. Atque illi tamen eo tolerabiliores: quod corporis colendi curam multi, ornandæ orationis ſtudium nemo olim, qui aliquo inter philoſophos loco haberetur, neglexit. niſi fortè quis Epicurum & eos qui ab eo ſunt, obiiciat: quos ego vix in hominum, in philoſophorum quidem numero, nullo modo habendos eſſe cenſeo. Eſt autem operæpretium audire, quomodo hanc ſuam tam præpoſteram, támque abſurdam opinionem confirment. Grauis alicuius & ſeueræ matronæ philoſophiam ſimilem eſſe aiunt, quam omnis fucus dedeceat: quæ natiua pulchritudine contenta, augere eam pigmentis & lenociniis non laboret. vt incultos & horrentes ſolitarióſque lucos plus habere maieſtatis ac venerationis, quàm nitidas & viridicatas, & digeſtis in quincuncem arboribus conſitas ſiluas, ſic ſqualentem, &, vt ita dixerim, impexam, neſcio quo modo auguſtiorem & maieſtatis pleniorem videri, quam com-

Epicurei in philoſophorum numero non habendi.

Rationes barbara philoſophantium.

ptam, & quaſi vnguentis delibutam orationem. Quibus nos ita reſponſum volumus: non ſi calamiſtro intortus capillus, & buccæ minio ac ceruſſa fluentes, & vulſa ſupercilia, & quæſitus arte dentium candor matronam dedecent: continuò illuuiem & ſitum, ac ſordes decere. Eſt & ſuus non modo matrifamilias, verumetiam viro cultus. &, vt reprehendendus ſit, ſi quis quotidie radatur ad ſpeculum, quod tamen Africanum feciſſe accepimus, & facie feminibúſque leuatis in publicum prodeat: ſi quis Patroclem illum imitari velit, quem cauillans Ariſtophanes, numquam in vita lauiſſe dicit, ita vt numquam os, numquam manus abluat, numquam ſudorem detergeat, nemo ſit, qui non fœdum illius adſpectum, & tætrum ac virulentum, qui ex eo afflabitur, odorem abominetur. Neque vero nos à philoſopho exigimus, vt verborum paritatem ac ſimilitudinem aucupetur, neque vt in rotundandis periodis occupetur: neque, ſi agreſtem eſſe illius & inconcinnem locutionem nolumus, effæminatam &

Cultum moderatum & honeſtum non contemnendum.

Qualis philoſophorum eſſe debeat eloquentia.

canticorum ſimilem volumus : neque tam vt rerum præſtantiam verborum ſplendore illuminet; quam vt ne illam orationis impuritate contaminet, poſtulamus. Tu mihi cùm de rebus cogni tu digniſſimis dicere ingreſſus ſis, ea verborum portenta euomas, vt, qui aderunt, non hominem loqui, ſed aſinum rudere exiſtiment. & tamen ea fatuitate atque impudentia ſis, vt homines polite dicendi cupidos deſpicias, & iſtud, quod tu facis, voces philoſophice loqui? Nam quod in eo maieſtatem quandam, & quaſi religionem ineſſe vis: vide ne potius impium ſit, vt vaſa Dèo dicata impuris manibus, ita philoſophiam impuro ſermone tractare. enimuero, ſi ea demum ſacra ac religioſa ſunt, quæ ornatu carent: remoueatur aurum à templis: gemmæ, ſigna, tabulæ, donaria denique omnis generis remoueantur. ſin hoc vel cogitare nefarium eſt: fateamur id, quod ratio quodam modo ipſa præſcribit, neque opes vſquam melius, quam in Dei cultu, neq; dicendi copiam præclarius quàm in excolenda exornandáque philoſophia collocari. Supereſt, vt iis ſatisfaciamus, qui

Irreligioſum eſſe barbaré philoſophari.

negant philoſophiam cum eloquentia poſſe coniungi: neceſſarióque qui alteram ex animo colat, ei eſſe alteram deſerendam: qui ad vtramque animum adiecerit, ne vtraq; excidat, periculum eſſe. Qui cum hæc dicunt, ſi de ſui tantum ingenij imbecillitate loquerentur, ferendi eſſent:nũc, cum ex ſe ipſis alios metiãtur,&, quod ſe præſtare poſſe diffidunt, id vniuerſè ac generatim fieri non poſſe pronuntient, in eo quam vehementer errent, admonendi videntur. vſque eo ne rerum veterũ, &eius ipſius, quam profitemini, philoſophiæ imperiti eſtis, vt ſummã in philoſophis veteribus exſtitiſſe dicendi vim ac copiam neſciatis? ecquis vnquam Platonem, aut philoſophiæ ſcientia aut dicendi facultate ſuperauit?de quo Cicero bonus in primis æſtimator eloquentiæ ita magnificè ſentiebat. Iouem vt ipſum, ſi Græcè loqui vellet, non alio quam Platonis ſermone vſurum eſſe diceret.quid Ariſtoteles? nonne ipſe dicendi præcepta vnus omnium optimè tradidit, & ea dicendi copia fuit, vt eum idem Cicero auro fluentem fluuium nominarit.? non Xenophontis ſummi philoſo-

phi ore Muſas quaſi locutas ferunt?non Theophraſtus à loquendi diuinitate nomen inuenit? non poſterioribus ſæculis eam in Carneade vim fuiſſe proditum eſt, nullā vt numquam rem confirmandam ſuſceperit, quam non probauerit: nullam impugnandam, quam non euerterit? Sed quid vetera & externa exempla conquirimus, cum recentium & domeſticorum copia ſuppetat? hæc ciuitas quam multos & olim protulit, & quotidie profert, qui vt nemini, quin vtraq; laude præſtiterint, ita omnibus, vtra potius præſtiterint, ambiguum relinquunt? quorum vos adoleſcentes, per Deum immortalem, exemplum imitamini, neque committite, vt Veneta ciuitas, quæ ſemper toto orbe terrarum habita eſt fœcundiſſima virorum omni virtutis & doctrinæ laude præſtantium parens, per veſtram ignauiam, atque deſidiam iſta tam præclara laude ſpolietur, an vero vos, illis orti maioribus, qui nihil vnquam ſibi dulce præter virtutem, & eruditionem putarunt, quidquam virtuti, quidquā eruditioni anteponendum eſſe ducetis? at exteræ nationes, non alio potius, quàm

Venetiarū laus doctorum hominum prouentu.

Venetorum hominum exemplo, ad eas colendas excitari atque inflammari ſolent. hic ſedem virtutis, hic domicilium litterarum, hic ſeminarium quoddam præſtantium virorum eſſe omnes vno conſenſu gentes exteræ confitentur. hanc vos tam præclaram, támque magnificam laudem, quæ ad hunc vſque diem, ſemper & creuit & floruit, veſtra culpa decreſcere ac deflore ſcere patiemini? non per illos Contarenos, Barbaros, Bembos, Donatos, ceteróſque heroas, conſecrata ad omnem poſteritatis memoriam nomina, qui numquam in cælum hominum prædicatione conſcendiſſent, niſi, quamdiu vixere, illam, ad quam mea vos cohortatur oratio, philoſophiæ cum eloquentia coniunctionem, poſthabita omni alia cogitatione, coluiſſent. Hos ſpectate adoleſcentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctéſque cogitate, & ad eam veſtra induſtria exæquendam contendité. Habetis in hac ciuitate publicè conſtitutos homines eruditiſſimos, qui vobis in illo itinere duces optimi eſſe poſſint. Quorum me in ſocietatem, licet valde ipſis omnibus imparem, quando ipſa

Nomina Venetorum doctiſſimorum.

do ipſa reſpublica vocauit, & eo me collocauit in gradu, vnde poſſem in ipſius ciuitatis oculis voluntatis erga vos meæ quotidianas ſignificationes re: equidem non parcam labori: abiectíſque aliis omnibus curis, quantum conniti atque efficere potero, tantum conferam ad ingenia veſtra omni genere diſciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda.

DIXI.

ORATIO QVARTA HABITA ROMAE XVI. KAL. DECEMBR. ANNO. CIↃ. D. LXIII.

VEteri conſuetudine receptum eſt, vt omnes, qui artem aliquam publicè docendam ſuſcipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem inſtituti ſui cum eius, quam ſe tradituros eſſe profitentur, artis laude coniungant, eóque quidquid habent in dicendo virium conferant, vt in ea cum vtilitatis & emolumenti, tum dignitatis & amplitudinis longè plurimum ineſſe confirment. Quæ conſuetudo

In quam partem vulgo accipiãtur laudes, quibus initio profeſſionum artes afficiuntur.

etſi minime reprehendenda mihi quidem videtur: quod omnia laudanda ſunt, quæ ad amplificandam honeſtarum artium dignitatem, & ad excitandum in hominum animis earum ſtudium pertinent: tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiſcuè iiſdem ferè afficiuntur laudibus, eiuſdémque rei gloriam diuerſarum artium homines ad ſuam quiſque traducere ac transferre conantur: fit, vt in vulgus eleuetur omnium auctoritas: & vt, quoties aliquis de quacúmque arte quippiam honorificè ac ſplendidè dicere ingreſſus eſt; circumfuſa multitudo ita eum loqui opinetur: non quod ita ſit, ſed quod eam tunc artem ornandam, celebrandámque ſuſceperit, idem de alia dicturus, ſi alia ſibi extollenda & exaggeranda eſſet. Ergo, vt qui comœdias aut tragœdias ſpectant, cum hiſtrionem aliquem in proſcænio auro ac purpura fulgentem viderint, facilè intelligunt, illa ornamenta ipſius propria non eſſe: ſed futurum, vt æque illis indueretur quilibet alius è grege, qui ad tempus eam perſonam ſuſtineret: ita, qui eiuſmodi orationes audiunt,

Similitudo à Spectaculis ducta.

cùm hanc aut illam artem magnificis & exquiſitis exornatam laudibus vident, ſtatim iudicant, nihilo magis eas in hanc, quam in illam, conuenire: futurúmque vt eadem de qualibet arte dicerentur, cui orator, tanquam choragus, eas quaſi partes mandare atque imponere voluiſſet. Quæ cum mihi de principio in mentem venirent, propemodum in eam me ſententiam adduxerant, vt eam philoſophiæ partem, quæ ad confirmandos mores, inſtituendæque vitæ rationem pertinet, quotidianis diſputationibus, quantum meæ vires ferent, illuſtraturus, nihil initio, quo dignitatem ipſius vobis commendarem, dicendum arbitrarer: verentem, ne cum ſuis eam modo ac propriis laudibus extuliſſem, communes tamen illæ nonnullis ac tralaticiæ viderentur. Simul autem illud cogitabam, ſi qui nondum peruidiſſent, aſſidua, & diligens harum præceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beatéque viuendum, fore, vt breui eis pro me res ipſa loqueretur: ex qua multo id eos melius, multóque perfectius, quam aut ex mea, aut ex cuiuſquam

Choragus is eſt qui ſumptus ludorum ſuppeditat.

Cur moralem philoſophiam audiendam ſuſceperit.

oratione cognituros. Sed ab ea me ſentẽtia abduxit amicorũ aliter ſentiẽtium auctoritas, qui cum alia multa, tum hoc argumentum attulerunt: cum hæc ipſa philoſophia præcipiat, non eſſe cuiquam temerè à publica conſuetudine diſcedendum, minime conuenire, qui eam ſe traditurum profiteretur, eum in ipſo quaſi veſtibulo illius præcepta migrare. Quo circa dicam hodierno die breuiter & modicè de moralis philoſophiæ laudibus, déq; fructibus, quos illa ſuis cultoribus pollicetur: ſed philoſophico magis, quàm oratorio more: non vt ei quidquam alieni affingam, aut quæ ipſius propria ſunt, amplificandi cauſſa in maius extollam: quorum alterutrum ſi coner, ipſa mihi philoſophia, vt eſt veritatis amans, tamquam Achilli Homerica Pallas, manum iniiciat: ſed vt nudo ac ſimplici orationis genere, quale veritatis proprium eſſe ait Euripides, ea, quæ ad rem facere videbuntur, exponam. Primum igitur non artium modo, ſed omnium omnino humanarum rerum dignitatem atque præſtantiam ex fine, ad quẽ earum quæque dirigitur, quémque ſibi

Vide primũ Iliad.

Omnium rerum dignitas à fine ſpectanda.

proponit, pendi ac ſpectari arbitror oportere: vt, quanto cuiuſque finis præſtantior ac diuinior eſt, tanto ipſa ceteris excellere iudicetur. Quo poſito: eſt enim ita perſpicuum, vt probationis nõ indigeat: quis vmquam reperietur tãta vi præditus ingenij, tanta eloquentiæ copia inſtructus, qui ſe de philoſophia, pro ipſius dignitate, verba facere poſſe cõfidat? Non enim illa ſibi opes ac copias, quæ & ſæpe poſſeſſoribus ſuis exitio ſunt, & tam multis caſibus eripi poſſunt: nõ honores & imperia, quæ, quod concupiuerint, multi, quod aſpernatus ſit, nemo vmquam vituperatus eſt: non quidquam denique proponit eiuſmodi, quo & carere ſine probro, & abundare ſine gloria liceat: ſed eam, ad quam omnes aſpirant, quam ſibi votis omnibus expetunt, ad quam omnes ſuas actiones, omniáque conſilia referunt, fælicitatem. Quanto igitur ceteris omnibus bonis anteſtat felicitas, tanto philoſophia ceteris artib⁹ antecellit. Quod ſi tanto ſtudio coluntur artes quædam, quæ nihil ſibi aliud, quàm lucrum, & rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenã pro-

Philoſophiæ finis, fælicitas.

ponunt: quanto hæc ſtudio digna eſt, qua parantur veræ illæ opes animi, quæ non furto eripi, non incendio abſumi, non naufragio abſorderi poſſunt: quaq; certam rectamq; viam commonſtrant ad perſequendum id bonum, quo cætera omnia continentur? Si tanto in honore medecina eſt, quod habere leuationẽ morborum, quibus tentatur corpus, bonæq; valetudinis ac firmitatis tum effectrix eſſe, tum cõſeruatrix creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quæ ſe in animis idẽ effecturã eſſe profitetur? Nam & præſtantior corpore animus eſt: & huius, quam illius, multo plures morbi, multóq; periculoſores. Quod ſi cui forte dubium eſt, excutiat ille pauliſper intelligentia ſua, ſecúmque reputet, quàm ſæpè vnius hominis ambitio, auaritia, libido integras funditus euerterit ciuitates. His autem & ſimilibus morbis medetur philoſophia, eámque in ſuis efficit animi firmitudinem, quam non voluptatum illecebræ, non dolorum faces, non diuitiarum ſplendor, non obſcura & contempta paupertas, non honorum ſitis, non ignominiæ metus, non vitæ

Philoſophi in medicina multo eſſe præſtantiorem.

cupiditas,non mortis terror conuellere ac labefactare poſſit. Vt enim Olympi cacumen poëtæ ſemper quietum eſſe aiũt:propterea quod altius ſit, quam vt eo vis ventorum,tempeſtatúmque perueniat: ſic philoſophorum animus ſublimior & excelſior eſt, quam vt iſtos flatus ſentiat furentium,& de rebus abiectiſſimis inter ſe humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, vt in medio mari edita & altiſſimis defixa radicibus rupes: cuius ſumma fluctus ne attingunt quidem:infima ſic verberant,nõ vt eam commoueant, ſed vt ipſi frangantur. Nouit philoſophus vulgarium voluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum ſimiles eſſe, indignas non modo quas conſectentur, ſed quas reſpiciant viri:partim cum dedecore ac turpitudine coniunctas, vt ſatius ſit, quouis dolore lacerari, quam venenata ac peſtifera earum ſuauitate mulceri. Habet alias ex ſeſe proprias ac perpetuas voluptates,eaſdémq; ſinceriſſimas nulláq; ne minima quidem permiſtionẽ moleſtiæ cõtaminatas, quas ex ipſa virtute,& ex honeſtis actionibus carpit:iis fruitur,iis mẽtem paſcit,eis ſe oblectat,

Philoſoph⁹ Olympo ſimilis.

Philoſoph⁹ immoto ſcopulo ſimilis.

Philoſoph⁹ voluptates reſpuit.

Voluptas philoſophica.

eas ſolas charas ac iucundas habet. Nã vt in beatorum inſulis dicuntur eſſe arbores quædam adſpectu iucundiſſimæ, quarum in ramis toto anni tempore cernere eſt alios fructus mites iam, & ad maturitaté perductos, alios matureſcentes, alios pubentes adhuc, & in primum ſe florem induentes: ſic in eorum, qui vere ac ſerio philoſophãtur animis, toto vitæ tempore aliæ actiones honeſtæ ac laudabiles confectæ iam ſunt, & abſolutę, aliæ in eo ſunt vt abſoluantur, aliæ inchoantur adhuc & informantur, primíſque, vt ita dixerim, lineis deſignantur. Itaque aliarum recordatione ac conſcientia, aliarum tractatione ac præſentia, aliarum meditatione & proſpicientia ſic afficiuntur, nihil vt ſibi præterea iucundum aut amabile exiſtiment. Immenſa etiam illa & inexplebilis accumulandarum opum auiditas, quam, incertum eſt, copia an inopia magis incedat, radices agere in animo philoſophiæ præceptis conſito & exculto non poteſt. Quid ita? Nimirum quia hęc id vel pręcipuè in ſuorum animis inſerit, naturales opes & terminatas eſſe, & facile parabiles: eas qui ade-

Philoſophos auaros non eſſe.

ptus ſit, nihil ei amplius appetendum: non qui plurimum habeat, ſed qui minimum deſideret, ditiſſimum eſſe: nihil magni faciendum, quod æquè peſſimus atque optimus quiſque cõſequi poſſit. Neq; tamen eorũ conſilium probat, qui aut aurum in mare abieciſſe, aut poſſeſſiones ſuas incultas ac deſertas reliquiſſe memorantur: hęc enim aut ignauorũ hominũ vidẽtur, aut pecunia vti neſciẽtium: quorum vtrumque in vitio, nõ in laude ponendum eſt. Ac fuere quidẽ ij, de quibus illa narrantur, philoſophi: ſed rudior illa quædam, & ſimplicior philoſophiarum fuit: politior noſtra hæc, & ad vſum ciuilem accommodatior: quæ docet, opes, ſiquis aut à parẽtibus acceperit, aut induſtria ſua quæſierit aut alia quapiam honeſta ratione ad eas peruenerit, non aſpernandas aut reiiciendas eſſe, ſed ita habendas, vt virtutis, non vt luxuriæ, adminiſtras. Nam illud mihi quidem permirum videri ſolet, quid ita veteres illi iudicarint, nõ poſſe ſe ſimul & rem habere, & in ſapientiæ ſtudia incumbere: qui mihi etiam videntur, quo facto ſummam diuitiarum cõtemptionem ſignificare ac præſeferre voluerũt,

Non laudandos eos qui pecuniã vt Crates merſerũt aut poſſeſſiones vt Democritus neglexerunt philoſophica ſtudio.

Veteres philoſophos opum abiectione auariſsimos ſe eſſe profeſſos.

eo ipſo indicaſſe nimiam quãdam erga eas naturæ ſuæ propenſionem, ſi nummos in arcam condere non poterant, vt nõ omnes cogitationes ſuas in eandem arcam includerent: neq;, quandiu patrimonium habebãt, imperare ſibi, vt aliis rebus contemplandis ac cognoſcendis vacarent. Equidem nunquam eum militem laudauerim, neque fortem habendum duxerim, qui aduerſariũ à ſe quàm longiſſimè amoueat, ne cum eo manus conſerat: ſed eum potius, qui & congrediatur, & vincat. Neque vero video, qui minus impedimento ſit egeſtas ſtudiis, quam diuitiæ. Neceſſe eſt enim, qui, vnde viuat, non habet, eum ſibi vitæ ſubſidia aliunde quærere: in quo quantum temporis ponit, tantum de ſapientiæ ſtudiis detrahit. Melius igitur philoſophia, cui qui ſe regendos permittunt, ij opes, ſi non habent, non requirunt: ſi habent, vtuntur vt decet: neque vnquam torquentur aut augendi cupiditate, aut amittendi metu. Quid ego nũc de perturbatrice humanarum rerum, optimi cuiúſque ingenij corruptice, concitatrice bellorum omnium, ambitione, quam ſemper virere in eorũ quos

Egeſtatem ſtudiis obeſſe.

ſemel occupauit animis, neque vnquam conſeneſcere, grauiſſimus auctor ait Thucydides, verba faciam? Nunquid illius vnquam facibus accendi poterit pectus, quod infuſa prius philoſophiæ præcepta irrigauerint? Immò verò etiam ſi antea ſubiecti ab ea ignis aliquid fortè conceperit, id totum inſtillata philoſophia reſtinguet. Ea enim magiſtra ac præceptrice cognoſcimus, verum decus, verámque gloriam in ſola virtute poſitam eſſe: eam qui conſecutus ſit, quid alij de ſe iudicent, non admodum laborare oportere: præcipuè vero deſpiciendam leuis & imperitæ multitudinis temeritatem, quæ ad mandandos honores cæco ſæpius & inconſiderato impetu, quam certo, & explorato iudicio fertur. Præclarè & ſapienter Cato malle ſe dicebat, quærere homines, cur ſibi poſita non eſſet ſtatua, quam ſi quærerent, cur poſita fuiſſet. Eodem animo ſunt veri omnes philoſophi: eſſe ſe, vt de Amphiarao ait Æſchylus, quam videri optimos malunt: honores autem & magiſtratus, aut non petunt, aut alienæ, non ſuæ vtilitatis cauſſa petunt: ne-

Catonis apophtegma ta ſtatuam contemnentis.

que, ſi adepti ſint, exſultant: neque, ſi repulſam tulerint, anguntur animo, ſed placatè id & moderatè ferunt: aut, ſi quando dolent, reip. dolent vicem, non ſuam. Cæſarem ferunt, cum pontificatum petiturus ad comitia deſcenderet, matri dixiſſe, illam eo die aut pontificem habituram filium, aut exſulem. Iam tum præſagire ac præcognoſcere licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum ciuitati daturam. Itaque, quid poſtea effecerit, videmus. At Cato, in petitione præturæ etiam Vitinio poſthabitus, æquiſſimo, ac moderatiſſimo animo tulit. Ita ſunt philoſophi, maximam voluptatem in prætermittendis voluptatibus, maximas opes in quieto, ac contento ſuis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria ponunt. Satis honoratum putant eſſe, qui honore dignus ſit: ſatis magnum regem, qui ſeipſum regere: ſatis potentem imperatorem, qui cupiditatibus ſuis imperare poſſit: qui vero eis plane domitis ac ſubactis iugum rationis, quod ille ne conentur quidem vnquam excutere, impoſuerit, ab eo omnes aliorum victorias triumphóſ-

Cæſaris ambitio.

que ſuperatos. Quod ſi libidinem, auaritiam, ambitionem, peſtes quaſdam ac furias eſſe nouimus, quæ funditus humanam vitam conturbent: quantus honos habendus eſt philoſophiæ, quæ ſe omnes earum conatus repulſuram, omnes igniculos repreſſuram, omnia ſemina eliſuram, non magnificentius, quàm verius, pollicetur? videre vos opinor, quam ſe latus orationi meæ campus oſtendat, ſi, quæcumque hoc loco ſe offerunt, perſequi, & in ſingulis inſiſtere atque immorari velim. Nam cum virtus nulla ſit, de qua non ſplendidè, & ornatè dicere: nullum vitium, in quod non grauiter, & copioſè inuehi liceat: quidquid de eorum vtrolibet dici poteſt, idem ad philoſophiam laudandam accommodari poteſt: quam virtutis indagatricem, vitiorum expultricem Latinorum omnium eloquentiſſimus vere ac meritò nominauit. Sed non committam, vt cuiquam videar tranſilire eos terminos, quos initio pegi: potiúſq; reprehendi me patiar, quod multa, quæ fuſius explicare licuiſſet, compreſſerim, ac coartauerim, quàm quod in vlla re dilatanda euectus ſim longius

Cicero 5. Tuſculana.

Breuitatem pollicetur.

ſuſto, neque ſatis mihi temperare potuerim. Nunc illud mihi etiam atque etiam conſiderate: cæterarum omnium artium fines, neque eos modo, ſed omnia prorſus, quæ bona putantur in vita, niſi quis philoſophiam vitæ ducem habeat, peſtifera ac perniciosa eſſe. Da homini non philoſopho opes ac copias: da honores atque imperia: da firmam valetudinem: da gladiatorium totius corporis robur: da multarum magnarúmque rerum cognitionem ac ſcientiam: da flexanimam illam, vt poëtæ vocant, & omnium rerum reginam eloquentiam: da quidquid in filiis parentum votis optari ſolet: quo eiuſmodi plura in talem hominem congeſſeris, eo illum magis & in ſuam, & in aliorum perniciem armaueris. Opibus abutetur ad ſuam libidinem explendam: imperiis ad alienam libertatem opprimendam: firmitate & robore ad obeunda facinora: ſcientiam copiámque dicendi ad circumueniendos ciues ſuos, ad perturbandam remp. ad omnia denique tum ſacra, tum profana permiſcenda, & euertenda conuertet. Da hæc eadem vero, minimeque

Bona externa in homine non philoſopho male collocata eſſe.

fugato philoſopho: deum quendam ad bene faciendum humano generi è cælo demiſſum eſſe dices. Atque hoc illud eſt, quod in Alcibiade minore ſiue Plato, ſiue Xenophon diſputat, ea quæ ſuapte natura bona ſunt, ſine ſcientia eius quod optimum eſt, quam eandem & philoſophiam eſſe ſtatuo, ad perniciem non ad ſalutem valere. O præclaram laudem philoſophiæ, cuius ope ne mala quidem nocere: quâ detracta, ne bona quidem prodeſſe poſſunt. Meritò dixit Plato, nullum à diis datum eſſe hominibus ea maius aut præclarius donum. meritò Cicero, vnum diem ex eius præceptis actum immortalitati anteponendum. Neque vero non illud ad eius, de qua propriè ſermo nobis inſtitutus eſt, philoſophiæ laudem ac commendationem facit: quod omnia propemodum, quæ à veteribus de philoſophia honorificè dicta ſunt, ad hanc pertinent, quæ in vitæ ac morum emendatione verſatur. Non enim Plato, cum illam nobiliſſimam vocem, tamquam ex oraculo, edidit, tum demum beatas ciuitates fore, cum aut regnarent philoſophi, aut

Natura bona, mala fiunt à non philoſophis.

Laudes philoſophiæ ad moralem reſtringit.

reges philoſopharentur, intellexit,tum id euenturum, cum reges aut in diſſerendi ſubtilitate, aut in perueſtigandis rerum naturalium cauſsis occupati eſſent: quæ quamquam præclara ſunt, longiſsimè tamen abſunt ab eo, vt beatas reſpublicas efficere poſsint:ſed,cum virtutis pulchritudine incenſi omnes vires ſuas ad eam non cognoſcendam modo, ſed exercendam, excolendam, propagandam contuliſſent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum ſermonculis aduerſus philoſophiam iactatum eſt, quoſcumque in eam aculeos ſcurrilis quorundam libido coniecit, quidquid ad minuendam ipſius dignitatem veteris comœdiæ licentia effutiit, id omne,ſi diligentius excutiatur,ad dialecticos potius,& ad phyſicos, quàm ad politicos, pertinere videbitur. Quod ſi vllus in orbe terrarum locus eſt, vbi politicen florere, ſuámque dignitatem obtinere deceat, Romæ id Romæ potiſſimum fieri debet: cui vrbi à primo ipſius ortu diuino permiſſu datum eſt, vt aliis imperaret:vnde leges, vnde iura, vnde religionem cæteræ nationes & olim

Romæ vrbis laus.

petie-

petierunt, & nunc petunt: vnde quondam exſtiterunt tam multi clari viri, qui hæc præcepta, quæ nos tradituri ſumus, exemplo ſuo comprobarunt. Nolite enim putare illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Sciones, Lælios, ceteróſque præſtantes viros, quos olim hæc vrbs innumerabiles tulit, quorum quotidiè nomina auditis, facta legitis, monumenta cernitis, ſtatuas tanta cum admiratione intuemini, quod de philoſophia neque diſputarunt ferè, neque ſcripſerunt, eo minus philoſophos fuiſſe. Vita illi, non oratione: factis, non dictis: moribus, nō ſermonibus, philoſophabantur: quod pulcherrimum ac veriſſimum eſt philoſophandi genus. Integritatem, iuſtitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique virtutem & colebant ipſi, & alios colere iubebant, eo ad tantam maieſtatem atque amplitudinem peruenerunt, vt pleræque gentes, quod ipſæ olim à talibus viris ſubactæ ac ſuperatæ ſint, quàm quod ipſæ alias deuicerint, præclarius ſibi ac glorioſius ducant. Quantam oportet gloriam fuiſſe vincentium, cum victi tot poſt ſæcula

Veriſſimū philoſophādi genus.

glorientur? Eorum ego potiſſimum exemplis, adoleſcentes, incitabo vos quotidiè atque exacuam: neque vllum ex Ariſtotele præceptum proferam, cuius non ex hac vrbe plurima maximéque illuſtria exempla repetantur. Conſtitui enim, quando Pius optimus ac ſanctiſſimus Pontifex, qui ipſe omnis virtutis perfectiſſimum exmplar eſt, eum mihi honorẽ detulit, vt à me virtutis & officij præcepta vobis proponi atque explicari voluerit, modis omnibus euiti, vt ea non arido, & inculto, & moleſtis implicato quæſtionibus orationis genere proſequar: ſed quantum id quidem in me erit, florido, & vbere, &, quaſi ſtellis quibuſdam, ita petitis ex vetere hiſtoria exemplis illuminato atque diſtincto. Peto autem à vobis, vt, ſi & in iis rebus, quas tractare inſtitui, ſummam dignitatem ineſſe cernitis, & me nullis vigiliis, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, vt veſtris commodis conſulam, videbitis, induſtriam meam diligentia ac beneuolentia veſtra adiuuetis.

Pius Pontifex Maximus.

DIXI.

ORATIO QVINTA HABITA ROMAE VII. ID. NOVEMB. ANNO. CIↃ.DLXVI.

SVperiori anno, cum iniunctum mihi Pōtificis auctoritate munus obire inciperem, multa dixi de laudibus Philoſophiæ, cohortatúſque vos ſum quam potui diligentiſsimè, ſi tranquillitatem vitæ, ſi libertatem, ſi dignitatem atque honeſtatem, ſi ſalutem denique & veſtram, & publicam charam haberetis: vt, quæ ars tranquillaret animos, quæ eos à teterrima vitiorum ſeruitute in iuſtam plenámque libertatem aſſertos ad verum decus quod in virtute poſitum eſt traduceret, quæ denique & ſingulos priuatim & publicè totas ciuitates conſeruaret, eius in ſtudium toto pectore, alia omni cogitatione poſthabita, incumberetis. Quam cohortationem meam etſi non prætervectam eſſe aures veſtras, ſed in animis plurimorum penitus inſediſſe vel ex eo probabiliter intelligi potuit, quod mihi poſtea ex hoc ipſo loco philoſophiæ præcepta tradenti ſatis frequentes aſsiduam operam dediſtis, facere tamen pro meo erga vos amore non poſſum,

Philoſophiæ vtilitas ſumma.

quin vos hoc quoque tempore non adhorter tantum, ſed obſecrem etiam & obteſter, qui iam iter illud ingreſſi eſtis, vt conſtanter perſequamini: qui nondum, vt id vobis, primo quoque tempore ingrediendum eſſe ſtatuatis. Nulla enim vitæ pars, nulla viuendi ratio, carere fructu, qui ex eorum, quæ nos quotidie tractamus, cognitione percipitur, ſine maximo incommodo poteſt. Magnum eſt, fateor, rerum naturalium principia cauſáſque noſſe: ſyderum cæterorúmque corporum cæleſtium ſitus, magnitudines, interualla, ſcientia comprehenſa tenere præclarũ: illa vero etiam quam in hæc inferiora vim habeant, quídque ad quamlibet multos annos effectura ſint, ſine vllo errore poſſe prædicere, prope diuinum, Sed certè, quod ne illi quidem ipſi, qui ea ſe docere profitentur, negauerint, eorum, in quibus noſtra exercetur induſtria, & fructuoſior cognitio eſt, & perniciosior ignoratio. Itaque vt nos iis qui abdita illa & retruſa tractant & ingenij acumine, & doctrinæ magnitudine, & rerum admirabilitate non inuiti cedimus: ita ipſi nobis, niſi valde

Naturalis ſcientiæ præſtantia.

Moralem

iniqui ſunt, ea quę diſputantur à nobis, & magis neceſſaria eſſe, & vberiores hominum generi fructus afferre fateantur neceſſe eſt. Nullus enim vnquam, quod illa aut nõ teneret, aut etiam negligeret, minus proptereà vir bonus, aut minus vtilis patriæ ciuis exiſtimatus eſt: hæc aut ignorata, aut neglecta non ſingulos modo perdiderunt homines, ſed integras funditus afflixerunt & euerterunt ciuitates. Nos, quæ adoleſcentum, quæ conſtantis ætatis, quæ ſenum officia ſint, quærimus: nos quid domi, quid militię, quid à priuatis, quid ab ijs, qui cum imperio ſunt, præſtari debeat, diſputamus: ex nobis intelligit pauper, quo modo tolerare inopiam: diues quomodo vti diuitiis debeat: à nobis quid inter patrẽ & liberos, quid inter virum & vxorem, quid inter fratres cognatos, amicos, ciues, quid denique inter omnes homines obſeruari par ſit, explicatur: nos fortitudinis, nos temperantiæ, nos liberalitatis, nos iuſtitiæ, cæterarúmque virtutum vim atque naturam diſputationibus noſtris patefacere atque illuſtrare conantur. Sine horum præceptorum cognitione

vtiliorẽ eſſe phyſica.

Quid moralis profiteatur.

Moralem oratori.

Iureconſul- muta conticeſcet eloquentia, manca & *to & theolo* mutila erit iuris legúmque cognitio: *go eſſe neceſ* illa ipſa domina & regina artium theo- *ſariam.* logia animos requirit diligenti harum rerum tractatione præparatos atque præcultos. Quæ cum ita ſint, quamcumque quis vitæ viam ingredi parat, ita ſtatuere debet, cæterarum philoſophiæ partium cognitionem ſibi & vtilem & honorificam, huius plané neceſſariam eſſe. Sed ſunt quidam peruerſo homines ingenio, qui cauſſas, propter quas & ipſi à pulcherrimo ſtudio abſtineant, & ab eodem cęteros auocent, comminiſcuntur. Partim enim communia & contrita eſſe dicunt, quæ hic docentur, vt ad ea percipienda doctore nihil opus ſit: partim non habere eam vim, vt ad virtutis ſtudium excitent: cuius rei argumentum capiunt ex eo, quod innumerabiles & olim fuerunt, & hodie ſunt, qui cum hæc omnia ſe ſcire profiteantur, nequiſſimè tamen & *Refellit eos* flagitioſiſsimè viuunt. Quibus vtríſque *qui moralē* breuiter reſpondere inſtitui: & efficere, *philoſophiā* ſi poſſum, vt ij, qui iſta temerè iactant, *damnant.* cognoſcant errorem ſuum: cúmque ſe nihil dicere videant, ſententiam mutét:

ſin minus,nihil eſt enim difficilius,quã vincere pertinaces:certè quidem, vt ne alij ſtultitiæ & maleuolentiæ pleni eorum oratione moueantur. Primum igitur agamus cum iſtis, qui, vt ad cibos nimium dulces, ita ad diſputationes nimium apertas & faciles nauſeare ſe dicunt. Ex quibus libenter quæſierim, qui tandem fiat, vt, quibus rebus omnes ad alia ſtudia inuitari atque allici ſolent, iiſdem ſe ipſi ab hoc ſtudio auerti abſterreríque dicant. Certè enim, cum ea,quæ docuerunt vtilia & præclara ſunt, ſi eodem accedit,vt clara, perſpicua, aperta, cognitu facilia ſint, eo maiores concurſus ad eos qui illa docent fieri conſtat. Quid igitur cum illis agas, qui quæ res ad concilianda cęterorum ſtudia plurimum valere conſueuit, ea ſe ipſi tardari ac retrahi aiunt? Ego verò, etiamſi præcepta virtutis quamlibet multis obſtructa difficultatibus forent,laborandum tamen, & ſudandum, & nunquam niſi eis cognitis ac comprehenſis conquieſcendum putarem:nedum ea, quia, vt iſti volunt, à quolibet non tardiſsimo neque inertiſſimo percipi poſſunt, omittenda aut mi-

Facilitas moralis philoſophiæ nõ contẽmenda.

noris faciẽda cenſeam. An de rebus ad vitam nihil pertinentibus inter homines eruditiſſimos ſumma contentione diſputabitur, in eiſque, quia inuolutæ & propè inenodabiles ſunt, opera præclarè colocari videbitur: hæc quæ vitam omnem continent, vt nimis obuia & in medio poſita, negligẽtur? Quamquã quid diutius ita diſputamus, quaſi eis concedãmus, quod volunt, nihil hic doceri, quod non aut etiam vulgo notum ſit, aut quiuis ſine doctoris opera facilè conſequi poſſit? Ergo ille omnium, qui tunc erant, mortalium, vt creditum eſt, ſapientiſſimus Socrates, qui nulla vmquam alia de re, quam de virtutibus & vitiis diſputauit, vulgaribus & ſatis per ſe notis in rebus ſpatiũ ætatis omnẽ conſumpſit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Ariſtoteles? quid cæteri ſuæ quiſque ætatis principes viri? quid erat cauſſæ, cur tam multa in hoc genere ſcripta poſteritati relinquerent, ſi nihil egregium, nihil exquiſitum, nihil excellẽs, ſed ea tantum, quæ quilibet è populo ſatis per ſe intelligeret, litteris mandaturi erant? Videlicet, quia iuſtitiam, fidem, tempe-

Moralem non tam facilem eſſe quam vulgo creditur.

rantiam, liberalitatem omnes aſſiduè in ore habent, neque quiſquam eſt, ne ex ima quidem fæce vulgi, quin ſe de eiuſmodi rebus optimè iudicare poſſe confidat, iccirco nullam magnam eruditionem in eis cognoſcendis ſitam eſſe arbitrantur. Quod tamen longè ſecus eſt: interéſtque nimium quantum inter eos, qui tantum tenent nomina, & eos, qui ex eruditorum hominum ſcriptis ac ſermonibus de rebus ipſis verè iudicare didicerunt. Plena eſt exēplorum vita communis, ex quibus facilè intelligi licet, quam ſæpè vulgus hominum in iudicandis virtutibus vitiiſque fallatur. Quod ni ita eſt, cedo cauſſam, cur qui mimis, lenonibus, paraſitis, adulatoribus plurima largiuntur, & ſuo & multorum iudicio ſunt liberales: cur multi reſtricti, tenaces, ſordidi, qui facilius patiantur ſibi dentem vnum ex ore excuti, quam nummum vnum ex arca moueri: parcimoniæ ac frugalitatis nomen ferāt: cur tam multi ad audiendum proiecti & temerarij commendentur pro fortibus? tam multi timidi & ignaui pro cautis & conſideratis prædicentur. Quid? iuriſ-

Peruerſum populi iudicium.

conſultorum vigiliç in quo conſumuntur: quid ſpectant eorum labores, quæ in re eorum acutiſsima exercentur ingenia, niſi vt videre ac diiudicare poſſint, quid in quaque re iuſtũ iniuſtúmue ſit? Non igitur vt nimium facilis, deſpicienda eſt ars ea, quæ virtutum omnium vim naturámque pertractat, cum in vna virtute cognoſcenda videamus tamdiu, tanta diligentia, ab hominibus ſummo ingenio præditis laborari. Informauit quidem natura & impreſsit in animis noſtris adumbratas quaſdam virtutum & vitiorum omnium notiones: ſed illæ tantam vim non habent, vt quiſquam eis fretus confidere debeat, ſe ſine diſciplina verè de rebus expetendis fugiendíſque iudicaturum. Quod ſi nos nihil aliud, niſi hæc tam vtilia, támque ſalutaria quamlibet nudo & inornato dicendi genere traderemus, calumniari tamen nemo nos poſſet, niſi alienç nimis iniquus æſtimator induſtriç, vt in rebus nimium peruulgatis & facilibus occupatos. Nunc cum & ad ſalubres animorum epulas condimentum ſermonis quantum in nobis eſt, adhibeamus: &

Iuriſconſultorũ ſcopus.

Naturalem virtutis notionem non ſufficere.

res ſuapte ſponte pulcherrimas, tum præſtantiſſimorum omnis æui ſcriptorum teſtimoniis fulcire ac corroborare, tum inſatiabili quadam veterum exemplorum copia exornare atque illuſtrare ſoleamus: tamen ne inuenientur, qui eleuare labores noſtros audeant: quæque præſtantur à nobis iis ſudoribus, ac vigiliis, quarum ipſi nobis conſcij ſumus, ea quemlibet vnum è multis ludibundum perficere poſſe contendant? Qui ſi periculum facerent ipſi, quam non quarumlibet virium ſit munus hoc ita vt nos facimus, ſuſtinere & exſequi fortaſſis, experientia edocti, minus de ſe elatè ac magnificè ſentirent, minus de aliis maledicè contumelioſéque loquerentur. Sed omittamus iſtos, neſcio enim quo modo factum eſt, vt de re dicere ingreſſus, de me plura quam volueram dixerim: quod ipſum vt facerem, quorundam me hominum, quos nominare nihil neceſſe habeo, iniquitas coegit. Difficilior cum eis luctatio eſt, qui negant, ſermonibus noſtris quemquam ad virtutem incitari: ídque ex eo colligunt, quod ſæpiſſimè contingit, vt qui optimè loquuntur, peſſimè viuant.

Ratio negãtium moralem philoſophiam prodeſſe.

Nos verò ſi diceremus eam in diſputationibus philoſophicis ineſſe vim, vt ex audientium animis vitia radicitus euellere, virtutéſq; eiſdẽ ingenerare poſſent, meritò vt vani atque ineptè glorioſi reprehenderemur. Multas magnáſque mercedes, vt ait Theognis, ferrent philoſophi, ſi, quemadmodum Circe herbis & cantibus ſuis homines ſtatim conuertebat in feras, ita ipſi ſuis ſermonibus ex feris homines facerent, id eſt, homines ferarũ ſimillimos ad virtutem à vitio, ad rationem à furore, ad humanitatem ab immanitate reuocarent. Et tamen aliquid ſe aliquando eiuſmodi effeciſſe philoſophiæ gloriari licet, Producet enim Polemonem ab infami vita moribúſque perditiſſimis ad bonam frugem & ad ſeueritatem vnica Xenocratis diſputatione reuocatum. Sed vt non peræquè in omnibus cãpis agricultura, ita non in omnibus animis philoſophia idem efficit. Illud quidem certé negari non poteſt, aut nullam omnino eſſe artem, quæ medeatur animis, quæ quãta ſit in vitiis deformitas, quanta in virtute dignitas, doceat, quæ ab illis auertat, ad hanc incitet: aut eum

Polemon Xenocratis oratione ad bonam frugem reuocatus.

honorem philoſophiæ potiſſimum eſſe tribuendum. Quod autem obiiciunt pleróſq; philoſophorum factis dogmata ſua euertere, neque ignem aquæ magis contrarium eſſe, quam eorum mores orationi: ita enim loqui, vt vitio: ita viuere, vt virtuti bellum indixiſſe videantur: vtinam tale eſſet, vt id nobis infitiari liceret. Eſt enim acerbiſſimum negare non poſſe, quod ſit turpiſſimum confiteri. Sed quoniam iis, quæ omnibus nota ſunt, fidem abrogare velle dementiæ eſt: non negabimus verum eſſe, quod obiicitur: tantum deprecabimur, ne propter hominum vitia res ipſa in inuidiam vocetur, néue, quorum facta merito auerſamur, eorundem ſermonē immeritò repudiemus. Vt enim quorundam ex Epicureis dogma reprehenditur, vita laudatur: ſic horum vitam reprehendere, doctrinam amplexari debemus. Polycletum inſignem ſtatuarum opificem tradunt librum de artificio ſuo edidiſſe, quem Canona, id eſt Regulam inſcripſit: quo libro omnia, quæ in ſtatua hominis fingenda obſeruari conueniret, quæ ſingularum partium minimarum maximarum figura

Plerique philoſophorum aliter quàm decent viuunt.

Polycleti ars.

eſſet, qui ſitus, quæ inter ſe proportio, ſubtiliſſimè & accuratiſſimè perſecutus eſt. eodem autem tempore ſtatuam à ſe factam publicè propoſuit, in qua ea omnia diligentiſſimè obſeruata erant: ne quid præcipere aliis videretur, quod non ipſe præſtaret: quam ſtatuam ipſam quoq; Canona nominauit. Vellē eandē rationem philoſophi teneremus: neque tantū traderemus aliis præcepta, ad quæ vitam ſuam dirigerēt, verumetiam vitā noſtram ad ea conformatam oſtenderemus. Magna ſine vlla dubitatione præceptis noſtris ex eo accederet auctoritas. Sed, quando id optādū potius quàm ſperandum videtur, quod in frugibus, in fœtibus arborum, in corporibus animantium, quibus veſcimur, facimus, vt reiectis & amputatis iis, quæ inutilia ſunt, iis, quæ prodeſſe poſſunt, vtamur: idem in hoc genere philoſophorum faciēdum eſt, vt, reiecta eorum turpi flagitioſáque vita, grauem ſeuerámque doctrinam non auribus tantum, ſed multo magis animis combibamus. Non enim, ſi qui ex medicis cibo ſe & potu aliquando ingurgitant, eo illis continentiam præcipientibus, qui ſapiunt,

Philoſophorum præcepta non vita ſpectanda.

minus parent:ſed, illi quidē quid agant, non laborant: artis autem ipſius placitis & decretis obtemperant. Nam cum alicuius mores & præcepta congruunt, ac concinunt: tunc aut vtraque laudanda ſunt, aut vtraque vituperanda: cum diſcrepant & diſſident: cauſſa nulla dici poteſt, quin alterum retinendum ſit, alterum reiiciendum, horum à dictis facta ita diſtare conſtat, vt non cælum à terra longius diſtet: ſunt autem facta turpiſsima: igitur ſermones quibus ea ipſa facta damnantur, ac reprehenduntur, digniſsimi qui audiantur. Atque, vt medici, quo maiorem auctoritatē arti ſuæ concilient, ſolēt interdum enumerare quoſdam è præcipuis auctoribus diſciplinæ ſuæ, qui, quod ita ſe compararunt, vt præcepta ſua non oſtentationem ſcientiæ, ſed legem vitæ putarent, diutiſsimè ſaluberriméque vixerunt: ita nos nihil, ſi volumus, impedit, quamlibet multos philoſophos nominare, qui, quod decretis ſuis parerint, quáſque leges aliis proponebant, ipſi ſeruauerint, merito ſunt apud omnes populos numquam intermorituram gloriam conſecuti. Illi fortaſsis nominabunt

Tres medici qui diu incolumes artis ope vixerunt. Hippocratem, Aſclepiadem, Galenum: quorum primus vſque ad annum centeſimumquartum ætate prouectus eſt: alter eo proceſſit artis ſuæ fiducia, vt auſus ſit cum fortuna ſponſionem facere, ne medicus haberetur, ſi vllo vnquam morbo tentatus eſſet: & victor, cum ad extremam ſenectutem ſine vllo morbo perueniſſet, ſcalarum lapſu exanimatus eſt: tertius cum imbecilliori valetudine vſus eſſet adoleſcẽs, ita eam arte correxit, vt ad ſeptuageſimum annum peruenerit. *Socratis encomium.* Nos è philoſophiæ caſtris ad repellendos ipſius vituperatores primum quidem in aciem educemus illud honeſtatis, illud modeſtiæ, frugalitatis, innocentiæ, fortitudinis, omnis denique virtutis ſpecimen & exemplar Socratem: qui ita locutus eſt, vt ex eius ſermonibus omnes quæ poſtea conſecutæ ſunt, philoſophorum diſciplinæ fluxerint: ita vixit, vt hodie quoque nomen illius non hominis, ſed integritatis & innocentiæ nomen putetur. Cui ſuccedet par illud nobile in eodem inſtitutum ludo Xenophon & *Xenophon Plato.* Plato: quorum vterque ſummam in diſſimili genere eloquentiæ laudẽ pari

vitæ grauitate cumulauit. Proximè hos Xenocrates: de cuius eloquentia dicit Polemo: de continẽtia Phryne: de frugalitate & contemptione pecuniæ Alexander: de fide & iuſtitia vniuerſus populus Athenienſis, qui eum, dicto publicè teſtimonio, ad aras iurandi cauſſa accedentem, vna voce reuocauit, ac iurare vetuit: parum ſibi decorum ratus, tam ſpectatæ fidei viro, niſi iurato, non crediditſſe. Inde æternum Alexandri crimen Calliſthenes, vnóque verbo tota vetus Academia, & Lyceum, & illa non tam Myconis & Polygnoti picturis, quam Zenonis & Chryſippi diſputationibus nobilitata porticus, quibus ex omnibus quaſi virtutis & doctrinæ officinis innumerabiles viri incertum doctiores an meliores prodierunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Muſonius, ceteríque illi ætati ſuppares, quos ita philoſophatos accepimus, vt iis, quibus cum viuebant, ad omnia recta & laudabilia non voce magis quam exemplo præirent. His copiis facilè ſperamus fore, vt eorum, qui philoſophiam maledictis inceſſere audent, rerũ datur audacia. Qui ſi ita victi erunt, vt dein-

Xenocrates philoſophus vita & doctrina ſummus.

Epictetus Plutarchus Muſonius.

ceps in noſtrum ſe numerum aggregari velint, & in eius ipſius, quam oppugnabant, caſtris ſtipendia facere incipiant, victoriam adepti erimus longè ei diſſimilem, quam veteres Cadmeam nominabant. Illa enim & victori luctuoſa erat, & victo: hæc & victoribus erit lætitiæ, & victis ſaluti. Sin, cum ſe fractos ac perculſos videant, permanebunt tamen in eadem prauitate atque obſtinatione animi: &, vt ignaui canes, philoſophiam, ad quam propriùs accedere non audent, eminus allatrabunt: vos tamen, optimi adoleſcentes, quorũ cauſſa hic à me inſtitutus eſt ſermo, quibus mei labores ſeruiunt, quorũ ad vtilitatem omnes mei conatus, omnes vigiliæ, omnia ſtudia referuntur, vrgete conſtanter propoſitum: neque patimini vos cuiuſquam ſermonibus à ſuſcepto ſtudio abduci. In ea ætatis parte conſtituti eſtis, in qua & ingenium ad omnia percipienda docilius, & corpus ad tolerandos ſtudiorum labores firmius eſſe conſueuit. Videte, vt eam iis in ſtudiis collocetis, quæ vobis olim maximo & vſui & ornamento futura eſſe cognoſcitis. Atque, vt obtrectato-

Cadmea victoria.

ribus noſtris eripiatis omnem auſam maledicentiæ, connitimini, quantum poteſtis, vt virtutis & officij præcepta, quæ ex me quotidie audietis, non tantum excipiatis animo, verum etiam vita & moribus exprimatis.

DIXI.

ORATIO SEXTA HABITA ROMAE POSTRIDIE. NON. MART. AN. CIↃ. D. LXV.

QVod principio me, cum hos libros explicare ingrederer, dicere meminiſtis, accuratam eorum tractationem & intelligentiam cum ad omnes vitæ partes vtiliſſimam, tum iis, qui in iure ciuili excellere, locúmque aliquem, non inter circumforaneos iſtos clamatores, ſed inter veros & graues, & veterum illorum ſimillimos iuriſconſultos obtinere meditarentur, neceſſariam eſſe: id & aliqua iam ex

parte, quam verũ ſit, iudicare potuiſtis, & ex iis præcipuè, de quibus in hoc libro diſputabimus, intelligetis. Ingrediendum enim nobis eſt duce & quaſi myſtagogo Ariſtotele in auguſtiſſimum & religioſiſſimum iuſtitiæ templum: luſtranda oculis omnia illius adyta: contemplanda in primis ipſius deæ forma: & tum quæ quantáque vis illius poteſtáſque ſit, tum quibus ipſa ſe rebus, quibus ritibus coli gaudeat, cognoſcendum eſt. Hæc illa eſt, auditores, omnium domina & regina virtutum: a qua in omne hominum genus leges & iura manarunt: quæ benefactis honores & præmia, malefactis ignominias & ſupplicia proponens, ſtudia bonorum excitat, malorum improbitatem coërcet: qua ſublata, non domus vlla, non ciuitas, non hominum inter ſe ſocietas, non ipſa denique vniuerſitas rerum ſtare ac tueri ſe punctum temporis poſſet. Etenim, quoniam hodiernus dies ceteræ diſputationis proluſionem modo quandam habiturus eſt: dabitis mihi hanc veniam, vt, paullo altius huius ſermonis principia repetens, percurram ea, quæ priſcis temporibus,

Miſtagogo, id eſt, iniquiore & præitore.

Iuſtitiæ laudes.

ſumma ſapientia præditi homines de iuſtitia tradiderunt. Iuſtitiæ originem à cęlo eſſe dicebant: illic eam & vigere, & ex omni æternitate viguiſſe: certo illic ordine atque immutabili quadam lege gubernari omnia: ideóque æterna atque immortalia eſſe. In iis autem, quę ſub orbem lunæ ſubiecta ſunt, abſolutam quidem illam & omni ex parte perfectam iuſtitiam materiæ vitio cerni non poſſe: eſſe tamē aliquam cæleſtis illius imaginem, alibi expreſſiorem, alibi minus expreſſam: futurum enim alioqui, vt permiſcerentur ac corruerent omnia. Atque vt quæque res plura & certiora illius veſtigia retineret, ita eſſe eam perfectiorem, ſtabiliorem, immortalitati viciniorem: vt pauciora minúſque certa, ita minus perfectam, minúſque conſtantem, pluribúſque caſibus atque interitui denique obnoxiam. In elementis hoc primum notari volebant: eáque dupliciter conſiderabant: quatenus vnumquódque eorum totum quiddam atque integrum eſt: & quatenus, ad compoſitionem quaſiq; coagmentationem cæterorum corporum particulæ quædam illorum

Iuſtitia origo ſecundũ veteres.

Iuſtitia in elementis.

aſſidue permiſcentur ac temperantur. Tota igitur elementa niſi ſedes ac regiones ſibi à natura datas atque attributas obtineant, ſi irruere in alienas & migrare conentur: ſi ignis proximè ſibi ſuppoſitam animam ſpirabilémque naturam depaſcat, & abſumat: ſi aqua non contenta iis terminis, quos pegit deus, terram operiat & obruat: quis non intelligit, peritura funditus omnia, & talem quandam confuſionem, qualem poëtæ ante orbem conditum fuiſſe fingunt, cõſecuturam? Quid cum partes eorum copulari ac coaleſcere ad alia corpora progignanda & conſtituenda oportet: nónne iuſtitia quadam temperationis illius moderatrice opus eſt: vt tantum cuiuſque pro rata portione, quantum ſatis eſt, admiſceatur? In illa etiam quadripartita tempeſtatum varietate, qua diſtinctus eſt annus, idem obſeruari poſſe dicebant. quæ cum ita eunt, vt quadam ipſius naturæ quaſi lege ſancitum eſt: hoc eſt, cum & tellus conceptis ſeminibus hiberno frigore adſtringitur, & vernis modicis imbribus ac tempore laxatur: cum & fruges fructúſq; arborum æſtiuis calorib⁹

Chaos intelligit.

Iuſtitia in omni tempeſtate.

probè percoquuntur, & eodem ſub autumnum remittente ſe paullatim ac frangente miteſcunt: tum & ſaluberrimus annus eſt, & maxima rerum ad victum neceſſariarũ vbertate ac copia inſignis. cum contra fit, tum & caritas exſiſtit annonæ, & variis morborum generibus omne genus animalium tentari ſolet. Cúmque vnuſquiſque noſtrum duabus ex partibus coniunctus concretúſque ſit, corpore & animo: earum partium ex vtraque quæ iuſtitiæ iniuſtitiæque vis eſſet, liquido perſpici poſſe adſeuerabant. Omnia enim mala, omnia damna, omnem perniciem & corporibus & animis ex iniuſtitia euenire: iuſtitia ſalutem, incolumitatem, bona deniquè omnia effici ac contineri. Nam cum in corporibus quatuor ſint, quæ quatuor elementis proportione reſpondeant, igni flaua bilis, animæ ſanguis, aquæ pituita, bilis atra terræ: quamdiu hæc cum æquabilitate quadam inter ſe permiſta ſunt, valemus ac vigemus: cum eorum aliquod aut potentius, aut infirmius, aut plus aut minus iuſto eſt, aut ſe à communione cæterorum ſegregauit: conſi-

Iuſtitia in corpore.

ctamur variis morbis, tandémque interimus. Qua de re principis medicorũ Hippocratis in libello de Natura hominis hæc verba ſunt. Corpus hominis habet in ſe ſanguinem & pituitam & bilem duorum generum, flauam & nigram: ex iis omnibus ipſius corporis natura eſt: eis fit, vt & doleat, & bene valeat. Bene igitur valet, cùm ea moderatè inter ſe affecta ſunt & temperatione & poteſtate & copia: maximéque ſi permiſta ſint: dolet autem, cum eorum aliquod aut plus aut minus eſt, aut in corpore ſecretum, neque cum cæteris omnibus temperatum. Hæc Hippocratis verba ipſa expreſſi: ex quibus intelligimus, in æquabilitate, cuius effectrix iuſtitia eſt, ſitam eſſe bonam corporis conſtitutionem. Sed ne aliquidem corpus vtiliter ac ſalutariter ſine aliqua imagine iuſtitiæ poteſt. Niſi enim vis aliqua ſit, quæ & ſiccum & humidum alimentum vbi iam coctum atque confectum & in ſuccum ad ſanguinem conuerſum eſt, æquabiliter diſtribuat, ac diſpertiat, atque id quod cuíque parti aptum & accommodatum eſt, & quantum opus eſt tribuat, neque alias partes

Cauſſa ſanitatis & morborum ſecundũ Hippocratem.

Iuſtitia in nutritione corporis.

tumidas & redundantes, alias exhauſtas & enectas eſſe patiatur: facilè intelligimus, hæc tam admirabilis fabrica corporis noſtri quantam deformitatem habitura, & quam cito ruitura ſit. Atque hæc in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum à iuſtitia, quantum malorum ab iniuſtitia effici creditis? In quibus cum pars vna ſit, *Duæ animi partes.* qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proximè diuinam naturam accedimus: altera, quæ rationis ipſa quidem per ſe particeps non eſt, ſed obtemperare tamen rationi poteſt: cum quod fieri ius eſt, id ſit, hoc eſt, cum pars illa ſuperior imperat, & tanquam habenas *Iuſtitia in animo.* tenens, currum regit: paret altera, & quo illa cúmque ducit ſequitur: tum omnis honeſtas, omnis dignitas, omnis offi- *Iniuſtitia quantũ animo noceat.* cij ac virtutis ſplendor elucet. at cum excuſſo ac depulſo rationis iugo, cupiditas, quaſi ſeditioſus aliquis ac turbulentus ciuis, faſces arripit, in arcem inuadit, mentem de ſua ſede contra ius fáſque deturbat: tum, vt nauis diſcordibus acta ventis, ſic hominis vita contrariis & inter ſe pugnantibus fœdiſſimarum libidinum flatibus agitata, in

omnem ſcelerum ac flagitiorum turpitudinem præceps ruit. Ipſis igitur & animorum & corporum noſtrorum inter ſe partibus, vt vtriſque benè ac beatè ſit, iuſtitiam quamdam intercedere neceſſe eſt. Sed idem in ſocietatibus conuictúque hominum multo euidentius multóque illuſtrius cernitur. Quo modo enim pater familias cum vxore, cum liberis, cum ſeruis, quæ primæ coniunctiones ſunt, conuenire poterit: quæ eis omnibus vita erit, niſi & ille iuſtè imperet, & hi iuſtè pareant? Si vir in vxorem iniurius ac contumelioſus eſſe velit, neque eam pro comite indiuidua vitæ, pro diuinorum humanorúmque omnium ſocia, ſed pro ſcorto aut pro ancilla habere: ſi vxor ſua domeſtica curatione non contenta, implicare ſe aliis rebus & viri partes præripere conetur: neque ſe ei morigeram præbeat: ſi vterque liberos in ſeruorum, ſeruos in pecudum loco ac numero habeat, duriorique eos quam ius eſt imperio premat: ſi liberi parentum, ſerui dominorum imperium detrectent, eíſque obtemperare ac dicto audientes eſſe abnuant: quis

Iuſtitia ſocietati humanæ preſſus neceſſaria.

Iniuſtitia mirū quantum coniugium ſoleat labefactare.

non videt nullam in domo ita iuſtituta concordiam, nullam beneuolentiam, nullam animorum voluntatumq; conſociationem, plena perpetuò omnia rixarum, diſcordiarum, querelarum, contentionum fore? vt in qualibet ſolitudine, in quamlibet vaſtis ac deſertis, & ab omni hominum cultu ac conſortio remotis locis ſuauior vita, quàm in ea domo, vnde iuſtitia exulet, eſſe videatur. Ita omnem fructum, omnem dulcitudinem, omnem amabilitatem vitæ, vitam denique ipſam tollit è vita, qui iuſtitiam tollit. Egrediamur, ſi videtur, domo: & in forum ac publicum prodeamus. Quis eſt omnium, qui eum, quem iniuſtum eſſe opinetur, aditu, congreſſione, ſermone dignum iudicet? quin eum, quaſi maleficum aliquod & noxium animal, refugiat, auerſetur, odio habeat? quin eius congreſſum dirum ſibi ac tetrum atque ominoſum putet? Quamuis enim omnia vitia bonis viris odioſa atque inuiſa ſint: tamen iniuſtitia præcipuè alienat ab iis, in quibus eſt, aliorum animos: omniúmque ſibi odia conflat, conciliat, colligit. Cæteris vitiis affectos aliquo modo fe-

Iniuſtus homo cuiq; odioſus eſt.

Iniuſtitiam

Eſſe vitiorū inuiſiſſimū. rimus:quibuſdam ignoſcimus:quibuſdam non nimis offendimur:quibuſdam in hac vitæ ac morum corruptione etiã oblectamur: prodigos multi amant: auaros tolerant: multos aliena intemperantia non offendit: qui voluptates nimis refugiunt, etiam ſeueritatis ac caſtimoniæ laudem ferunt: audacium in bello interdum aliquis vſus eſt: timidis & nimis cupidis vitæ ignoſcitur: iniuſtus communi omnium mortalium odio flagrat: ſuis, alienis, ciuibus, peregrinis, notis, ignotis iuxta omnibus inuiſus, exoſus, intolerandus eſt. Itaque etſi illud omnibus hominibus à natura tributum eſt, vt rarò ſua vitia agnoſcãt, eáque modis omnibus tegere & occultare conentur, aut etiam eis virtutum nomina imponere: vt ſe prodigi pro liberalibus, auari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac conſideratis, audaces pro fortibus haberi & prædicari velint: facilius tamen reperias, qui ſe auarum, timidum, audacem, libidinoſum, quam qui iniuſtum eſſe fateatur. Quin-

Iniuſtitia ſola inter vitia inexcuſabilis. etiam cæteris vitiis ſuis hanc aut defenſionem, aut excuſationem prætendere ac prætexere conſueuerunt, ſe in nemi-

nem iniurios eſſe. Auarus ſum, fateor: ſed ita, vt mea cõſeruem, ſuo neminem fraudem. Prodigus: ſed cui, vt largiar, eripio? in quem contumelioſus ſum: Indulgeo voluptati, hilarè viuo: quidquid animo meo collubitum eſt, facio: ſed quid tum poſtea: meæ libidines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium homo impuriſſimus:

Leno, inquit, ſum, fateor: pernicies communis adoleſcentium: *In Adelphis.*

Periurus, peſtis. tamen tibi à me nulla eſt orta iniuria.

Videte, quàm odioſa, quámque abhorrens à natura ſit iniuſtitia: quàm turpe atque inuidioſum iniuriam facere: cum qui negare non poſſunt aliis ſe vitiis implicatos atque illaqueatos teneri, dum hoc careant, ferri ſe non poſſe tantum, ſed propemodum etiam debere arbitrentur. Ciuitates verò & regna, & imperia quę res alia niſi iuſtitia aut initio fundare ac cõſtituere, ac poſtea tam multa ſæcula conſeruare, ac propagare potuiſſet? Nam & conuenerunt homines, & vitam vna colere decreuerunt, cum ſe æquo iure vſuros, & quod ſuo ſibi labore peperiſſent, eo ſine metu *Iuſtitiam ciuitates & regna conſtituere & fundare.*

fruituros eſſe, neque mœnibus magis, quam legibus à vi atque ab iniuria tutos fore confiderent:& quamdiu id obſeruatur, tandiu amicè inter ſe ac concorditer viuunt: ſimul atque ab æquitate diſceditur, partes, factiones, ſeceſſiones, ſeditiones, & bella ciuilia exiſtunt. Præclarè, vt omnia, Euripides,

Cuſtodia legum ciuitates continet. Idémque alio loco ait, iuſtitiæ neglectum pleríſq; ciuitatibus exitioſum eſſe. Iuſtitia ciuitates à paruis & humilibus profectæ principiis breui tempore ad magnam potentiam peruenerunt: iniuſtitia florentiſſimæ & opulentiſſimæ breuiori tempore funditus conciderunt. Neque enim adamantinis illis vinculis, quæ Dionyſius ſenior crebro in ore habebat, vi atque metu, ſed iuſtitia & æquitate magna imperia retinentur. Quare ſapienter Perſæ ei ex regiis liberis, qui natu maximus erat, quíque in ſpem regni educabatur, cum alios ad virtutem magiſtros dabant, tum vnum in primis, à quo iuſtitiam doceretur. Pædalios etiam Indicam gentem litteris proditum eſt in ſacris publicis nihil aliud à

Vide Aelianū de varia hiſtoria lib.6.ca. 2.

Vide Crinitum 1. li. de honeſta diſcipl. cap. 8.

diis, quam iuſtitiam petere ſolitos eſſe: quod eam ſi conſequerentur, affatim ſibi bonorum omnium putarent fore. Iuſtitiam enim & perpetuas illius, vt poëtæ loquuntur, ſiue comites, ſiue ſorores, veritatem & fidem pax & amicitia, & bonarum artium cultus, & omnium rerum expetendarum abundantia conſequitur. Eam ſi colerent omnes, numquam tubæ, numquam litui audirentur: arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac vomeres conflarentur: belli, diſſenſionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita eſſent. Quod ſcitè ſanè, & ex patriæ ſuæ conſuetudine Ageſilaus expreſſit: ex quo cum quæſitum eſſet, vtra eſſet virtus præſtantior, iuſtitiáne an fortitudo: hæc, inquit, ſine illa tantum ad perniciem valet: at, illi ſi pareant omnes, huius vſus nullus futurus eſt.

Iuſtitiam fœlicitas omnis conſequitur.

Tutus bos etenim rura perambulat.
Nutrit rura Ceres, almaq; fauſtitas:
Pacatum volitant per mare nauitæ:
Culpari metuit fides.
Nullis polluitur caſta domus ſtupris:
Mos & lex maculoſum edomuit nefas:

Libr. 4. Carm. ode 5.

Laudantur ſimili prole puerperæ:
Culpam pœna premit comes:

Iuſtitia aurea ſæcula vigēt. quemadmodū ſuauiſſimè cecinit Horatius: vbicumque iuſtitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc periuria exulant: non adulteri, non raptores, non fures, non ſicarij, non venefici, non latrones, non teſtamentorum ſubiectores, non obſeſſores itinerum, reperiuntur: ea denique propemodum eueniunt, quæ aureæ ætatis hominibus euenisse memorantur. Nam ne tum quidem aliam ob cauſſam.

Ouidius I. Metamorph.

Ver erat æternum, placidíque tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos ſine ſemine flores:
Ne renouatus ager grauidis iaceret ariſtis,

quam quoniam homines.

Sponte ſua ſine lege fidem rectúmque colebant.

Neque enim debemus illa poëtarum figmenta tamquam inania quædam documenta accipere: ſed ex eis diſcere, deum ipſum fauere hominibus iuſtis: eorum labores fortunare: eorū conatus ac cōſilia ad bonos exitus ducere. Nam

neque

neque dictu neque cogitatu fas eſt, cũ, qui ſummè iuſtus eſt, aut ipſa potius iuſtitia, non eſſe amicum, beneuolum, propitium iis, qui ad iuſtitiam omne ſuum ſtudium conferunt, eámque toto pectore ſequuntur. Itaque Heſiodus quoque, non tantum aureus & ad verbum ediſcendus poëta, verumetiam philoſophus in primis bonus, multis verſibus perſequitur ac percenſet ea bona, quę à deo tribuuntur cultoribus iuſtitię, contráque eas, quæ ab iniuſtitia ciuitatibus inferuntur, calamitates. Illorum enim vrbes lętas florere populis, nunquam bello, numquam fame, nunquam aliis eiuſmodi peſtibus conflictari; hos & fame, & peſte, & bello, & aliis innumerabilibus malis iniuſtitię ſuę pœnas dare. Recitarem verſus ipſos: niſi gręca quidem huic ſermoni admiſcere nollem: Latinè autem me inaffectatam quandam illorum iucunditatem pari grauitate coniunctam aſſequi poſſe diffiderem. Quod ſi hęc non eſſent, ſíque iniuſti quidem abundarent omnibus copiis, in ſumma opum atque honorum affluentia viuerent, fortunam ſibi arbitrio ſuo fin-

Heſiodi laus.

In lib operum & dierum.

gerent ac temperarent : iuſtos autem odium contemptus,egeſtas, exilia, orbitates,damna omnia ſequerentur: tenere tamen mordicus deberemus id, quod à Platone diuinitus & religioni noſtrę conueniẽter traditum ac diſputatum eſt iuſtos, etiamſi omnes fortunæ acerbitates excipiant, ſemper beatos:iniuſtos etiam in maximis proſperitatibus ſecundiſſimiſque rebus infeliciſſimos eſſe. Dixi de iuſtitia,nõ quæcunque poteram:neque enim id tempus tuliſſet: neque omnia in vnum locum congerenda ac ſemel effundenda erant:ſed ex infinita copia eorum, quæ dici poſſunt,quantum ſatis eſſe hodiernæ diſputationi iudicaui : quotidie autem,vt ſpero,plura & meliora dicentur. Nunc quod interdum diſertos homines facere animaduerti,vt cum ad clauſulam orationis ventum eſt , illa , de quibus egerunt,breuiter ac ſummatim colligant, quo ea in vno conſpectu poſita altius in audientium animis ac memoria infigãt:id eo quoque facere cupio : ſed quia eius artis magiſtri ſingularis cuiuſdã artificij eam rem indigere aiunt,quod mihi deeſt,ab alio mutua-

e.de Legib.

bor, recitabóque vobis verba quædam Poli Lucani nobilis philoſophi, vnius ex illis veteribus Pythagoreis, qui tenuerunt eam partem Italiæ, quæ magna Græcia vocabatur. quibus verbis ſumma eorum omnium, quæ à me hodiè dicta ſunt, continetur. Iuſtitia, inquit, cęterarum omnium virtutum parens & altrix vocanda mihi videtur: neque ſine ea fieri poſſe, vt quiſquam aut temperans ſit, aut fortis, aut prudens. eſt enim harmonia quędam & pàx totius animi cum apto & compoſito motu. Illius autem quanta ſit vis, magis è cæterorum habituum inſpectione cognoſci poteſt. Nam cęterorũ vtilitates ad vnum modo pertinẽt: huius ad omnia, quæ compoſita ſunt & ad multitudinẽ. Ea igitur in mundo quidem prouidentia vocatur, & harmonia, & iudicium, & mens deorum, qui ita ſtatuerunt. In ciuitate autem pax & bona legum conſtitutio meritò dicitur. In priuata domo, viri quidẽ & vxoris mutua concordia, ſeruorum autem in dominos bonus animus, & viciſſim in dominis amica & beneuola ſeruorum procuratio: in corpore autem &

Polus Lucanus de iuſtitia apud Stob. ſermone 9.

animo, primum quidem ea quę omnibus chariſſima ſunt, vita, & bona valetudo, & integritas virium: tum autem ſapientia omníſque ſcientia. Quę igitur vna & totum & partes ita regit & ſeruat efficiens omnia inter ſe concordia & amica, quid ni communis omnium parens & altrix omnium ſuffragiis prędicetur? Hęc ille. Ego autem ad huius virtutis tractationem & cognitionem, & ad has pulcherrimas animorum epulas nobis omnibus ab Ariſtotele paratas vos, auditores, voco. Cogitate, quid agatis. Virtus, qua de agitur, pręſtantiſſima eſt. Qui de ea ſcripſit, philoſophus pręſtantiſſimus. Vtinam ex me quoque tertium argumentum ſumi poſſet ad animos veſtros excitandos. Sed, quo minus doctrina & ingenio valeo, eo plus laboris ac diligentię afferam. Nullus autem eſt, quin adhibito labore efficere aliquid & nauare poſſit. Multum à me operę iampridem in hoc libro poſitum eſt: multę noctes vigilatæ, vt ad illius intelligentiã peruenirẽ: præcipuè olim, cum in iuris ciuilis ſtudia incumberem: ad quę hunc librum mirificè

Virtus communis omnium parens & altrix.

Labor nullus fructu caret.

vtilem eſſe intelligebam. Non puto me vſque adhuc valdè fefelliſſe veſtram de me opinionem: neque ſępè id, quod pollicitus ſim, non prętitiſſe. Mihi credite: ſi quantum ego ad docendum, tantum vos ad diſcendum diligentię afferetis, efficiam, vt multos magnóſque fructus ex huius libri cognitione capiatis.

DIXI.

ORATIO SEPTIMA HABITA ROMAE VI. ID. NOVEMB. ANNO. CIↃ. D. LXV.

CRœſum olim Lydorum regem opulentiſſimum, petendi oraculi cauſſa, Delphos miſiſſe accépimus, qui ſciſcitarentur ex Deo, non leue quiddam & nugatorium, vt antea, cum clam in eodem aheno teſtudinem ſimul & agnũ coquens, experiri voluerat, num quid eorum quę agerent homines deũ lateret: neque quid ſe facere oporteret, vt ex ſe procrearet liberos: neque ecquid aduerſus Perſas bellum ſuſcipere deberet, neque denique quidquam ſi- *De Crœſo vide hæc apud Her. lib. I.*

mile eorum, quæ prius quęſiuerat: ſed rem omnium multo maximam, multóque digniſſimam, in qua cognoſcenda plurimum ab omnibus operæ ac ſtudij collocetur: quomodo fęlicitatem conſequi, & quid agens, id quod ſupererat ætatis beatiſſimè tranſigere poſſet. Sapienter hoc quidem, & non pro ea, qua pleriſque in aliis rebus eſt, inconſiderantia & temeritate: quod de via, quæ ad ſummum bonum ferret, neque ſtatuendum ſibi ipſi, neque cuiuſquam hominis fidendum conſilio, ſed deum conſulendum iudicauit. Reſponſum autem ei redditum eſt planè præclarum, & illa, quæ tum de Apollinis ſapientia erat, opinione digniſſimum: non ſi maximos auri argentíque aceruos extrueret, non ſi multos exercitus aleret, non ſi terminos imperij ſui longè latéque proferret, ſed ſi ſe ipſe cognoſceret, ita demum beatum fore. Iam, etſi apud nos, qui vera religione imbuti ſumus, nihil Appollinis valere debet auctoritas: tamen eiuſmodi oracula, quę præceptum aliquod vtile ad inſtituendam vitam continent, amare & magnifacere debemus. Con-

Cognitio ſui ad fœlicitatem vitæ neceſſaria.

ſtat enim,ea nihil eſſe aliud, quam inſignes quaſdam & eximias ſapientiſſimorum hominum ſentẽtias, quæ quoniam diuinitus immiſſæ in eorum animos videbantur,ad deum referebantur auctorem. Quoties igitur audiuimus, Apollinem reſpondiſſe Crœſo, beatum eum fore, ſi ſe cognoſceret: quoties preceptum eadem de re in templo Delphico inſcriptum fuiſſe legimus: toties illud cogitare debemus,magnũ quoddam bonum eſſe cognitionem ſui: cum inter omnes omnium ętatum ſapientes viros conuenerit,in eo poſitum eſſe fundamentum fœlicitatis: neque vlla re vnumquémque noſtrum in plura aut grauiora mala, quàm ſui ipſius ignoratione, prolabi. Quod cum ita ſe habeat, omnibus viribus elaborandum eſt nobis, vt cognitionem noſtri, quando tantum in ea momenti ac ponderis ad beatam vitam ſitum eſt, conſequamur. Sed in hac re illud primũ videndũ eſt,quid ſit noſſe ſe; ne, eo ſecus quam oportet accepto, errore aliquo implicemur. Fieri enim prorſus nõ poteſt,vt recte id faciamus, quod iubemur, niſi prius, quid iubeatur, intelligamus.

Seipſum cognoſcere quid ſit.

Hoc autem nō alius melius nos, quam Plato docuerit: apud quem Socrates in Alcibiade primo multa diſputat, quibus hominem animū eſſe, non corpus oſtendat. Semper enim id, quod aliqua re vtitur, ab eo, quo vtitur, aliud eſſe. Vti autem homines & partibus corporis ſui, vt manibus pedibúſque, & toto corpore: ex quo effici, vt, quantum inter artificem & inſtrumentum intereſt, tantum inter hominem & corpus interſit: quam ſententiam & Ariſtoteles libro decimo Ethicorū comprobauit, & apud Ciceronem libro ſexto de rep. his verbis Africanus expreſſit. Mens cuiúſque is eſt quiſque: non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. Quod ſi homo non corpus eſt, ſed animus: qui iubet, vt noſipſos noſcamus, illud videlicet iubet, vt noſcamus animum noſtrum. Atque hoc à Platone acceptum ita extulit idem Cicero libro primo Tuſculanarum diſputationum. Eſt illud quidem vel maximum, animo ipſo animum videre: & nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis: quo monet, vt ſe quiſque noſcat. Non enim, credo, id præcipit, vt membra

Inter hominem & corpus intereſſe.

noſtra, aut ſtaturam, figurámue noſcamus: neque nos corpora ſumus: neque ego, tibi hæc dicens, corpori tuo dico. Cùm igitur, Noſce te, dicit, hoc dicit, Noſce animum tuũ: nam corpus quidem quaſi vas eſt aliquod animi aut receptaculum. Duo ſunt, quæ hactenus probare ſtuduimus: eximiũ quoddam bonum eſſe cognitionem ſui, & noſſe ſe nihil eſſe aliud, quam noſſe animum ſuum. Nunc antequam progrediamur vlterius, illud admonendi eſtis, vnam eandémque rem non vno eodémque modo à diuerſis artificibus conſiderari. Angulum rectum, aiebat Ariſtoteles primo horum librorum, alia ratione conſiderat Geometres, alia faber. Sic & hominem aliter medicus, aliter pictor, & animum hominis, aliter phyſicus conſiderat, aliter politicus. Phyſici, quæ ſit animorum natura, quçrunt: ſimplex, an compoſita atque concreta: corporea, an expers corporis: mortalis & caduca, an immortalis & æterna: ſit ne totus animus in qualibet parte corporis, an vnaquæque illius facultas ſuam in corpore ſedem quaſique domicilium habeat à

Animus vt à phyſico cõſideratur.

cęteris ſecretum ac ſuperatũ. Nos quę-cũmque de iis & talibus ab eis, dumtaxat religioni noſtræ conſentanea, traduntur, tamquam vera & indubitata ponentes, animum ea tantum ratione cõſideramus, quę vel deprauari & corrumpi vitiis, vel virtutibus perfici & ad Dei ſimilitudinem, quantum natura patitur, perduci poteſt. Quare cum hodie nobis illud propoſitum ſit, vt ex Ariſtotelis in iis libris qui ad moralem philoſophiam pertinent ſententia, de animi humani partibus, déque vniuſcuiuſque illarum perfectione verba facimus, (hoc enim potiſſimum modo præparandos eſſe vos duxi ad cognitionem & intelligentiam eorum quæ in huius ſexti libri explicatione tradentur) certos quaſi cancellos circumdabimus orationi noſtræ, eámque ſuis regionibus ac terminis circumſcribemus: vt ab iis quæ phyſicorum ſunt abſtinentes, ea tantum quæ ad munus noſtrum propriè pertinẽt explicemus. Hoc loco propè ſuperuacaneum eſſe iudico, petere à vobis, vt me attentè audiatis. Certè enim ea vobis cauſſa huc veniendi fuit. Et vt ridiculus fuerit

Attentionis petitio quando ſuperuacanea.

balneator, ſi, quos lauandi cauſſa in balnea ingreſſos videt, ab eis multis precibus petat, vt lauent: ita ego mihi videor ridiculus fore, ꝙ facturi huc conueniſtis, id ſi vt faciatis vos rogem. Oratorum iſte mos eſt, qui, etiam cum exploratum habent, ſe attentiſſimè auditum iri: tamen attentionem petunt: non quod opus eſſe eo putent, ſed quoniam, ſi aliter fecerint, aduerſus artis ſuæ præcepta feciſſe ſe putant. Meum eſt conari, vt auditu digna adferam: veſtrum, ne ea præteruolare patiamini, ſed ſingula diligenter expendentes, penitus demittatis in animos veſtros. Mihi, vt ne ad id, quod mearũ partium eſt, præſtandũ imparatus venirem, prouiſum eſt: vos quoque ad me qua ſoletis benignitate & attentione audiendum ſatis veſtrapte ſponte paratos eſſe confido. Animi noſtri ſiue partium, ſiue facultatum bipertita diuiſio eſt. partim enim ipſarum ratione præditæ ſunt, partim rationis expertes. Ac ratione quidem præditas eas vocamus, quæ ex omni animantium genere in ſolis hominibus: rationis autem expertes, quæ etiam in beſtiis atque ex aliqua parte in ſtirpibus.

Animus bipertitus.

Animi partes rationis expertes.

reperiuntur. Rationis expertes (ab eis enim exordiri & ab infimis quaſi per gradus ad ſumma contendere decreuimus) duplicem ipſæ quoque habent varietatem. Aliæ enim ſunt, quæ vitam continēt: aliæ, quæ animal conſtituunt.

Anima vegetatiua.

Quæ vitam continent, tres ſunt: quas illa & in rebus inueniendis acutiſsima, & in eiſdem appellandis diſertiſsima Græcorum natio vocat τὸ θρεπτικὸν, τὸ αὐξητικὸν, τὸ γεννητικόν. Nos quia vetera quidem Romana vocabula, quibus hæc exprimamus, non habemus: iis autem, quæ poſtea cuſa ſunt, vti propter quandam, vt verum fatear, ſtultam & ineptam religionem non audemus, vnum in plura ſpargere ac diducere cogimur, dicimúſque, vim nutriendi, vim augendi: & vim procreandi. Hæ omnes non in animalibus modo ſunt, verumetiam in ſtirpibus.

Senſitiua.

Quæ autem conſtituunt animal, duorum ipſæ quoque generum ſunt: partim enim cognitione quadam & apprehenſione, partim appetitione & declinatione cernuntur. Illas γνωστικὰς Græci, has ὀρεκτικὰς vocant. γνωστικαὶ In animalibus ſunt duæ, ſenſus & phantaſia, vtendum enim eſt

hoc, quando latino caremus. Senſibus apprehenduntur ſingula tantum, non etiam vniuerſa, niſi quatenus ſunt in ſingulis:non enim lapidem, aut lignum propriè ac per ſe videmus, ſed hunc lapidem & hoc lignum: aut potius neque hunc lapidem neque hoc lignum, ſed huius lapidis aut ligni colorem. Senſus enim non percipit eſſentiam, vt Ciceronem locutum eſſe aiunt, ſiue vt poſteriores locuti ſunt, ſubſtantiam: ſed ea tantum quæ ei adiuncta ſunt: neque roſam aut videmus aut olfacimus, ſed roſæ odorem olfacimus, colorem videmus. Senſus autem ſunt, vt notum eſt, numero quinque: quorum tactus in omnibus eſt animalibus, cæterum alij in aliis deſiderantur. Phantaſia rerum ſenſu perceptarum formas quaſdam, & vt Græci loquuntur, typos recondit ac continet: ac præterea iudicat de quibuſdam, de quibus ſenſus exteriores iudicare non poſſunt: vt hoc flauū eſſe dulce:& hūc qui accedit, eſſe Socratem. Senſus in eo ad quod propriè percipiēdum aptus eſt, nunquam fallitur: dum & interuallum moderatū ſit, & inſtrumentum & id quod interiicitur, probè affe-

Senſuum munus.

Subſtantiā vocat eſſentiam Tullius.

Senſus 5.

Phantaſia.

Senſus vt non fallatur.

Phantaſia brutis ineſt

ctum. at phantaſia ſæpe fallitur: vt cum in picturis eminere videntur quæ plana ſunt: vt cum remus in aqua inflexus videtur: vt cum cani Æſopeo imago carnis in aqua caro videbatur. Hanc ineſſe in beſtiis vel ex eo cognoſcimus, quod earũ pleræq; & meminerunt & ſomniãt: vt equi, vt canes: quorum neutrum ſine ea de qua loquimur facultate facere poſſent. Ex eis naſcuntur illæ quas in perſequendo fugiendóque cerni & Græcè *ὀρεκτικὰς* vocari diximus. Nam cum omnem ſenſum voluptas aut moleſtia comitetur: quarum altera naturæ conſentanea & amica eſt, altera aduerſa & inimica: fit vt nullum animal ſit, in quo non inſit naturalis & appetitio eorum quæ iucunda, & fuga eorum quæ moleſta eſſe videantur.

ὀρεκτικαὶ δυνάμεις quot.

Ὀρεκτικὰς δυνάμεις. Ariſtotelis interpretes Ammonius, Euſtratius, & alij vulgo, duas tantũ faciunt *ἐπιθυμίαν, καὶ θυμόν.* Sed intelligendum eſt, in omnibus animalibus exiſtere & ex bono præſenti lætitiam, & ex eo quod nondum adepta ſunt cupiditatem, & ægritudiné ex præſenti malo, & metum ac declinationé ſi mali quid imminere videatur. Hæc Stoici, vt me

tertio ab hinc anno ex hoc ipſo loco dicere memini, propria hominis, non ei cum cæteris animalibus communia eſſe voluerunt. Neque enim metuere beſtias, ſed quaſi metuere. nec cupere, ſed quaſi cupere: eodémque modo neque vera ipſas lætitia neque vera moleſtia affici: ſed vtriuſque imaginem modo quandem ac ſimilitudinem habere. Quam opinionem vt ſtultam & deliram exagitant Plutarchus, Galenus, Porphyrius, & alij. Sed Stoici ſi dogmatum ſuorum conſtantiam ac conuenientiam retinere ac conſeruare vellent, ita dicere neceſſe habebant. Hæc enim omnia ita definiebant, vt ex opinione naſci dicerent: ex opinione boni præſentis, lætitiam: ex opinione mali præſentis, moleſtiam: ex opinione boni imminentis, cupiditatem: ex opinione mali imminentis, metum. Cum igitur opinio in ſolis ſit hominibus, ſequebatur, vt ea, quoque hominum propria eſſent. Sed verius eſt hæc omnia conuenire etiam in beſtias: neque ex opinione tantum exiſtere, ſed etiam ex ſenſu aut phantaſia boni malíue aut præſentis aut imminentis. Omnes igitur illæ facultates,

Concupiſcibiles facultates verè ineſſe brutis negant Stoici.

de quibus hactenus diximus, in mutis quidem animalibus ita ſunt rationis expertes nullam vt prorſus cum ratione habeant aut communionem aut ſocietatem. In homine eæ quæ Græcorum lingua ὀρεκτικαὶ nominantur, etſi ratione præditæ non ſunt, rationem tamen audire & eius obtemperare imperio poſſunt. Quorum vtrumq; nobis paulo enucleatius explicandum videtur. In eis igitur non ineſſe rationem, ex eo quiuis facile intelligat, quod ratio ipſa ſecum pugnare non poteſt, ac ſæpenumero lætitiam, moleſtiam, cupiditatem, metū, rationi aduerſari videmus. Rurſus eſſe iis omnibus aliquam cum ratione communionem, id indicio eſt, quod ſuſcepti præter rationem animi motus, ratione adhibita, aut deponuntur aut mitigantur. Itaque rectè ex Ariſtotelis ſententia dicitur. *τὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διττὸν εἶναι· τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἁπλῶς ἄλογον εἶναι καθ᾽ [illegible] τρόπον λόγου κοινωνεῖν τὸ δὲ, ἄλογον μὲν εἶναι φύσει, μεθέξει δέ τινι λογικόν.* Hæc latinè ita expeditè, & vt ita dixerim, rotundè explicari non poſſunt. Sed nihil difficile amanti.

ὀρεκτικαὶ facultates quales in homine.

Libenter

Libenter hoc & omne militabitur bellum in veſtræ ſpem gratiæ. Conabor ſi qua ratione poſſim hæc ita latinè eloqui, vt intelligantur. Earum animi noſtri facultatum, quæ ratione carere dicuntur, duplex ratio eſt. Quædam ita ſunt rationis expertes, vt nulla prorſus eis intercedat cum ratione communio: Tales autem ſunt quinque, vis alendi, vis agendi, vis generandi, ſenſus, & phãtaſia. Nam hæ omnes & communes nobis ſunt cum mutis animantibus, & ratione nullo modo dirigi poſſunt. At eæ duæ, quarum in altera vis eſt concupiſcendi bonum propoſitum, eiúſque adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminẽs, & eo, cum iam vrget, dolendi, ſuapte quidem natura rationis expertes ſunt, ſed quodammodo tamen rationis participes dici queunt. Quibus eas argumentis rationis expertes eſſe cognoſcimus? Primũ, quod his omnibus modis afficiuntur etiam beſtiæ, nam & concupiſcunt, & lætantur, & metuunt, & dolent. Deinde quod ſæpenumerò cum ratione pugnant: vt cum incontinentem alio ratio, alio cupiditas trahit. qualis eſt Ouidij Medæa, quæ ſe ait vi-

Facultates rationis prorſus expertes.

Facultates rationi obaudientes.

Metam. 7.

dere quidem & probare meliora, deteriora autem ſequi. Nullo autem modo fieri poteſt, vt eadem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cum alio ratio, alio cupiditas trahit, facilè intelligitur, aliam a ratione eſſe cupiditatem. Vnde igitur colligimus eas eſſe tamen in homine rationis quodammodo participes? quoniam eas rationis audire imperium, eíque parère interdum videmus. Agamemnoni apud Homerum iraſcitur Achilles: multa iratus dicit, quæ neque eum, cui dicuntur, neq; eum, à quo dicuntur, decent. Hinc cognoſcas licet, iram à ratione aliã eſſe. Cum iam eo proceſiſſet, vt ſtricto gladio impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quem enim alium accipiamus Pallada? Atque ibi Achilles diuinam illam & numquam delendam ex animis hominũ ſententiam profert:

Iliad. 1.

χρὴ μὲν σφωΐτερόν γε θεὰ ἔπος εἰρύσσασθαι.
Καὶ μάλα περ θυμῷ κεχολωμένον. ὣς γὰρ
ἄμεινον.

Homini quantumlibet irato, rationem tamen audiendam, eiúſque obſequen-

dum imperio dicit: id enim ſatius eſſe. Poteſt igitur iræ furentis impetus ratio pene cohiberi: veréque dictum eſt ab antiquo poëta, morbis hominum rationem mederi. Sic qui gaudent doléntue, quibus non oportet, aut plus minúſve quàm oportet: eodémq; modo qui aut cupidi ſunt aut timidi, aut contrariis vitiis laborant, rationis imperium accipere & conformare ſe ad illius præcepta poſſunt. Atque hoc eſt, quod Ariſtoteles primo horum librorum dicebat, illam animi partem ratione quidem carere, ſed tamen quodammodo participem eſſe rationis. In ea igitur ſunt omnes eæ virtutes, de quibus in ſuperioribus libris diſputatum eſt; quæ vſitato iam & recepto vocabulo morales nominantur. Sequitur nunc vt eam animi partem conſideremus, quæ ſuapte natura ratione prædita & hominum propria eſt: cuius etiam ipſius vires ac poteſtates antiqui duorum generum eſſe dixerunt: Appetitionis duas, voluntatem & προαίρεσιν, quam vulgò electionem vocant: quarum voluntas ſemper tendit ad bonum προαίρεσις variat, & modò bona malis, interdum etiam mala bo-

Ratio perturbationibus dominatur.

Pars animi ratione prædita.

nis anteponit. Sed hac de re & diximus multa, cùm librum tertium explicaremus, & in librum ſeptimum, vbi de continentia incontinentiáq; diſputabitur, plura dicenda erunt. Tres cognitionis, δόξαν, id eſt, opinionem: διάνοιαν, quam mentis agitationem, Cicerone, niſi fallor, auctore vocare inſtitui: & νοῦν quem aut mentem aut intelligentiam vocemus licet. Mentis cum ſenſu ac præcipuè cum ſenſu oculorum magna quædam ſimilitudo eſt: vnde & ſæpè Ariſtoteles oculum mentis vocat: & dictum eſt id eſſe mentem in animo, quod oculum in corpore: & vt ſuo loco oſtendimus, ſenſum ac mentem interdum confundit. Vt enim ſenſus, ita mens quoque extremorum eſt: ſed ſenſus eorum quæ ſunt inferiora demonſtratione, mens eorum quæ ſupra omnem demonſtrationem. *Mens.* Mente apprehenditur Deus: apprehenduntur mentes illæ ab omni contagione materiæ ſeparatæ: apprehenduntur mundi & eorum quæ illius ambitu continentur primordia, cæteráque eiuſmodi, quæ multis magníſque obſcuritatibus inuoluta, & in intimis rerum omnium parentis naturæ receſſi-

bus abdita & retruſa iis demum perfectè patent, qui puro & ab omnibus libero cupiditatibus animo cœleſtẽ quãdam in terris vitam agunt. Ad illud mẽtis lumen cùm ſe applicuit & admouit *διάνοια*, in qua ineſt vis ratiocinandi & ex aliis alia colligendi; ex eorum complexu ac coniunctione exiſtit, & exoritur illa omnium virtutum ſuprema; quam magnificentiſſimo vocabulo Sophiam Græci, Latini Sapientiam nominarunt. Ea perfecta cadere in hominem non poteſt: rectéq; iudicauit ſiue Thales Mileſius, ſiue quis alius, non enim inter omnes conuenit: ſolum Deum eſſe ſapientem. Sed tamẽ priſcis temporibus qui de Deo, rebúſque diuinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum cauſſis diſſerebant, earúmque rerum cognitione cæteris excellere videbantur, eos ſapientes vocabant. Sapientiam autem eſſe dicebant cognitionem diuinarum humanarúmque rerum, & cauſſarum quibus eæ continentur. Primus Pythagoras arrogantiam verbi fugiens, non ſophon ſe, id eſt, ſapientem, ſed philoſophum, id eſt, ſapientiæ amantem eſſe profeſſus eſt: ab eóque deinceps qui

Sapientia

Solus deus ſapiens.

Philoſophiæ vocabuli repertor Cicero 5. Tuſcul.

Hoc autem nō alius melius nos, quam Plato docuerit:apud quem Socrates in Alcibiade primo multa diſputat, quibus hominem animū eſſe, non corpus oſtendat. Semper enim id, quod aliqua re vtitur, ab eo, quo vtitur, aliud eſſe. Vti autem homines & partibus corporis ſui, vt manibus pedibúſque, & toto corpore: ex quo effici, vt, quantum inter artificem & inſtrumentum intereſt, tantum inter hominem & corpus interſit: quam ſententiam & Ariſtoteles libro decimo Ethicorū comprobauit, & apud Ciceronem libro ſexto de rep. his verbis Africanus expreſſit. Mens cuiúſque is eſt quiſque: non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. Quod ſi homo non corpus eſt, ſed animus: qui iubet, vt noſipſos noſcamus, illud videlicet iubet, vt noſcamus animum noſtrum. Atque hoc à Platone acceptum ita extulit idem Cicero libro primo Tuſculanarum diſputationum. Eſt illud quidem vel maximum, animo ipſo animum videre: & nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis: quo monet, vt ſe quiſque noſcat. Non enim, credo, id præcipit, vt membra

Seipſum cognoſcere quid ſit.

Inter hominem & corpus intereſſe.

noſtra, aut ſtaturam, figurámue noſcamus: neque nos corpora ſumus: neque ego, tibi hæc dicens, corpori tuo dico. Cùm igitur, Noſce te, dicit, hoc dicit, Noſce animum tuũ: nam corpus quidem quaſi vas eſt aliquod animi aut receptaculum. Duo ſunt, quæ hactenus probare ſtuduimus: eximiũ quoddam bonum eſſe cognitionem ſui, & noſſe ſe nihil eſſe aliud, quam noſſe animum ſuum. Nunc antequam progrediamur vlterius, illud admonendi eſtis, vnam eandémque rem non vno eodémque modo à diuerſis artificibus conſiderari. Angulum rectum, aiebat Ariſtoteles primo horum librorum, alia ratione conſiderat Geometres, alia faber. Sic & hominem aliter medicus, aliter pictor, & animum hominis, aliter phyſicus conſiderat, aliter politicus. Phyſici, quæ ſit animorum natura, quęrunt: ſimplex, an compoſita atque concreta: corporea, an expers corporis mortalis & caduca, an immortalis & æterna: ſit ne totus animus in qualibet parte corporis, an vnaquæque illius facultas ſuam in corpore ſedem quaſique domicilium habeat à

Animus vt à phyſico cõſideratur.

cęcris ſecretum ac ſuperatũ. Nos quę-cumque de iis & talibus ab eis, dumtaxat religioni noſtræ conſentanea, traduntur, tamquam vera & indubitata ponentes, animum ea tantum ratione cõſideramus, quę vel deprauari & corrumpi vitiis, vel virtutibus perfici & ad Dei ſimilitudinem, quantum natura patitur, perduci poteſt. Quare cum hodie nobis illud propoſitum ſit, vt ex Ariſtotelis in iis libris qui ad moralem philoſophiam pertinent ſententia, de animi humani partibus, déque vniuſcuiuſque illarum perfectione verba facimus, (hoc enim potiſſimum modo præparandos eſſe vos duxi ad cognitionem & intelligentiam eorum quæ in huius ſexti libri explicatione tradentur) certos quaſi cancellos circumdabimus orationi noſtræ, eámque ſuis regionibus ac terminis circumſcribemus: vt ab iis quæ phyſicorum ſunt abſtinentes, ea tantum quæ ad munus noſtrum propriè pertinẽt explicemus.

Attentionis petitio quando ſupervacanea.

Hoc loco propè ſuperuacaneum eſſe iudico, petere à vobis, vt me attentè audiatis. Certè enim ea vobis cauſſa huc veniendi fuit. Et vt ridiculus fuerit

balneator, ſi, quos lauandi cauſſa in balnea ingreſſos videt, ab eis multis precibus petat, vt lauent: ita ego mihi videor ridiculus fore, quod facturi huc conueniſtis, id ſi vt faciatis vos rogem. Oratorum iſte mos eſt, qui, etiam cum exploratum habent, ſe attentiſſimè audi- tum iri: tamen attentionem petunt: non quod opus eſſe eo putent, ſed quoniam, ſi aliter fecerint, aduerſus artis ſuæ præcepta feciſſe ſe putant. Meum eſt conari, vt auditu digna adferam: veſtrum, ne ea præteruolare patiamini, ſed ſingula diligenter expendentes, penitus demittatis in animos veſtros. Mihi, vt ne ad id, quod mearũ partium eſt, præſtandũ imparatus venirem, prouiſum eſt: vos quoque ad me qua ſoletis benignitate & attentione audiendum ſatis veſtrapte ſponte paratos eſſe confido. Animi noſtri ſiue partium, ſiue facultatum bipertita diuiſio eſt. partim enim ipſarum ratione præditæ ſunt, partim rationis expertes. Ac ratione quidem præditas eas vocamus, quæ ex omni animantium genere in ſolis hominibus: rationis autem expertes, quæ etiam in beſtiis atque ex aliqua parte in ſtirpibus

Animus bipertitus.

Animi partes rationis expertes.

reperiuntur. Rationis expertes (ab eis enim exordiri & ab infimis quaſi per gradus ad ſumma contendere decreuimus) duplicem ipſæ quoque habent varietatem. Aliæ enim ſunt, quæ vitam continẽt: aliæ, quæ animal conſtituunt.

Anima vegetatiua.

Quæ vitam continent, tres ſunt: quas illa & in rebus inueniendis acutiſsima, & in eiſdem appellandis diſertiſsima Græcorum natio vocat τὸ θρεπτικὸν, τὸ αὐξητικὸν, τὸ γεννητικόν. Nos quia vetera quidem Romana vocabula, quibus hæc exprimamus, non habemus: iis autem, quæ poſtea cuſa ſunt, vti propter quandam, vt verum fatear, ſtultam & ineptam religionem non audemus, vnum in plura ſpargere ac diducere cogimur, dicimúſque, vim nutriendi, vim augendi: & vim procreandi. Hæ omnes non in animalibus modo ſunt, verumetiam in ſtirpibus.

Senſitiua.

Quæ autem conſtituunt animal, duorum ipſæ quoque generum ſunt: partim enim cognitione quadam & apprehenſione, partim appetitione & declinatione cernuntur. Illas γνωστικὰς Græci, has ὀρεκτικὰς vocant. γνωστικαὶ In animalibus ſunt duæ, ſenſus & phantaſia, vtendum enim eſt

hoc, quando latino caremus. Senſibus apprehenduntur ſingula tantum, non etiam vniuerſa, niſi quatenus ſunt in ſingulis:non enim lapidem, aut lignum propriè ac per ſe videmus, ſed hunc lapidem & hoc lignum: aut potius neque hunc lapidem neque hoc lignum, ſed huius lapidis aut ligni colorem. Senſus enim non percipit eſſentiam, vt Ciceronem locutum eſſe aiunt, ſiue vt poſteriores locuti ſunt, ſubſtantiam: ſed ea tantum quæ ei adiuncta ſunt: neque roſam aut videmus aut olfacimus, ſed roſæ odorem olfacimus, colorem videmus. Senſus autem ſunt, vt notum eſt, numero quinque: quorum tactus in omnibus eſt animalibus, cæterum alij in aliis deſiderantur. Phantaſia rerum ſenſu perceptarum formas quaſdam, & vt Græci loquuntur, typos recondit ac continet: ac præterea iudicat de quibuſdam, de quibus ſenſus exteriores iudicare non poſſunt: vt hoc flauũ eſſe dulce: & hũc qui accedit, eſſe Socratem. Senſus in eo ad quod propriè percipiẽdum aptus eſt, nunquam fallitur: dum & interuallum moderatũ ſit, & inſtrumentum & id quod interiicitur, probè affe-

Senſuum munus.

Subſtantiã vocat eſſentiam Tullius.

Senſus 5.

Phantaſia.

Senſus vt non fallatur.

Phantaſia brutis ineſt ctum. at phantaſia ſæpe fallitur: vt cum in picturis eminere videntur quæ plana ſunt: vt cum remus in aqua inflexus videtur: vt cum cani Æſopeo imago carnis in aqua caro videbatur. Hanc ineſſe in beſtiis vel ex eo cognoſcimus, quod earũ pleræq; & meminerunt & ſomniãt: vt equi, vt canes: quorum neutrum ſine ea de qua loquimur facultate facere poſſent. Ex eis naſcuntur illæ quas in perſequendo fugiendóque cerni & Græcè ὀρεκτικὰς vocari diximus. Nam cum omnem ſenſum voluptas aut moleſtia comitetur: quarum altera naturæ conſentanea & amica eſt, altera aduerſa & inimica: fit vt nullum animal ſit, in quo non inſit naturalis & appetitio eorum quæ iucunda, & fuga eorum quæ moleſta eſſe videantur. *ὀρεκτικαὶ δυνάμεις quot.* Ὀρεκτικὰς δυνάμεις. Ariſtotelis interpretes Ammonius, Euſtratius, & alij vulgo, duas tantũ faciunt ἐπιθυμίαν, καὶ θυμόν. Sed intelligendum eſt, in omnibus animalibus exiſtere & ex bono præſenti lætitiam, & ex eo quod nondum adepta ſunt cupiditatem, & ægritudiné ex præſenti malo, & metum ac declinationé ſi mali quid imminere videatur. Hæc Stoici, vt me

tertio ab hinc anno ex hoc ipſo loco dicere memini, propria hominis, non ei cum cæteris animalibus communia eſſe voluerunt. Neque enim metuere beſtias, ſed quaſi metuere. nec cupere, ſed quaſi cupere: eodémque modo neque vera ipſas lætitia neque vera moleſtia affici: ſed vtriuſque imaginem modo quandem ac ſimilitudinem habere. Quam opinionem vt ſtultam & deliram exagitant Plutarchus, Galenus, Porphyrius, & alij. Sed Stoici ſi dogmatum ſuorum conſtantiam ac conuenientiam retinere ac conſeruare vellent, ita dicere neceſſe habebant. Hæc enim omnia ita definiebant, vt ex opinione naſci dicerent: ex opinione boni præſentis, lætitiam: ex opinione mali præſentis, moleſtiam: ex opinione boni imminentis, cupiditatem: ex opinione mali imminentis, metum. Cum igitur opinio in ſolis ſit hominibus, ſequebatur, vt ea, quoque hominum propria eſſent. Sed verius eſt hæc omnia conuenire etiam in beſtias: neque ex opinione tantum exiſtere, ſed etiam ex ſenſu aut phantaſia boni malíue aut præſentis aut imminentis. Omnes igitur illæ facultates,

Concupiſcibiles facultates verè ineſſe brutis negant Stoici.

de quibus hactenus diximus, in mutis quidem animalibus ita ſunt rationis expertes nullam vt prorſus cum ratione habeant aut communionem aut ſocietatem. In homine eæ quæ Græcorum lingua ὀρεκτικαὶ nominantur, etſi ratione præditæ non ſunt, rationem tamen audire & eius obtemperare imperio poſſunt. Quorum vtrumq; nobis paulo enucleatius explicandum videtur. In eis igitur non ineſſe rationem, ex eo quiuis facile intelligat, quod ratio ipſa ſecum pugnare non poteſt, ac ſæpenumero lætitiam, moleſtiam, cupiditatem, metũ, rationi aduerſari videmus. Rurſus eſſe iis omnibus aliquam cum ratione communionem, id indicio eſt, quod ſuſcepti præter rationem animi motus, ratione adhibita, aut deponuntur aut mitigantur. Itaque rectè ex Ariſtotelis ſententia dicitur. τὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διττὸν εἶναι. τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἁπλῶς ἄλογον εἶναι καθόλου· ἄλλον δὲ τρόπον λόγου κοινωνεῖν τὸ δὲ, ἄλογον μὲν εἶναι φύσει, μετέχειν δέ τινι λογικοῦ. Hæc latinè ita expeditè, & vt ita dixerim, rotundè explicari non poſſunt. Sed nihil difficile amanti.

ὀρεκτικαὶ facultates quales in homine.

Libenter

Libenter hoc & omne militabitur bellum in veſtræ ſpem gratiæ. Conabor ſi qua ratione poſſim hæc ita latinè eloqui, vt intelligantur. Earum animi noſtri facultatum, quæ ratione carere dicuntur, duplex ratio eſt. Quædam ita ſunt rationis expertes, vt nulla prorſus eis intercedat cum ratione communio: Tales autem ſunt quinque, vis alendi, vis agendi, vis generandi, ſenſus, & phãtaſia. Nam hæ omnes & communes nobis ſunt cum mutis animantibus, & ratione nullo modo dirigi poſſunt. At eæ duæ, quarum in altera vis eſt concupiſcendi bonum propoſitum, eiúſque adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminẽs, & eo, cum iam vrget, dolendi, ſuapte quidem natura rationis expertes ſunt, ſed quodammodo tamen rationis participes dici queunt. Quibus eas argumentis rationis expertes eſſe cognoſcimus? Primũ, quod his omnibus modis afficiuntur etiam beſtiæ, nam & concupiſcunt, & lætantur, & metuunt, & dolent. Deinde quod ſæpenumerò cum ratione pugnant: vt cum incontinentem alio ratio, alio cupiditas trahit. qualis eſt Ouidij Medæa, quæ ſe ait vi-

Facultates rationis prorſus expertes.

Facultates rationi obaudientes.

Metam. 7.

dere quidem & probare meliora, deteriora autem ſequi. Nullo autem modo fieri poteſt, vt eadem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cum alio ratio, alio cupiditas trahit, facilè intelligitur, aliam a ratione eſſe cupiditatem. Vnde igitur colligimus eas eſſe tamen in homine rationis quodammodo participes? quoniam eas rationis audire imperium, eíque parère interdum videmus. Agamemnoni apud Homerum iraſcitur Achilles: multa iratus dicit, quæ neque eum, cui dicuntur, neq; eum, à quo dicuntur, decent. Hinc cognoſcas licet, iram à ratione aliã eſſe. Cum iam eo proceſiſſet, vt ſtricto gladio impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quem enim alium accipiamus Pallada? Atque ibi Achilles diuinam illam & numquam delendam ex animis hominũ ſententiam profert:

Iliad 1.

> χρὴ μὲν σφωΐτερόν γε θεὰ ἔπος εἰρύσσασθαι.
> Καὶ μάλα περ θυμῷ κεχολωμένον, ὣς γὰρ
> ἄμεινον.

Homini quantumlibet irato, rationem tamen audiendam, eiúſque obſequen-

dum imperio dicit: id enim ſatius eſſe. Poteſt igitur iræ furentis impetus ratione cohiberi: veréque dictum eſt ab antiquo poëta, morbis hominum rationem mederi. Sic qui gaudent doléntue, quibus non oportet, aut plus minúſve quàm oportet: eodémq; modo qui aut cupidi ſunt aut timidi, aut contrariis vitiis laborant, rationis imperium accipere & conformare ſe ad illius præcepta poſſunt. Atque hoc eſt, quod Ariſtoteles primo horum librorum dicebat, illam animi partem ratione quidem carere, ſed tamen quodammodo participem eſſe rationis. In ea igitur ſunt omnes eæ virtutes, de quibus in ſuperioribus libris diſputatum eſt: quæ vſitato iam & recepto vocabulo morales nominantur. Sequitur nunc vt eam animi partem conſideremus, quæ ſuapte natura ratione prædita & hominum propria eſt: cuius etiam ipſius vires ac poteſtates antiqui duorum generum eſſe dixerunt: Appetitionis duas, voluntatem & προαίρεσιν, quam vulgò electionem vocant: quarum voluntas ſemper tendit ad bonum προαίρεσις variat, & modò bona malis, interdum etiam mala bo-

Ratio perturbationibus dominatur.

Pars animi ratione prædita.

nis anteponit. Sed hac de re & diximus multa, cùm librum tertium explicaremus, & in librum ſeptimum, vbi de continentia incontinentiáq; diſputabitur, plura dicenda erunt. Tres cognitionis, δόξαν, id eſt, opinionem: διάνοιαν, quam mentis agitationem, Cicerone, niſi fallor, auctore vocare inſtitui: & νοῦν quem aut mentem aut intelligentiam vocemus licet. Mentis cum ſenſu ac præcipuè cum ſenſu oculorum magna quædam ſimilitudo eſt: vnde & ſæpè Ariſtoteles oculum mentis vocat: & dictum eſt id eſſe mentem in animo, quod oculum in corpore: & vt ſuo loco oſtendimus, ſenſum ac mentem interdum confundit. Vt enim ſenſus, ita mens quoque extremorum eſt: ſed ſenſus eorum quæ ſunt inferiora demonſtratione, mens eorum quæ ſupra omnem demonſtrationem. *Mens.* Mente apprehenditur Deus: apprehenduntur mentes illæ ab omni contagione materiæ ſeparatæ: apprehenduntur mundi & eorum quæ illius ambitu continentur primordia, cæteráque eiuſmodi, quæ multis magníſque obſcuritatibus inuoluta, & in intimis rerum omnium parentis naturæ receſſi-

bus abdita & retruſa iis demum perfectè patent, qui puro & ab omnibus libero cupiditatibus animo cœleſtẽ quãdam in terris vitam agunt. Ad illud mẽtis lumen cùm ſe applicuit & admouit *διάνοια*, in qua ineſt vis raciocinandi & ex aliis alia colligendi, ex eorum complexu ac coniunctione exiſtit, & exoritur illa omnium virtutum ſuprema, quam magnificentiſſimo vocabulo Sophiam Græci, Latini Sapientiam nominarunt. Ea perfecta cadere in hominem non poteſt: rectéq; iudicauit ſiue Thales Mileſius, ſiue quis alius, non enim inter omnes conuenit: ſolum Deum eſſe ſapientem. Sed tamẽ priſcis temporibus qui de Deo, rebúſque diuinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum cauſſis diſſerebant, earúmque rerum cognitione cæteris excellere videbantur, eos ſapientes vocabant. Sapientiam autem eſſe dicebant cognitionem diuinarum humanarúmque rerum, & cauſſarum quibus eæ continentur. Primus Pythagoras arrogantiam verbi fugiens, non ſophon ſe, id eſt, ſapientem, ſed philoſophum, id eſt, ſapientiæ amantem eſſe profeſſus eſt: ab eóque deinceps qui

Sapientia

Solus deus ſapiens.

Philoſophiæ vocabuli repertor Cicero 5. Tuſcul.

ſe iiſdem quibus ille ſtudiis dediderunt philoſophorum appellationem retinuerunt. At mente in rebus tam ſublimibus támque arduis vti pauciſſimis hominibus datum eſt. Pleraq; pars in fœdiſſimo eodémque tenaciſſimo corporearum cupiditatum cœno hærentes, & quaſi clauis quibuſdam, vt Plato loquitur, terræ affixi, ad diuina & cæleſtia ne adſpirare quidem poſſumus. Quod cũ ita ſit, in omnibus tamen hominibus lucent quaſi ſcintillæ quædam illius luminis, quibus fit, vt principia diſciplinarum, & communes illas ſententias, quas ἀξιώματα aut κοινὰς ἐννοίας vocant, ita videamus, quaſi ea quæ cernuntur oculis, eíſque ſine cauſa firmius etiam ac certius, quam iis quorum cauſam tenemus, aſſentiamur. Ad quas cùm ſe admouit ἡ διάνοια & ex illis alia quædã neceſſarió collegit, efficitur ἐπιστήμη, id eſt, ſcientia, quam eſſe aiunt cognitionem rei per primã propriam & neceſſariã cauſam. Quid mens proprie, quidq; διάνοια, ſit, diximus, ſimúlq; paucis tum ſapientiæ tum ſcientiæ originem oſtendimus. Quarum vtraque ad eam vim mentis pertinet, quam Græci ducto à

Axiomata ſiue communes ſententiæ.

cótemplatione vocabulo νοῦν θεωρητικὸν vocãt. Eſt enim & altera quę ab eis dicitur πρακτικὸς νοῦς, aut latiori nomine & aptiori ad omnia complectenda, ὁ νοῦς ὁ ἐπικτητός, quaſi tu dicas mentem, quę non ſimplicem, vt illa, veritatem ſibi propoſitam habeat, in eáque acquieſcat, ſed referatur præterea alia, vt ad actionem aut ad operis alicuius molitionem & effectionem. Hac aut videmus duce natura, aut certè facilè percipimus communes quaſdam ſententias de rebus bonis & malis, expetendis & fugiendis: cuiuſmodi ſunt, tuẽdam eſſe hominum inter ipſos ſocietatem: colendam eſſe iuſtitiam: ab iniuria abſtinendum: vim vi repellere ius fáſque eſſe: itémque alias quæ quaſi principia ſunt ac ſemina artium ad vitam neceſſariarum. Ad hæc principia cùm acceſſit primum διάνοια, quæ vt dixi alia cum aliis comparans, alia ex aliis nectens progreditur, ac prouchitur paullatim longius: deinde diuturnus vſus & experientia cum accurata & diligenti animaduerſione, ac notatione eorum quæ eueniunt in vita; exiſtit illa magiſtra vitæ, omnium bonorum conſiliorum præceptrix, om-

Vide Ariſtotel. cap. 1. 7. Metap.

Communes ſentẽtiæ hominibus innatæ.

Elegia prudentiæ.

nium honeſtarum actionum moderatrix, omnium moralium virtutum dux, gubernatríxque prudentia. eadémque illa vi excogitatę, auctæ, & ad ſummum perductæ ſunt artes illæ, quibus aut nullo modo, aut certè non ſatis commodè carere poteramus. Reliqua eſt opinio, varium & multiforme monſtrum: quoquo non Proteus aut Vertumnus plures induerit ſpecies. quamquam enim in rebus incertis & fortuitis proprium illius munus eſt: non tamen eis ſe finibus continet: ſed indomita quadam & effręnata licentia per omne genus rerum temere ruens, omnia permiſcet atque perturbat. Interdum etiam ſeſe pro ſapientia, pro ſcientia, pro prudentia venditat, homines nimium fidentes ſibi in grauiſſimos ac pernicioſiſſimos inducit errores. Huic igitur, quoniam fallax, incerta, & inſtabilis eſt, nullius virtutis origo tribuitur: niſi quod bona opinio de iis quæ ſciri poſſunt, præparatio quædam eſt ad ſcientiam: bona opinio de rebus agendis, vtiliter ad cōparandam prudentiam antecedit. Immo vero, vt in diſciplinis quædam ponuntur: quibus ſine vlla dubitatione

Opinionis incōſtantia & fallacia.

credendum eſt: ita ait Ariſtoteles opinionibus ac ſententiis ſenum, & eorum quos longa & multiplex rerum experientia cautos ac prouidos effecit, in conſilio capiendo & in inſtituenda vita maximam fidem habendam eſſe: eas enim eandem vim ad prudentiam, quam illa principia ad ſcientiam, obtinere. Dixi breuiter, vt propoſueram, de omnibus humani animi facultatibus: & quamquam hanc totam diſputationem quotidianis verbis & inornato dicendi genere contexui, tamen confido eam vobis non minus gratam fuiſſe, quàm ſi omnes vndique floſculos colligens, omnes dicendi lepores ac feſtiuitates aucupans, concinno quodam ac modulato verborum ſono aures veſtras demulcere ſtuduiſſem. Poteſtis autem facilè perſpicere ex iis quæ dicta ſunt, quibus de rebus in hoc ſexto libro explicando diſputaturi ſimus. Nam cùm in ſuperioribus libris, earum virtutum, quæ ſunt in illa parte animi, quam per ſe ratione carere, ſed rationi tamen parere poſſe diximus, natura pertractata ſit: in hoc de virtutibus illius ſuperioris ac diuinioris partis, hoc

6. Ethicor. cap. 11.

Quid Ethicorũ 6. tractet Ariſtoteles.

eſt, de intelligentia, ſapientia, ſcientia, arte, prudentia, ſed potiſſimum de prudentia diſſeremus. Quid igitur? finemne ſtatim faciam, (id enim à me iam expectari video) an prius quàm deſino, ad hæc toto pectore amplectanda paucis vos cohortabor? Ego verò ita faciam, neque committam, vt aut ad ineũdam aut ad perſequendam pulcherrimam & fructuoſiſſimam ſtudiorum viam, vllo aut loco aut tempore mea vobis cohortatio defuiſſe videatur. Dubitatis igitur, adoleſcentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiſcendam omnis vobis diligentia ſuſcipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis voluptas negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo eiicienda ſit? Vbi, quæſo, iſtam egregiam indolem, quam in pleriſque veſtrum videmus, vbi iſtud ingenium ad omnia ſumma natum, vbi iſtam partem ætatis ad concipienda doctrinæ, virtutíſque ſemina omnium aptiſſimam aut honeſtius, aut ſuauius, aut fructuoſius collocare poteritis? Quid enim eſt, quo quiſquam oblectari: quo ad diſcendum inuitari atque allici poſſit: cuius non in

Adhortatio vehemẽs ad tractationẽ de animi partib⁹ audiendam.

hiſce quotidianis diſputationibus noſtris copiam reperire aliquam liceat? Eſt quem arduarum rerum & remotarum à cognitione vulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principiis humanarum actionum euoluendis, in patefacienda ſapientiæ ſcientiæque natura, neceſſariò tractanda erunt. Eſt quem non tam ardua & ſublimia, quàm in quotidiano vſu poſita, & ad inſtituendam vitam accommodata, delectent? Vtiliſſimis ad vitam præceptis aures eorum qui me audient quotidie perſonabunt. Eſt cui antiquitatis cognitio & veteris hiſtoriæ commemoratio iucunda ſit? At nos quidem ſcitis vix vllum præceptum tradere ſolitos eſſe, quin ei illuſtrando repetitam ex Græca Romanáque hiſtoria exemplorum lucem adhibeamus. Poëtarum alius amœnitate ducitur? Nos verò ex optimis vtriúſque linguæ poëtis pulcherrima quæq; libantes, perpetuo diſputationes noſtras eius quaſi ſalis adſperſione condimus. Græcam linguam amat aliquis? Ariſtotelem hic quotidie Græcè loquentem audiet: qui ea lingua

Ratio quã in docendo tenet Muretus.

Diuerſa hominum ingenia & captus.

Omnem operam pollicetur Muretus.

dictus eſt aureum orationis flumẽ fundere. Latinam anteponit alius? Dabimus nos quidem operam, vt ex optimis Græcis non peſſima Latina faciamus: neu quis à nobis audiendis, tamquam in latinè loquendo non ſatis diligentibus, abſterrreatur. Omninóque quicumque tantam huc animorum alacritatem tantàmque diſcendi cupiditatem adferent, quantam ego rerum optimarum varietatem, & quantum perſpicuè docendi ſtudium adferam, faxo, numquam eis veniat in mentem, quod docenti mihi aſſiduam operam dederint, pœnitere.

DIXI.

ORATIO OCTAVA HABITA ROMAE ANNO CIↃ. D. LXVII.

NON eram neſcius, cùm hanc Pandectarum interpretandarum prouinciam ſuſciperem, fore, vt multis ſermonem darem: quibus mirũ ac nouum videretur, me, qui tot annos in hoc docendi munere ita conſumpſiſſem, vt

eos modo libros attingerem, qui aut ad eloquentiam aut ad philoſophiam pertinerent, mutata ſubito voluntate, ad tractationem iuris ciuilis tam longo interuallo redire: à quo me pleriq; iampridem animum omnino auocaſſe, & ad mitiora ſtudia, tamquam ad Sirenum ſcopulos, adheſiſſe, aut quaſi loti cuiuſdam Homericæ, ita illorum dulcedine, ac ſuauitate captum, huius iámne per ſomnum quidem meminiſſe arbitrarentur. Quibus vt ſatisfaciam, ſimúlque vobis omnibus huius conſilij atque inſtituti mei rationem reddam; etſi non libenter facio, vt de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quædam de toto ſtudiorū meorū curſu breuiter commemorare cōſtitui: quæ ſi audire ac cognoſcere graue non erit, ſpero fore, vt grauiſſimi quidem & eruditiſſimi homines, quos hic adeſſe video, factum meum non improbent: vos autem optimi & ſtudioſiſſimi adoleſcentes etiam fructum aliquem ex hac narratione capiatis. Cum enim, quæ præcipuè res progreſſus meos retardauerit, méque decurſo iam ſpatio à calce ad carceres, vt dicitur, reuocauerit,

Odyſſea μ.

Odyſſea α.

cognoſcetis: forſitan, exemplo meo edocti, melius ipſi veſtris rationibus conſuletis. Ego igitur, vt primum pueri Grammaticorum & Rhetorum præceptis viſus ſum vtcúmque imbutus eſſe, leuiter guſtatis dialecticæ principiis, cæteris autem philoſophiæ partibus, ne à limine quidem ſalutatis, nulla Græcæ linguæ intelligentia, nullo rerum vſu, nulla antiquitatis cognitione inſtructus, animum ad ius ciuile appuli: & iis doctoribus, qui tum illis locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Iámque eo proceſſeram, vt, quæ tum præcipuæ laudes habebantur, & in argumentando ſatis acutus, & in reſpondendo non incautus, &, quacúmq; de re ageretur, abundè loquax eſſem: &, quod multis palmarium videbatur, multarum legum non intellectarum principia vno ſpiritu citare, multorum interpretum nomina recenſere, multos verſus, multas paginas, multas columnas, porticus etiam, vt opinor, & periſtylia, & intercolumnia, nullo negotio, numerare quamlibet multa poſſem. Cum ipſo me eo nomine circumſpiciebam, mé-

Mureti ſtudiorum curſus.

Iuriſconſultorum circumforaneorum festiua deſcriptio.

que pulchrum, ac beatum putabã, tum vno ore omnes, vt ait Comicus, omnia bona dicere, & laudare fortunas meas, qui tantula ætate tantum mihi, vt ipſi putabant, ſapientiæ: vt res ipſa docuit, ſtultitiæ & inanium opinionum ſupellectilem comparaſſem. Iam omnes me mei foro & cãcellis & ſubſellinis deſtinabãt: magnámq; in ſpem venerant, tabulam me aliquem non in poſtremis fore, confidentem, acrem, contentioſum, præſertim cum & natura eſſem firmis lateribus, & voce magna, &, quod caput eſt, illi me quos dixi magiſtri, ſi non multum ſapere; at certè quod apud eos pro eodem erat, multum audere multúmque clamare docuiſſent. Quid verbis opus eſt? Inibi iam erat, vt illud vitæ genus ingrederer, cum Deus (Deus enim fuit: neque hoc mihi ex animo excuti poteſt) Deus igitur effecit, quædam Budæi & Alciati & aliorum eiuſdem notæ hominum ſcripta, quæ numquam ante illud tempus adſpexeram, in manus meas venirent. Quæ cum euoluere cœpiſſem, paſsímque in eis multa reperirem, quæ de magiſtris meis numquam au-

diſſem : multas ſententias, quas illi me ratas ac firmas eſſe docuiſſent, grauiſſimis argumentis conuulſas ac labefactatas, multa ex Græcis ſcriptoribus deprompta, multa ex antiquitate reperita, quibus in omnibus mihi tenebræ eſſent : nolite quęrere, quid mihi animi fuerit. Viſus mihi ſum de cœlo decidiſſe : aut in alium quendam orbem delatus eſſe : neque aliter affectus ſum, quam egeni & inopes homines interdum ſolent, qui cum totam noctem ſomniârunt ſe diuites repente factos eſſe, vbi diu gemmas, aurum, purpuram dormientes contrectarunt, experrecti, omnia domi ſuæ obtentu telis aranearum vident. Quid facerem? ego ille paullo antè tumidus & ferox, cum mihi de repente vultus, animus, verba cecidiſſent : iámque ſuffuſus pudore, verecundarer inter eos verſari; qui de me ita magnificè ſenſerant : ſubduxi me clamculum ex illis, in quibus diu merueram, caſtris, & in Græciam nauigaui : id eſt, ad Græcarum litterarum & diſciplinarum magiſtros me contuli : eadémque opera perluſtraui etiam vetus illud Latium : id eſt, omnes

Inanis opinio.

Græcis & latinis literis ad ius ciuile accedenti opus eſſe.

nes

nes ad vnum veteres linguæ Latinæ ſcriptores diligēter & accuratè peruolutaui, ſeduló vndecúmque omnia colligens, quibus mihi iuriſprudentia inſtructior & ornatior fieri poſſe videretur. Atque in hac peregrinatione, tum in Lycei ambulationibus, tum in Academiæ ſpatiis ſæpe me exercui: cuique aut illius è Gargetto delicati atq; otioſi ſenis hortos inuiſos præterij, quamquam venenorũ quam ſalubrium herbarum feraciores, neque deiectas veteris illius Pœciles, non tam Polygnoti manu, quam Zenonis ingenio nobilitatæ, reliquias neglexi. Et vt magnam voluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta aut Nili, fontes ac capita ipſa venerunt: ita iuuit me incredibiliter, cum apud illos ſapientiſſimos ſenes cernerem, quibus ex fontibus manaſſent ampliſſima illa iuris ciuilis flumina, per quæ, toto orbe ſparſa atque diffuſa, tam multi aſſiduè ſummo hominés ingenio nauigarent. Intereà, vt paterfamilias, qui, mercaturæ cauſſa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximiæque animo charam domi

Epicurum intelligit.

Porticus in qua docebat Zeno Stoicorum princeps.

vxorem reliquit, ſæpe de ea cogitans, ſicubi aut gemmam aliquam, aut ſcite tornatum annulum, aut monile bacatum, aut ſegmentatam veſtem, aut talia mundi muliebris ornamenta conſpexit: ſtudioſè omnia comparat ac ſeponit, quibus eam, domum reuerſus, muneretur: ſic me per omne ſcriptorum genus vagantem numquam ea cura ac cogitatio deſerebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorũ vnoquoque poſſem, quod, cum ad iuriſprudentiam reuerterer, ad eam expoliendam & exornandam accommodatum eſſet. Sciebam enim quam turpe haberetur, & diu manere, & inanem redire. Quod autem Homerus ait, Vlixem in illo diuturno errore crebrò ſpectare ſolitum Ithacam verſus: itidem ego ad iuriſprudẽtiam identidem reflectebam oculos: & ab ea tamdiu abeſſe me, vix ſatis æquo animo ferebam. Quinetiã, ne me amœniores illæ diſciplinæ vſu quodammodo ſuum facerent, multa ſæpenumero faciebam vſucapionis interrumpendæ gratia: quod & mea qualiacúmque ſcripta declarant crebris iuriſconſultorum adſperſa ſententiis, &

Similitudo à mercatore ſumpta ornatum vxori per longinquas terras quærẽti.

Odiſſ. a

quotidianæ diſputationes, quibus quoties erat occaſio, aliquid ex hac diſciplina petitum intexebatur, non obſcurè indicabant. Nunc, cum mihi videar non ea quidem omnia, quæ animo conceperam, perfeciſſe, ſed vſque eo tamen progreſſus eſſe, vt iis, qui iuris ciuilis cognitionem ex ipſis fontibus haurire cupiunt, opis aliquid adferre poſſim: putaui tempus iam ipſum poſtulare, vt prodirem, & nauatæ in hoc genere ſtudiorum operæ ſpecimen aliquod darem. Cur autem Pandectas potiſſimum extra ordinem interpretari voluerim, cauſſa hæc fuit. Videbam erudiſſimos in hac ſchola viros, quibus docendi iuris munus mandatum eſt, ita ſe in eo gerere, vt, ipſa ſi loqui poſſet iuriſprudentia, non certius, aut copioſius, aut maiori cum dignitate videatur explicatura ſenſus ſuos, quam ab illis quotidie explicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quæ in hac arte, aut cogitari prudenter, aut diſputari acutè, aut certo definiri ac ſtatui poſſunt. Itaque cum in omnibus habeam quod admîrer, in nullo habeo quod deſiderem. Sed illi tamen,

Cur Pandectas enarrādas ſibi delegerit.

Profeſſorū Iuris laus.

quid dignitati ſuæ, eíque quam meritiſſimo obtinent, auctoritati conſentaneum ſit, intelligentes, perpetuo in grauium & arduarum quæſtionum tractatione verſantur: exquiſitam ſingularum vocum explicationem, vt humile quiddam, neque ſatis dignum, in quo tempus conterant, aut prætermittunt, aut modicè attingunt. Planéque ſi ad eos audiendos ij tantum accederent, quos oporteret, id eſt, qui prius in Grammaticorum, Rhetorum, Philoſophorum ſcholis diu multúmque exercitati eſſent: nihil amplius, quam quod ipſi cumulatiſſimè præſtant, requireretur. Nunc, quod ego me principio feciſſe dixi, vt ad ius audiendum aliarum omnium artium rudis accederem, in eo vereor ne etiam hodié à pleriſque peccetur. Cogitaui igitur, ſi pro mea virili parte huic incommodo mederi ſtuderem, neque inuidioſum id mihi, neque inutile aliis fore. Nam neque inuidiam habet vllam, quod ab aliis neglectum iaceat, id ſumere: & in exercitu non tantum imperatorum & tribunorum ac centurionum, ſed & gregariorum militum, & colonum

Qui viliora tractant non improbandos eſſe.

quoque ac lixarum aliquis vſus eſt. Neque ſi gubernatorum in naui regenda præcipuum eſt munus, non ij quoque vtiles ſunt, quorum in ſentina exhaurienda omnis conſumitur labor. Quamquam, ſi idquod res eſt fateri, ſi recta & vera ſpecioſis ac fucatis anteponere, ſi, quanti res quæque ſit, non quanti vulgo fiat, ſpectare volumus: multo plus eſt in hac pura & ſimplici verborũ explicatione momenti, quam plerique fortaſſe ſuſpicarentur. Nam cum verba, vt ait Ariſtoteles, ſint eorum, quæ animo concepimus, notæ, fieri nullo modo poteſt, vt, qui vim verborum non percipit, eam ſententiam, quæ illis verbis expreſſa eſt, aſſequatur. Itaque & idem Ariſtoteles alibi ait, eos, qui, quid quoquo verbo propriè indicetur, non ſatis intelligunt, in rebus iudicandis ſæpenumero falli: & apud Platonem Cratylus ex verborum intelligentia cognitionem rerum pendere dicit. Et quis tandem eſt, qui neſciat, patrum auorúmque noſtrorum memoria, cùm peruerſa quædam ac peſtifera opinio inualuiſſet, nihil cultum orationis, nihil hiſtoriæ veteris

Cap. 1. lib. de interpretatione.

notitiam ad eos, qui graues ac ſerias diſcipinas tractarent, pertinere, Græcas vero litteras etiam impedimento eſſe, quanta & quam denſa caligo vniuerſum propè terrarum orbem obtexerit? quantáque verborum neglectum rerum ignoratio conſecuta ſit? Sed, quid neceſſe eſt huic rei aliundè argumenta petere? Illi ipſi, quorum libros quotidie terimus, veteres iuriſconſulti in explicandis legibus, ſenatuſconſultis, edictis prætorum aut ædilium, conſtitutionibus, decretis, epiſtolis principum, quam quæſo viam rationémque tenuerunt? Nempe in patefacienda ſingulariū vocum vi ac proprietate tam multi támque aſſidui ſunt, vt magnam induſtriæ ſuæ partem in eo conſumere videantur. Quod prolatis ac productis ipſorum locis probarem, ſi, quàm facilè, tam neceſſarium eſſet. Antiſtium Labeonem iuriſconſultum nobiliſſimum cum alicubi valde commendaſſet Gellius, ad poſtremum addit: Latinarum vocum origines rationéſque percalluerat: eáque præcipuè ſcientia ad enodandos iuris laqueos vtebatur. Hos me ſe-

Veteres Iuriſconſulti in explicatione verborum plurimum occupantur.

Antiſtius Labeo.

quentem duces, nemo, vt opinor, meritò culpauerit. Quam igitur interpretandi viam nobis Vlpianus, Paulus, Caius, Marcellus, cęteríque iuris antiſtites prę iuerunt, eam ſequemur, & eorum veſtigiis, quantum vires noſtræ ferent, inſiſtentes, ſumma ope conabimur, efficere, vt neque prætermittamus neceſſaria, neque inutilia cōſectemur: & quotidie tamen aliquid minimè vulgare miniméque contritum adferamus. Quod vt iam nunc perſpicere poſſitis, dum ad titulum de iuſtitia & iure interpretandum accedo, quæſo, diligenter attendite. *Iuriſconſulti principes.*

DIXI.

ORATIO NONA HABITA ROMAE PRID. KAL. MARTII ANNO M. D. LXIX.

Futurum incertum.

QVod antiquitus à ſapientiſſimis viris dictum eſt, non licere cuiquam mortalium, quid facturus, aut non facturus, ſit, certo pronunciare: quod in vita multa eueniunt, tum vt ex

ne facias,quę facere decreueris,tum ea vt facias, quæ nunquam facere conſtitueris: id ego & ſæpè antehac in aliis, & in meipſo nuper veriſſimum eſſe cognoui. Nam in hoc publicè docendi munere quinquennium iam cum aliqua hominum approbatione verſatus, eo me,vt ſcitis, ſuperioribus mēſibus ſponte abdicaueram: ídque eo animo, vt,quod ex me ſæpè auditum eſt, numquam me poſtea eandem prouinciam ſuſcepturum,numquam eoſdem labores denuó ſubiturum putarem. Cogitabam, ſatius eſſe deſinere,quàm deficere:me,ſiue placuiſſem, ſatis iam ſpectatum eſſe:ſiue diſplicuiſſem, plus ſatis: ſatius eſſe cùm deſiderio, quàm cum ſatietate diſcedere:vt cúmque eſſet, tradendam quaſi curſu aliis lampadem,qui & laboris patientiores, & doctrinæ copia inſtructiores, inſtitutam hic & inchoatam à nobis, maiore animo, quàm viribus,iuriſprudentiæ cum eloquētia & cum antiquitatis cognitione coniunctionem exædificarent, ad ſummúmque perducerent. Mihi ad nominis mei commēdationem abundè videbatur, tanti ac tam præclari

operis aliqua ſaltem fundamenta ieciſſe, & præſtando, quod poſſem, alios qui plus poſſent, vt experiri vellent, exemplo meo excitaſſe. Iámque totus in eo eram, vt me non languori quidem ac deſidiæ dederem: qui ſemper ignauorum vitam mortémque iuxta æſtimaſſem: ſed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus vſque à puero deditus fui: & ad mandandas litteris cognitiones quaſdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certè, vt, quod mihi otium Hippollyti Cardinalis Ferrarienſis ſtudiorum ac fortunarum mearum patroni ſumma liberalitate conceditur, eius aliquis fructus non ad præſentes modo & eos qui nunc ſunt, ſed & nunc ad exteros, & olim ad poſteros perueniret. In hac me cogitatione defixum, & tamquam in portu, complicatis velis, cæteríſque armamentis omnibus compoſitis, quieſcentem, veſtra, Cardinales ampliſſimi, auctoritas expergiſci denuo, & ſubductam iam nauim, mutato conſilio, deducere, & vela ventis pandere coëgit. Quæ mihi res eo mirabilior viſa eſt, quod non dee-

Ignauorũ vita & mors eadẽ.

Hippolytus Ferrarienſis Cardinalis mæcenas Mureti.

rant homines & ingenioſi, & eruditi, & exercitati, qui vobis ad hoc munus obeundum vltro ſtudium atque operam profiterētur ſuam: quorum etiam vnum à meipſo verè atque ex animo commendatum eſſe memini. Itaque, vt in hiſtoriis eſt, eos, qui M. Catonem in præturæ petitione ſuperârant, ipſoſmet mirari ſolitos, quod ſe tali viro populus Romanus prætuliſſet: ſic fateor, mihi mirum viſum eſſe, quid ita vobis potius libuerit, me alia iam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad vetus honorariū acceſſione reuocare, quam in locum eum aliquem ex iis ſufficere ac ſuſtinere, qui id in beneficij loco petebant. Quod ego neque ita me ignoro, vt mihi tribuam, ac non veſtræ potius humanitati, quàm vlli merito meo acceptum feram: & tamen non debeo eſſe aut aduerſus dignitatem meam, aut aduerſus veſtra iudicia improbè curioſus. Nam, ſiue aliquid eſſe in me, cur hic honos mihi habendus eſſet, iudicaſtis, potius eniti ac contendere debeo, vt veſtram de me opinionem rebus confirmem, quàm vt verbis refellam: ſiue, quod magis credo

M. Catonis integritas ipſis competitoribus mirabilis.

veſtra tantum in eo humanitas, & quædam erga me voluntatis propenſio valuit, non minus optabile aut honorificum duco, à vobis amari, quam magna aliqua ſiue eruditione, ſiue eloquentia præditũ iudicari. Illud quidẽ neq; reticere, neque diſſimulare poſſum, recentẽ iſtã veſtræ erga me voluntatis ſignificationẽ magnum mihi onus impoſuiſſe, magnam curam & ſollicitudinem, magnam vigilandi, laborandi, contendendi omnes induſtriæ meæ neruos neceſſitatem attuliſſe. Non enim mihi tantum elaborandum eſt, vt, ſi quam mihi exiſtimationem ſuperiorum annorum labores vigiliæque pepererunt, eam conſeruem ac tuear: ſed multo magis, vt veſtra de me iudicia ſuſtineam, & aliqua ſaltem ex parte reſpondeam illi expectationi, quam de me, vt veriſimile eſt, in multorum animis pondus auctoritatis veſtræ concitauit. Quod quidem me ſtudioſiſſimè conſtantiſſiméque facturum vobis omni adſeueratione confirmo, daturúmque operam, vt hæc, qua nunc cincti ac circumfuſi eſtis, ſtudioſorum adoleſcentium multitudo, ſi nulla alia re, at certè

A magnĩs viris amari honorificũ.

Omnẽ operam & diligentiam pollicetur.

induſtria & adſiduitate vix alium quem quam à vobis ad rationes ſuas accommodatiorem huic muneri præfici potuiſſe fateatur. Sed iam tempus eſſe videtur, vt ſpecimen vobis aliquod exhibeam eius rationis ac viæ, quam & vſque adhuc in docendo tenui, &, niſi vos aliud iubeatis, deinceps perpetuo tenere decreui. Quod dum facio, date mihi obſecro hanc veniam, vt auertam à vobis orationem, atque ita diſſeram quaſi ij tantum adeſſent, quorum cauſſa me, rure iam, vt arbitrabar, donatum, in hanc arenam denuò reuocandum cēſuiſtis.

DIXI.

ORATIO DECIMA HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMB. AN. M. D. LXIX.

Sibi de ſua iuris ciuile docendi ratione gratulatur.

Maiorem in dies fructum capio ex hoc conſilio atque inſtituto meo, exornādi iuris ciuilis, neque lautius modo ac nitidius, ſed diſtinctius etiam & ad rudiorum captum accommodatius, quam plerique vulgo ſolent,

explicandi. Nam etſi ſatis intelligo, non tantum mihi eſſe vel virium, vel auctoritatis, quantum ad hoc, quod animo concepi, quódque omnibus votis expeto, plane perficiendum requireretur: iuuat tamen, tanti ac tam præclari operis qualiacúmque fundamenta iacere, experiri ſi fortè alios rebus omnibus inſtructiores commouere & ad eandem cogitationem ſuſcipiendam excitare poſſum: efficere denique vt quicumque olim de hoc meo conatu verè iudicare & poterunt, & volent, quiduis mihi potius, quàm aut in diligenda rectè docendi ratione ac via iudicium, aut in eadem aliis commonſtranda voluntatem defuiſſe fateantur. Quibus enim rebus eius, qui quamcúmque artem docere inſtituit, officium contineri arbitror, eas vt præſtarem, & alias ſemper, & præcipuè ex quo libros Pandectarum explicare ingreſſus ſum, magno mihi ſtudio elaboratum eſt. Ac ne quis fortè quærat, quæ tandem illa ſint, in quibus & multum operæ poſuiſſe me dico, & multum ponendum eſſe omnibus, qui docendi munus ita vt oportet obire ac ſuſtinere meditantur;

exponam ea, vt potero, breuiter, vobíſque poteſtatem faciam, ex iis quæ hodierno die de doctoris officio dicam, exiſtimandi quid à me in poſterum non exſpectare tantum, ſed etiam exigere debeatis. Exiſtimo igitur duobus verbis comprehendi poſſe munus eius qui docet: videndum enim ei eſſe, quid doceat, & quomodo. Prius illud eam vim habet: curandum eſſe ei, primum vt vera doceat: tum vt propria eius artis, in qua verſatur, aut certè cum eo quod agitur coniuncta & cohærentia. Modus autem docendi is eſt, vt perſpicuè doceat: quod duabus rebus conficitur, ordine, & genere ſermonis ad res enodandas & enucleandas accommodato. Hæc omnia qui præſtet, vt in docendo & vera tradat, & pertinentia ad eam artem quam docet, & ea ita diſtinguat, vt ſuo quidque loco digerat ac colloœt, & verbis propriis, ſignificantibus, ab eorum qui purè ac nitidè loquuntur conſuetudine non abhorrentibus efferat, atque eloquatur, ei ego nihil omnino ad ſummi ac perfecti doctoris laudem deeſſe ſtatuo: qui autem cum ea plenè quidem & abſolutè præſtare

Munus doctoris duobus verbis comprehenſum.

Summus doctor quis.

non poſſe ſe agnoſcat, eo tamen quidquid habet virium confert, vt ad eas laudes quàm poteſt proximè accedat, digniſſimum eſſe, cuius honeſtiſſimos conatus, & induſtriam ad præclara tendentem bonorum omnium perpetuus applauſus approbatiôque comitetur. In his omnibus variè peccatum eſſe video à multis eorum, qui quadringentos ferè abhinc annos ius ciuile tractarunt: quorũ etiam nonnulli tanto apud multos in pretio ſunt, vt, quaſi Atlantis humeris cælum, ita eorum auctoritate huius artis dignitas ſuſtineri putetur. Nam & multa ſæpe pro veris falſa docuerunt: & referſerunt libros ſuos alieniſſimis quæſtionibus: & ſine vllo ordine omnia tradiderunt, & cum Latinè loqui neſcirent, nouum quoddam & monſtroſum ſibi confinxerunt loquendi genus, vt ſi veteres illi Pauli, & Vlpiani, & Papiniani & cæteri viri antiſtites reuiuiſcant, multis interpretibus eis opus futurum ſit, ad eos qui ſcripta ſua interpretati ſunt, intelligendos. Ac cur falſa quidem pro veris tradiderint, non negauerim alias quoque fuiſſe cauſſas: duas tamen præcipuas feciſſe

Peccata ius ciuile docentium.

Duæ præcipuæ cauſſæ cur iuris interpretes fallantur.

arbitror: ignorationem antiquitatis, & peruerſum quoddam ſtudium contradicendi. Etenim cum tota reipublicæ atque imperij Romani facies ita verſa atque immutata eſſet, vt nullum retineret veteris formæ veſtigium, aliæ conſuetudines eſſent, aliæ leges, alia religio, alij magiſtratus, alia iudicia: extinćto autem lumine Latinarum & & Græcarum litterarum, omnia denſiſſimis ignorantiæ tenebris ſepulta atque obruta tenerentur: fieri nullo modo potuit, quin homines eius reipublicæ ignari; cuius leges & iura tractabant, tamquam in illum nocte ſine lumine errantes, ſæpè offenderent, ſæpe laberentur, ſæpe quouis potius, quàm quo inſtituerant, peruenirent. Ad quod incommodum cum aliud acceſſiſſet ex praua quadam ambitione, quæ multorum ex illis animos occuparat, vt indecorum putarent, cuiquam adſentiri, ac tum demum ſibi pulchri ac beati viderentur, ſi ſuperiorum placita labefactare ac ſubuertere, ipſi autẽ aliquid, quod antè ſe nemo dixiſſet, adferre potuiſſent: quaſi clauum clauo, ſic opinionem opinione trudentes; eò tandem rem.

Studium cõtradicendi iuris interpretum.

rem perduxerunt, vt, cum receptum ſit, in rebus iudicandis communem interpretum ſententiam ſequendam eſſe, ſæpenumero, quæ in plures probata ſit, in tanta diſcrepantia ac varietate dubitetur. Scitum autem eſt quod ait Plato, ſemper inter ſe conſentire eos qui aliquid ſciunt: nam neque ſciri poteſt niſi quod verum eſt: neque in quáque re verum eſſe amplius vno poteſt. Iam quod ſecundo loco poſui, multas ſæpe ab eis inculcatas quæſtiones, neque iuris ciuilis proprias, neque ad id quod in manibus erat vllo modo pertinentes, id quin verum ſit, dubium nemini vmquam futurum eſt, qui eorum ſcripta vel per tranſennam, vt dici ſolet, adſpexerit. Niſi fortè quærere, quæ ſit poteſtas ablatiui, vt loquuntur, abſoluti, aut gerundij, aut relatiui, QVI, QVAE, QVOD, & ſimilia, quæ vel referre piget, grammaticorum non eſt potius quam iuriſconſultorum: aut quæ ſit ratio definiendi, quid interſit inter definitionem & notationem vocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non Dialectici potius, quam iúris ciuilis profeſſores, do-

Iuris interpretum contrarietas & diſsidium ignorantiæ iudicium. Iuris interpretes in alieniſsimis quæſtionibus occupati.

gere debent: aut denique innumerabilia, quæ eorum commentarios legentibus paſſim occurrunt, non melius & verius ab iis artificibus quorum propria ſunt explicantur. Nam de ordine quid dicam? quem ſemper ſapientiſſimus quiſque plurimi fecit: cui tantum tribuerunt quidam ex veteribus philoſophis vt ſummum ac ſupremum huius vniuerſitatis parentem atque opificem Deum dicerent in orbe condendo nihil aliud præſtitiſſe, quam quod confuſas & permiſtas inter ſe rudis materiæ partes diſcreuiſſet, certóque ordine ſuis quámque in ſedibus collocaſſet. Impia opinio, fateor. omnia enim non tantum digeſſit ac diſpoſuit, ſed ex nihilo effecit ac procreauit deus. Sed tamen ex eo intelligi poteſt, quæ illorum de ordine opinio fuerit, quantámque vim in eo ineſſe crediderint; cum à quo nihil amplius quam confuſas mundi partes in ordinem adductas eſſe dicebant, cum tamen ipſi quoque cum ceteris veriſſimo nomine parentem ac conditorem omnium rerum vocarent. Exſtat præclara ſententia apud Xenophontem in Oeconomico, nihil eſſe aut pul-

Ordinis commendatio.

Xenophon dictum.

chrius, aut ad vſum commodum quàm ordinem: nihil contrà aut adſpectu fœdius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda adferat, quam confuſionem ac perturbationem. At noſtri illi cum dialecticen, aut non didiciſſent, aut ita didiciſſent, vt non didiciſſe præſtaret: quibus, quæſo, modis omnia miſcuerunt? qualem nobis cuiúſque generis præceptorum farraginem reliquerũt? Vt ſi quis ruſticus hordeum, triticum, viciam, legumina in vnum aceruũ conferat, non illius aceruum horum commentariis exiſtimem perturbatiorem fore. Mihi quidem, cũ in eos inſpicio, ſæpiſſimè Ouidiana illa de Chao in mentem veniunt. *Confuſio quæ eſt in libris iuris interpretũ.*

Quáque erat & tellus, illic & pontus & aër. *Metam. I.*

Non aliter enim apud hos, vbi verbi cauſa de auctoritate magiſtratuum agitur, dicetur etiam aliquid de teſtamentis: vbi de emptione & venditione diſſeritur, aliquid de pœnis aut de auctoritate tutorum inſeretur: nihil eſt denique quod certam ſedem aut domicilium habeat: nihil quod non alieniſſimo æquè facilè ac ſuo loco pertra-

ctatum reperiatur. Inde illæ crebræ ex vno in alium locum reiectiones: cum te, quod hic agendum ac tractandum erat, id iubent ex alio petere, in quo tale quidquam agi, numquam, niſi admonitus, diuinare potuiſſes. Prorſus vt ſi quis paterfamilias veſtem non in veſtiario, ſed in arca panaria conderet: panem ex puteo hauriret, piſces in nemore, lepores in piſcina iuclußos haberet. Apud Ariſtotelem primo phyſicorum recenſetur opinio veterum quorũdam, in quibus fuit & Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet ineſſe dicebant: idque exprimebant hemiſtichio quodam, vt opinor, Empedoclis, *πᾶν ἐν παντὶ μεμίκται*. Hoc an in phyſicis verè dicatur, viderint qui illa tractant: in talium certè interpretum commentariis veriſſimè dici poteſt. Atque hoc ſunt etiam qui eos de induſtria feciſſe dicant, vt artem iuris obſcuriorem, ac difficiliorem cognitu redderent, & ad cæteros labores illum quoque adderent, quo excarnificarent diſcentium ingenia, peruolutandi ſæpè illas ingentes librorum moles, & omnia alieno loco potius quærendi quam ſuo. Quod ſi verum eſt,

Homo ermeria.

Iuris interpretes obſcuritatem malignè affectaſſe.

nam ego quidem aliam potius fuiſſe cauſam ſuſpicor, neque ita de eis malè ſentio, vt, cum melius poſſent, noluiſſe credam: ſed tamen ſi ita eſt, non obſcurum eſt, quam eis pro tam ſancto atque honeſto propoſito gratiam debemus. Vltimus locus erat de genere dicendi, quo dixi eos, qui quid docent, vti debere nitido, perſpicuo, vſitato, tali denique vt ſine vllis ſalebris, ſine vlla adſperitate influat in aures animóſque diſcentium, eíſque ſe non adſcita fucíſque ac pigmentis quæſita, ſed naturali pulchritudine ac ſuauitate commendet. A quo ij quos dico quam longè omnes abfuerint, quis non videt? Et ſunt tamen qui eos defendant: vt nulla eſt tam mala cauſa quæ patronos non inueniat; dicúntque eloquentiam in eo qui ius docet, non requiri: ſatis eſſe ſi artem ſuam teneat: eius præcepta dum tradat, quibus ea verbis pronunciet, nihil intereſſe. Citant etiam in eam rem verba quædam Ciceronis, quibus ait ſe in philoſopho eloquentiam, ſi adferat, non adſpernari: ſi careat, non admodum requirere. Nimium delicatos eſſe, qui in tanta præclariſſimarum re-

Genus dicendi iuris doctori neceſſarium.

Rationes quibus barbaries iuris interpretū defenditur.

Ex 1. de Finibus.

rum copia etiam verborum concinnitatem requirant: & perinde facere ac ſi optimos & ſaluberrimos cibos faſtidirent, niſi in auro aut in gemmis apponerentur. Tum prætereа facilius intelligi ac percipi quæ qualibuſcúmque verbis ſine delectu efferuntur, quam ſi quis in eiſdem pura ac Latina oratione exprimendis elaboraret. Poſtremò vſu hoc iam & experientia compertum eſſe, quibus verborum cura eſt, eos exſuccos ferè, & aridos, & exſangues, & grammaticos potius aut ludi magiſtros, quam veros & ſolidos iuriſconſultos euadere: cum contra, qui magno & forti animo contempſerunt ſermonis delicias, & illud horridum, incomptum, agreſte, ruſticanum dicendi genus adamârunt, ij demum iuris ac legum cognitione impleant pectus, in conſultationibus, in foris, in ſubſellis regnent, in omnium maioris momenti controuerſiarum diſceptatione ac diiudicatione dominentur. Quibus vt reſpondeam, primum dico, non exiſtimare me eloquentiam, neque ad ius, neque ad vllam omninò artem tractandam, neceſſariò re-

Refutatio barbarorũ.

quiri: ne ad illam quidem ipſam, qua fieri eloquentes putantur. Multos enim accepimus; cum ipſi eloquentes non eſſent, optimos tamen aliis ad eloquantiam duces ac magiſtros fuiſſe: qualem in Græcia Hermogenem, in hac vrbe Quinctilianum fuiſſe aiunt. Et Ariſtoteles, ſi ſe ad dicendum contuliſſet, fortaſſe multos habuiſſet ſuperiores, quo tamen eloquentiæ præcepta nemo vmquam melius aut perfectius tradidit. Munditiam quidem ſermonis non in artibus modo docendis, ſed etiam in congreſſibus & in familiari colloquio ab omnibus ingenuis & paullò liberius inſtitutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro. fictilibus æquo animo cænare poſſum: preſertim ſi epulæ ſint, vt ais, exquiſitæ: ſed illa ipſa fictilia terſa ſint, niteant, appetentiam potius quam vomitum concitent. An tu conuiuatorem feras, qui quamlibet lautos cibos in vaſis cœno ac luto conſpurcatis apponat? Nam quod aiunt facilius intelligi quæ ita dicuntur: credo equidem hoc inter ipſos verum eſſe. Balbi enim bal-

Optimi dicendi magiſtri qui eloquentes ipſi non fuerũt.

Nitorẽ ſermonis ingenuum quemque decere.

bos,vt eſt in prouerbio, melius intelligunt. Ingenui quidem adoleſcentes, in Ciceronis, Cæſaris, Plauti, Terentij & ſimilium libris exercitati, & Latinæ linguæ intelligentes, nouos ſibi de verborum ſignificatione commentarios conquirant oportet, cum acceſſuri ſunt ad illas mixobarbaras cantiones. Neque enim vna ſaltem lingua eſt qua loquuntur, ſed teterrimus quidam cinnus ex fœdiſſima barbararum, peregrinarum, inauditarum vocum colluuione, olens, vt ſeruus ille Plautinus ait, allium, hircum, haram, ſuem, canem, capram commiſtam: vt quemadmodum odor qui ex Auerno afflabatur, ſuperuolantes aues necare ſolitus dicitur, ita illud pus, illa ſanies, illud virus optima quæque ingenia exanimet. Ego quidem certè multos noui optimo adoleſcentes, & acutiſſimo ingenio præditos, qui cum in aliis diſciplinis exercitati, ad artem ſe iuris accingerent, talium magiſtrorum incondita voce perterrefacti, refugerunt, retulerunt pedem:

Virgil. 6. Aeneid.

Improuiſum aſpris veluti qui ſentibus anguem

Preſſit humi nitens, trepidúſq; repente refugit.

Virgil. 2. Aeneid.

Quod autem quaſi firmamentum defenſionis ſuæ ponunt, non poſſe quemquam magnum iuriſconſultum euadere, cui vlla faciendæ ac poliendæ orationis cura ſit: pro Deum immortalem, etiámne hoc tam erudito ſæculo, in hac tanta luce ac ſplendore diſciplinarum omnium cuiquam ſe perſuaſuros putant? Quemquam ne ex illo ſuo grege inquinatè ac contaminatè balbutientium potius quàm loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hos omitto: ad id, quod inſtitueram redeo. Dixi quatuor eſſe, quæ qui ius docent præſtare debeant: vt vera doceant, vt ad rem pertinentia, vt ordine, vt genere dicẽdi apto ad docendum. Id qui non præſtarent, culpaui. Dicet aliquis: Quid tu te igitur ea præſtaturum eſſe profiteris? Non auſim tantum de me aut mihi, aut vobis polliceri. Illud quidem non dubitanter adfirmo, neque planè imparatum eſſe me ab iis, quæ ad id efficiendum neceſſaria ſunt, & vt aliquid olim

Recẽtiores iuriſconſulti diſerti.

præſtitiſſe dicar ſummam diligentiã adhibiturum. Sed, vt diei tempus eſt, diutius detinendi nõ eſtis. Die craſtino conabor viam vobis munire ad titulũ de Pactis minore negotio intelligendum. Dicam cur de Pactis agatur hoc loco: tum quid ſit pactum, quæ pactorum diuiſiones: qui quibus paciſci poſſint: quique ſint pactorum effectus. Hæc craſtinæ diſputationis capita futura ſunt. Inde ad ea iuriſcõſultorum veterum fragmenta, quæ in hunc titulum relata ſunt, ſigillatim interpretanda veniemus.

DIXI.

ORATIO VNDECIMA HABITA ROMAE POSRIDIE NON. NOVEMB. AN. M. D. LXXI.

Conſtitueram hodie, nulla, vt Caius noſter loquitur, præfatione facta, ad tractationem earum rerum, quas hoc anno docere inſtitui, accedere: idque & vobis vtilius, & mihi cõuenientius fore arbitrabar. niſi me amici quidam, quorum & iudicio, & auctoritati

plurimum tribuo, defixa iam ſtatutáque ſententia deductum, ſibi potius quam mihi, hac in re morem gerere coëgiſſent. Neque tamen eis planè adſenſus ſum: ſed, vt Homericus Iuppiter, partem eius quod petebant cōceſſi, partem negaui. *A quibusdã propoſito reuocatus.* Nam quod à me cōtendebant, ne ſtatim in ea quæ huius artis propria ſunt ingrederer, ſed hoc anniuerſarij laboris quaſi veſtibulum populari aliqua & magis ad omniū ſenſus accommodata diſputatione exornarem, in eo non grauatè ipſorum voluntati acquieui: quod auctores erāt, vt aliquod mihi vndecumq; argumētum ſumerē, quamlibet remotū & alienum ab eo quod ageretur, populare modo, & plauſibile, & in quo oſtentare vim ac copiam dicendi liceret, id vt ipſos à me obtinere finerem, ipſe à me non potui obtinere. Vix iſta faciebam adoleſcens, cum & omnes vias perueniendi ad aliquam eloquentiæ famam ſtudioſè conquirerem, & iis in artibus exercerer, quas qui tractant, in eis hæc non ferri modo, ſed & requiri ſolent. *Sua adoleſcentiæ ſtudia.* Hac verò ætate, & hac qualicumque hominum opinione de me, & hoc ſuſcepto munere, quod

ab omni vanitate longiſſimè abeſſe debet: ſi puerorum aut ſophiſtarũ in morem de comenda ac pingenda oratione ſolicitus ſim, & ſine vlla neceſſitate eas mihi ad dicendum materias diligam, in quibus bellè ac commodè aliquid dicere poſſe videar, ineptis fortaſſe gratũ faciam: quos ſemper fucata & inania omnia, magis quam vera & ſolida delectant: grauium certè ac cordatorum hominum non effugiã iuſtam ac meritam reprehenſionem. Obſequamur igitur amicorum petitioni: ſed ita, vt ne obliuiſcamur, quid deceat. Explicaturus ſum eam partẽ Digeſtorum, in qua de iudiciis diſſeritur. Sed prius dicam nonnulla de ipſo munere iudicandi, quantum in eo ſit auctoritatis, quantum ponderis & momenti ad totius reipub. fœlicitatẽ: tum, qualem eſſe eum oporteat, qui ei muneri rectè & pro dignitate præfuturus ſit: quæ in iudicando ſeruanda, quæque fugienda videantur; quæ omnia à noſtris quidem partim modicè attinguntur, partim vt certa & indubitata ponuntur: à Philoſophis autem, vnde noſtra fluxerunt, accuratè ac copioſè pertractari ſolent. Dicam

A quibus probabitur aut reprehendetur.

Vnde orationis ſubiectum ſumit.

autem non oratorio more: ſed hoc noſtro ſcholaſtico, & vmbratili, & ſedato, non ad permouendos animos, ſed ad docendos, non ad faciendos clamores, ſed ad ſilentium potius & attentionem obtinendam idoneo. Ita me duas res conſecuturum eſſe confido, vt & amicorum petitioni, ſi minus planè, at certe aliqua ex parte ſatisfiat: & hoc quamuis ex alia arte accerſitum diſputationum mearum caput cum cætero corpore ſatis aptè ac concinnè cohærere videatur. Tanta igitur eſt, vt hinc potiſſimum exordiar, in omni ciuitate eorum qui iudiciis præſunt auctoritas, vt ex eis potiſſimum reip. fælicitas aut infælicitas pendeat. Etenim verè dixerunt veteres, legem eſſe animam ciuitatis, & perinde fælicem aut infælicẽ euadere vnamquámque ciuitatem, vt bonis malíſue legibus tẽperatata eſt. Vtor hic legis nomine magis ad populi conſuetudinem, quàm ad veritatem; ſcio enim, ſi qua mala lex ſit, eámne legis quidem nomine dignam eſſe. Sed ſi tantum poſitum eſt in legibus: legum autem ipſarum nullus eſt vſus, niſi ſint qui eas exſequantur ac cuſtodiant: & legum

Duo ex oratione eſt conſecuturus.

Lex ad duo ſe habet.

miniſtri ac cuſtodes magiſtratus, vnde eos nomophylacas Plato vocat: magiſtratuum porrò præcipua vis in exercẽdis iudiciis cernitur: conſtare opinor, qualia in ciuitate iudicia ſint, talem eſſe totius ciuitatis ſtatum. Immò verò ea prima fuit antiquiſſimis tẽporibus cauſa cõgregandarum ciuitatum: vt eſſent, qui vim coërcerent, tenuiores à potentiorum iniuriis defenderent, ſuum cuíque tribuerent, iuris æquabilitatem inter omnes pro portione tuerentur. Hanc originem creandorum regum fuiſſe, quod vetuſtiſſimum in terris imperij nomen eſt, Herodotus, & ab eo mutuatus Cicero, tradunt. Itaque reges ipſi antiquitus iudicabant, vt Minos, cuius ſingularis iuſtitia iudicem eum, veterum opinione, etiam apud inferos fecit: vt Tenes cultus apud Tenedios pro Deo: quem cum ſecuri inſulam ex ſe dictam obambulare ſolitum tradunt: eáque percutere, quos, cauſa diſcuſſa, iniuriam feciſſe cognoſſet: vt Philippus Macedo, quem etiam patienter tuliſſe accepimus, obiurgatum ab anicula, cui audiendæ ſibi eſſe otium negauerat: cum illa retuliſſet, ne regnaret igi-

Quæ cauſa ciuitatũ congregandarum.

Virgilius 6. Æneid.

tur, ſi audiendis ac diiudicandis cauſis vacare nollet. Et perdiu, quæ Hebræorum populo ſommo cum imperio præerant non reges, ſed iudices vocabantur: vt intelligamus nihil eſſe tam regiũ quam iudicare. Siue enim priuata iudicia inſpiciamus: veré ait Cicero, omnes omnium pecunias poſitas eſſe in poteſtate eorum qui iudicant: ſiue publica, omnium ciuium non fortunæ modo, ſed dignitas, exiſtimatio, ſalus, eorum qui iudicia publica exercent, fidei, religióníque commiſſa eſt. Sapientiſſimus homo Democritus duab⁹ rebus remp. contineri dicebat, pœna & præmio: earum autérerum vtraque in eorum manu eſt, qui munus ſuſtinent iudicandi. Magna igitur adhibenda cautio eſt in iudicibus delegendis: corúmque & ſingularis quædam prudentia, & ſpectata probitas eſſe debet: ne ſi, aut errore ducti, aut cupiditate abrepti, permiſſa ſibi poteſtate, ſecus quam decet vtãtur, ipſa ciuitatis fundamenta ſubuertant. Ac veteres quidem illi pauciſſimis verbis iudicis officium concludebant: cum ita dicerent, legem eſſe mutum iudicem, iudicem autem legem loquentem. A-

Hebræi iudices habebant non reges.

Quibus rebus Reſpublica continetur.

Lex eſt Iudex mutus & Iudex eſt lex loquens.

Politicorum 1.

1. Politic.

bono enim iudice ita prorſus omnia iudicari oportet, vt lex ipſa, ſi loqui poſſet, iudicaret: atque ita legem & iudicem inter ſe conſpirare, vt ſit lex quaſi anima iudicis; iudex, quaſi vox legis. Et, quemadmodum Ariſtoteles ait, legem eſſe mentem cupiditatis expertem, ita optandum eſſet, vt eiuſmodi iudices reperirentur, qui omni cupiditate ſpoliati, mente tantum ac ratione in diſceptandis controuerſiis vterentur. Sed talia optare licet, ſperare nõ licet. Nimis enim verum eſt, quod in quodam cãtico poſuit Simonides, perdifficile reperiri hominem τετράγωνον ἄνευ ψόγου. Huic incommodo ſapientiſſimi quíque veterum quæcúmq; potuerũt remedia cõparârunt. Inter quos Ariſtoteles cenſuit, in bene inſtituta ciuitate, omnia, quoad eius fieri poſſet, legibus comprehendenda ac definienda: quam pauciſſima autem in poteſtate atque arbitrio iudicum relinquenda. Cuius rei tres ab eo ſanè graues cauſæ adferentur. Vna, quod multo maior numerus neceſſarius eſt iudicũ, quam eorum qni leges ferant. Facilius autem eſt paucos bonos, & prudentes viros reperire,

rire, quam multos. Altera, quod lõgiũs tempus datur legem aliquam laturis, quàm de certo aliquo negotio ac controuerſia cognituris. In maiori autem temporis diuturnitate maior eſt penitus peruidẽdi veri facultas. Tertia, quæ omnium potentiſſima eſt, quod leges & in futurum proſpiciunt, & vniuerſè ac generâtim feruntur, vt neque gratiæ neque odio locus eſſe poſſit. At iudicia & de præſentibus negotiis, & de certis perſonis exercẽtur: vt & gratia, & odio, & inuidia, & miſeratione, & ratione proprij alicuius cõmodi, aut incõmodi, facillimè abduci à vero iudicis animus queat. In iudicibus autem deligendis illud præcipuè obſeruandum eſt, vt boni viri eligantur: in quo veteres ita diligentes fuerunt, vt ſæpe in libris noſtris viri boni nomine non alius quam iudex intelligatur. & Horatius narrat patrem ſuum cum ſibi virtutis & officij præcepta traderet, laudandarum actionum exempla ex iudicibus potiſſunum ſumere ſolitum eſſe. Sic me, inquit, *Iudices boni viri ſint eligendi.*

Formabat puerũ dictis: & ſiue iubebat,
Vt facerem quid: habes auctorem, quo facias hoc.

Vnum ex iudicibus ſelectis obiiciebat. & alibi cum viri boni quaſdam quaſi notas enumerando percenſeret, hanc inter præcipuas ponit.

Quo multæ magnæque ſecantur iudice lites.

Iudices apud Romanos cenſoriæ notæ minimè ſubditi.

Ac videte, quantopere veteres illi Romani, eos qui res iudicabant ab omni improbitatis ſuſpicione puros eſſe voluerint. Notationi atq; animaduerſioni cenſoriæ non tribuebant auctoritatem rei iudicatæ: neque ſiquis à cenſoribus ſenatu motus eſſet, propterea ei aditum ad honores denegabant. Quin immo quoſdam à cenſoribus è ſenatu eiectos, ipſos poſtea cenſores fuiſſe legimus. Sed tamen, vt omnis etiam leuiſſima ſuſpicio abeſſet à iudicum moribus, lege Iulia repetundarum qui ſenatu moti eſſent iudices non poterant dari.

Cauſa triplex cur iuuenes ad res iudicandas non admittantur.

Ætas etiam iudicibus conſideranda eſt: neque enim idonei ſunt adoleſcentes ad tantum munus ſuſtinēdum. cuius rei tres ferè cauſæ adferri ſolent. Vna, quod de moribus adoleſcentum nihil adhuc certo ſciri poteſt. mutantur enim, vt ait Horatius, in horas. & improbum quidem eſſe aliquem vt co-

gnoſcas, vel vnus dies ſufficit, vt ait Theognis: at diu vixerit oportet, de cuius probitate certum iudicium fiat. Altera, quod in iuuenibus magnæ & vehementes ſunt animi commotiones, quas illi ſæpius quam rationem ſequuntur. Poſtrema quod longus rerum vſus in iudice requiritur, qui cadere in adoleſcentẽ non poteſt. ὁ νέον, ait Plato libro tertio de rep. ἀλλὰ γέροντα δεῖ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι. Neque vero quilibet ſenex ad iudicandum aptus eſt. Non enim vt prudentia neceſſariò ætatem requirit: ita ætas neceſſariò prudentiam adfert. ſed is demum, cui anteactæ vitæ curſus & integritatis & prudentiæ opinionem comparauit. Obſeruabatur & illud antiquitus, ne egeni & exhauſti homines facilè ad iudicandum admitterentur. Cum enim pleríque à Theognidis ſententia non abhorreant, & paupertatem omni ratione fugiendam putent, verendum videbatur, ne ſæpe tales iudices non tam rationem muneris ſui, quàm magnitudinem munerum aliorum conſiderarent: néue libentius in nummorum quàm in argumentorum quæ vtrimque adferrentur

Nulli egentes fiebant Iudices.

ponderibus expendendis occuparetur: &,vtrius grauior eſſet manus,eius cauſam quoque meliorem videri pronunciarent. Atque ob eam cauſam iudices non tantum ex moribus,ex ætate, ſed etiam ex cenſu legebantur : quod Romanis alicubi obiicit Tertullianus.

Iuſiurãdum eorum qui eſſent iudicaturi.

Cúmque iuris iurandi religio maximũ & ſanctiſſimum fidei vinculum meritò apud omnes exiſtimetur : iudicaturi, prius iurabant ſe ex legum præſcripto iudicaturos: cuius rei fréquens apud Demoſthenem, & alios mentio eſt,néue legum verbis callidè,& ſubdolè interpretandis ab earum ſententia & voluntate diſcederent, addebant, τῇ γνώμῃ, τῇ δικαιοτάτῃ, vt apud Demoſthenem, aut quodidem valet , τῇ ἀρίστῃ, vt apud Ariſtotelem in Rhetoricis, & apud Iulium Pollucẽ libro octauo relatum eſt:quo ſignificabant,ſe ita leges interpretaturos, vt rationi ,& æquitati maximè cõſentaneum videretur.

Iudiciorum locus ſacer.

Quin etiam, vt maiore diuini numinis metu perfunderentur ,iudicabant in loco ſacro. Quamuis enim Deus omnibus locis præſens eſt, eiúſque vt ait Aratus, omnia plena ſunt:in conſecratis tamen

locis magis omnes neſcio quo modo illius pręſentia commouemur. Atque hanc conſuetudinē antiquiſſimā fuiſſe, Homerus oſtēdit, qui iudices in Achillis clypeo ſculptos & ſenes fuiſſe ait, & in ſedilibus lapidis ſacro in loco conſediſſe. *οἱ δὲ γέροντες.* inquit, *εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ.* Summa au-autem in eo adhibenda diligētia eſt, vt tollantur omnes occaſiones, quę poſſunt efficere aliquem animi motū, quo iudex abducatur à vero. Nam quod de amore ait Theocritus, pulchra ei videri, quę pulchra non ſunt, idem abſolutè de toto talium commotionum genere dici poteſt: prout quiſque affectus eſt, ita res eis alias atque alias videri. Arquatis, ait Varro, & veternoſis omnia lutea videntur: febricitatibus amara, quæ dulcia: aliter omnibus de rebus ebrij, aliter ſobrij iudicant. Idem putandum eſt euenire iis omnibus, quorum animus aut amore, aut odio, aut ira, aut inuidentia, aut denique aliquo *πάθει* occupatus eſt. Docent Philoſophi, ſi ſenſus de rebus ſibi obiectis vere iudicaturus ſit, oportere ipſum ſentiendi inſtrumentum, quod illi *αἰσθη-*

Cicero 5. Tuſcul. ſuū cuique pulchrum eſt.

ξήριον vocant, ἄποιον, id eſt omni qualitate, earum ſaltem, de quibus iudicandum eſt, vacuum eſſe. ſic & iudicis animum in ſola veritatè defixum ab omni perturbatione púrum ac liberum eſſe oportet. Malè verum examinat omnis corruptus iudex: ait Horatius. Quoniam ergo nemo, vt omnia moliatur, exuere ac deponere inſitum atque ingeneratum omnibus ſui amorem poteſt: ideo veteres neminem rei ſuæ idoneum iudicem eſſe voluerunt: quod & apud iuris noſtri auctores ſæpè legitur: & antè eos ab Ariſtotele & in ethicis, & in politicis dictum erat. Ne de filij quidem negotio idoneus iudex eſt pater. amat enim eum vt partem ſui. & quamuis reperiuntur patres quidam, qui de filiis ſeueriſſimè iudicarunt, vt in externa hiſtoria Zaleucus, in Romana, Brutus, Manlius, & alij: vſitatius tamen eſt, patres in filiorum peccatis cõniuêre. Sed hac de re alio loco plura dicētur. Corrumpuntur iudices etiam donis: & ea cauſa fuit, cur iis legibus, quę de pecuniis repetũdis latę ſunt, punirentur, qui ob rem iudicandam pecuniam accepiſſent. Narrat Plutarchus,

Filio non eſt iudex adhibendus pater.

Thebis olim poſitas in publico fuiſſe iudicium ſtatuas, eáſque ſine manibus: quod iudicio eſſet, nihil eos à quoquã accipere debere: eius autem, qui iudicio præſideret, etiam ſine oculis: quod ipſo perſonarum adſpectu iudices interdum à recto abduci arbitrarentur. Antonius certè apud Ciceronem gloriatur, M. Aquillium, in manifeſto repetundarum crimine, hoc potiſſimum à ſe artificio liberatum, cùm eum mœſtum ac ſordidum produxiſſet, tunicámque eius à pectore diſcidiſſet, & cicatrices aduerſorum vulnerum, quæ ille pro rep. acceperat, oſtendiſſet. Ita iudices, quem abſentem forte damnaſſent, eum, adſpectu ipſius commoti, liberârunt. Eodem artificio multis ante annis vſus erat Hyperides, qui, vt narrat Athenæus, cum Phryne meretrix pulcherrima rei capitalis argueretur, atque ita teneretur, vt argumentis purgari non poſſet: cùm multa pro ea dixiſſet, ad poſtremum ſtatuit eam in conſpectu iudicum, & pectus eius papilláſque nudauit: qui adſpectus tantum potuit, vt, quam omnium ſententiis damnatum iri opinio erat, omnium ſuffra- *1. de orat 1.*

giis abſoluta diſceſſerit. ex quo inſtitutum eſt, vt Ariopagitę noctu iudicarent. cuius rei præter cęteros auctor eſt Lucianus. Sed & quo iudicia integriora & incorruptiora eſſent, nomina ipſa eorum de quibus ageretur, in Ariopago reticeri ſolita, quidam tradiderunt. vt, nulla prorſus perſonarum ratione habita, de rebus tantum ipſis iudicaretur. Multum etiam in iudiciis peruertendis poteſt eloquentia: neq; prorſus mentiebantur veteres illi magiſtri, qui ſe docere profitebantur, quo modo cauſa inferior dicēdo ſuperior fieri poſſet. Cui enim nota non ſunt verba Ciceronis in cauſa Cluentiana, obiectas à ſe iudicibus tenebras gloriātis? Ideóque rectum erat illud eundem Ariopagitarum inſtitutum, apud quos oratores præconis voce nihil verborum extra rem facere, & neque proëmiis vti, neque epilogis iubebantur. Sapienter quoque Anaſtaſius & alij poſteriores Imperatores conſtituerūt, ne cuiquam adminiſtratio patriæ ſuę ſine ſpeciali iuſſu principis permitteretur. Arbitrati enim ſunt id, quod eſt, vnumquémque neceſſariò in patria ſua multis cogna-

Cur Ariopagitæ noctu iudicēt.

Pro Cluentio.

tionibus, adfinitatibus, neceſſitudinibus implicatum teneri: iíſque omnibus rebus iudiciorum religionem ac ſeueritatem impediri. Eodem pertinebant permiſſæ antiquo more alternę iudicũ reiectiones: vt è iudiciis omnis omninò ſuſpicio inclinati, ac propendentis in alterutram partem animi tolleretur. Neminem, ait Cicero pro Cluentio, voluerunt maiores noſtri non modo de exiſtimatione cuiuſquam, ſed ne pecuniaria quidem de re minima eſſe iudicem, niſi qui inter aduerſarios conueniſſet. expediret etiam in eos iudices, qui ſe corrumpi ſiuiſſent, grauiſſimas pœnas conſtitui: vt feciſſe Cambyſen ait Herodotus, qui, vtinam non ſingulari, ſed in omnem poſteritatem duraturo exemplo, ſupra iniuſti iudicis corium in loca diſſectum, eius filium ac ſucceſſorem ſedêre iuſſit: vt eum à paternæ improbitatis imitatione paterni ſupplicij memoria reuocaret. Omnino autem iudicibus tria in animo perpetuo habenda eſſe arbitror. Vnum, vt cogitent, quemadmodum ipſi de aliis iudicant, ita de ſe non alios tantum homines, ſed ipſum Deum iudicaturum.

Quibus rebus iudiciorum religio impeditur.

Tria quæ iudices ſibi proponere debent.

Alterum, ne prius ſententiam ferant, quàm diligentiſſimè vtriuſq; partis iura cognouerint. Meritò laudatur à Platone illud Heſiodi, Μηδὲ δίκην δικάσῃς πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς. Et elegans eſt illud Philippi, vt opinor, Macedonis, qui cum altera aure occluſa accuſatorem audiret: interrogatus, cur id faceret, dixit ſe eã ſeruare integram reo. Poſtremũ illud eſt, debere quidem iudicem planè medium eſſe: ideo enim μεσίται, vt ait Ariſtoteles, vocantur. Sed tamen, ſi in alterutram partem inclinandum ſit, vt Circe dicebat minus periculi eſſe, ſi nauis ad Scyllam potius paullum inclinaret, quàm ſi ad Charybdim: ita in hominibus puniendis minus mali eſſe in clementia ac lenitate, quàm in ſæuitia, & acerbitate. Nam etſi laudata eſt apud veteres prætoris cuiuſdam ſeueritas, cuius tribunal ſcopulũ reorum vocabant, multo tamen maiorem laudem haberet illa vox Neronis, ſi ex animo prolata eſſet, aut ſi ipſe in eadem manſuetudine preſtitiſſet, qui ſubſcripturus ſententiæ capitis in quendam: Vtinam, inquit, numquam didiciſſem litteras. Et M. Antonini illud præcipuè

5. Ethico. cap. 4.

commendatur,quod pœnas legibus definitas ſemper vſque ad aliquem modum mitigabat. Pleni ſunt libri noſtri talium ſententiarum: Benignius interpretandæ ſunt leges, quo voluntas earum conſeruetur. & , Interpretatione molliendæ ſunt pœnæ potius,quàm exaſperandæ. Non poſſum hoc loco præterire dictum quoddam vetuſtiſſimi oratoris Antiphontis Εἰ δέοι τι ἁμαρτᾶν, τὸ ἀδίκως ἀπολῦσαι ὁσιώτερον, ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι. τὸ μὲν γὰρ ἁμάρτημά ἐστι. τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκτεῖναι, ἀσέβημα. Cuius ſententiæ ſimilem quandam ex libris noſtris ſuo loco proferemus. Dixi de auctoritate & officio iudicum, non quæcumque poteram: neque enim id aut res poſtulabat, aut tempus patiebatur:ſed ea tamen,quæ dixi, neque aliena,neque inutilia fuiſſe confido. Quid præſtiterim, vos ipſi iudices eritis. Si quis erit,qui me contendat debuiſſe ſtatim ad ea,quæ iuris ciuilis propria erãt, accedere: ab eo peto, ne mihi veniam neget, quod ego amicis rem non magni momenti petentibus negare non potuerim: néue ſit ita difficilis creditor vt in craſtinum expectare nolit: cùm

Rationem reddit quod ſtatim ius ciuile non ſit interpretatus.

præſertim ipſi iuriſcõſulti ſub eo, quem explicaturi ſumus, titulo tradãt, in mora modici temporis non magnum damnum ineſſe cenſeri.

DIXI.

ORATIO DVODECIMA HABITA ROMAE NON. NOVEMBR. ANNO CIↃ. Ↄ. LXXII.

IVs ciuile me non vulgari via, ſed noua quadam, & ante me in his quidem ſcholis inuſitata ratione tradere ingreſſum, & in opere inſtitutóque pulcherrimo quartum iam annum, magna auditorum frequentia, magna animi contentione verſantem, veſtra, Cardinales ampliſſimi, in medio curſu inſiſtere, aliúdque munus ſuſcipere coëgit auctoritas. Nam, cùm homo eruditiſſimus, qui tradendis eloquentiæ præceptis in hac vrbe conſenuerat, & afflicta valetudine, & ipſa iam ætate otium ac quietem poſtulante, miſſionem à vobis honeſtiſsimam impetraſſet, nec ei facilè ſucceſſor idoneus reperiri poſſe vide-

Reuocatus à Cardinalibus Muretus à profeſſione iuris ciuilis.

retur, mihi potiſsimum mandandam eſſe ab eo derelictam prouinciam cenſuiſtis. Parebo libens, vt debeo, auctoritati veſtræ: neque mihi quidquam vmquam à vobis imponetur aut laboris, aut oneris, quod non ego prompto atque alacri animo ſubeam: quæque mihi a vobis imperata erunt, numquam aut aſpernabor vt nimis humilia, aut vt nimis ardua extimeſcam. Veſtrum eſt, decernere ac ſtatuere, quam à quoque noſtrum huius quaſi reip. litterariæ partem adminiſtrari ac procurari velitis: noſtrum, parere, & mandata veſtra ſubſequi, neque vmquam ita nobis placere, aut tantum nobis tribuere, vt de veſtro iudicio iudicemus. Equidem quod ad me attinet, neque vllam artem, quæ quidem hominis ingenui ſtudio digna ſit, ſordidam & abiectam eſſe duco: & hanc, ad quam tradendam nunc vocor, ſemper nobiliſsimam exiſtimaui, &, ſi aliter ſentirem, fortaſsis tamen non vererer imitari Laconem illũ, qui in conuiuio, extremo loco iuſſus accumbere, conuiuatoris ingenium, ac iudicium commendauit, qui rationem excogitaſſet, quia illi quoque loco dignitatem

Tacita lau-
ſui ipſius.

comparare t. Non enim tantum, vt vulgo dicitur, magiſtratus virum oſtendit, & in luce hominum collocat: ſed etiam ſæpe magiſtratum is qui eum gerit exornat. Epaminondam ferunt, cùm à ciuibus ſuis telearchus creatus eſſet: erat is apud Thebanos non magni momenti magiſtratus: non detrectaſſe, ſed dixiſſe ita geſturum, vt deinceps Telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum eſt. tantum enim Epaminondæ valuit auctoritas, vt poſt eum Telearchi perpetuò creati ſint ex principibus ciuitatis. Hæc & talia dicerem, ſi in eloquentiæ profeſſione parum ineſſe dignitatis exiſtimarem. Sed & de re ipſa, & de me longè mihi alia opinio eſt. Quamuis enim non inficior, magnum me ſemper amatorem atque admiratorem diſertæ atque ornatæ orationis fuiſſe, ſtudioſéque in eam rem operam dediſſe: etiam, ſi vultis, aliquando impoſuiſſe populo, & apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis neque indiſerti hominis opinionem veniſſe: vereor tamen, ne exemplo meo comprobem, id quod tradunt rei militaris ſcriptores, etiam

Epaminondæ Thebani authoritas.

Prolepſis eſt.

veteranos milites pro tironibus habendos, cum diu à pugnando ceſſarũt. Sed quoniam id tantum à me expectari ac requiri puto primũ, vt vobis, adoleſcentes, indicem ac commonſtrem eas vias, quibus ad eloquentiam poſſe arbitror peruenire: deinde vt ad ſuperandam earum difficultatem, quantum in me erit, ſi quid modo erit, neque autẽ multum, neque tamen nihil omnino fore confido, auxilio ſim: ſuſcipiã, ac ſubibo paullo maiore cum fiducia onus id, quod mihi, ſi meum perpetuum publicæ vtilitatis ſtudiũ diuinæ benignitatis aura comitetur, vtcumq poſſe videor ſuſtinere. Vt enim, ſi quis homo egẽs ac tenuis, alios ſe collocupletaturũ eſſe profiteatur, ridiculus ſit: ſin id tantum polliceatur oſtenſurum ſe quam viam inſiſtere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atq; abhorrens à fortuna ſua ſuſcipere videatur: ſic ego, ſi ea me traditurũ dicere auſim, quibus eloquentes fieri poſſint, meritò irridear cùm ipſi mihi eorũ perexigua pars ſuppetat: ſin id tantum dicam, poſſe me iis, qui eloquentiæ ſtudio tenẽtur, vias quæ ad illam ferant oſtendere, & ad id quod

Similitudo ducta ab egeno.

adamârunt conſequendum aliquid opis afferre: cauſſæ, vt opinor nihil ſit, cur me quiſquam aut nimium mihi adſumere, atq; arrogare dicat, aut ea polliceri quæ præſtare non poſsim. Nolite autem auditores exiſtimare me vulgare aliquid vobis & in medio poſitum polliceri, cum pollicear me vobis itineris ducem ad eloquentiam fore: neque ita eloquentiæ nomen accipite, vt vulgò accipi conſueuit. Hodie enim vt quis vulgaria rhetorum præcepta vtcúmque didicit & in Ciceronis ſcriptis tantum poſuit operæ, vt, adhibito Nizolij libro, poſsit orationem aut epiſtolam ſcribere, cuius tum ſingulæ voces, tum ipſa etiam ſtructura & collocatio Ciceronem oleat, protinus magno eorum cõſenſu, qui nihil altius aut ſublimius cogitant, eloquentis nomen aſſúmit. Itaque, ſi de quopiam iſtorum percunctêre, num Platonem, Ariſtotelem, Theophraſtum legerit, denique num philoſophiam attigerit, negabit: ſe enim, relicto aliis philoſophiæ ſtudio, eloquentiæ gloria contentum fuiſſe. Quid Herodotum, Thucydidem, Xenophontem quam diligenter, ſtudioſéque

Explicat de qua eloquẽtia verba faciat.

Philoſophi.

Hiſtoriographi.

que

que verſauerit. Aliquid ſe fortaſſe ex eis libaſſe dicet, ſed properantem & aliud agentem, & qui vnam modo ſpectaret eloquentiam. Certè igitur Homerum, quem vt cæterarum ingenuarum artiũ, ita eloquentiæ quaſi fontem quendam eſſe dicunt, Sophoclẽ, Euripidem, à quo optimè ali eloquentiam, ipſi eloquentiæ magiſtri prodiderunt, cæteros denique Græcos & Latinos poëtas accuratè peruolutaſti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem, quas nugas nominas? quaſi ego poëta, non orator, eſſe voluerim. Nimirum igitur, cùm à te omne aliud ſcriptorum genus abdicaſſes, in illis eloquentiæ luminibus Lyſia, Hyperide, Andocide, Iſaeo, Iſocrate, Demoſthene, quamplurimũ olei conſumpſiſti, in eis egregium aliquod ſtudium collocaſti, eos ſæpè relegens in ſuccum ac ſanguinem cõuertiſti tuum. Immo, inquit, quorundam ex iſtis vix ipſa nomina agnoſco: alios à Cicerone meo commendari memini, qui mihi ſolus in amoribus ac delitiis fuit, quem ego admirabili quodam eloquentiæ ſtudio inflammatus, numquam ex oculis, ex manibus, ex ſinu depoſui: cuius in

Poëtæ.

Oratores.

bono enim iudice ita prorſus omnia iudicari oportet, vt lex ipſa, ſi loqui poſſet, iudicaret: atque ita legem & iudicem interſe conſpirare, vt ſit lex quaſi anima iudicis: iudex, quaſi vox legis. Et, quemadmodum Ariſtoteles ait, legem eſſe mentem cupiditatis expertem, ita optandum eſſet, vt eiuſmodi iudices reperirentur, qui omni cupiditate ſpoliati, mente tantum ac ratione in diſceptandis controuerſiis vterentur. Sed talia optare licet, ſperare nō licet. Nimis enim verum eſt, quod in quodam cātico poſuit Simonides, perdifficile reperiri hominem τετράγωνον ἄνευ ψόγου. Huic incommodo ſapientiſſimi quíque veterum quæcúmq; potuerūt remedia cōparârunt. Inter quos Ariſtoteles cenſuit, in bene inſtituta ciuitate, omnia, quoad eius fieri poſſet, legibus comprehendenda ac definienda: quam pauciſſima autem in poteſtate atque arbitrio iudicum relinquenda. Cuius rei tres ab eo ſanè graues cauſæ adferentur. Vna, quod multo maior numerus neceſſarius eſt iudicū, quam eorum qni leges ferant. Facilius autem eſt paucos bonos, & prudentes viros reperire,

Lex eſt Iudex mutus & Iudex eſt lex loquens.

Politicorum 1.

1. Politic.

rire, quam multos. Altera, quod lõgiùs tempus datur legem aliquam laturis, quàm de certo aliquo negotio ac controuerſia cognituris. In maiori autem temporis diuturnitate maior eſt penitus peruidẽdi veri facultas. Tertia, quæ omnium potentiſſima eſt, quod leges & in futurum proſpiciunt, & vniuerſè ac generâtim feruntur, vt neque gratiæ neque odio locus eſſe poſſit. At iudicia & de præſentibus negotiis, & de certis perſonis exercẽtur: vt & gratia, & odio, & inuidia, & miſeratione, & ratione proprij alicuius cõmodi, aut incõmodi, facillimè abduci à vero iudicis animus queat. In iudicibus autem deligendis illud præcipuè obſeruandum eſt, vt boni viri eligantur: in quo veteres ita diligentes fuerunt, vt ſæpe in libris noſtris viri boni nomine non alius quam iudex intelligatur. & Horatius narrat patrem ſuum cum ſibi virtutis & officij præcepta traderet, laudandarum actionum exempla ex iudicibus potiſſimum ſumere ſolitum eſſe. Sic me, inquit, *Iudices boni viri ſunt eligendi.*

Formabat puerũ dictis: & ſiue iubebat,
Vt facerem quid: habes auctorem, quo facias hoc.

Vnum ex iudicibus ſelectis obiiciebat. & alibi cum viri boni quaſdam quaſi notas enumerando percenſeret, hanc inter præcipuas ponit.

> Quo multæ magnæque ſecantur iudice lites.

Iudices apud Romanos cenſoriæ notæ minimè ſubditi.

Ac videte, quantopere veteres illi Romani, eos qui res iudicabant ab omni improbitatis ſuſpicione puros eſſe voluerint. Notationi atq; animaduerſioni cenſoriæ non tribuebant auctoritatem rei iudicatæ: neque ſiquis à cenſoribus ſenatu motus eſſet, propterea ei aditum ad honores denegabant. Quin immo quoſdam à cenſoribus è ſenatu eiectos, ipſos poſtea cenſores fuiſſe legimus. Sed tamen, vt omnis etiam leuiſſima ſuſpicio abeſſet à iudicum moribus, lege Iulia repetundarum qui ſenatu moti eſſent iudices non poterant dari. Ætas etiam iudicibus conſideranda eſt: neque enim idonei ſunt adoleſcentes ad tantum munus ſuſtinēdum. cuius rei tres ferè cauſæ adferri ſolent.

Cauſa triplex cur iuuenes ad res iudicandas non admittantur.

Vna, quod de moribus adoleſcentum nihil adhuc certo ſciri poteſt. mutantur enim, vt ait Horatius, in horas. & improbum quidem eſſe aliquem vt co-

gnoſcas, vel vnus dies ſufficit, vt ait Theognis: at diu vixerit oportet, de cuius probitate certum iudicium fiat. Altera, quod in iuuenibus magnæ & vehementes ſunt animi commotiones, quas illi ſæpius quam rationem ſequuntur. Poſtrema quod longus rerum vſus in iudice requiritur, qui cadere in adoleſcentē non poteſt. οὐ νέον, ait Plato libro tertio de rep. ἀλλὰ γέροντα δεῖ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι. Neque vero quilibet ſenex ad iudicandum aptus eſt. Non enim vt prudentia neceſſariò ætatem requirit: ita ætas neceſſariò prudentiam adfert. ſed is demum, cui anteactæ vitæ curſus & integritatis & prudentiæ opinionem comparauit. Obſeruabatur & illud antiquitus, ne egeni & exhauſti homines facilè ad iudicandum admitterentur. Cum enim pleríque à Theognidis ſententia non abhorreant, & paupertatem omni ratione fugiendam putent, verendum videbatur, ne ſæpe tales iudices non tam rationem muneris ſui, quàm magnitudinem munerum aliorum conſiderarent: néue libentius in nummorum quàm in argumentorum quæ vtrimque adferrentur

Nulli egeni ſiebant Iudices.

ponderibus expendendis occuparetur: &, vtrius grauior eſſet manus, eius cauſam quoque meliorem videri pronunciarent. Atque ob eam cauſam iudices non tantum ex moribus, ex ætate, ſed etiam ex cenſu legebantur: quod Romanis alicubi obiicit Tertullianus.

Iuſiurãdum eorum qui eſſent iudicaturi.

Cúmque iuris iurandi religio maximũ & ſanctiſſimum fidei vinculum meritò apud omnes exiſtimetur: iudicaturi, prius iurabant ſe ex legum præſcripto iudicaturos: cuius rei fréquens apud Demoſthenem, & alios mentio eſt, néue legum verbis callidè, & ſubdolè interpretandis ab earum ſententia & voluntate diſcederent, addebant, τῇ γνώμῃ τῇ δικαιοτάτῃ, vt apud Demoſthenem, aut quod idem valet, τῇ ἀρίστῃ, vt apud Ariſtotelem in Rhetoricis, & apud Iulium Pollucẽ libro octauo relatum eſt: quo ſignificabant, ſe ita leges interpretaturos, vt rationi, & æquitati maximè cõſentaneum videretur.

Iudiciorum locus ſacer.

Quin etiam, vt maiore diuini numinis metu perfunderentur, iudicabant in loco ſacro. Quamuis enim Deus omnibus locis præſens eſt, eiúſque vt ait Aratus, omnia plena ſunt: in conſecratis tamen

locis magis omnes neſcio quo modo illius pręſentia commouemur. Atque hanc conſuetudinē antiquiſſimā fuiſſe, Homerus oſtēdit, qui iudices in Achillis clypeo ſculptos & ſenes fuiſſe ait, & in ſedilibus lapidis ſacro in loco conſediſſe. *οἱ δὲ γέροντες.* inquit, *εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ.* Summa au-autem in eo adhibenda diligētia eſt, vt tollantur omnes occaſiones, quę poſſunt efficere aliquem animi motū, quo iudex abducatur à vero. Nam quod de amore ait Theocritus, pulchra ei videri, quę pulchra non ſunt, idem abſolutè de toto talium commotionum genere dici poteſt: prout quiſque affectus eſt, ita res eis alias atque alias videri. Arquatis, ait Varro, & veternoſis omnia lutea videntur: febricitātibus amara, quæ dulcia: aliter omnibus de rebus ebrij, aliter ſobrij iudicant. Idem putandum eſt euenire iis omnibus, quorum animus aut amore, aut odio, aut ira, aut inuidentia, aut denique aliquo *πάθει* occupatus eſt. Docent Philoſophi, ſi ſenſus de rebus ſibi obiectis vere iudicaturus ſit, oportere ipſum ſentiendi inſtrumentum, quod illi *αἰσθη-*

Cicero 5. Tuſcul. ſuū cuique pulchrum eſt.

ξήριον vocant, ἄποιον, id eſt omni qualitate, earum ſaltem, de quibus iudicandum eſt, vacuum eſſe. ſic & iudicis animum in ſola veritate defixum ab omni perturbatione purum ac liberum eſſe oportet. Malè verum examinat omnis corruptus iudex: ait Horatius. Quoniam ergo nemo, vt omnia moliatur, exuere ac deponere inſitum atque ingeneratum omnibus ſui amorem poteſt: ideo veteres neminem rei ſuæ idoneum iudicem eſſe voluerunt: quod & apud iuris noſtri auctores ſæpè legitur: & antè eos ab Ariſtotele & in ethicis, & in politicis dictum erat. Ne de filij quidem negotio idoneus iudex eſt pater. amat enim eum vt partem ſui. & quamuis reperiuntur patres quidam, qui de filiis ſeueriſſimè iudicarunt, vt in externa hiſtoria Zaleucus, in Romana, Brutus, Manlius, & alij: vſitatius tamen eſt, patres in filiorum peccatis côniuêre. Sed hac de re alio loco plura dicẽtur. Corrumpuntur iudices etiam donis: & ea cauſa fuit, cur iis legibus, quę de pecuniis repetũdis latę ſunt, punirentur, qui ob rem iudicandam pecuniam accepiſſent. Narrat Plutarchus,

Filio non eſt iudex adhibendus pater.

Thebis olim poſitas in publico fuiſſe iudicium ſtatuas, eáſque ſine manibus: quod iudicio eſſet, nihil eos à quoquā accipere debere: eius autem, qui iudicio præſideret, etiam ſine oculis: quod ipſo perſonarum adſpectu iudices interdum à recto abduci arbitrarentur. Antonius certè apud Ciceronem gloriatur, M. Aquillium, in manifeſto repetundarum crimine, hoc potiſſimum à ſe artificio liberatum, cùm eum mœſtum ac ſordidum produxiſſet, tunicámque eius à pectore diſcidiſſet, & cicatrices aduerſorum vulnerum, quæ ille pro rep. acceperat, oſtendiſſet. Ita iudices, quem abſentem forte damnaſſent, eum, adſpectu ipſius commoti, liberârunt. Eodem artificio multis ante annis vſus erat Hyperides, qui, vt narrat Athenæus, cum Phryne meretrix pulcherrima rei capitalis argueretur, atque ita teneretur, vt argumentis purgari non poſſet: cùm multa pro ea dixiſſet, ad poſtremum ſtatuit eam in conſpectu iudicum, & pectus eius papilláſque nudauit: qui adſpectus tantum potuit, vt, quam omnium ſententiis damnatum iri opinio erat, omnium ſuffra-

1. de orat 1.

giis abſoluta diſceſſerit. ex quo inſtitutum eſt, vt Ariopagitę noctu iudicarent. cuius rei præter cęteros auctor eſt Lucianus. Sed & quo iudicia integriora & incorruptiora eſſent, nomina ipſa eorum de quibus ageretur, in Ariopago reticeri ſolita, quidam tradiderunt. vt, nulla prorſus perſonarum ratione habita, de rebus tantum ipſis iudicaretur. Multum etiam in iudiciis peruertendis poteſt eloquentia: neq; prorſus mentiebantur veteres illi magiſtri, qui ſe docere profitebantur, quo modo cauſa inferior dicẽdo ſuperior fieri poſſet. Cui enim nota non ſunt verba Ciceronis in cauſa Cluentiana, obiectas à ſe iudicibus tenebras gloriãtis? Ideóque rectum erat illud eundem Ariopagitarum inſtitutum, apud quos oratores præconis voce nihil verborum extra rem facere, & neque proëmiis vti, neque epilogis iubebantur. Sapienter quoque Anaſtaſius & alij poſteriores Imperatores conſtituerũt, ne cuiquam adminiſtratio patriæ ſuę ſine ſpeciali iuſſu principis permitteretur. Arbitrati enim ſunt id, quod eſt, vnumquémque neceſſariò in patria ſua multis cogna-

Cur Ariopagitæ nocte iudicẽt.

Pro Cluentio.

tionibus, adfinitatibus, neceſſitudinibus implicatum teneri: iiſque omnibus rebus iudiciorum religionem ac ſeueritatem impediri. Eodem pertinebant permiſſæ antiquo more alternę iudicũ reiectiones: vt è iudiciis omnis omninò ſuſpicio inclinati, ac propendentis in alterutram partem animi tolleretur. Neminem, ait Cicero pro Cluentio, voluerunt maiores noſtri non modo de exiſtimatione cuiuſquam, ſed ne pecuniaria quidem de re minima eſſe iudicem, niſi qui inter aduerſarios conueniſſet. expediret etiam in eos iudices, qui ſe corrumpi ſiuiſſent, grauiſſimas pœnas conſtitui: vt feciſſe Cambyſen ait Herodotus, qui, vtinam non ſingulari, ſed in omnem poſteritatem duraturo exemplo, ſupra iniuſti iudicis corium in loca diſſectum, eius filium ac ſucceſſorem ſedêre iuſſit: vt eum à paternæ improbitatis imitatione paterni ſupplicij memoria reuocaret. Omnino autem iudicibus tria in animo perpetuo habenda eſſe arbitror. Vnum, vt cogitent, quemadmodum ipſi de aliis iudicant, ita de ſe non alios tantum homines, ſed ipſum Deum iudicaturum.

Quibus rebus iudiciorum religio impediatur.

Tria quæ iudices ſibi proponere debent.

Alterum, ne prius ſententiam ferant, quàm diligentiſſimè vtriuſq; partis iura cognouerint. Meritò laudatur à Platone illud Heſiodi, Μηδὲ δίκην δικάσῃς πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς. Et elegans eſt illud Philippi, vt opinor, Macedonis, qui cum altera aure occluſa accuſatorem audiret: interrogatus, cur id faceret, dixit ſe eã ſeruare integram reo. Poſtremũ illud eſt, debere quidem iudicem planè medium eſſe: ideo enim μεσῖται, vt ait Ariſtoteles, vocantur. Sed tamen, ſi in alterutram partem inclinandum ſit, vt Circe dicebat minus periculi eſſe, ſi nauis ad Scyllam potius paullum inclinaret, quàm ſi ad Charybdim: ita in hominibus puniendis minus mali eſſe in clementia ac lenitate, quàm in ſæuitia, & acerbitate. Nam etſi laudata eſt apud veteres prætoris cuiuſdam ſeueritas, cuius tribunal ſcopulũ reorum vocabant, multo tamen maiorem laudem haberet illa vox Neronis, ſi ex animo prolata eſſet, aut ſi ipſe in eadem manſuetudine preſtitiſſet, qui ſubſcripturus ſententiæ capitis in quendam: Vtinam, inquit, numquam didiciſſem litteras. Et M. Antonini illud præcipuè

5. Ethico. cap. 4.

commendatur,quod pœnas legibus definitas ſemper vſque ad aliquem modum mitigabat. Pleni ſunt libri noſtri talium ſententiarum: Benignius interpretandæ ſunt leges, quo voluntas earum conſeruetur. &, Interpretatione molliendæ ſunt pœnæ potius,quàm exaſperandæ. Non poſſum hoc loco præterire dictum quoddam vetuſtiſſimi oratoris Antiphontis Εἰ δέοι τι ἁμαρτᾶν, τὸ ἀδίκως ἀπολῦσαι ὁσιώτερον, ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι. τὸ μὲν γὰρ ἁμάρτημά ἐστι. τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκτεῖναι, ἀσέβημα. Cuius ſententiæ ſimilem quandam ex libris noſtris ſuo loco proferemus. Dixi de auctoritate & officio iudicum, non quæcumque poteram: neque enim id aut res poſtulabat, aut tempus patiebatur: ſed ea tamen,quæ dixi, neque aliena,neque inutilia fuiſſe confido. Quid præſtiterim, vos ipſi iudices eritis. Si quis erit,qui me contendat debuiſſe ſtatim ad ea,quæ iuris ciuilis propria erāt, accedere: ab eo peto, ne mihi veniam neget, quod ego amicis rem non magni momenti petentibus negare non potuerim: néue ſit ita difficilis creditor vt in craſtinum expectare nolit: cùm

Rationem reddit quod ſtatim ius ciuile non ſit interpretatus.

præſertim ipſi iuriſcõſulti ſub eo, quem explicaturi ſumus, titulo tradãt, in mora modici temporis non magnum damnum ineſſe cenſeri.

DIXI.

ORATIO DVODECIMA HABITA ROMAE NON. NOVEMBR. ANNO CIↃ. Ↄ. LXXII.

Reuocatus à Cardinalibus Muretus à profeſſione iuris ciuilis.

IVs ciuile me non vulgari via, ſed noua quadam, & ante me in his quidem ſcholis inuſitata ratione tradere ingreſſum, & in opere inſtitutóque pulcherrimo quartum iam annum, magna auditorum frequentia, magna animi contentione verſantem, veſtra, Cardinales ampliſſimi, in medio curſu inſiſtere, aliúdque munus ſuſcipere coëgit auctoritas. Nam, cùm homo eruditiſſimus, qui tradendis eloquentiæ præceptis in hac vrbe conſenuerat, & afflicta valetudine, & ipſa iam ætate otium ac quietem poſtulante, miſſionem à vobis honeſtiſsimam impetraſſet, nec ei facilè ſucceſſor idoneus reperiri poſſe vide-

retur, mihi potiſsimum mandandam eſſe ab eo derelictam prouinciam cenſuiſtis. Parebo libens, vt debeo, auctoritati veſtræ: neque mihi quidquam vmquam à vobis imponetur aut laboris, aut oneris, quod non ego prompto atque alacri animo ſubeam: quæque mihi a vobis imperata erunt, numquam aut aſpernabor vt nimis humilia, aut vt nimis ardua extimeſcam. Veſtrum eſt, decernere ac ſtatuere, quam à quoque noſtrum huius quaſi reip. litterariæ partem adminiſtrari ac procurari velitis: noſtrum, parere, & mandata veſtra ſubſequi, neque vmquam ita nobis placere, aut tantum nobis tribuere, vt de veſtro iudicio iudicemus. Equidem quod ad me attinet, neque vllam artem, quæ quidem hominis ingenui ſtudio digna ſit, ſordidam & abiectam eſſe duco: & hanc, ad quam tradendam nunc vocor, ſemper nobiliſsimam exiſtimaui, &, ſi aliter ſentirem, fortaſsis tamen non vererer imitari Laconem illũ, qui in conuiuio, extremo loco iuſſus accumbere, conuiuatoris ingenium, ac iudicium commendauit, qui rationem excogitaſſet, quia illi quoque loco dignitatem

Tacita laus ſuiipſius.

compararet. Non enim tantum, vt vulgo dicitur, magiſtratus virum oſtendit, & in luce hominum collocat: ſed etiam ſæpe magiſtratum is qui eum gerit exornat. Epaminondam ferunt, cùm à ciuibus ſuis telearchus creatus eſſet: erat is apud Thebanos non magni momenti magiſtratus: non detrectaſſe, ſed dixiſſe ita geſturum, vt deinceps Telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum eſt. tantum enim Epaminondæ valuit auctoritas, vt poſt eum Telearchi perpetuò creati ſint ex principibus ciuitatis. Hæc & talia dicerem, ſi in eloquentiæ profeſſione parum ineſſe dignitatis exiſtimarem. Sed & de re ipſa, & de me longè mihi alia opinio eſt. Quamuis enim non inficior, magnum me ſemper amatorem atque admiratorem diſertæ atque ornatæ orationis fuiſſe, ſtudioſéque in eam rem operam dediſſe: etiam, ſi vultis, aliquando impoſuiſſe populo, & apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis neque indiſerti hominis opinionem veniſſe: vereor tamen, ne exemplo meo comprobem, id quod tradunt rei militaris ſcriptores, etiam

Epaminondæ Thebani authoritas.

Prolepſis eſt.

veteranos milites pro tironibus habendos,cum diu à pugnando ceſſarũt. Sed quoniam id tantum à me expectari ac requiri puto primũ,vt vobis,adoleſcentes,indicem ac commonſtrem eas vias, quibus ad eloquentiam poſſe arbitror perueniri:deinde vt ad ſuperandam earum difficultatem,quantum in me erit, ſi quid modo erit,neque autẽ multum, neque tamen nihil omnino fore confido,auxilio ſim:ſuſcipiã, ac ſubibo paullo maiore cum fiducia onus id, quod mihi,ſi meum perpetuum publicæ vtilitatis ſtudiũ diuinæ benignitatis aura comitetur,vtcumq; poſſe videor ſuſtinere. Vt enim,ſi quis homo egẽs ac tenuis,alios ſe collocupletaturũ eſſe profiteatur,ridiculus ſit:ſin id tantum polliceatur oſtenſurum ſe quam viam inſiſtere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atq; abhorrens à fortuna ſua ſuſcipere videatur: ſic ego, ſi ea me traditurũ dicere auſim, quibus eloquentes fieri poſſint,meritò irridear cùm ipſi mihi eorũ perexigua pars ſuppetat:ſin id tantum dicam,poſſe me iis, qui eloquentiæ ſtudio tenẽtur,vias quæ ad illam ferant oſtendere, & ad id quod

Similitudo ducta ab egeno.

adamârunt conſequendum aliquid opis afferre: cauſſæ, vt opinor nihil ſit, cur me quiſquam aut nimium mihi adſumere, atq; arrogare dicat, aut ea polliceri quæ præſtare non poſsim. Nolite autem auditores exiſtimare me vulgare aliquid vobis & in medio poſitum polliceri, cum polliceor me vobis itineris ducem ad eloquentiam fore: neque ita eloquentiæ nomen accipite, vt vulgò accipi conſueuit.

Explicat de qua eloquẽtia verba faciat.

Hodie enim vt quis vulgaria rhetorum præcepta vtcúmque didicit & in Ciceronis ſcriptis tantum poſuit operæ, vt, adhibito Nizolij libro, poſsit orationem aut epiſtolam ſcribere, cuius tum ſingulæ voces, tum ipſa etiam ſtructura & collocatio Ciceronem oleat, protinus magno eorum cõſenſu, qui nihil altius aut ſublimius cogitant, eloquentis nomen aſſúmit.

Philoſophi.

Itaque, ſi de quopiam iſtorum percunctêre, num Platonem, Ariſtotelem, Theophraſtum legerit, denique num philoſophiam attigerit, negabit: ſe enim, relicto aliis philoſophiæ ſtudio, eloquentiæ gloria contentum fuiſſe.

Hiſtoriographi.

Quid Herodotum, Thucydidem, Xenophontem quam diligenter, ſtudioſéque

que verſauerit. Aliquid ſe fortaſſe ex eis libaſſe dicet, ſed properantem & aliud agentem, & qui vnam modo ſpectaret eloquentiam. Certè igitur Homerum, quem vt cæterarum ingenuarum artiũ, ita eloquentiæ quaſi fontem quendam eſſe dicunt, Sophoclẽ, Euripidem, à quo optimè ali eloquentiam, ipſi eloquentiæ magiſtri prodiderunt, cæteros denique Græcos & Latinos poëtas accuratè peruolutaſti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem, quas nugas nominas? quaſi ego poëta, non orator, eſſe voluerim. Nimirum igitur, cùm à te omne aliud ſcriptorum genus abdicaſſes, in illis eloquentiæ luminibus Lyſia, Hyperide, Andocide, Iſaeo, Iſocrate, Demoſthene, quamplurimũ olei conſumpſiſti, in eis egregium aliquod ſtudium collocaſti, eos ſæpè relegens in ſuccum ac ſanguinem cõuertiſti tuum. Immo, inquit, quorundam ex iſtis vix ipſa nomina agnoſco: alios à Cicerone meo commendari memini, qui mihi ſolus in amoribus ac delitiis fuit, quem ego admirabili quodam eloquentiæ ſtudio inflammatus, numquam ex oculis, ex manibus, ex ſinu depoſui: cuius in

Poëtæ. *Oratores.*

ſcriptis ita diligens ac ſollicitus fui, vt, quemadmodũ nummi aurei aut argentei à plumbeis tinnitu ipſo dignoſcuntur, ita ego voces Ciceronianas ab iis, quæ Ciceronis non ſunt, ſono ipſo diſcernere ac dijudicare poſſim. Bene ſit, inquam, iſtis auribus tuis tam delicatis, támq; eruditis: ſed cur, quæſo, cùm Ciceronem tanti facias, eos, quos tãtopere ab eo laudari videbas, non attigiſti? Iſtos, inquit, legiſſem, ſi Græcè eloquẽs eſſe voluiſſem. Latinæ quidem eloquentiæ laudem affectãti, ſatis eſſe vnus Cicero viſus eſt. Quæ iſta, malum, Latina eloquentia eſt, aut quando quiſquam veterum iſtud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quiſquam eloquentiam vocat, cum genera cauſarum, & nomina figurarum, & vulgaria quædam præcepta de conformãdis orationis partibus & huiuſmodi nænias didiceris, voculas ex Cicerone collectas coniungere, & ex eis quaſi teſſellis ieiunam ac famelicam orationem cõtexere, ſedulo cauentem ne quid dicatur, quod non antè Cicero dixerit? Picãrum & pſittacorũ iſta eloquentia eſt, auditas voces iterare ac reddere, neq; quidquã vmquam dicere

Dialogiſmus.

Quæ vulgaris eſt eloquentia.

quod ſit verè ac propriè tuum. Aliud antiqui vocabant eloquentiã: qui niſi qui de ciuilibus negotiis ornatè ac copioſè loqui poſſet, qui dicẽdo animos audientiũ flecteret, qui admirationẽ concitaret qui modo clamores faceret, modo circumfuſam multitudinẽ ſtupore defigeret, neminem eloquentẽ vocabat. Itaq; qui ſe dicendi magiſtros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de virtutibus ac vitiis, multa de permotionibus animi, multa de veterũ inſtitutis, ac legibus. multa de ratione inſtituẽdarum ac gubernandarũ ciuitatum diſputabant: ſéq; propterea non rhetores, aut, quæ tum vſitata erat ipſorum appellatio, ſophiſtas, ſed glorioſiore ac magnificentiore nomine politicos nominabant. In quo etſi eos Ariſtoteles coarguit, ipſe tamen docet rhetoricẽ quiddam eſſe ex dialectica, & ex politica cõflatum atq; commiſtũ: & opus rhetorices eſſe ait iis in rebus omnibus, quæ in conſultationem cadunt, omnia videre, quæ ad fidem faciendam accõmodata ſunt. Tribus autem præcipuis capitibus hoc contineri ait, ſi ita dicamus, vt qui audiunt, bonos viros eſſe nos opinen-

Quis verè eloquens.

Rhetorica quidpiam ex dialectica & politica conflatũ.

tur:ſi eorum animi motus quoſdã concipiant ad id quod volumus efficiendũ atque obtinendum accommodatos: ſi id quod probare volumus, aut demonſtremus, aut demonſtrare videamur. Vt autem dialecticus, non illo ex ſcholaſtico puluere clamator odioſus ac moleſtus, ſed verus ac germanus dialecticus duobus ad probandum inſtrumentis vtitur, ſyllogiſmo & inductione: ſic ei compar ac geminus & in diſſimili genere ſimillimus orator duo alia habet, quæ duobus illis ex altera parte reſpondeant, enthymema quod ſyllogiſmo, exemplum quod inductioni. His duobus armatus eſt, his pugnat, his & ſuam & aliorum dignitatem tuetur: neque ſine magna copia enthymematum & exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata, eloquentis nomen ſuſtinere quiſquam poteſt. Enthymematum copia à philoſophis, exemplorum à poëtis & hiſtoriarum ſcriptoribus petitur: neque quiſquam oratoris, aut eloquẽtis nomine dignus euaſerit, qui non prius omnia philoſophorum ſcripta, quæ quidem ad formãdos mores & ad tractandam remp. pertinent, omnem hi-

Enthymema & exẽplum duo rhetoris inſtrumenta.

Enthymematis & exempli materia vnde petenda.

ſtoriã veterem, omnes antiquos & Græcos & Latinos poëtas diligenter & accuratè peruolutârit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor: ſed magnum eſt & id, quod hoc labore petitur. Et verum eſt, quod ait Horatius: nil ſine magno vitæ labore dedit mortalibus. Ad hanc facultatem conſequendam ego me vobis auditores, quantum vires meæ ferent, ducem ac comitem profiteor. Veſtra res agitur: vobis, vt ille ait comicus ſenex, ſeritis, vobis occatis, vobis eiſdẽ metitis, vobis denique iſte pariet lætitiam labos. Videbitis me quotidiè cauſa veſtra efficientem, quæcumque potero: conãtem etiam ea quæ non potero. Alite vos quoque ſtudium meum attentione veſtra: &, dum ætas apta eſt ad labores perferendos, dum animus nullis aliis curis occupatur, dum cætera, quæ ad capiendum ingenij cultum requiruntur, affatim ſuppetunt, nolite committere vt vtilitas veſtra, quæ & Gregorio Pontifici Miximo, & ampliſſimis Cardinalibus, quibus ille munus hoc demãdauit, & nobis omnibus tantæ curæ eſt, à vobis, à quibus minimè decet, negligatur. Equidẽ pro mea virili parte nul-

lo loco vobis deero: docebo, admonebo, inſtabo, vrgebo, excitabo, nonnumquam etiam, ſi res ita poſcere videbitur, obiurgabo atque increpabo. Nolite expectare, dum vobis adúler. Contemnam vos, ſi vos litteras contemnetis. ſin eas amabitis: & amabo ipſe commoda veſtra ex animo, &, vt vos me viciſſim meritò ametis, operam dabo. Sed vt diei tempus eſt, diutius detinendi non eſtis. Secundum librum Tuſculanarum diſputationum explicâre decreui. Cras id facere incipiam. Polliceor autem vobis, qui me attentè audient, curaturum me, vt eis operæ ſuæ ratio conſtet.

DIXI.

ORATIO DECIMATERTIA HABITA ROMAE XV. KALEND. NOVEMB. ANNO M.D.LXXIII.

Dicit ex mandato de literarũ & artium ſtudiis.

CVm mihi à ſummis viris, quorum auctoritate, atque imperio noſtra omnium ſtudia diriguntur, mandatum eſſet, vt hodierno die, quo, vt ſcitis, more maiorum, noſter hic quaſi Muſarum

exercitus quotannis luſtrari ſolet, de præſtantia litterarum, & earum artium quæ litteris continentur, aliquid publicè dicerem, quo iuuenum animi ad earum amorem incitarentur: quod prius facere debueram, ſed inconſulto quodam obſequendi ſtudio abreptus non feceram, cœpi oneris ſuſcepti magnitudinem cum viribus meis ſollicitè cõparare. Atque interdum quidem ita ratiocinabar, vt mihi nihil arduum, aut difficile impoſitum crederem. Nam, vt Cyrenęus poëta facile ait eſſe omnibus Apollinem laudare, in quo tot, tantáque laudum argumenta ſint: ita facile videbatur homini quamlibet infanti atque indiſerto laudare eas artes, quas verè, ac meritò bonorum fontes nominare poſſumus. Neque enim dubitabam, quin omnium cõceſſu multo iuſtius artibus noſtris, quàm illis, de quibus id Xenophon dixit, honos huius nominis tribueretur. Cogitabam etiam tum demum in ſumma me difficultate verſaturum fuiſſe; ſi eas, aut, quod nefas eſt, vituperare iuſſus eſſem, aut earum dignitatem abiicere & extenuare dicendo: nullũ enim ſanè argumentum, quod

Callimach. poeta.

In dialogo Platonis qui Phædr' inſcribitur.

quidem alicuius momenti eſſet, ad eam rem reperire potuiſſem. Quod ſi Socrates præſente Phædro amorem vituperaturus, facere id non audet, niſi ſibi prius pallio caput obnupſerit: multo me magis verecũdari par fuiſſet, in tanto eruditiſſimorum hominum cœtu declamantem aduerſus eas artes, quarum omnes dignitate, ac pulchritudine, ita incenſi eſtis, vt ſine earum tractatione ne vitam quidem ipſam iucundam putetis. Nunc, vt idem ille ſapientiſſimus ſenex factu facilè eſſe ait Athenienſes Athenis laudare, quod, quæ quiſque amat, ea libentiſſimè laudari audit: ſic & ipſe mihi videbar facilem & expeditam prouinciam ſuſcepiſſe commendandi ac celebrandi apud vos ea, quæ vobis omnibus in amoribus ac delitiis eſſe conſtaret. Sed interdum occurrebant alia, quæ me commouerent, nec quieto eſſe nec ſecuro animo ſinerent. Nam & in tam vbere ac copioſa materia neceſſe eſt, vnicuique audientium multa in mentem venire, quæ commodè dici queant: neque fieri poteſt, vt, quidquid omnes cogitant, dicat vnus: & ea eſt hominum natura, vt, cum quis, quod ipſe

diſſet,id ab eo, qui dicit, omiſſum videt: non hoc quoque dici potuiſſe, ſed hoc potiſſimum dici debuiſſe contendat. Ita dum pro ſuo quiſq; captu quid ipſe dicturus fuerit, cogitat, & alia prope omnia faſtidiens, dum id vnum dicatur, auidè expectat: quidquid dixeris ſemper videberis omiſiſſe præcipua: & omnia communia ac contrita dixiſſe, quod ea non dixeris, quæ ſi dixiſſes, ipſa quoque aliis obſoleta & vulgaria viderentur. Vt melior hac in parte ſit eorum conditio, qui aridis, ac ſterilibus in argumentis verſantur: quorum, ſiue abundarunt, laudatur ingenium: ſiue defecerunt, materiæ ieiunitas accuſatur: cùm contra, vbi ampla dicendi ſeges eſt, quidquid allatum eſt, vbertati materiæ adſcribatur: quidquid omiſſum eſt, tibi. Ego verò quomodo aut quidquam allaturum eſſe me ſperem, quod nouitate audientium animos teneat, cum iis in rebus mea verſatura ſit oratio, in quibus prę ſtantiſſima ſe omnium ætatum ingenia exercuerunt: aut ita dicturum, vt non innumerabiles alij iiſdem de rebus ornatius ac copioſius dixerint? Sed mihi neque valdè laboran-

Quàm difficile oratori vnicuique auditorum ſatisfacere.

Melior conditio eorum qui in ſterili quàm qui in vberiore verſantur materia.

Cantilenarum nouitas cōciliat gratiam.

dum eſt, vt noua conquiram: non enim cantilenæ ſunt hæ, quibus nouitas, vt ait Telemachus, conciliat gratiam: ſed præcepta, quibus vetuſtas addit auctoritatem: & ſi vera, vtilia, apta ad id quod mihi propoſitum eſt, digna huius loci auctoritate, digna veſtris auribus attulero, quibus eacumque verbis exulero, hoc ipſo me ſatis ornatè dixiſſe arbitrabor. Agite igitur, viri præſtantes, & cum aliis nominibus, tum præcipuè harum de quibus dicere ingredior artium cultu & tractatione clariſſimi: agite ſtudioſi adoleſcentes, quorum mollis adhuc, & tenera ætas in eiuſdem gloriæ ſpem eodem quaſi lacte Muſarum educatur, cognoſcite mecū fælicitatem veſtram, qui inſtinctu quodam, afflatúque diuino ad eas potiſſimū artes animum appuliſtis, quibus, ſiue quis vtilitatem ſequatur, nihil fructuoſius: ſiue oblectationem, nihil ſuauius ac iucundius: ſiue ſplendorem ac pulchritudinem, nihil illuſtrius, aut ad ſtruēdam nominis immortalitatem firmius ac ſtabilius reperiri poteſt. Nam ſi veteres illi, qui errore ducti plureis eſſe Deos opinabantur, quem cuique eorum diem conſecrâ-

Similitudo ducta à veterum cōnſuetudine.

rant, eo laudes ipſius commemorare ac concinere ſolebant: multo nobis iuſtior cauſa eſt, quicumque iiſdem honeſtiſſimarum artium ſtudiis, quaſi quibuſdam ſacris initiati ſumus, cum hic nobis anniuerſarius dies, maiorum ſapientia & auctoritate, ad intermiſſam per aliquot menſes earum exercitationem deintegro repetendam, conſtitutus ſit? cur ab earum commendatione principium ducere debeamus, eáſque celebrare, quas nobis viciſſim aliquid celebritatis allaturas eſſe confidimus. Meminiſſe autem debemus idcirco hũc ſanctum, atque auguſtum locum ad hanc rem delectum eſſe, vt & in laudandis artibus Deum ipſum laudemus, qui, vt alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit: & publicè conteſtemur, ac profiteamur ſtudia omnia, iaboréſque noſtros & Deo auctore, atq; auſpice ſuſcipi, & ad ipſius gloriam, tamquam ad finem nobis omnibus præcipuè propoſitum, referri. Vnde igitur, in tanta eorum quæ ſe ad dicendum offerunt copia, potiſſimum exordiar? An ab eo, quod ſemper apud grauiſſimos quóſque grauiſſimum fuit,

Qui imbuti ſunt artiũ ſtudiis ſunt veluti ſacris initiati.

antiquitatis teſtimonio? Quæ cum artes omnes bonæ ſint: nam ſi quæ malæ artes dicuntur, immeritò eis artium nomen tribuitur, has tamen noſtras proprio ac peculiari nomine bonas artes vocauit: eaſdémque artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut à ſeruis, aut ab hominibus ſeruili præditis ingenio exerceri, has vnas ab ingenuis ac liberis excoli conſentaneum iudicaret. Quinetiam cum Græci earum cognitionem, ſua lingua, tali quodam vocabulo affeciſſent, ex quo id modo intelligeretur, ſtatim à pueritia dandam eis operam eſſe: maiores noſtri hoc, vt pleraque melius ac ſapientius: qui totum hoc artium genus humanitatem vocarunt: credo, indicantes, uon multo minus inter homines talibus diſciplinis expolitos, & vulgus aliorum, quam inter cæteros & pecudes intereſſe. Homines enim duabus præcipuè rebus à cæteris animantibus diſcernimur, ratione, & rationis interprete, oratione: quarum vtraque in eis, qui harum artium expertes ſunt, rudis quodammodo & inchoata: qui eas bene penitus combiberúnt, perfecta in illis, atque ab-

Malæ artes immeritò artes vocantur.

παιδείαν. vocarunt.

Homines à cæteris animātibusq; duabus rebus diſcreti.

ſoluta eſt. Ariſtippus quidem, cum quæſiiſſet quidam ex eo, quid boni filio ſuo allatura eruditio eſſet: Si nihil aliud, hoc certè, inquit, quod in theatro lapis in lapide non ſedebit. Idémque alteri, qui cum ſibi nimium magnam mercedem poſci pro inſtitutione filij videretur, dixerat, Iſta pecunia ſeruum mihi emere poſſum: Tu verò, inquit iocans, etiã hoc amplius: ſi vnum emeris, duos habebis. Significauit videlicet, quorum colluſtratus doctrinarum luce non eſſet animus, eos lapidum, non hominum, aut, ſi forte, inter homines, ſeruorum, non ingenuorum, loco ac numero eſſe habendos. Ac mihi quidem hac tóta de re cogitanti, quatuor omnino eſſe viæ videntur, quarum vnam aliquam à principio ætatis capeſſere, ac poſtea perſequi propè neceſſe ſit: ex quibus ne dubium quidem eſſe poteſt, quin ea, quam ipſi ingreſſi eſtis, longè multúmque aliis omnibus anteponenda videatur. Nam qui iſta ætate ſunt, partim otio ſe atque ignauiæ dedunt, mollémque vitam ac voluptariam ſequuntur, ij præſertim quibus amplum patrimonium eſt: partim ſi anguſtior

Quatuor viæ quibus ſeſe dedunt homines.

1. via.

2. via.

ſit res, quam vt nihil agentes ferat, dant
3. *via.* ſe ad artem aliquam tactitandam: alij, qui exceſſiore ſunt animo, armorum tractationem, & militaris rei gloriam
4. *via.* ſibi proponunt, alij deniq; animum ad litteras, & ad hæc mitiora ſtudia appellunt. Quid igitur iſtis turpius aut abiectius, qui, torporem ac deſidiam amplexi, vitam luxu atque inertia tranſigunt, nihil agentes, quo ſe homines eſſe teſtentur? Qui, vt Phæaces illi Homerici,

Non pugnis, duráue exercent membra palæſtra:
Sed menſam & citharæ ſtrepitum, dulcéſq; choreas,
Stragulaq; & molles curant poſt balnea lectos:

Margine illius ſimillimi, de quo idem Homerus:

Non fodere ille bonus, duríſue ligonibus arua
Vertere, non vlli viuebat idoneus arti.

Sic enim & hi neque domi, neque militiæ, neque priuatim, neque publicè, neque ſibi, neque aliis vtiles, ita vitæ curriculum conficiunt, vt, veluti naues,

nullum ſui veſtigium relinquant. Qui mihi, ſi diis placet, quod nihil agant, quaſi non pudere parum ſit, etiam gloriantur. Alij, inquiunt, in opere occupati ſint: nobis maiorum noſtrorum virtute eſt, vnde otioſi lautè ſplendidéque viuamus. Quid maiores veſtros nominatis? qui ſi veſtri ſimiles fuiſſent, vos hodie in poſtremis iaceretis. Si, quales vos eſtis, tales ipſi fuerunt, indigni ſunt qui nominentur: ſin alij, vos indigni, qui eos nominetis. Ac videte, quantopere à ſapientiſſimi poëtæ Heſiodi iudicio veſtra ratio diſcrepet. Laborem ille & induſtriam nemini; languorem & ignauiam omnibus turpem eſſe confirmat. Preclarè Cicero. Mihi quidem, inquit, qui nihil agit, eſſe omnino non videtur. Nam & phyſici docent, quæ cuique rei cauſa eſt, vt ſit; eandem ei eſſe cauſam, vt aliquid agat. Sed omittamus hos molles & delicatos, neque eos ex ſomno, cui tam libenter indulgent, excitemus: teneamúſque id quod à ſapientiſſimis viris proditum eſt, nihil eſſe inertia fœdius: otio ali vitia; otium, vt non grauiſſimus poëta, grauiſſimè tamen cecinit. Catullus, non

Labor nemini, ignauia omnibus turpis eſt.

Forma enim eſt cauſa eſſentiæ & actionum.

priuatis modo hominibus, ſed & regibus, & prius beatis vrbibus exitij cauſam fuiſſe. Cúm igitur otioſa & ignaua vita ne vita quidem habenda ſit, videamus, num ad aliquam potius aliarum artium, quàm ad litteras, animum adiicere præſtet. Equidem cum mente ac cognitione perluſtro eas artes, quibus cum hiſce ſtudiis noſtris, aut nulla, aut non magna communio eſt, ex iis quidem quæ ita neceſſariæ ſunt, vt eis ciuitas nullo modo carere poſsit, duas præcipuas iudico, agriculturam, & mercaturam: ex iis autem, quæ ad ornamentum ciuitatis, & ad animos honeſta voluptate perfundendos pertinent, duas minimè ſordidas, miniméque illiberales, picturam, & ſtatuariam. Nam quod boni vnaquæque ciuitas percipere ex ſuo & patrio ſolo poteſt, id agricultura educit, atque elicit: quo eget, id aliundè mercatura comportat. Ita ciuitas ſine alterius ope ne ſuis quidem opibus fruitur, alterius beneficio, fruitur etiam alienis. Pictorum autem & ſtatuariorum opera & voluptatis atque admirationis habent plurimum, & quę liberalium artium nota eſt, ingenij,

Duæ in ciuitate artes neceſſariæ, duæ ad ornatum.

non

non corporis, viribus conſtant: & ad conſeruandam clarorum virorum memoriam, cæteróſque ad eorũ imitationem incitandos non immeritò magnã vim habere creduntur. Sed tamen quis auſit harum artium vllam cum litterarum ſtudio cõparare? Niſi fortè maius eſt agrum, quàm ingenium, colere, aut iacta in terram ſemina, depactiuè, ſurculi: quam ingenia præceptis philoſophiæ conſita, ampliores: aut vberiores fructus ferunt. Mercatura autem vel ſi tenuis eſt, ſordida eſt: vel ſi ampla, tot expoſita periculis, vt meritò ille olim Laco negauerit, optabilem ſibi videri fortunam, quæ rudentibus apta eſſet: cuiuſmodi autem ſit, tota ferè ad quæſtum, & ad lucrum refertur. At litterarum tractatio & dignitatis pleniſſima eſt, & quietis, & eas opes conſectatur, quæ nec furem, nec prædonem timent, nec incendiis, ruinis, naufragiis obnoxiæ ſunt, nec vllis deniquè caſibus eripi poſſunt. Iam verò, quæ Apellis aut Protogenis tabulæ, cum Homeri pictura: quæ Phidiæ, aut Praxitelis ſtatuæ cum litterarum monumentis conferri queant? Quos ipſos hodie igno-

Mercatura aut ſordida aut nimium periculoſa.

Nam poëta eſt pictor loquens & pictor eſt poëta tacens.

tarenius, niſi ſolidiorem ac diuturniorem gloriam eſſent commendatione ſcriptorum, quàm artis ſuæ operibus, conſecuti. Nam quæ illi artificio ſuo elaborabant, & ſolius corporis effigiem exprimebant, & vno tantum ſpectabantur in loco, & eam naturam habebant, vt ea, ſi nihil aliud, ipſa certè longinquitas temporis confectura, ac conſumptura eſſet. At eruditorum hominum lucubrationes & clarorum virorum non formam modo corporis, ſed ingenia, mores, conſilia, res geſtas, ſubiiciunt oculis, & iiſdem, quibus orbis ipſe terrarum, terminis ac regionibus continentur, & tantam vim habent, vt illa ipſa aliorum omnium humanorum operũ confectrix vetuſtas his vnis non modo nihil detrahat, ſed maiorem in dies comparet, ac conciliet dignitatem. Trecentas ſexaginta Demetrio Phalereo ſtatuas æreas populus Athenienſis anno vno, eóque non toto poſuerat: quibus omnibus Demetrius ipſe ſuperſtes fuit. At quæ ipſe ſibi monumenta ingenij ac doctrinæ magnitudine extruxerat, ea & multis poſt ipſum ſæculis viguerunt, &, cum poſtea denſa

Demetrius Phalereus ingeniũ ſpeciẽ adidit.

quædam & opaca nox omnem propè diſciplinarum lucem extinxiſſet, & oculis erepta, incredibile deſiderium ſui in omnium eruditorum animis reliquerunt. Elatè & magnificè, de ſe, vt ſolet, Pindarus, ſed tamen verè. Statuarium eſſe ſe negat, qui mutas ſtatuas edolet vna defixas in baſi: ſed quos ipſe cantibus ſuis celebret, eorum famam, terra maríque ſpargi ac diſſeminari. Sed erunt fortaſſe qui vitam militarem huic noſtræ pacatæ, atque vmbratili anteponendam putent. Mihi quidem fortium virorum virtutem detrectare, aut conari, vt quidquã ex eorum gloria detraham, neque propoſitum eſt, neque fas videtur. Potius omnibus, qui dicendo aliquid poſſunt, omnium induſtriam ad eos celebrandos conferendam cenſeo: & hoc ipſum numero inter præcipua bona, quæ ab artibus noſtris in vitam hominũ manat, quod earum ope præclara illorum facinora ad immortalem poſteritatis memoriam conſecrantur. Sed tamen ſi quis ſecum in animo reputet, quæ vita ſit eius hominis, qui modicis opibus inſtructus, in litterarum ſtudio molliter

Collatio eius qui res militares tractat & eius qui ſtudia litterarum.

ac placidè conſeneſcat,& quæ eius, qui ab adoleſcentia armis tractandis aſſuetus,ſub dio ſæpius, quam ſub tecto,ſub pellibus ſæpius, quam domi ſomnum capiat: vix dubium fore arbitror, vtra melior & magis expetenda ſit. Alterius aures tubarum & lituorum, & cornuum clangore, alterius Muſarum concentu & Apollinis fidibus adſiduè perſonant: illius oculi cæde & ſanguine, & incendiis, huius ad mirabilium naturæ operum adſpectu & contemplatione paſcuntur. Ille aut in ipſo ætatis flore hoſtili gladio tranſuerberatur,aut mancos ac debiles artus & inſignem cicatricibus vultum referens,domum redit: hic vt animo ita & corpore integer,vultũ, niſi quantum rugæ,caníque venerationis addiderunt etiam nutrici agnoſcendum, perfert ad vltimam ſenectutem. Neque vero minus glorioſa,aut minus hominum generi fructuoſa huius quam illius opera. Occupatur ille in finibus imperij proferendis, hic in finibus cupiditatum regendis ac coercendis: nouit ille quemadmodum vrbes expugnentur, hic quemadmodum gubernentur: ille

quemadmodum iniuria aut repellatur, aut reponatur: hic quemadmodum & accipiatur æquo animo, & negligatur: dicet ille, quam multos homines manibus ſuis trucidauerit, hic quam multos à cæde facienda, oratione ſua reuocauerit: ille quam multos in ſeruitutem abduxerit, hic quam multos à ſeruitute vitiorum in veram libertatem perduxerit: illius vſus niſi in bello nullus eſt, huius opera, & in bello, in & pace ſalutaris. Itaque ſi homines inter ſe amicè, ac concorditer viuerent, ſi Dei ac naturæ iuſſa ſequerentur, ſi deniquè ij eſſent, qui eſſe deberent, iacerent omnes artes belli, vt quarum inter iuſtos iuſtus vſus eſſe non poſſit: noſtræ verò tum demum florerent, ac vigerent: tum demum eas optimus quiſque ſumma corporis & animi contentione ſequeretur. Neque vero quemquam ita eſſe arbitror ſanguinarium, cui non præoptanda videatur nullius, empta lachrymis gloria, neque vllo, niſi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quam tabo & cruore oblita, & multa ſtrage ac cladibus comparata. Multa conſulto prætereo: quod mihi, non tã, vt copiam

Inter iuſtos vſus belli iuſtus eſſe non poteſt.

& varietatem conſecter, laborandum eſt, quam vt effugiam ſatietatem. Quis enim vnquam tanta vbertate ingenij, tanta dicendi copia præditus reperietur, qui litteras ita laudare poſſit, vt non ſemper, cum plurima dixerit, plura tamen omiſiſſe videatur? Omnia, quæ homines in vita expetunt, cuiuſcumque tandem generis illa ſint, nulla re certius, aut facilius, quam eruditione ac litteris, acquiri, conſeruari, amplificari queunt. Eſt qui rei familiaris anguſtia preſſus, ex ea expedire ſe, & ad moderatas opes ſine vlla turpitudine peruenire cupiat? Quæ ad id conficiendum via aut honeſtior, aut expeditior, ac facilior eſt? Quam multos ex tenui & exili patrimonio, aut iuris ſcientia, aut medendi arte fretos, vt eas potiſſimum nominemus, paucis annis ad maximas diuitias peruenire vidiſtis? Nam quod plerique vulgato iam prouerbio dictitant, ex omni noſtrarū artium numero duas modo illas frugiferas eſſe ac fructuoſas, cæteras cultoribus ſuis decoquere, ac decollare: in eo vanitatis illos, ac mēdacij facilè res ipſa coarguit. Nota eſt hiſtoria

Litterarū tractatio ad opes comparandas confert.

Præter medicinam & iuriſprudentiam cæteras artes eſſe fructuoſas.

de Thalete Mileſio, qui cùm à propinquis obiurgaretur, quod omne tempus in ſapientię ſtudio poneret, quod ad faciendam pecuniã, in qua illi poſita putabant omnia, nulli vſui eſſet: vultis, inquit, oſtendam vobis, poſſe hominem huic ſtudio deditum, ſi ei commodum ſit, diuitem fieri, & hanc eſſe, ſi quis velit, ad quæſtum, ac compēdium vel maximè compendiariam viam? Cum illi ſe velle dixiſſent, homo, qui ex aſtrorũ ſciētia, magnam eo anno olearum vbertatē pręuideret fore, multo ante, exiguo pretio, cum contra licitaretur nemo, omnia Chiorum ac Mileſiorum prælæ ac trapeta conduxit: quæ cum poſtea ſuo tempore, quanti voluit, elocaſſet magnàmque ex eo vim pecuniæ collegiſſet, oſtendit, Philoſophos non tam rem facere non poſſe, quam maioribus, ac præſtantioribus cogitationibus occupatos, de ea facienda non laborare. Quid Leontinus Gorgias? nónne Rhetorices profeſſione, & maximas ſibi diuitias peperit & tantam gloriam, vt ei viuo ac videnti honoris ergo aurea ſtatua in Apollinis Pythij templo conſtituta ſit? Quid ille qui eloquentiæ quaſi

Enumeratio eorũ qui neque medici neque iuriſperiti magni.

tamen opū vim congeſſerunt.

mercator, atque opifex quidam habitus eſt Iſocrates? non & ſumma gloria fuit, & iis opibus, vt ter ad trierarchiam vocatus, cum eam bis effugiſſet, ad poſtremum ſplendidiſſime ac magnificentiſſimæ obierit? ad eam autem non fere niſi opulētiſſimus quiſque ac locupletiſſimus adigebatur. Neq; medicus erat optimus peſſimi principis magiſter Seneca, neque de iure cōſulebatur. Et tamen quātam ſibi opum vim homo externus, & alienigena eloquentia & eruditione cōfecit? Scio, hoc, quod dicam quibuſdam incredibile viſum iri. Sed tamen, ſi vera ſunt, quæ litteris prodita ſunt, haud. ſcio an nullus hodie tota Italia princeps tātas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congeſſit. Nam cum ex veteribus illis Romanis M. Craſſus opulentiſſimus fuiſſe dicatur: Senecæ opes Craſſi opibus duplo maiores fuerūt. Propè eſt vt pigeat, in hac parte tamdiu immoratum eſſe: ſed tamen dicendum fuit aliquid aduerſus ſtultitiam eorum, qui aiunt, ſi quis iuris ſcientiam, & artem medendi exci-piat, cęterarum artium noſtrarum ſterilem eſſe culturam. Qui error ex eo po-

tiſſimum natus eſt, quod doctrinæ mediocritas magnos efferre fructus non poteſt. Itaque excellendum eſt iis, qui magna & præclara concupiuerunt. At nos ſimul atque paullum vltra prima eleméta progreſsi ſumus, falſa de nobis opinione tumefacti, quia non in nos continuò opes, & honores congeruntur, iacere litteras clamitamus. Non iacent litteræ: non iacent: neque iacuerũt vmquam: &, ſi antea iacuiſſent, GREGORIO XIII. Pontifice non iacebunt. An ille, cum & omni doctrina inſtructiſsimus ſit, & ad illos veteres atque vſitatos noſtros & litterarum patronos Io. Moronum Sacroſancti Collegij Decanum, priſcæ maieſtatis abſolutiſsimũ exemplar, cuius in ipſo nutu plurimum auctoritatis reſidet, cuius è vultu ipſo, atque oculis elucet grauitas humanitate condita: Aloyſium Cornelium Camerarium, hominem plenum officij, & ad omnium animos ac voluntates deuinciendas ipſis Gratiarum manibus factum: & illa duo ornamenta ſæculi, firmamenta litterarum, domicilia virtutis, & eruditionis, Gulielmum Sirletum, & Franciſcum Alciatum, ad eos

Doctrina mediocritas efficit vt in nos opes continuo non cõgerantur.

Ioãnes Moronus Cardinalium collegij Decanus.

igitur quorum iampridem in fide, ac clientela eramus, cum proximè eum, quem pleno gradu per ſua veſtigia incedentem videt, quémque optimo iure cordi ſuo chariſſimum habet, fratris filium Philippũ S. Sixti Cardinalem addiderit, eúmque florentis ætatis commendationem à litterarum patrocinio ducere voluerit: qui tali argumento declararit voluntatem erga nos ſuam, is, metuimus, ne litteras aut egere, aut iacere patiatur? Sed vt vnde digreſſus ſum, redeam, atque id quod inſtitui abſoluã: & ad facultates ác copias ſine dedecore parandas accommodatæ ſunt litteræ, & multo magis colendæ iis, qui opibus abundãt: ne, ſi id facere neglexerint, inſtrumentis ſibi à Deo ad virtutẽ datis per inertiam abuſi eſſe dicantur. Eadémq; ratio eſt & corũ quibus obſcuri clari & corũ quib⁹ parẽtes obtigerũt. Nam neq; illi vllo maiori, aut illuſtriori ornamento condecorare, &, vt Homeri verbo vtar, coronare poſſunt nobilitatẽ à maioribus acceptã: neque hi ex tenebris vlla ratione facilius emergere, ſeque in luce, atque in oculis omnium collocatos, à cõtemptu, atque ab

Litteræ ditioribus multo magis colendæ.

obliuione in perpetuum vindicare. Rex erat ac regis filius Alexander Macedo: & viam ſibi ad ſummam claritatem ac potentiam armis quotidie muniebat: At is & plus ſe debere Ariſtoteli, à quo eruditus, quam Philippo, à quo genitus fuerat, & cuius in regnum ſucceſſerat, prædicabat: &, cum ab illo diuulgatos eſſe libros quoſdã arduis de rebus ſcriptos accepiſſet, ægrè tulit: ac generoſa quadã indignatione motus, epiſtolam ad eum ſcripſit, in qua hæc verba ſunt: Nam qua re poſthac cæteris præſtabimus, ſi, quæ à te edocti ſumus, ea omnium communia erũt? Ego autem malim optimarum rerum ſcientia, quam opibus & potentia cæteris anteire. Hæc igitur ille regũ ſtirpe ac ſanguine edit⁹. Obſcuriſsimo autem genere ortos quã multos nominare poſſum⁹, quos ſupra omnes omniũ famoſas imagines litteræ collocarunt? Obſtetricis filius erat Socrates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrẽ vendendis olerib⁹ vitã toleraſſe accepimus. At ipſe & regũ familiaritate vſus eſt, ita clarus fuit vt hodie magis Achelaüs ex Euripidis, quã Euripides ex Achelaï familiaritate.

Libros de Naturali auſcultatione intelligit.

Abiecti generis homines litterarum beneficio ditiores ſuperiores.

noſcatur. Tympaniſtria fuit Æſchinis mater, etiam, ſi Demoſtheni credimus, vulgati corporis. At eum rex Macedonum Philippus quãtopere coluit? Quid tibicinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracuſarum regem Hieronem fuit? Sed quid huius rei plura exempla conquiram? Signantur eruditorum hominum nominibus tempora: vt minus ſæpe, quibus illi regnantibus vixerint, quam qui eis florentibus regnauerint, quærere ſoleamus. Neq; tamẽ hæc præcipua ſunt eorũ bonorũ, quæ percipiuntur ex litteris: ſunt alia longè maiora, lõgéq; diuiniora. Litteræ inditos nobis à natura honeſtatis igniculos excitant: luxuriantes quaſiq; fruticantes cupiditates ſtringunt ac coërcent, eáſque rationis finibus regunt: abducunt à vitiis, duces & magiſtræ ſunt ad virtutẽ: proſperis rebus ornamẽto ſunt, ſolatio aduerſis, neque illis exultare atque efferri ſuos, neq; his frangi ac deprimi ſinunt: eam denique tranquillitatem animi efficiunt, quàm multi finem bonorũ eſſe dixerunt. Crates quidem Thebanus interrogatus, quid ſibi fupereſſet ex Philoſophię ſtudio, notiſſimo verſu reſpon-

Litteræ duces ſunt & magiſtræ ad virtutẽ.

diſſe dicitur: Chœnix lupinum, & mentis à curis quies. O magnum & excelſo animo præditum virum. Quod aliis regna & imperia non adferunt, vt ſoluto ac libero animo ſint, id ipſi, propter literarum, & Philoſophiæ commercium, chœnix lupinorum adferebat. Quod ſi tam multa támque præclara bona litteris ac diſciplinis continentur: ſi ipſis nominibus ac vocabulis teſtata eſt vetuſtas, earum cognitionem & hominibus, & liberis atque ingenuis hominibus digniſſimam eſſe: ſi & ignaua vita homine indigna eſt: & nullo in ſtudio melius, quam in litteris, induſtria collocari poteſt: ſi ad opes ac potentiam, ſi ad honores ac dignitates via optimè litteris ſternitur: ſi eiſdem & animi tranquillitas, & nominis æternitas comparatur: quid ſtatis adoleſcentes, aut cur oblatam vobis tanti boni conſequendi occaſionem effugere atque euolare patimini? cur non, aliis omnibus curis & cogitationibus ex animo abiectis atq; abdicatis: in hanc vnam toto pectore incũbitis? Non hoc ſedendi, vt ait Bacchylides, ac cunctandi tempus eſt. Non enim ex plano ac facili gloria hæc peti-

tur:neq; lata, vt ait Propertius, via currere ad Muſas datur. Nō fruſtra eas antiqui in arduo atque edito mōte habitare dixerunt. Laborem & ſudorem & vigilias in earum atrio ac veſtibulo excubare voluit Deus: qui, vt dicebat Epicharmus, labore omnia propè bona hominibus venalia propoſuit. Ego autem, vt libere vobiſcum agam, valde vereor, ne, cum pleriſque veſtrum alia omnia abunde ſint, mollitia multi & laboris odio à ſtudiis auocentur. Itaque quibus verbis Homerica Pallas Nauſicaan è ſomno excitat, quam ſegnem, & ignauam vocat, quod veſtes magni pretij, ſibi emptas à parentibus, neglectui habeat, eáſq; illotas ac ſordidas iacere patiatur: ſurgere igitur eam iubet, & ad eas abluendas cum prima luce proficiſci, præſertim cum inſtet tempus nuptiarum: iiſdem merito multos è vobis aliquis quotidie obiurgauerit. Surge quamprimum miſer, & ex animo torporem atque ignauiam excute. Quid tu iſtud ingenium, quod tibi à communi omnium parente Deo, multo qualibet veſte pretioſius datum eſt, ſitu ac ſordibus obſoleſcere quaſiq; rubigine

Cur in arduo monte Muſæ habitent.

Ingenium cuique à Deo datū.

obduci pateris? cur non potius dilucu-lo ad illos proficiſceris omnibus obuios & expoſitos doctrinarum fontes, quibus te merſans, ex quibus arbitratu tuo hauriens, pectus & purgatum vitiorum maculis, & multa præclariſsimarum rerum cognitione madidum referas? præſertim cum puerulus amplius non ſis, ſed ea iam appropinquet ætas, qua tibi in lucem atque in conſpectum hominum prodeundum eſt. Hinc enim demum, multo magis quam vnde illa dicit, & tibi paries gloriam, & parentum pectus gaudio, lætitiáque complebis. Sed iam longior, quam per erat, fui. Cogitate, obſecro vos, languidis, ac remiſsis omnia difficilia, nauis & induſtriis omnia peruia, ac facilia eſſe. Deus optimus maximus, cui quæcumque hic acta dictáque ſunt, grata & accepta eſſe cupio, vobis omnibus eum animum inſpiret, vt hæc, ad quæ vos hortatus ſum, tam ſequi velitis, quam conſequi poteſtis.

DIXI.

ORATIO DECIMAQVARTA HABITA ROMAE POSTRIDIE KAL. MAII ANNO. CIƆ. D. L X.

OMNES quidem Chriſtianos principes, PIE Pontifex maxime, credibile eſt, accepto delati tuis maximis virtutibus honoris ampliſsimi nuncio, admirabili quadã lætitia perfuſos eſſe: nec eorum fuiſſe quemquam, quin, ſublatis in cælum manibus, omnium rerum moderatori Deo ſingularibus verbis gratias egerit, quod ſacroſancto Cardinalium Collegio eam mentem dediſſet, vt te potiſsimum deligerent, quem in iſta dignitatis ſede celſiſsima concordibus ſuffragiis collocarent. Sed quanto noſtri Reges obſeruantia erga Romanam Eccleſiam, & inſigni atque aſsiduo defendendæ ornandæque illius ſtudio cęteros ex omni antiquitate ſuperarunt: tanto Franſcici II. Regis, te Pontifice declarato, maius quam pro virili parte gaudium fuit. Quare, etſi nõ dubitabat, quin tu de clariſſimo viro, Epiſcopo

Reges Gallorum in Romanam Eccleſiam omniũ præſtantiſsimi.

Epiſcopo Engoliſmenſi, Oratore apud te ſuo, cuius fidem & integritatem tibi planè perſpectam eſſe nouit, animum ſuum erga te, & erga hanc orbis terrarũ principem Eccleſiam, & optimè, & libentiſſimè cogniturus eſſes: tamen vt illuſtriorem etiam, & expreſſiorem ſignificationem voluntatis ſuæ omnibus hominibus daret, iudicauit, ſibi faciendum eſſe, vt ad te de ſuis eo propriè nomine eiuſmodi quempiam mitteret, in quo & dignitas ineſſet ea, quæ ad tantum munus obeundum requiritur, & aliæ præterea cauſæ, propter quas eum tibi vnum ex omnibus gratiſſimum atque acceptiſſimum fore conſideret. Miſit igitur clariſſimum & nobiliſſimum equitem, Ioannem Babonem à Burdæſia, eius, quem modo nominaui, Epiſcopi fratrem, arcanorum regni, & regiorum omnium cõſiliorum participem, cuius in maximis rebus gerendis virtutem, & fidem exploratam habet, quiſque præterea pietate, & obſeruantia erga hanc Sedem neq; fratri, neque cuiquam mortalium cedit. Quorum ego amborum permiſſu, regiæ voluntatis hodierno die apud *Ioannes Babo à Burdæſia.*

te conſtitutus interpres, gratulor non tam equidẽ tibi Beatiſſime pater, quam vniuerſæ Chriſtianæ reipub. quæ priſtinum illum ſplendorẽ ſuum, qui magno bonorum omnium mærore, apud pleráſque gentes prauis opinionibus corruptas, magis ac magis, in ſingulos dies obſoleſcebat, breuiſe, tuo ductu atque auſpiciis recuperaturam, non dubitanter ſibi de tua præſtanti bonitate ac ſapientia pollicetur. Summa planè omnia, ac propè diuina in eo requiruntur, qui clauum in Eccleſiæ naui teneat: cuius à nutu pendeant leges: cuius ad pedes Reges ipſi ſuppliciter ſe abiiciant: cuius arbitrio pandatur cælum: qui denique, ſupra omne humanæ dignitatis faſtigium euectus, Dei perſonam inter homines ſuſtineat. Nam ſi diuinæ litteræ à quolibet Epiſcopo tantam integritatem ac virtutis perfectionem exigi volunt, nullus vt in omni eius vita reprehenſioni pateat locus: neque grauitatẽ eius muneris dignè à quoquam ſuſtineri poſſe tradunt, niſi quem pietas, prudẽtia, iuſtitia, vno verbo, virtus ſuis omnibus numeris abſoluta commẽdet: quid in eo, qui omni tẽpore cum ſum-

Summa omnia in ſummo Pōtifice eſſe debere.

Epiſcopis dotes neceſſariæ.

mo imperio tractare gubernacula Eccleſiæ debeat, cuius vita cæteris omnibus pro exemplo, voluntas pro lege, vox pro oraculo futura ſit, quanto hæc omnia requiri maiora, & diuinitati propiora cenſemus? Itaque, vt alia, ſic hoc quoque ſanctè ac ſapienter inſtitutum eſt à maioribus, vt quoties de ſummo Pontifice in demortui locum eligendo ageretur: interea dum ea de re ampliſſimus Cardinaliū ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes, & priuatim & publicè precarentur à Deo, vt eum ipſe gregi ſuo præficeret, quem digniſſimum, quem ad publicam concordiam, & tranquillitatem aut conſtituendam, aut conſeruandam aptiſsimum, quem denique, quantum humana conditio fert, ſui ſimillimum iudicaret. Quod ſi eiuſmodi Pontificem vlla vmquam tempora deſiderarunt, noſtrorum certè is ſtatus eſt, vt numquam magis ex iſtius Sedis auctoritate vniuerſi orbis ſalus pependiſſe videatur. Non enim Petri nauis, vt ſolebat, placido mari ſecundis conſpirantium ventorum flatibus impulſa fertur. Horribiles eam procellæ, & turbinum vis, vel exercita-

Supplicationes inſtitutæ pro electione Pontificis Maximi.

Eccleſia nūc temporis procellis agitata maximis.

tiſſimis metuenda rectoribus agitat: vt, quamquam à naufragio quidem nullum periculum eſt, non mediocris tamen animos teneat metus, ne tam ſæua tempeſtas multos mortales, nouarum opinionum fluctibus inuolutos, in ea breui a præcipites abripiat, vnde poſtea nec enatare ipſi, nec euadere atq; emergere alieno auxilio poſſint. Quo nos omnes diuinæ bonitati maiores agere gratias conuenit, quæ, depoſitis propè iam rebus, certè quidem in ſummum diſcrimen adductis, & extrema ſpe pendentibus, eum gubernatorem dedit, quo meliorem, & ad hæc omnia in melius conuertenda accommodatiorem, non dicam reperire, ſed ne optare quidem, aut etiam cogitando informare poteramus. Iam nunc igitur præcipimus mentibus eius dici lætitiã, quo gentes illæ, quæ tum fallacibus improborum hominum ſermonibus in laqueos erroris inductæ, tum fortaſſis etiam, quorundam è noſtris licentiori & diſſolutiori viuendi genere offenſæ, abſciderunt ſeipſas à corpore Eccleſiæ, & aduerſus eam impium ac nefariũ bellum ſuſceperũt, mutato conſilio, ad

ſanitatem redeant, & erroris ſui veniam petentes, depoſita omni contumacia, ſanctiſſimis pedibus tuis oſculum figant. O præclarum illum triumphum, & cum omnibus, tum iis præcipuè de quibus agetur, optabilem. Non enim tu illos opprimere, ſed oppreſſos erigere: non in ſeruitutem abducere, ſed à teterrima ſeruitute in veram libertatem aſſerere: non perdere, ſed ſeruare vis: non eorum ſanguinem fundere, ſed, ne ſanguis IESV CHRISTI fruſtra pro eis fuſus ſit, efficere: non retortis poſt tergum manibus, collo catenis grauato, ante currum ducere, ſed iis ipſis vinculis, quibus impediti tenentur, exſoluere meditaris. Quibus igitur ipſis, niſi in eo vt vincantur, nulla ſpes ſalutis eſt: credimus vſque eo præfractos ac peruicaces fore, vt ad extremum perire, per obſtinationem animi malint, quam cedendo, & obſequendo ſeruari? Immò verò certa ſpes eſt, ceſſuram tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mendacium veritati. Quantam ille dies non terris modo, ſed cælo ipſi hilaritatem allaturus

Victoria verè Chriſtiana à Pontifice reportant laude hæreticis.

eſt? Nam ſi, cum vnus aliquis, qui à recto viuendi tramite deflexerit, in viam redit, innumerabiles illas legiones angelorum exultare ac geſtire gaudio credimus: quid tandem facturas eſſe auguramur, cum tot hominum miſerabiliter nunc in ſuam perniciem ruentium millia reſipuerint, & vnde ſatanæ inſtigatione diſceſſerant, eo ſe Sancti Spiritus affiatu inſtincta receperint? Age igitur optime maxime Pontifex, præripe poſteris tuis hanc gloriam: &, quod aliquando fieri neceſſe eſt, id vt te potiſſimum Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc annalibus noſtris, vt in eis olim legatur, peſtilentiſsimas opiniones, quæ, quaſi contagione quadam paullatim ſerpentes, per omnes propemodum Chriſtiani nominis prouincias peruaſerant, auctoritate tua deiectas, diſsipatas, extinctas, exterminatas fuiſſe. Damnentur votorum ſuorum per te omnes veræ pietatis ſtudioſi, qui multos iam annos nihil ardentius à Deo, quàm concordiam, & harum diſſenſionum finem efflagitant. Signetur hoc præcipuè titulo Pontificatus tuus: vt, ſi quis quondam non

Exhortatur Pontificem ad hæreſes extinguendas.

expreſſo nomine Pium quartum intelligi velit, eum Pontificem dicat, qui affectis, & ægrotis Eccleſiæ membris tam ſalubrem medicinam adhibuerit: vt etiam ea, quæ deſperata videbantur, integra, & incolumia conſeruarit. O nos beatos, cum illa, vt ſperamus, euenerint. O te Pontificem mo- dis omnibus maximum ac beatiſſimũ. Quæ futura eſt tam barbara, aut tam longinqua natio, quo non, tam diuini beneficij à te in totum hominum genus collati, fama perueniat? Quæ tam ingratæ litteræ, quæ de tuis laudibus conticeſcant? Quæ tam ſurda poſteritas, quæ clamores noſtros admiratione virtutis ac fælicitatis tuæ excitatos non exaudiat? Magnam vero tam præclaræ rei & ſuſcipiendæ occaſionem, & ex animi ſententia conficiendæ ſpem tibi offerre tempus ipſum videtur. Nam ſuperioribus annis, cum duo Chriſtianorum maximi potentiſſimíque reges graui, & diuturno bello inter ſe contenderent: cæterorum autem principum non ferè quiſquam eſſet, qui non ad alterutram partem aut ſuapte voluntate inclinaret,

Laus euentura Pontifici extinctis hæreſibus.

Mala in orbem Chriſtianum inuecta per diſcordias Gallorũ & Hiſpanorum.

ramus, fœdere coniunxerit: quis non intelligit fore, vt principes, aliis curis ſoluti, ad purgandas prouincias ſuas, & ad omnes impiorum dogmatum fibras elidendas, omnes radices euellendas, atque excidendas toto pectore incumbant? Quod quidem Franciſcus, rex Chriſtianiſſimus, & iam nunc diligentiſſime facit, & diligentius atque animoſius in dies facturum ſe eſſe profitetur. Meminit enim, eis ſe maioribus editum, qui, vt ſectas religioni noſtræ inimicas extirparent, vt Chriſtiani nominis fines quàm longiſſimè propagarent, vt apoſtolicæ ſedis auctoritatem ſanctam atque inuiolatam præſtarēt, nullam ſibi vmquā difficultatem pertimeſcēdam, nullum periculum detractandum, nullam dimicationem refugiendam putarunt. An ille cum vetera illa Chriſtianæ pietatis columina, Childebertos, Martellos, Pipinos, Carlomannos, alióſque innumerabiles heroas, hæreſum extinctores, veræ fidei aſſertores, Pontificiæ dignitatis vindices ac propugnatores memoria repetat: eorúmque ſe ſanguinem ac progeniem eſſe cogitet, quorum pro Chri- *Gallorū reges hæreſū extinctores.*

ſti doctrini expeditionibus, bellis, victoriis totus terrarum orbis nobilitatus eſt: &, vt vetera taceantur, cum ſe Franciſco primo prognatum, Errico ſecundo natum recordetur, duobus poſt hominum memoriam præſtantiſſimis regibus, quorum vtriuſque tanta támque inſigni extiterunt in Eccleſiam promerita, maximo animo maiorum ſuorum veſtigia non perſequatur? Ille vero faciet: nec adæquare modo eorum gloriam, verumetiam, ſi fieri poſſit, ſuperare conabitur: quíque ſe principem inter Eccleſiæ filios locum obtinere intelligat, vt illo ſe honore digniſſimum præſtet, omni ſtudio elaborabit. Tu modo, Pater Beatiſſime, pro tua ſingulari, & eximia ſapientia, quid ad compeſcendos tumultus, & ad ſtatum Eccleſiæ componendum vtiliſſimum ſit, ſtatuito. Notum eſt, maximas ſæpè, & pernicioſiſſimas in Eccleſia diſſentiones rite conuocato ex omnibus Chriſtianæ ditionis partibus Epiſcoporum Concilio ſedatas fuiſſe. Eodem remedio ſi tibi nunc quoque ægrotis exulceratíſque rebus ſubueniendum eſſe videatur: nihil eſt,

Galliæ rex primogenitus Eccleſiæ.

Ad Concilium celebrendum hortatio.

quod regi gratius, aut optatius poſſit accidere: neque tibi dubium eſſe debet, quin ipſe omnes vires ſuas eo collaturus ſit, vt quæcumque ab eiuſmodi Concilio decreta fuerint, piè inuiolateq; ſeruentur. Omninò autem Beatiſſime Pater, quæcumque obedientia ab optimo, & obſequentiſſimo filio præſtari poteſt, eam tibi rex ſumma fide ſummáq; conſtantia præſtiturus eſt, idque ſe ſemper facturum eſſe, per hos clariſſimos, & ornatiſſimos viros, oratores ſuos, ſanctiſſimè pollicetur. Tu viciſſim perge, vt facis, & regem ipſum, & vniuerſum Galliæ regnum paterna charitate complecti. Multæ ſunt cauſæ, quæ te, vt id facias, excitare debent. Primùm ipſa muneris ampliſſimi, quod te Deus in terris ſuſtinere voluit, ratio. deinde ardentiſſimum illud ſtudium, quod ſemper vſque à Clodouæo viguit in regibus noſtris, adiuuandi Romanam Eccleſiam: vt, quoties ita tempora tulerunt, ſe, regnúmque ſuum in apertum diſcrimen obiicere maluerint, quam Eccleſiæ laboranti deeſſe. qua ex re illud aſſecuti ſunt, vt, & ipſis, & eorũ poſteris primus inter Ec-

opes, & copias deferunt, ſeque omnibus in rebus auctoritati tuæ libentiſſimè obtemperaturos, omnemq; tibi, quę à filiis debetur, obedientiam præſtituros pollicentur. Nos, ne rurſus orationem à capite accerſere neceſſe ſit, quæcumq; de Galliæ regno diximus, eadem vt de Scotiæ quoque regno dicta eſſe exiſtimes, obſecramus.

DIXI.

ORATIO DECIMAQVINTA HABITA ROMAE POSTIDIE ID. DEC. AN. M. D. LX.

Quo tempore Ioanna miſſis ad ſummum Pontificem literis ſua manu ſubſcriptis ſe & catholicam eſſe profitebatur, & ſe numquam à S.R.E. obedientia deſcituram pollicebatur.

SI quantum lætitiæ Pontificatus tuus Antonio Regi Nauarræ, & Ioannæ eius ipſius vxori attulit, Beatiſſime Pater, tantum eis commoditatis ad eam læti- *Excuſat eos quod paulo tardius Ro-*

nani miſerunt oratores. tiam, nulla interiecta mora, tibi ſignificandam tempora tribuiſſent: nihil omnino habuiſſent antiquius, quam vt ad te ſtatim mitterent, qui tibi ſummum honoré, huic ampliſſimo Cardinalium Collegio ſummam prudentiæ ac iudicij laudem, vniuerſæ Chriſtianæ Reip. magnam & propè exploratam antiquæ dignitatis recuperandæ ſpem ſuo nomine gratularetur. Sed quoniam, quantum ex optimi, & ad ſedandas horum temporum diſcordias aptiſsimi Pontificis creatione gaudium caperent, in ipſorum probitate, ac fide poſitum fuit: quam vacuum tempus, & ad legationem eius rei cauſa ſubito decernendam idoneum haberent, non fuit: iudicarunt, ſi temporibus ſuis parerent, & quod recenti re facere, cum magnopere cuperent, non ſatis commodè poterant, id in diem differrent, nihilo minus ea cauſa teſtificationem voluntatis ſuæ aut ſibi honorificam, aut tibi iucundam, atque acceptam fore. Et vero, Beatiſsime Pater, ſi apud te, & apud hoc, ſanctiſsimum, auguſtiſsimúmque concilium non ex vulgi opinionibus, ſed ex veritate vnaquæq; res penditur: *Excuſatio mirifica tarditatis.*

gratulatio paullò ſerius facta non tam propter tarditatem aliquid de illa nouitatis ſuauitate, ac dulcedine deperdere, quam propter maturitatem aliquid auctoritatis, ac fidei acquirere videtur. Etenim qui tibi, cum primum ad iſtum cælo proximum in terris locum diuino conſilio ſublatus es, gratulabātur, cum tantum gaudij ſui cauſam afferre poterant, quod certò ſperarent fore, vt qui te per totam vitam omnibus maximis honoribus digniſſimum præbuiſſes, cum conſecutus, quo nullus amplior exoptari poteſt, tantam dignitatis amplificationem pari virtutis acceſſione cumulares. Magna prorſus illis, & illuſtria ſuppeditabant argumenta, cur ita crederent: neque non firmiſſimis fundamentis nitebatur incredibilis illa ſpes, quam de futura Pontificatus tui fælicitate conceperant. Sed quātum intereſt inter ea quæ futura creduntur, & ea quæ iam ſunt: quanto experta iam & explorata, quam ſperata, & expectata, maiorem lætitiam in animis hominum commouent: quanto certius & verius homines præterita, & præſentia commendare, quam de futu-

Præſentia ſperāti certiora ſunt.

incommodatione ſuſceptam. Nunc autem miſerunt ad te, clariſſimum, & ſpectatiſſimum virum Petrum Albretium, propinquum ſuum, qui genibus tuis ſuppliciter aduolutus, tibi, verò IESVS CHRISTI in terris Vicario, certiſſimo Petri Apoſtolorum principis ſucceſſori, communi totius Eccleſiæ Chriſtianæ Paſtori, ac gubernatori, debitam obedientiam ſuo amborum nomine præſtaret, atque exhiberet: tibique atque huic Sacroſancto Collegio confirmaret, Antonium Regem, & Ioannam Reginam Nauarræ, vti veros Eccleſiæ filios decet, tibi ſemper dicto audientes futuros: neque vllam euenire poſſe rem tantam, quæ ipſos ab huius ſanctæ & Apoſtolicæ ſedis obſeruantia, & ab ea, quàm ſibi per manus à maioribus traditam, ſumma firmitate ac conſtantia perpetuo retinuerũt, perſuaſione diuellat. Hic ego Beatiſſime Pater, ſi orationis vela pandere, & quaſi aperto inuectus mari, per eorum principum laudes, quorum nomine apud te verba facio, decurrere inſtituam, vereor, ne, cum dicendi principium vel facillimè reperero, exitum re-

Petrus Albretius.

perire non poſſim. Nam quæ tandem nominari poteſt vllo in genere virtus, quæ non in eorum vtroq; ita emineat, vt ad quemcumque ſe quis animo & cogitatione conuerterit, eadem um excellere ac præſtare videantur? Sed quoniam & ipſi nos hoc tempore ſuæ modo voluntatis interpretes, non etiam ſuarum laudum explicatores eſſe voluerunt, & eorum virtus excelſo atque illuſtri ſita loco, ſatis ipſa per ſe nullo adhibito alienæ prædicationis lumine in oculos omnium incurrit: laudandis ipſis, quod veriſſimè ac copioſiſſimè facere poſſem, ſuperſedebo: tantum ex veteribus hiſtoriis nonnulla proferam, ex quibus intelligatur, & ab iis illos ortos eſſe maioribus, & in eorum opes atque imperia ſucceſſiſſe, qui ſibi poſteríſque ſuis ampliſſimam gloriam nulla re magis quàm frangendis, ac domandis noſtræ religionis hoſtibus, defendendáque apoſtolicæ ſedis dignitate pepererunt. Quis enim ita veteris memoriæ ignarus, ita in ſuperiorum temporum hiſtoriis peregrinus atque hoſpes, qui non Diui Ludouici Gallorum Regis optimi, ac ſanctiſſimi

res pro Eccleſia fortiter geſtas, ſi minus è ſcriptorum monumentis cognouerit at auditione certè aliqua acceperit? Cuius viri per omnem vitam domi foríſque ſpectata virtus, & viuum maxima laude cumulauit, & confecto huius vitæ curriculo in cæleſtium concilio collocatum ad diuorum religionem & ſanctimoniam conſecrauit. Ab eo igitur, & Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarræ, duobus quaſi riuis ex eodem capite manãtibus originem ducunt: vt non ſine diuino cõſilio ſancti regis ſoboles in plures familias ſparſa atque diducta, poſt trecentos propemodum annos, matrimonij fœdere copulata, in vnam eandémq; domum denuò coaluiſſe videatur. Etenim & tanti herois progeniem quàm latiſſimè fundi ac propagari oportebat, vt à ſtirpe generis, ac ſeminis quamplurimis populorum rectoribus integra illa & incorrupta religio, quæ in eo fuerat, ingeneraretur, & æquum erat, ex ea profectos tandem aliquando rurſum inter ſe coniungi, vt extarent, qui vtraque ſtirpe poſſent Diuo Ludouico generis ſui auctore ac principe gloriari.

Nauarræ domus ergo à diuo Ludouico ducta.

Quod ſi mihi fas eſt, Beatiſſime Pater, audiente te, in hoc auguſtiſſimo religionis antiſtitum conſeſſu res diuinas attingere, & de diuorum ſenſibus, ac cogitationibus aliquid dicere: credo equidem Diuum Ludouicum, pro charitate illa, quæ beatos ne tum quidem deſerit, cum ſpes, & fides finem ſuum conſecutæ deficiunt, credo, inquam, eum è cœlo in ſuos intuentem, horum de quibus loquimur principum coniunctione lætari, & aſſiduis hoc à Deo precibus exorare, vt à ſe orti per ſua veſtigia gradiātur, vtque in vero Dei cultu non tantum ipſi ſe populóſque ſuos contineant, verùm etiam illius propagationem primam ſibi omnium rerum putent. Inde fit igitur, vt & Galliarum Reges eius gloriæ, quæ conſeruanda, & propugnāda religione paritur, principatum ſibi præter cæteros appetant: & qui eis genere proximi ſunt (arctiori autem eos, quàm Nauarrę Rex, & Regina, neceſſitudine attingit nemo) nulla in re magis elaborent, quàm vt ſe perpetuò eiuſdem laudis ſocietate digniſſimos præſtent. Nam quid ego nunc Ludouicum, Philippi & re, & co-

Sanctorum preces & cura in terris degentium.

Galliæ Reges religionis ſtudioſiſſimi.

gnomine Animoſi Galliarum Regis filium, Diui Ludouici nepotem, Eburouicum Comitem, Regem Nauarræ, à quo per multos gradus numquam interrupto ſucceſſionis ordine, hęreditas regni ad Ioannem Reginam peruenit, eum igitur cur mihi pluribus verbis commendandum putem? Quid eius Phillippum filium? qui non tantum regni, verum etiam patritæ atque auitę virtutis hęres, pro Chriſtianę pietatis defenſione cum Granatę Rege, acerrimò per id tempus Chriſtianorum hoſte, magnum & diuturnũ bellum, ſumma & fortitudine & prudentia adminiſtrauit. Theobaldi verò Campaniæ Comitis, qui & ipſe Nauarris regio imperio præfuit, virtutẽ quis ſe vmquam ſatis pro dignitate laudare poſſe confidat? qui cum totam propè ætatem in oppugnandis CHRISTI aduerſariis conſumpſiſſet, eiúſque rei cauſa, vſque in Africam inuictum exercitum duxiſſet, multa prœlia commiſiſſet, multas victorias reportaſſet, tandem è ſacro bello, ad quod Diuum Ludouicum comitatus fuerat, rediẽs, paucis poſt eum diebus ad ſuperos euolauit. Fuit, fuit

Ludouicus Philippi Animoſi filius Nauarræ Rex.

Theobaldus Comes Campaniæ & Rex Nauarræ.

illa ſemper & adhuc eſt, in Nauarrorũ Regibus virtus, vt religionis, defenſioni alia omnia poſthaberent: pro ea, quoties ita res ferret, non fortunas modo ſuas, verũ etiam ſua capita ſine vlla cunctatione in quodlibet periculum offerrẽt. Neque vero ita eos animatos eſſe mirabitur quiſquam, qui cognouerit numquam eos ipſa regni ſui inſignia adſpicere poſſe, quin recordentur antiquæ maiorũ ſuorũ virtutis, & laborum, quos illi pro religione noſtra maximos maximéq; memorabiles pertulerunt. Ita enim memoriæ proditũ eſt, Caſtellæ Regnũ in Hiſpania quondam à triginta barbarorum Regibus, duce, atque imperatore Smaragdo, occupatũ fuiſſe. Vnde cum illi magnum omnibus Chriſtianis terrorem iniicerent, breuíque ſe tota reliqua Hiſpania, quę Chriſtianorũ erat, potituros eſſe conſiderent: Sanctum Nauarrorum Regẽ, collecto forti magis quã numeroſo exercitu, aduerſus eos profectum eſſe, cùm prius pulcherrimũ clariſſimúmq; iuſiurandum iuraſſet, nũquam ſe ex eo bello, niſi parta victoria, reuerſurũ. Excogitauerant barbari cum alia multa

Caſtellæ Regnum à barbaris occupatum.

Sanctius Rex Nauarræ & eius iuſiurandum.

ad prohibēdas noſtrorum incurſiones: aptiſſima, tum catenas quaſdā ferreas, quibus ita vias omnes occluſerant, vt equitatui, quo plurimum valebant noſtri, omnis adēpta ſpes faciendæ in hoſtem irruptionis videretur. Sed nihil virium habent aduerſus prudentiam ſubdola, & aſtuta cōſilia: debiles ſunt omnes aduerſus cōſtantiam machinæ: imbecilla & inutilis aduerſus fortitudinē multitudo. Deo duce per medios hoſtes ſibi & ſuis viam ferro faciens Sanctius non prius deſtitit, quam barbaros fuſos, fugatos, caſtris exutos docuit victoriam non in munitionibus operibúſq; bellicis, ſed in cauſæ bonitate poſitā eſſe: qui pro CHRISTI nomine dimicarent, eorum impetum non poſſe ne collatis quidem in vnum aliorū omniū viribus ſuſtineri. Superatis igitur, & in poteſtatē redactis hoſtibus, omnium noſtrorum & imperatorum & militum incredibilis concurſus ad Sanctium factus eſt: alius amplexari eū, alius ad genua adcidere, alius fortem illam dexteram barbarorum domitricem, Hiſpaniarū liberatricē, victoriæ cōfectricem, exoſculari: qui propter multitudinem

Sanctius barbaros vincit.

Gratulatio exercitus cū Imperatore victoriam adepto.

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

propius accedere non poterant, vultu, oculis, manibus, corpore, quaſcumque poterant, animi ſui ſignificationes dabãt: vna omnes voce, & bellatorem fortiſſimũ, & imperatorem inuictiſſimum conſultabant. Inde cum de diuidenda prȩda agi cœptum eſſet: quȩ tanta erat quantam triginta potentiſſimorum regum collatȩ vnũ in locum opes coaceruare potuerant: nemo erat in vniuerſo exercitu, qui non ita ſentiret, itaq; prædicaret, quantamcumq; ſibi partem ex ea vel depoſceret, vel etiam ſuo iure ſumeret Sanctus, nunquam tantum ad eum peruenturum eſſe, vt non multo plus ipſius virtuti præclariſq; factis deberetur, Erat in caſtris barbarorum auri, argenti facti, infectíq; permagna vis: gemmarum maximi pretij admirabilis multitudo: multum tapetium, multum cõchyliatæ veſtis, multum periſtromatum: vt eſt illa etiam in bellis luxurioſa gẽs: armorum omnis generis optimorum & exquiſitiſſimo artificio fabricatorum infinitus propè numerus: equi præſtantes permulti: phalerarum, ephippiorum, cæterorúmq; ornamentorum equeſtrium incredibilis copia: captiui

Caſtra barbarorum ditiſſima.

longè plurimi: ex quibus ingens pecunia confici poſſet: quibus omnibus ex rebus, Sanctium, vt quantum vellet ſibi ipſe ſumeret, ſummo omnes conſenſu obſecrabant. Ille, alacri vultu, cum gratam ſibi eſſe illam exercitus volũtatem ſignificaſſet: Non me, inquit, barbaricarũ opum cupiditas, vt in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie ſtans corpus meum telis hoſtium obiicerem, induxit. Chriſtianę mihi pietatis ardor, & huius pulcherrimę regionis ab iniuſto immanium belluarũ dominatu vindicandę ſtudium, faces ad eam rem, & ſtimulos ſubdiderunt. Nunc, cùm id, quod volui, diuino beneficio, & veſtra milites virtute conſecutus ſum: non cõmittam, vt maiori animo videar armatorum & ſtantium copias, quam inermium & iacentium ſpolia contempſiſſe. Ornamẽto ſint iſta primum immortalis Dei noſtri Diuorúmque templis ac delubris: vt partim in ſacrariis repoſita, partim ethoiis pendentia, propagent in omne tempus memoriam noſtri: poſteróſque noſtros ad ſuſcipiendam ſemper magno animo religionis noſtrę defenſionem exuſcitent. Ditent

Oratio Sanctij ſpolia barbarorũ ſibi oblata reſpuentis.

Quo ſpolia hoſtibus erepta Chriſtiani deſtinare debẽt.

cætera egenos & exhauſtos, pro ſuis quémq; meritis, milites: vt, cum iuuentutis ſuę firmitatem in periculis & laboribus conſumpſerint, habeant olim quo ſenectutis infirmitatē in tranquillitate atque in otio ſuſtentare poſsint. Ego quidem, quod ad me attinet, prę-ter has catenas, quas ſpectantibus adiuuantibúſque vobis perfregi atq; perrupi: & pręter illam gemmam, illam, quam meis manibus deiectam, illic iacentem videtis (hęc autē dicens, oſtendebat illis proſtratum, & in ſanguine ſuo inuolutū exanimem Smaragdum) nullam omnino mihi mercedem, nullum præmium, aut poſtulo, aut appeto. Ergo ad conſeruandam tam nobilis victorię memoriam, ſimúlq; ad incitandos ſucceſſorum ſuorum animos, & ipſe poſteà catenas pro inſignibus geſtauit: & inſtituit, vt iiſdem inſignibus cæteri poſt ſe Reges vtetētur. Ac quoniam eo in prœlio pręcipuum quem dixi barbarorū ductorem Smaragdum ſua ipſe manu obtruncauerat: eiuſdem nominis gemmā medio illarum catenarū complexu voluit contineri. Quinetiam propter hanc aliáſque ſimiles victorias, re-

Vnde inſignia regum Nauarræ.

gibus Nauarræ honoris ergo tributum eſt, vt inungantur, coronentur, conſecrentur. O beatum illud ſæculum, cum Chriſtiani & principes, & populi ſine vllis diſcordiis, ſine vlla opinionum varietate ac diſcrepantia, ſummo conſenſu, omnes vires ſuas ad proferendos Chriſtianæ ditionis terminos conferebant. Noſtra ætas & Chriſtianos principes alios aliorum viribus colliſos attritóſque vidit, & in populis, ne quid abeſſet miſeriis noſtris, grauiſſimas peſtilentiſſimáſque ſeditiones ab improbis hominibus, qui cupiditatibus ſuis falſo religionis nomen prætexerent, concitatas. Quibus malis finem per te impoſitum iri, PIE PONTIFEX optime & ſanctiſſime, omnes ita confidunt, vt, ſi hæc ſpes fefellerit, omnia quæ poſſunt euenire miſerrima maximéque deteſtanda vereantur. Erexiſti animos omnium, indicto, quod tanto opere optabatur, vniuerſali concilio. Iniecisti ſpem, fore, vt, hæreſum peſte ſublata, ſacroſanctum IESV CHRISTI nomen eodem animo, eadem voce, iiſdem ritibus ab omnibus inuocetur.

Deploratio noſtri temporis calamitatum.

Agedum beatiſſime pater, ita te Deus ille, cuius tu perſonam in terris ſuſtines quàm diutiſſimè, & quàm feliciſſimè Eccleſiæ ſuæ præeſſe velit, vrge conſtanter, vt facis, iſtud propoſitum: omnémque diligentiam adhibe, ad prohibendum, ne tam tetri mali contagio latius ſerpat. Memento, te noſtrum omnium communem patrem, & paſtorem eſſe: noſtram omnium ſalutem ab eo tibi commiſſam, ac creditam, qui cùm Deus eſſet, humana natura aſſumpta, quin ſanguine ſuo viam nobis in cælum panderet, non recuſauit. Omnia ſperamus à te excitatum iri, quæ iacêre ſentis, tantis támq; diuturnis diſſenſionibus perculſa atque proſtrata. Videre iam videmur illud tempus, cùm per te conſtituatur eccleſiaſtici ordinis auctoritas, confirmentur veteres ritus, prauæ opiniones aboleantur, concordia, ne vmquam poſtea diſſolui poſsit, ſeueris legibus vinciatur. Multa perdidit eccleſiaſticus ordo & ornamenta dignitatis, & præſidia ſtabilitatis ſuæ: quæ niſi per te recipiat, à nemine ſibi reſtitui poſſe cenſet. Ad ea autem recuperanda cum cæteros Principes Chriſtianos tibi affuturos eſ-

Perſona pō tificis quæ.

Eccleſiaſticus ordo imminutus.

ſe credimus:tum Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarræ,ſe regnúmque ſuũ, & Bearniam, & quaſcúmque denique ſummo cum imperio obtinent prouincias in tua poteſtate ſemper fore, ſéque, vt par eſt, obſequentiſsimos Eccleſiæ filios, auctoritati tuæ numquam non libentiſsimè obtemperaturos eſſe, ſanctiſsimè pollicentur.

DIXI.

ORATIO DECIMASEXTA HABITA ROMAE ANNO. M. D. LXI.

SI corũ,quæ oratione tractantur, magnitudo & præſtantia non aliunde, quàm ex eius, qui de eis diſſerit, ingenio & dicendi copia penderetur: magnopere mihi verendum eſſet, Beatiſsime Pater,ne hodierno die,in hoc auguſtiſsimo & ad dicendum ampliſsimo orbis terrarum loco, ſplendor ac dignitas maximarum pulcherrimarúmq; rerum quarum explicandarum munus mihi mandatum eſt, ingenij mei tenuitate & orationis inopia imminueretur. Dicturus enim,huius clariſsimi viri Oratoris

Captat beneuolentiam ſuam eloquentiam eleuando.

ad te regij iuſſu, quãtum gaudium Rex Carolus nonus, te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum eſſe, vt veteri atque vſitato eorum qui ante me idem munus obierunt, inſtituto, de ſingulari atque eximia pietate, qua Reges noſtri, multis abhinc ſæculis præ cæteris omnibus perpetuò floruerunt, breuiter diſſeram: & non omnia quidem, quod infinitum eſſet, ſed aliqua tamen eorum, quæ illi tum pro religione, tum pro huius ſanctæ Sedis defenſione piè fortitérque geſſerunt, commemorem: oſtendam deinde, quanto ſtudio atque ardore animi Rex noſter iam nunc in hoc ineuntis adoleſcentiæ flore per illorum veſtigia gradiatur: quámque ſibi huius præcipuæ laudis principatum appetat ac concupiſcat; quibus expoſitis, illud quoque facilè intelligetur, quantæ ipſi curæ eſſe debeat Eccleſiæ ſtatus: qui cùm ſecundum Deum, ex Pontifice potiſſimum pẽdeat: quantopere te tali viro his turbulentiſſimis temporibus diuinitus Pontifice creato ſibi præter cæteros gaudendum arbitretur. Quæ omnia ſi quis ita ſe tractare poſſe confidat, vt rerum ma-

gnitudini orationis pulchritudo reſpondeat: cum oportet aut ita exercitatum eſſe in dicendo, vt facultate ſua fretus, nihil ſibi difficile atque arduum putet: aut ita inexercitatum, vt, errore ductus, rerum pondera & momenta ſatis acutè atque intelligenter perſpicere ac dijudicare non poſſit. Neque mihi nunc alia vlla res perculſum ac debilitatum hac cogitatione animum erigit ac confirmat, quàm quod apud te dicendum eſt, Beatiſſime Pater, qui & ea ſapientia es, vt, quanti quæque res ſit, ex natura ipſius, non ex iis, quæ de ea dicuntur, ponderes: & ea lenitate ac manſuetudine, vt eis, qui, potius quàm officium deſerant, eius onere opprimi malunt, facilè ac libenter ignoſcas. Mihi verò memoria vetera repetenti, & mentis oculos per antiqua Regum noſtrorum decora circumferenti, non vnde incipere, ſed vbi deſinere debeam, ſtatuere difficile videtur. Tanta eſt enim rerum ab eis geſtarum magnitudo, tanta copia, vt neque poſſit quiſquam, ne ſi mentiri quidem velit, maiora confingere: neque vera conſectans, omnia tam breui temporis ſpatio per-

Difficultatem rerum dicendarũ exaggerat.

Pontificis manſuetudo & ſapiẽtia.

Francorum gens religioni addictiſſima.

ſequi:ſed aut ab ipſo multa, aut ipſum à tempore deſeri neceſſe ſit. Nam quæ tādem gens toto orbe terrarum nominari poteſt,quæ ſemel ſuſceptam IESV CHRISTI ſaluatoris noſtri religionem maiore conſtantia puram, incorruptámque ſeruauerit? quæ plures atrocioréſve illius hoſtes aut extinxerit, aut bellica virtute domitos errorem ſuum deponere, ſéque ad Eccleſiæ ſocietatem recipere coëgerit? quæ Apoſtolicæ Sedi laboranti tam ſæpe ſubuenerit, eámque tyrannorum iniquitate & iniuria oppreſſam non in priſtinam modo dignitatem reſtituerit, ſed tam multis ornamentis affecerit, tam firmis præſidiis muniuerit? Omnia, quæ ab aliis regibus,aut gentibus in hoc genere geſta ſunt, ſi vnum in locum collata cum iis quæ noſtri geſſerunt comparentur, & numero eorum & magnitudine obruentur. Mille iam anni ſunt, & aliquanto amplius, cum Clodoueus, qui poſtea Ludouicus vocatus eſt, primus Regum noſtrorum, ſalutari aqua ablutus, nomen in Chriſti militiam dedit. Neque diu cunctatus, ſuſcepto bello in Viſigothos, pertinaciſsimos hæreſeos

Singulare Galliæ regum ſtudiũ in ſedem Apoſtolicam.

Clodoueus Vipgothos vicit.

Aianæ:

Arianæ defenſores, eos commiſſo in Pictonibus prœlio vicit, regémque eorum Alaricum manu ſua interfecit. Neque multo poſt haud procul Burdigala reliquias eorum confecit in campo, qui ex eo etiam hodie Campus Arianus vocatur. Itaque ob id factum Anaſtaſius Imperator, honoris cauſſa, tunicam ei purpuream, ſiue, vt tum loquebantur, blatream miſit, ſimúlque coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretij gemmis vnionibúſque collucentem: atque eum per legatos non conſulem modo ac patricium, ſed defenſorem Chriſtiani nominis, ſed liberatorem imperij, ſed generis humani patrem vocauit: fælicem prædicans, cuius potiſsimum manu diuina prouidentia illos vrbis Romæ euerſores, prouinciarum vaſtatores, Dei hominúmq; hoſtes cadere voluiſſet. Ille, vt principem verè magnanimum decuit, munera quidem Imperatoris non repudiauit: ſed illam, quam dixi, coronam auguſtius quiddam & magnificentius eſſe duxit, quam vt cuiquã mortalium conueniret: dignam rem ſacrario, di-

Ornamenta Clodoueo ab Anaſtaſio delata.

gnam, quæ non humano vſui, ſed diuino cultui addiceretur: itaque eam ſumma cum veneratione, in templum Lateranenſe miſſam, diuo Petro Apoſtolorum principi conſecrauit. Nimirum vt belli principia ex ſolo diuini cultus ſtudio extiterant, ita victoriæ inſignia non alibi, quàm in celeberrimo aliquo templo, collocari par fuit: vt omnibus ſæculis in illo nobili munere, non tam illa clariſſimarum gemmarum multitudo, quàm Clodouei regis pietas religióque fulgeret. Neque ſe tanto patre parum dignum præſtitit Childebertus: qui Almaricum Alarici filium, cui etiam, ſanciendi fœderis cauſa ſororem Clotildem in matrimonium dederat, cum in paterna impietate perſtare, ideóque in vxorem, quam abducere à Catholica religione non poterat, iniurium ac contumelioſum eſſe cognoſcet: bello eum perſequi non prius deſtitit, & tyrannum ipſum obtruncauit, & populos, qui ei paruerant, ab Arianæ opinionis prauitate reuocauit. O ſancta bella, quæ non ad vnius hominis ambitionem, aut auaritiam explendam, ſed ad veram, & catholicam religionem la-

Corona à Clodoueo diuo Petro conſecrata.

Childebertus, Almaricum hæreticum vicit.

tius ſpargendam ſuſcipiebantur. O fœlices victorias, quæ & victoribus immortalem gloriam, & victis æternam ſalutem afferebant. Sed ita magna & memorabilia ſunt, quæ mihi ſe ad dicendum offerunt, vt, cum ſingula intueor, nihil eorum ſine flagitio prætermitti poſſe exiſtimem: ita multa rurſus, vt, cùm vniuerſa contemplor, plurima mihi neceſſariò omittenda eſſe cognoſcam. Dagoberti tamen primi ſingularem eximiámque pietatem tacitus præterire non poſſum: qui, & edicto propoſito, omnes qui fidem catholicam non amplecterentur, intra certam diem, aut Galliæ finibus excedere, aut capitis ſupplicio affici iuſſit: & in reliquis vitæ partibus ita ſe geſſit, vt, qui honores more noſtro relati in diuos haberi ſolent, eos illi poſt mortem Eccleſia decreuerit. De Carolo autem Martello quid primum, quid poſtremum eloquar? Ille Saracenos ferociſſimam, & Chriſtiano nomini inimiciſſimam gentem profligauit, quorum infinitam quamdam multitudinem vno ad Ligerim prœlio cecidiſſe, cùm è noſtris pauciſſimi deſiderati ſint, hi-

Dagobertus inter ſanctos relatus.

Caroli Martelli victoria.

ſtoricorum monumenta teſtantur. Ille Friſios, impio falſorum deorum cultui deditos, & à Chriſtiana religione abhorrentes: repudiata ſuperſtitione, Chriſto initiari coëgit. Ille Viſigothos & Saracenos coniunctis copiis bellum renouare & Narbonenſem prouinciam occupare auſos aggreſſus, agros eorum cadaueribus ſtrauit, fluuios eorum ſanguine infecit. Ille, cum Gregorius tertius pontifex maximus, rebus ſuis diffidens, opem eius imploraſſet, Luitprandum, Longobardorum regem, ab hac vrbe obſidenda, ſola nominis ſui auctoritate deterruit. Sed non omnia perſequenda ſunt. Vocat enim nos ad ſe Pipinus, neque me diutius de rebus ſuis tacere patitur. Hic ille eſt Pipinus, Beatiſſime Pater, ille inquam Pipinus, Patres ampliſſimi, à quo eſt Pontificum maximorum auctoritas à contemptu vindicata, opes auctæ, potentia ſtabilita. Etenim, vt ab optimis auctoribus memoriæ proditum eſt, cum Aſtulphus rex Longobardorum vniuerſam Italiam ſub imperium ſuum ſubiungere meditaretur, iámque Rauennam, & magnam præ-

Pipini Galliæ regis in ſedem Apoſtolicam preclare geſta.

terea Flaminiæ partem occupaſſet, Stephanus ſecundus pontifex, cum prius opem ab imperatore Conſtantino petiiſſet, atque ab eo neglectus eſſet, conſilium cœpit eundi in Galliam ad Pipinum: illum vnum & ea pietate eſſe, vt auxilium ſibi libentiſsimè laturus eſſet: iis viribus, vti facilè poſſet. Neque eum ſua fruſtrata eſt opinio. Nam Pipinus & illum excepit iis omnibus honoribus qui maximi poterant excogitari, vſque eo vt ei obuiam profectus, tria millia paſſuum pedibus confecerit, manu ſua frænum equi quo ille vehebatur tenens: & cum Alpes incredibili celeritate ſuperaſſet, tranſportato in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aſtulpho, vt, collatis ſignis depugnare non auſus, Ticini ſe mœnibus tueretur. Vbi tam diu obſeſſus eſt, dum ſe omnia quæ abſtulerat, reſtituturum, neque vmquam Pontifici moleſtiam exhibiturum, interpoſito etiam iureiurando, fidem daret. Qua poſtea neglecta, cum, longè latéque omnia populatus, poſtremò hanc ipſam vrbem obſidione cinxiſſet Pipinus, qui tamquam re confecta, in Galliam redierat, in Ita-

Summus honos Pontifici delatus à Pipino.

Aſtulphus Pipino ſupplex.

lio denuo reuerſus, virtute & armis perfecit, vt Aſtulphus ſupplex eaſdem conditiones denuò acciperet: neque prius pedem ex Italia mouit, quàm præfectura Rauennatium, finibus longè maximis, vt pote quibus & Flaminia & Æmilia tota contineretur, Pontifici reſtituta eſt. Extat adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiæ nomen eſt, in qua hæc omnia olim honoris ergo inciſa & perſcripta fuiſſe conſtat. Ita enim in ea ad huc legitur. PIPINVS. PIVS. PRIMVS AMPLIFICANDAE ECCLESIAE VIAM APERVIT. ET EXARCHATVM. RAVENNAE. CVM AMPLISSIMIS. Pars tabulæ, in qua reliqua ſcripta erant, aut caſu aliquo, aut temporum, aut hominum iniuria confracta eſt. At ænea quidem & marmorea monumenta conficere ac conſumere longinquitas temporis potuit: Pipini certè gloriam nullam vmquam delebit vetuſtas, nulla inobſcurabit obliuio. Sentio tantas res multò breuius multóque exilius à me tractari, quam dignitati atque amplitudini ipſarum conueniret. Sed quis modus futurus erat, ſi quæ

Pipinus primus Eccleſiæ amplificator.

ſic quoque vix à me percurſa ſunt, iis in ſingulis immorari, atque inſiſtere voluiſſem? Nunc quoque ſi de Caroli Magni laudibus diſſerere vellem, quantus ſe mihi campus aperiret? Dicerem Aquitaniam, in qua hæreſes denuo efferre ſe & ſubcreſcere cœperant, ab adoleſcentulo perpurgatam. Dicerem immaniſſimam Saxonum gentem, ſemper victam ſemper rebellantem, cùm inter ſe conſtantia Caroli, & illorum peruicacia certarent, vix tandem continuo triginta trium annorum bello perdomitam, & abiecto idolorum cultu Chriſti leges accipere coactam. Dicerem Italiam vincendo peragratam, dignitatem Hadriani Pontificis vindicatam: Deſiderium Aſtulphi ſucceſſorem, cùm eadem, quæ ille moliretur, oppreſſum: additam ditioni Pontificiæ Corſicam: additos ducatus Spoletanum & Beneuentanum, additum quidquid Lucam & Parmam interiacet. Neque præterirem reditum in Italiam, & Leonem tertium Hadriani ſucceſſorem in ſedem ſuam, fractis & obtritis hoſtium Eccleſiæ viribus, reſtitutum. Illa verò quanto pleniore ore

Caroli res pro religione geſta.

Quibus Carolus Magnus romanam ditauerit ſedem.

laudarem: relicto ampliſsimo & florentiſsimo regno, ſuſceptum iter impeditiſſimum, & difficultatis ac periculi plenum, & ducto per tam varias gentes validiſsimo exercitu, terram illam quæ vagitus IESV CHRISTI naſcentis excepit, quæ eum concionātem audiit, admirandis operibus certiſsima diuinitatis ſuæ ſigna dantem obſtupuit, ſpectauit ſublatum in crucem, & ſuo ſanguine peccata noſtra expiantem, ex impiorum manibus ereptam & recuperatam. Talia quamlibet multa dicerem; multa tamen neceſſariò præterirem, ſumma omnia, & illo nobili Magni cognomine maiora. Quod ſi vellem vlterius progredi, & tum quæ priſcis temporibus Cludouicus Pius, Philippus primus, Cludouicus Craſſus, Philippus Auguſtus, Diuus Cludouicus, alij reges, tum recenti memoria Franciſcus primus, Henricus ſecundus, Franciſcus ſecundus religionis & ſedis Apoſtolicæ cauſa fecerunt, exponere: commemorâre, quàm multi ex eis ad eam defendendam in Italiam cum exercitu venerint: quam multi Pontifices laborantibus rebus ſuis in Galliam confu-

Terra ſancta ſiue Iudæa.

gerint: quam multa Concilia, cùm alibi nuſquam poſſent, in Gallia tutò ac liberè celebrauerint: multorum dierum multorúmque voluminum, non vnius horæ & vnius orationis negotium eſſet. Ob quæ omnia ſemper ſummi Pontifices & quoſcúmque potuerunt honores habuerunt regibus noſtris, & ex omni antiquitate in ſcriptis ſuis eos omnibus exquiſitiſsimis laudibus extulerunt. Extat epiſtola diui Gregorij ad Childebertum regem cuius hoc principium eſt, "Quanto cæteros homines regia dignitas antecellit, tanto cæterarum gentium regna regni veſtri culmen excellit. Innocentius tertius reges Gallorum, præ cæteris totius orbis regibus, ait semper Apoſtolicæ ſedi, vt ipſius verba ponam, obſequioſos, & deuotos extitiſſe. Honorius tertius eoſdem oppoſuiſſe ſe tamquam murum inexpugnabilem pro populo Chriſtiano. Gregorius nonus regnū Galliæ ait eſſe quaſi pharetram quam Chriſtus ſibi circa femur accinxit, ex qua ſagittas electas extrahens, ipſas, vt ſibi gentes, & regna ſubiiciat, in arcu, ita enim loquitur, brachij potentis emittit. Re-

Diui Gregorij egregium de regno Galliæ teſtimoniū.

Innocentij tertij.

Honorij tertij.

Gregorij noni.

gem Galliæ Gregorius primus regem Catholicum, & præcellentiſſimum filium ſuum: Gregorius nonus Chriſtianiſſimum inter omnes Chriſtianos: Innocentius quartus Catholicum principem, & Chriſtianiſſimum regem: Vrbanus quartus principem inclyta deuotione præclarum, principem Chriſtianiſſimum, præcellentium meritorum, athletam Chriſti ſtrenuum, & ſolicitum fidei Chriſtianæ defenſorem vocat. Quæ omnia honoris & dignitatis pleniſſima nomina, & illum, quem tot ſæculis obtinuerunt, atque obtinent inter omnes reges principem locum, reges noſtri, non aut ambitione ſua aut aliena aſſentatione conſecuti ſunt, ſed ipſi ſuis ſibi laboribus, ſuis periculis, ſuo ſudore ac ſanguine comparárunt. Ab iis igitur maioribus ortus Carolus nonus nihil aliud ſibi ſtudio habet, nihil aliud dies noctéſque curat ac cogitat, quam quomodo poſſit eorum quam ſimilimus euadere, & quam nobilitatem à maioribus accepit, eandem tradere poſteris ſuis inſigni aliqua acceſſione cumulatam. Quam ad rem diuinus adoleſcens & ipſe per ſe naturali

Tituli quibus Pontifices Gallorum reges ornarunt.

quodam impetu animi fertur, & aſſi-duis Catharinæ matris, omnium, quas hodie ſol aſpicit, ſapientiſſimæ, ac præſtantiſſimæ mulieris vocibus incitatur. Itaque in iis acerbitatibus, quas ſuperioribus annis pertulit Gallia habuit tamen aliquod ſolatium ex pulcherrimo ſpectaculo, matris, omnia recta & ſalutaria ſuadentis, & filij, omnibus maternis conſiliis libentiſſimè obſequentis. Quam multæ ex eo adhuc puerulo auditæ ſunt voces, erumpente foras ſeque iam tum patefaciente natura, quæ & excellens acumen ingenij, & indolem virtutis omnia mox egregia exempla edituræ indicarent? quarum ego ſi nonnullas proferre inſtituam, facilè conuincam, neque Cyri illius veteris, neque Alexandri magni dicta quædam in pueritia, quæ in admiratione ſunt, vllo modo eſſe cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dictis opus eſt, vbi facta ipſa loqui quodammodo videntur. Quis eſt enim hodiè in terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis, ac tempeſtatibus agitata ſit? Nam cum inaudita quadam ante hoc tēpus

Reginæ matris Encomium.

Galliæ calamitates nouiſſimæ.

calamitate multorum ex noſtris homi-
nibus animos nefariæ quædam & ex-
ſecrandæ opiniones occupaſſent, atque
ita in eis inſediſſent, vt ipſi nihil ſibi nõ
tentandum putarent, quo nobiliſſimum
regnum ab Eccleſię communione & ab
huius ſanctæ Sedis obedientia abduce-
rent: tanta ex eo conſecuta eſt rerum
omnium perturbatio, vt toti Galliæ vl-
timum, quod impiorum potius capiti
Mira diſſen-tio. ſit, veniſſe exitiũ videretur. Videre erat
eadem in domo filios à patribus, fratres
à fratribus, viros ab vxoribus, propter
hanc de religione diſſenſionem, capi-
tali odio diſſidentes. Neque ſe priuatis
parietibus continuit mali vis; inita oc-
culta primum, mox etiam aperta ad-
uerſus Deum, aduerſus regem, & regi
nam, aduerſus omnes rectè ſentientes
Miniſtrorum Caluiniſtarũ nefandi conatus. ſcelerata conſilia. Perditi quidam ac
nefarij homines, quos illa furens turba,
quaſi nuper cælo delapſos noui euan-
gelij doctores, ſequebatur, conuocatos
ſuos, nocturnis concionibus, ad con-
Belli ciuilis mala. temnendos magiſtratus, ad regium
imperium tollendum, ad occupan-
da oppida, ad cædem & ſanguinem,
ad rapinas & ad prædas incitabant,

Horum vocibus, quaſi quibuſdam furiarum facibus, cum acccenſa impiorum pectora eſſent, itum eſt ad arma: occupatæ improuiſo opulentiſſimæ ac munitiſſimæ vrbes: interceptæ regię pecuniæ: direptæ bonorum fortunæ: ipſi aut expulſi, aut occiſi: antiquiſſima & religioſiſſima templa partim ſpoliata, partim inflãmata, partim diruta & ſolo æquata: quæ deiecta non ſunt, in iis ea patrata, quæ cõmemorari ſine horrore nõ poſſunt. O illorum tẽporum vel memoriam ipſam acerbam ac luctuoſam, cum de legum auctoritate ſceleratorũ audacia triumphabat: cum proſtratæ religioni victrix inſultabat impietas: cum tremefactis omnibus bonis, & optimo quoque peſſima omnia metuente, volitantium huc illuc, & in publicis ruinis bacchantium improborum voces vndique audiebantur. In his tantis malis ac difficultatibus, Carolus Rex plura ſe & difficiliora, propugnãdæ religionis cauſa, feciſſe, ac præſtitiſſe, quam quemquam alium ex omni memoria principem, verè ac meritò gloriari poteſt. Omnes enim alij in externos bella geſſerunt: hic ſuis bellum in-

Elegãs diſſimilitudo bellorum ciuilium & externorum.

ferre coactus eſt. Alij & à ſuis, & ab alienis adiuuabantur: hunc & ſui, & alieni oppugnarunt. Aliis, ſi vincerent, propoſita erat, præter gloriam, imperij ac potentiæ ſuæ amplificatio: ſin vincerētur, erat, quo ſe reciperent. huic, ſiue vinceret, ſpectanda magna ſtrages ſuorum, cum inſigni virium ſuarum imminutione: ſiue caſu aliquo vinceretur, regno fortaſſis carendum fuit. Et hæc tamen omnia eum non deterruerūt, quominus vrbes ſuas obſidêret, earum mœnia tormentis bellicis quateret, agros popularetur, obſeſſos commeatibus intercluderet, prœlia, in quibus multi fortiſſimi imperatores militéſque ceciderunt, committeret: omnia denique in ſolo ſuo faceret, quæ in hoſtili fieri ſolent. Neq;, vt opinor, aliud bellum ætate noſtra geſtum eſt, in quo, quidquid ex vtraque parte periret, vni periret. Quamquam autem meſſes ſe ſuas, vt dicitur, vrere intelligebat: tamē, quoniam integritas religionis aliter conſeruari non poterat, omnia ſibi perferenda eſſe ſtatuebat. Reginæ autem in illis tumultibus quod ſtudium, quæ ſolicitudo, quæ concurſationes fuerunt? quid non

Reginæ matris eximia in ſedandis ſeditionibus opera.

illa tétauit, quid non molita eſt, vt omnia quam minimo damno componerentur:& vt cõſeruaretur Catholica religio; quod ſemper ei præcipuum fuit, & quam minimum ſanguinis funderetur: in quo fecit rem gentis ſuę nomini mirifice congruenté. Medicata enim eſt conſilio ac prudentia ſua communibus totius Galliæ malis: & eam ſe difficilimis temporibus præſtitit, vt non iam verius mater regis, quam mater regni nominari meritiſsimo poſsit. Eius enim præcipuè, & aliorum regni ſui procerum, conſiliis, & virtute fortiſsimorum imperatorum ac militum ſuorum, quorum alij occubuerunt, alij adhuc ſuperſtites ſunt, Carolus rex Galliam ex atrociſsima tempeſtate ſeruauit: & in eum in quo nunc eſt ſtatum redegit. Quod ſi nondum omnia, quo vellemus plané perducta ſunt: cogitâre debemus, bene agi cum iis, qui tam grauiter ægrotârunt, cum, etiam ſi nondum recuperârunt priſtinam firmitatem, ſalus tamen eorum in tuto eſt. Etiam prudentes medici ſolent ex malè affectis corporibus vitioſos humores paullatim educere: ne, ſi ſemel vniuer- *Curationẽ morborũ nõ nimis vrgẽdam.*

ſos exhaurire voluerint, quos ſanare conantur occidant. Non eſt verēdum, ne faciliora non perficiat is, qui iam difficiliora perfecit. Idem tādem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorū, quos olim Albigenſes D. Cludouici temporibus cōcitarunt. Duodecim annos natus erat D. Cludouicus, cum ad regnū vocatus eſt. Carolum, aliquanto etiam minorem natu, fratris mors in regio ſolio collocauit. Tum Blanca regis mater, & filium ſanctiſsimè educabat, & propter teneram illius ætatem, ipſa Galliam adminiſtrabat. Horum numerum vtroque ita Cátherina perfuncta eſt, vt omnes nihil perfectius fieri potuiſſe fatentur. Tum Albigenſes, pueritiā regis occaſionem ſuam rati, omnia in Gallia permiſcere tentârunt. Albigēſibus multo tetriores noſtrorum temporum hæretici, eadem ſpe delúſi, regem regno, regnum religione ſpoliare ſtuduerunt. Illi cum ſæpe victi, neq; quieſcere, neq; ad ſanitatem redire vellent, extincti tandem deletíque ſunt. Non alia hos quoque fortuna, niſi reſipiſcant, conſequetur. Ad errores Albigenſium confutandos, & ad multorum animos eis liberan-

Comparatio Caroli noni cum diuo Ludouico.

Albigenſes hæretici.

berandos, D. Dominici conciones & vitæ ſanctitas incredibiliter profuerũt. Non minus te Beatiſſime pater, qui & in D. Dominici familia educatus es, & illum moribus refers, & ſingulari in nos Dei beneficio ſummã in terris auctoritatem obtines, Carolus rex ad hos exitioſos errores tollẽdos profuturum eſſe confidit. Nouit enim eximiam integritatem vitæ tuæ: nouit perpetuum purgandæ Eccleſiæ ſtudium: nouit labores in extirpandis hæreſibus ab ineunte ætate ſuſceptos: nouit animum nihil niſi de Deo & de vtilitate publica cogitãtem. Neque noſtris ignota ſunt, quæ tu ad mores hominum corrigendos & ad auferendam improbis omnem maledicendi occaſionem, & iam feciſti, & quotidiè facis. Refrẽnatas libidines, repreſſam & cohibitam luxuriam, expulſa nequitię inſtrumenta, ſublatam penitus omnem eccleſiaſticarũ rerum nundinationem, compoſitos, & iuſſu, & exemplo tuo aliorum mores, mutatam in melius vrbis faciem, vos vidimus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus rex incredibile gaudium capit: & vt quod facis, quamdiutiſſimè

D. Dominicus.

facere poſſis, à Deo optimo maximo votis omnibus petit. Quem animum ſuum vt tibi patefaceret, legauit huc clariſſimum & nobiliſſimum virum Iuſtum Turnonium, comitem Ruſſilionis magni illius Franciſci Cardinalis Turnonij, cuius memoriã & tibi Beatiſſime Pater, & vobis omnibus Patres Ampliſſimi gratam eſſe ac iucundam ſcio, fratis nepotem, hominem, vt omnia vno verbo complectar, ſuo genere digniſſimum: cuius egregiam virtutem & ſæpe alias, & proximè in illo memorabili aduerſus hæreticos prælio ſpectatam, rex ipſe amplis & honorificis præmiis proſecutus eſt, cooptato eo in equites ordinis ſui, & quinquaginta cataphractis equitibus præeſſe iuſſo. Per eum Carolus rex, Batiſſime Pater ſibi, & toti Eccleſiæ de tuo Pontificatu gratulatur: te verum IESV CHRISTI vicarium, verum Petri ſucceſſorem, nõ dubitanter agnoſcit: tibi, & huic ſanctæ Sedi verè, atque ex animo quam debet obedientiam præſtat ac defert: & vt certo ſperat, ſe, in omnibus quæ à te præſtari poterunt, à te adiutum, atque ornatum iri: ita ſe omnes vires ſuas ad

Iuſtus Turnonius Caroli noni ad Pontificem legatus.

Eccleſiæ & Sedis Apoſtolicæ defenſionem ſemper promptiſſimo animo collaturum, neque hac in re cuiquam mortalium conceſſurum pollicetur.

DIXI.

ORATIO DECIMASEPTIMA HABITA ROMAE XIX. KAL. FEBR. AN. M. D. LXVII.

QVantopere gauiſus ſit vniuerſus orbis Chriſtianus, poſteaquam auditum eſt ſummum honorem, iampridem ſummis virtutibus tuis debitum, tandem aliquando tibi diuinitus delatum eſſe, PIE quinte Pontifex maxime, vel ex hoc intelligi poteſt, quod concepti ex ea re gaudij vis non vicinarum ſe regionum, ac prouinciarum finibus continuit, ſed ſolis inſtar, omnia, ſimul vt exortus eſt, ſua luce conplentis, ad remotiſsimas gentes, & poſita in ipſis Chriſtianæ ditionis finibus regna admirabili celeritate penetrauit.

Lætitia ingens qua excepta eſt Pij 5. electio.

Venti curſu franguntur.

Neque vero ei contigit, quod ventis ſolet, qui cum, vnde oriuntur, ibi vehementiſſimi ſint, ad longinqua fracti ferè, debilitatíque perueniunt: ſed quod ingentibus, vaſtíſque fluminibus: quæ cum ab ortu ipſo magna ſint perpetuo tamen aucta, & tumefacta progreſſu, eo maiores vndas voluunt, eo amplioribus, ac capacioribus feruntur alueis, qno à fontibus ac capitibus ſuis lõgius receſſerunt. Vt cum aliis permultis nominibus beatiſſimum te omnium mortaliũ prędicare liceat, tum hoc non minimum ſit, quod ex honore tibi habito, & ad illos qui eum tibi decreuerũt, immortalis gloria, & ad omnes bonos, qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis lætitia redundat. Ac cæteri quidẽ viciniores principes, ac populi quãti omnes animorũ alacritate recentem põtificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos ad te, gratulãdi cauſa, ſuo quiſque tempore miſerunt, cognoſcere potuiſti: hodierno autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Chriſtianorum imperiũ terminatur, quanto gaudio pij omnes exultauerint, quas inter ſe gratulationes fecerint, quanto

Flumina augentur progreſſu.

cōſenſu meliora, & proſperiora omnia ſperare cœperint, cum, quo iampridem ſanctitatis tuæ fama peruenerat, eodē te in iſtam celſiſſimā dignitatis, atque honoris ſedem adſcendiſſe perlatū eſt, Potentiſſimus enim, idémque religioſiſſimus Princeps, Sigiſmundus Auguſtus Rex Poloniæ, quā iucundus, & exoptatus ſibi ſuíſq; populis eius rei nuncius acciderit teſtari cupiēs, ea de cauſa legauit huc illuſtrem virum Petrum Barzium, Senatorē regni, ex quo hæc omnia nō minus certo cognoſceres, quam ſi Regis ipſius non os modo intueri, & ſermonem audire, verumetiam penitus perſpicere intimos ſenſus animi poſſes. Is cum mihi mādauerit, vt hodiè apud te, in hoc dignitatis maieſtatíſque pleniſſimo cœtu, & de regni antiquitate, atq; amplitudine, & de rebus, quas, multis abhinc ſæculis, Polonorum reges ad Chriſtiani imperij fines tum tuendos, tum propagandos, ſine vlla propemodum intermiſſione geſſerunt, & de ipſius Sigiſmūdi Auguſti Regis pietate, animi magnitudine, fortitudine ac conſtātia, déque quotidianis pro Chriſtiana republica laboribus ac periculis

Sigiſmundus Auguſtus Rex Poloniæ.

Petrus Barzius regis Poloniæ orator.

dicerem: quæſo obteſtórque te Beatiſſime Pater, tribue mihi hoc beneficiũ, vt, dum hæc ſummatim perſequor, orationis meæ curſus aura lenitatis ac facilitatis tuæ adiuuetur. Maximas res, memoratúque ac cognitu digniſſimas afferam, & quamquam notas atque illuſtres, tum ſuopte ſplẽdore ac magnitudine, tum propter regiæ fortunæ ſublimitatem, quæ magnorum & potentum regum actiones obſcuras eſſe non patitur: tamen eò minus peruulgatas, quod Polonorum gens ſemper in præclaris rebus gerendis, quam in iis, quæ geſsiſſet memoriæ prodendis, occupatior fuit: ſempérque maiorum ſuorum virtutem imitari, quam celebrare, glorioſius duxit. Atque vt, vnde propoſui, exordiar, & Poloniæ Rex quàm longè latèque dominetur, expediam: tota illa Germaniæ pars orienti ſoli proprior, quæ eſt inter fluuios Guttalum, quem hodie Odram vocant, & Viſtulam, qui antiquis temporibus Germaniam à Sarmatia diuidebat, & Sarmatiæ quantum eſt à Viſtula ad Boryſthenem, & à ponto Euxino vſque ad ſinum Venedicũ, inter quos plus mille-

Hiſtoricorum penuria apud Polonos.

Quantum Poloniæ pateat dominium.

Italica paſſuum milia interiecta ſunt, illius imperio continetur. Regio propè tota æqua, & plana, multis magníſque flüminibus & ad fertilitatem & ad mercaturas commodiſsimis plena, rebus ad vitam neceſſariis vſque ad abundantiam diues. Habitatorũ autem ea multitudo, vt, cum equitatus regius ex ſolis nobilibus conſtet, centum quadraginta equitũ millia armare, & in aciem ſecũ, ſi res ferat, educere rex Poloniæ poſsit. Homines natura fortes & animoſi, qui que non facile aut voluptatibus molliantur, aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam, immortalitatis inſtar: vitam per dedecus retentam, quauis mortes peiorem putãt. Ignominiam vt fugiãt, nihil nõ fecerint: vt mortem, nihil. Hæc hominum, hæc locorum ingenia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferociſsimis gentibus & partim ab Eccleſiæ cõmunione diſſociatis ac diremptis, partim apertis & capitalibus Chriſtiani nominis hoſtibus, vt in illo confinio, tanquam in communi quadã arce ac propugnaculo, fortiſsimi viri ad ſuſtinẽdã ac propulſandã barbarorũ immanitatem, & ad agendas

Poloniæ vbertas & potentia.

Poloniorum magnanimitas.

perpetuas pro Chriſtianis omnibus excubias diuino conſilio conſtituti ac collocati eſſe videantur: quo eſſent cæteri Polonorum virtute tecti, Polonorum laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neque mihi videor quidquam à ſuſcepto munere facturus alienum, ſi breuiter expoſuero, quemadmodum illos Deus, ante ſexcentos abhinc annos, diſcuſſis errorum, quibus inuoluti erant, tenebris, ad euangelij lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeſte quæſo animis, quicunque corporibus adeſtis, & in re maximi momenti diuinæ bonitatis ac ſapiẽtiæ magnitudinem conſiderate. Omnes ferè magnæ & memorabiles in rebus humanis mutationes aliquanto antea aut vno, aut pluribus illuſtribus ac notabilibus ſignis diuinitus portendi ac præſignificari ſolent. Cùm igitur tempus illud appropinquaret, quo ſe Deus Polonis patefaceret, eóſque impia ſuperſtitione purgatos cæleſti doctrina imbuere ſtatuerat: aduentantis iam, & inſtantis ſalutaris illius mutationis, hanc quam mox audietis, ſignificationẽ dedit. Imperabat Polonis Ziemomiſlus

Vt Poloni ad Euangelij lucem peruenerunt.

Leſci filius, Princeps (quatenus hæc cõ-uenire in hominem non Chriſtianum queunt) & iuſtitiæ, & clementiæ, & beneficentiæ, & aliarum virtutum laude cumulatus: & in quo nihil præter Chriſti cognitionem deſiderares. Huic cum multos annos ſine liberis eſſet, grauitérque ea re angeretur, tandem natus eſt filius, ſed oculis captus: ita vt non facile diiudicari poſſet, maioré ne dolorem percepiſſet ex orbitate, an perciperet ex vnici filij cæcitate. Omnia remedia, omnes medicorum conatus, mali pertinacia, eluſit. Iam ad ſeptimum annum peruenerat puer, eíque patrio quodam ritu primam comam tonderi, noménque imponi oportebat: cùm præter omnium ſpem ſubito oculis vti cœpit. Incredibili lętitia perfuſus pater conuocatos ad ſe ariolos conſulit quid ex tam admirabili ſucceſſu filio ſuo, quid toti Poloniæ portenderetur. Reſpondent, eo imperante, Poloniam mirabiliter illuſtratum iri. Ex ea ſpe atque omine puero nomen inditũ Mieciſlao, quod gẽtis lingua ſignificabat eum qui ſibi gloriam gladio pariturus eſſet. Nullo enim alio modo illuſtrari poſſe Po-

Ziemomiſlus Poloniæ Rex Leſci filius.

Mieciſlaus Poloniæ rex vnde dictus.

ſoniam, quàm bello, & armis cogitabant. Iam adoleuerat Miecislaus: iam ad virilē ætatē peruenerat: iam mortuo patre rerum potiebatur: & cęteris quidem virtutibus patri non aſimilis, nihil cætero qui bello egregium aut memorabile gerebat: ita vt tota Polonia, & ſe credulitatis, & vanitatis vatum ſuorum reſponſa, dānaret. Sed maius quiddam quam quod illi ſuſpicati erant, parabat Deus. Miecislaus, ductis barbarico more ſeptem vxoribus, nullos tamen ex vlla earū liberos procreare poterat. Interea fundente ſe, ac ſpargente quotidiè latius Chriſtiana religione, peruenerāt & in Poloniam ſancti quidam viri: qui aut ſolitarię vitæ, vt quietioris, & ad res diuinas ſine vllo impedimento contemplandas aptioris, ſtudio ducti, aut periculorum metu, in abditis, & remotis ſyluarum receſsibus deliteſcentes, Chriſto, vt poterant, ſeruiebant. Horum quibuſdā in animum immittit Deus, vt ad principem adeant, eíque polliceantur & liberos, & alia multo maiora, ſi, repudiato falſorum numinum cultu, Chriſtum verū Deum agnoſcere, & traditā ab eo doctrinam

Quo pacto Miecislaus ad fidē adductus.

ſuſcipere vellet. Ipſe quoque diuini ſpiritus repentino tactus afflatu, promptum ſe, ac facilem ſalutaribus illorum monitis præbuit. Neque longius res ducta eſt, quam dum prima ac præcipua religionis noſtræ capita edoceretur. Quæ vt percepit, magna pompa, ac celebritate publicè baptizatus, breui tempore totam Poloniam ad Chriſtianam pietatem & exemplo ſuo incitauit, & cohortationibus, ac præmiis allexit: & minis, ac ſuppliciis aduerſus pertinaces propoſitis perpulit. Tum demũ cognitum eſt, quod Mieciſlaus totos ſeptem annos cæcus fuiſſet, ſignificatam eſſe hoc modo diuturnam Polonæ gentis cæcitatem: quod, omnibus humanis auxiliis fruſtra tentatis, tandem diuino beneficio lucem adſpexiſſet, fore vt populi quoque cæcitas nulla humana ope ſanabilis diuinitus depelleretur. Neque vana fuit hariolorum prædictio. Eo enim rerum potiente, Polonia ſplendore diuini luminis illuſtrata eſt. Notum eſt autem, interdũ fieri, vt etiã ſuperſtitioſi & impij homines, Deo permittẽte, vera vaticinẽtur. Neq; temerè inditũ nomen. Gladio enim ſibi & ſuis gloriã peperit,

Mieciſlaus baptizatur.

Impij aliquando vera vaticinantur.

non quidem ferreo, aut vlla ex alia materia confecto, ſed gladio illo vtrimque acuto, gladio ſpiritus, quod, vt ait Paulus, eſt verbum Dei. Vt autem ab ea Eccleſia, quæ cæterarum omnium mater ac magiſtra eſt, Chriſtianè viuendi leges acciperent, & ex eo fonte haurirent, vnde nihil non purum & incorruptum hauriri poteſt, legatos miſerũt ad Ioannem Pontificem eius nominis tertiumdecimum, per quos & eum, vt communem totius Eccleſiæ paſtorem, venerarentur, & ab eo ſibi peterent Epiſcopos mitti, à quibus regi, & quæ ſibi credenda, quæque facienda eſſent, cognoſcere accuratius poſſent. Miſit ille Italorum hominum ſpectatæ probitatis & eruditionis idoneum numerum: qui primi nouellas illas ac teneras nuper in horto Chriſti depactas ac conſitas plantas, copioſis ſanctorum præceptorum imbribus irrigarunt. Huius Mieciſlai ſoror Aldeida, cum Geiſæ Vngarorum Principi nupta eſſet, cohortationibus ſuis perfecit, vt ipſe quoque cum tota Vngaria Chriſti ſacramento adigeretur. Neq; verò eius filius Boleſlaus primus Poloniæ Rex, aut maioribus ſuis lau-

Ad Epheſios ſexto.

Hungarorum ad Chriſtum conuerſio.

de bellica, aut pari propagandæ religionis ſtudio ceſſit. Qui ſuſcepto aduerſus Saxones bello, & ea, quæ illi dudum Polonis ademerant, recuperauit, & cùm vniuerſam illã, orã ad Albim & Salam fluuios, & Cherſonneſum Cimbricam, quæ hodie Dania vocatur, ſub imperium ſuum ſubiunxiſſet, vt oſtenderet, eam ſe victoriã Chriſto quæſiiſſe non ſibi, nihil in victos acerbè, aut crudeliter ſtatuit: ſed cum eos ad accipiendam Chriſti doctrinam compuliſſet, fixis memoriæ cauſa in Salæ ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam ſe recepit. Nũquid igitur, ea laude contentus, otio ſe poſtea tradidit? Immo verò declarauit, numquam deſidem atq; ignauam eſſe virtutem: nullas ei eſſe à præclaris actionibus ferias: fortes & conſtantes viros honeſtorum laborum ac munerum perfunctione, non ad quietẽ inuitari, ſed ad alia ex aliis aſſiduè ſuſcipienda incitari. Nam cùm Pruſſi aliquot ante annos diuum Adalbertum interfeciſſent: eiúſque corpus quidem ipſe æquo auri pondere à barbaris redemiſſet, mirum hoc quoque pietatis argumentum; ſed in tanta temporis an-

Boleſlaus Saxonũ victor.

Virtus numquam ignaua.

Adalbertus vir ſanctiſſimus à Pruſſis interfectus.

guſtria multâ neceſſariò prætermittenda ſunt) cædis autem vltionem in aliud tempus diſtuliſſet: tunc demum ratus adueniſſe tempus illud, cum & puniendа eorum audacia, & armis frangenda pertinacia eſſet? bellum eis intulit, neque magno negotio victor non aliam eis pœnam impoſuit, quam vt erroribus ſuis depoſitis Chriſto initiarentur. Hic mihi Beatiſsime Pater, venit in mentem quod olim à quodam Græco imperatore dictum eſt, qui à ſuis in exilium pulſus, cùm apud hoſtes, ad quos confugerat, multo lautius ac magnificentius haberetur quàm apud ſuos, Perieramus inquit, niſi periiſſemus. Ita enim & qui ab illo principe vincebantur dicere poterant, ſe, niſi ab eo victi eſſent, perituros fuiſſe. Quid ego iam, vt Pomerani à Boleſlao tertio, Pruſsi à Boleſlao quarto ad Chriſtum, à quo defecerant, reuocati ſint, perſequar? Rerum me copia Beatiſsime Pater, inopem conſilij reddit. Quod ſi in me vlla dicēdi vis ac facultas eſſet, optarem equidem aliquam mihi non tam vberem ac copioſam ad dicendum materiam dari: vt in ſingulis eius partibus accuratè percēſendis, co-

Pruſsia ad Chriſti fidē adducta.

Temiſtocle apud Perſarum regem exulante.

Pomerani

pioſè exornandis, artificioſè exaggerandis iactare atque oſtentare me poſſem. Nunc enim, vt pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominũ exprimenda eſt, nonnullorũ vultus tantum atque ora, multorum ſumma modo capita oſtendit, totum reliquum corpus abſcondit: ita me, cui innumerabilia Polonorum regum ac populorum æternis digniſsima laudibus facta, in anguſtum vnius breuiſsimæ orationis curriculum concludenda ſunt, multa quæ ſi pandi explicaríque poſſent quaſique ſpectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent ſui, delibarare modo, & attingere, multa etiam ſignificaré potius, quàm oſtendere, neceſſe eſt. Ideóque ne de bello quidem quod Boleſlaus Quintus cognomento Pudicus aduerſus Iazigas, qui hodie partim Valachi, partim Vngari ſuos, geſsit, copioſius dicam: tantum quaſi præteriens admonebo, eum, cùm gentem illam ferociſsimã deuiciſſet, illos omnes, quorũ virtuti, vt ait ver' poëta, fortuna belli pepercerat, quaſi opima quædã ſpolia Chriſto conſecraſſe, neq; aliud eis q̃ vt Chriſtiani fierẽt, imperaſſe. Ad Iagellonẽ Sigiſmundi

Vbertatem materiæ eleganti ſimilitudine declarat.

Iaziges qui nam hodie.

proauum feſtinat animus, cuius admirabili inuſitatæque virtuti vtinam par à me adferri poſſet orationis genus. Sed ita prorſus exiſtimo: omnes qui vbiquè ſunt eloquentiſsimos homines, ſi communi ſtudio ad eum celebrãdum, quidquid habent in dicendo virium, conferant, omnia tamen illius dignitate inferiora dicturos. Id ita ſe habere, eos, qui me attentè audire non grauabuntur, facilè cogni turos eſſe confido. Lituania Beatiſsime Pater, ampliſsima, & fortium virorum feraciſsima regio, cæteris finitimis populis ad religionem Chriſtianam adductis, in veteri ſuperſtitione perſtabat. Colebant autem eius prouinciæ homines ignem pro deo, ei aras, ei templa ponebant, eum ſumma diligẽtia in celeberrimis quibúſque oppidis perpetuum aſſeruabant. Fulmini quoque diuinitatem quandam ineſſe credebant, ídque ſua lingua Deum Percunum nominabant. Sed & lucos & ſelectas quaſdã in ſyluis eximiæ proceritatis arbores venerabantur vt deos. Viperis quoque & aliis ſerpentibus eundem tribuebãt honorem. Qui quid horum violaſſet, inexpiabile ab eo ſcelus

Iagello Poloniæ rex.

Lituania.

Lituanorũ deus, ignis.

Fulmen lituanis Percunus deus.

conceptum putabant. Cum hoc per ſe mirabile erat, talem tantámque prouinciam tanto tempore in tanta errorum fœditate verſari, tum illud accedebat incommodi, quod gens bellicoſa, & ferox finitimos ſibi Chriſtianos quotidianis incurſionibus laceſſens numquam quieſcere patiebatur. Ei genti annos abhinc amplius ducentos viginti imperabat Iagello, idémque præterea & Samogitiam, & magnam Ruſſiæ partem obtinebat, fortis & ſtrenuus princeps, & quamquam religionis noſtræ myſteriis nondum initiatus, tamen, vt qui Chriſtiana matre genitus eſſet, animo ab ea non prorſus alieno. Cùm igitur per id tempus mortuo Ludouico Vngariæ & Poloniæ rege, regni proceres de Heduigi eius filia, ad quam regnum delatum erat, in matrimonium collocanda deliberarent, ecce ab Iagellone legati, qui renunciarent, eum cum omnibus ſuis velle Chriſtianum fieri, petere vt ſibi Heduigis vxor daretur: hoc ſi fieret, paratum eſſe omnes ditionis ſuæ prouincias cum Poloniæ regno ea lege coniungere, vt numquam diuellerentur. Quam lubentibus

Heduigis Poloniæ regina.

animis Poloniæ proceres eam legationem audierint, nihil opus eſt dicere. Suſtulerunt manus ad cælum, & gratias egerunt omnium bonorum auctori Deo, qui tādem illorum populorum miſertus, eam mentem immiſiſſet Iagelloni. Ipſa tamen Heduigis, in qua eximiam formæ pulchritudinem ſingularis modeſtia æquabat, nihil de matrimonio ſuo ſine matris auctoritate ſtatuere voluit: totámque rem ad illius voluntatem reiecit. Miſſi ad eam oratores in Vngariam, quo ſe mortuo viro contulerat, quibus illa reſponſum dedit pietatis & prudentiæ plenum. Longè à ſe abeſſe eam mentem, vt quidquam impedire vellet, quod & ad amplificandum regnum Poloniæ, & ad religionem latius ſpargendam pertineret. Cogitarent Poloni; & in commune conſulerent, réque maturè deliberata id facerent, quod & Deo accepriſſimum, & regno vtiliſſimum putarent fore. De procerum igitur ſententia, conſtituto ad nuptias celebrandas die, Cracouiam magno ſæptus comitatu venit Iagello: & quia fortaſſis à matre puer acceperat, ſanctos illos reges, quorum memo-

Heduigis in Matrem pietas.

riam nuper Eccleſia recolebat, ad adorandum Chriſtum recens natum non ſine muneribus veniſſe, ne ipſe quidem immunis ad Chriſtum venire, voluit, eíque pro munere non thus, non aurum, non myrrham, ſed fratres ſuos, quos ſecum baptizari voluit, ſed Lituaniam, ſed Samogitiam, ſed Ruſſiam, ſed omnes vno verbo quos in poteſtate habebat populos obtulit. Quam iucundum illud non hominibus modo, ſed angelis ipſis fuiſſe ſpectaculum credimus, cum vir fortiſsimus ad ſacros fontes incredibili alacritate properaret, cum ſe in vas ad eam rem præparatum cupidiſſimè immergeret, cum magna & clara voce Deum & homines teſtaretur, vt in ſe aqua illa ſpargeretur, ita ſe pro Chriſto ſanguinem ſuum vbi res ferret ſparſurum eſſe. Baptizatus igitur & nouo nomine, Vuladiſlaus Iagello dictus, poſtridie idus Februarias, eodem die reginam in matrimonium duxit, neque multo poſt conſecratus & inunctus, ac coronatus rex Poloniæ, totum eum annum in pacãdo regno conſumpſit. Eo autem anno, qui proximè ſecutus eſt, cum ei nihil lõgius videretur,

Iagellonis pietas.

quam dum populos ſuos in Chriſtianorum numerum aggregatos videret, comitatus vxore & multis principibus viris, multis item Epiſcopis ac ſacerdotibus in Lituaniam profectus, quã multis, quam certis, quam inuſitatis documentis pietatis ſuæ magnitudinem teſtatus eſt? Nam cum populum ægrè ab inueterata ſuperſtitione auelli videret, ipſe omnibus inſpectantibus, manu ſua illis quas aliquando coluerat arboribus magna vi ſecures impingens, eáſque ab radicibus deturbans, tum ingentem vim aquæ profundens in illos tamdiu adoratos ignes, Non eſt, clamabat, non eſt Deus quod excindi ac deiici, non quod extingui poteſt. O mirificos deos, quorum alter alteri pro pabulo eſt, alter alterum abſumit. In venenatis autem & mortiferis animalibus quæ poteſt eſſe diuinitatis ſimilitudo? Agnoſcite, agnoſcite miſeri errorem veſtrum, & reſipiſcite, & tandem aliquando mentis oculos ad Deum omnium rerum effectorem conuertite: ne, dum æternum (vt falſo putatis) ignem colitis, in alium ignem verè æternum incidatis. Simul hæc, ſimul eis religio-

Iagello manu propria Lituanorũ idola deicit.

nis noſtræ principia, vt poterat, ediſſerebat: vt eodem tempore & vetus ille ignis pro deo habitus extingueretur, & nouus ignis diuini amoris in eorum pectoribus accenderetur. Cùmque neque ſacerdotes quos ſecum adduxerat, Lituanicam linguam, neque Lituani vllam aliam intelligerent, ipſemet eos ſummam fidei noſtræ ab apoſtolis traditam, quam ſymbolum vocamus, ipſe formulam precandi à Chiſto Ieſu inſtitutam, ipſe cætera quæ diſcere ſolent ij, quos catechumenos vocamus, in Lituanicum ſermonem conuertens, neque vllum in ea re laborem ſubterfugiens, edocebat. O regem rari, & ſingularis exempli. O ardorem animi commemorabilem. O pietatẽ omnibus ſæculis prædicandam. Ita igitur inflammauit Lituanorum animos, vt ad dãda Chriſto nomina, & ad ſacroſanctam illam aquæ adſperſionem ſimul omnes facto agmine concurrerent, ſéque longiorẽ moram pati non poſſe clamarent. Ideóque ſolis nobilibus ſingulatim baptizatis, cætera multitudo idẽ ſacramẽtũ cateruatim diſtributa ſuſcepit. Quid ego nunc extructarum ab eo ſacrarum

Iagello apud Lituanos ſuos catechaſtæ fungitur munere.

Ornamēta quibus Iagello eccleſiam ornauit.

ædium multitudinem, qui diuitiarum eccleſiaſtici ordinis hominibus attributarum magnitudinem exponam? Quid ſuſceptos in Samogitia ad Chriſtum traducenda labores, & obita eadem illa munera, quæ in Lituania obierat? Illud vero minimè prætereundum eſt, quod ne regnandi quidem ſuauitas, maxima illecebra peccandi, quæ ſæpenumero multos aduerſus alia omnia ſatis firmos abſtulit, vllam vim habuit, ad Vuladiſlai fidem ac cōſtentiam labefactandam. Nam cum Bohemi, quorum animis paullò antè Ioannes Hus & Hieronymus Pragenſis peſtiferum opinionum ſuarum virus afflauerant, mortuo Venciſlao rege ſuo, legatos ad eum miſiſſent, per quos ei regnū deferebant, multiſque precibus obſecrabāt, vt id aut ipſe, aut Vitoudus frater ipſius patruelis ſuſciperet, maximo vterque animo eorum preces repudiauit, addita illa nobili, & numquam ſatis celebrata voce: Religionem ſibi eſſe hæreticis imperare. Non patitur temporis breuitas, vt aut plura de hoc dicam, aut de eius filio Vuladiſlao tertio Polouiæ & Vngariæ rege, qui, vt

Vladiſlaus regnū Bohemiæ recuſat.

Pontificis maximi auctoritati pareret, cùm Turcis, quos diu vexauerat, multìſque prœliis fuderat, fregerat, afflixerat, redintegrato aduerſus pactas cum cis indutias bello, tum quoque magna eorum edita ſtrage, in ipſa tandem acie fortiſſimè dimicans interfectus eſt.

Vadeſlaus rex Poloniæ & Vngariæ à Turcis cæſus.

Eadémque me cauſa cogit, tum alios aliquot reges ſilentio inuoluere, tum in Sigiſmundo primo Sigiſmundi Augusti patre laudando eſſe breuiorem.

Sigiſmundi primi virtus.

Cuius pietatem quidem ac religionem magnificentiſſima templa partim inſtaurata, & refecta, partim ditata, partim etiam à fundamentis excitata, & perpetuum prohibēdarum à regno ſuo nouarum opinionum ſtudium: bellicam vero fortitudinem tam multæ tàm que memorabiles de Moſchis, Valachis, de Tartaris, de Turcis victoriæ, &c, vt cætera taceam, octoginta Tartatorū millia vno ad Boryſthenem prœlio profligata teſtantur. Qui cùm octoginta duos vixiſſet annos, charus ſuis, metuēdus hoſtibus, vtriſque venerandus, ſatur vitæ, ſatur gloriæ, moriens, Sigiſmundum Auguſtum non regni magis quam virtutum ſuarū hæredē reliquit.

huc integras ſerpit. Et alia hoc regna nuper magno bonorum omnium mœrore ſenſerunt:& nos, quamquã omnia prohibendi cauſa facimus, peruincere tamen non poſſumus, vt nihil populis noſtris vicinitate ac contagione noceatur. Em, numquam ne his tot, tam grauibus, tam diuturnis calamitatibus remediũ aliquod reperietur? At tu Beatiſſime pater, cuius & apud Deum preces propter ſanctitatem, & apud homines iuſſa propter auctoritatem, plurimum valent, per illam qua genus humanum complecteris charitatem, per illam curam quam Chriſtianis omnibus & debes & præſtas, per illum ipſum, cuius in terris vice fungeris, Ieſum Chriſtum, ſuccurre ac ſubueni cõmunibus malis, & omnes cogitationes, omnia conſilia, omnem auctoritatem ac potentiam tuam confer ad Chriſtianos populos & purgandos ab erroribus,& firma ac ſtabili concordia inter ſe deuinciendos. Quod igitur rex ipſe per ſe facere propter locorum diſtantiam, non poteſt, id per hunc clariſſimum virum oratorem ad te ſuum facit: per eum tibi gratulatur: per eum ad te omnes vires ac

Concluſio per deprecationem.

copias ſuas defert: per eum tibi & huic ſanctæ Sedi obediētiam præſtat: quamque laudem à maioribus ſuis hæreditariam accepit excubandi aſsiduè pro Chriſtianis, & quicumque hoſtes Chriſti atque Eccleſiæ fuerint, eoſdem ſemper habendi pro ſuis, eam ſe diligentiſſimè, vt ſemper fecit, conſeruaturum, neque vmquam ab eorum virtute degeneraturū eſſe promittit. Tibi autem, Beatiſsime pater, cum omnia fauſta & proſpera precatur, tum quò facilius ea quæ à te expectantur, perficere poſsis, illud à Deo votis omnibus petit, vt publico Eccleſiæ bono non minus diu Pontifex viuas, quam te Pontificatu dignum vixiſſe, omnes, qui verè & incorruptè iudicant, confitentur.

DIXI.

ORATIO XVIII.

NOV. EST HABITA.

Alfonſus 2. Ferrariæ Dux Pio 5. gratulatur.

SI quis eſt qui ſcire cupiat, Beatiſsime Pater, quanto gaudio perfuſus ſit Alphonſus II. Ferrariæ Dux, poſteaquam te in ſummum iſtum & cœlo proximum dignitatis, atque amplitudinis

gradum communi patrum omnium vo luntate ac iudicio ſublatum eſſe cognouitis, ſi orationem meam cogitatione ſuā ſubſequi, quáſque ille gaudēdi cauſas habuit, earum vnáquæque quantum ponderis ac momenti habeat, diligēter expendere voluerit, ſimul & id quod cupit intelliget, & mihi, ſi fortè illius gaudij magnitudinem verbis exæquare non potuero, ignoſcendum potius, quam ſuccenſendum putabit. Nam cum ea dicendo tractanda ſunt, quæ nullo verborunm genere ſatis exprimi poſſunt, acris & intelligentis æſtimatoris eſt, non dicentis imbecillitatē accuſare, ſed eo ipſo potius argumento vti, id quod agitur ſingulare quiddan & eximium eſſe iudicet, quod ad id exprimendum nulla potuerit ſatis vehemens, atque illuſtris oratio reperiri. Alfonſus autem ſecundus vt inſignem quandam lætitiam perciperet ex eo, quod ſapientiæ tuæ ſumma totius Eccleſiæ gubernatio delata eſſet, cum ijſdem illis cauſis adductus eſt, quæ cæteros quoque principes Chriſtianos admirabili ob eam rem voluptate cumularunt, tum aliis etiam quibuſdam ad ſe

Quæ ab Oratore præſtari nequeunt exigenda non ſunt.

propriè pertinentibus, quæ in communi omnium gaudio gaudium ipſius maius, & inſignius reddunt. Ac primùm quidem gratiſſimum ei, atque optatiſſimum accidit, illi potiſſimum ſummam rerum concreditam eſſe qui per omne anteactæ vitæ ſpatium talem ſe præſtitiſſet, vt tamquam perfectum & abſolutum antiquæ illius innocentiæ, & integritatis exemplum omnium prædicatione commendaretur. Quis enim per illum, cuius in locum in terris obtines, rerum omnium prępotentē Deum, multos iam annos ad iſtam ſanctiſſimam ſedem prouectus eſt, te vno iis omnibus virtutibus, quas bonum, & omni ex parte abſolutum principem habere decet, ornatior? Qui cum intelligeres, animum humanũ duabus præcipuè rebus perfici, & ad illud, ex quo ductus eſt, diuinitatis exemplar proximè accedere, cognitione primùm, & intelligentia earum rerum quæ dignæ ſunt in quibus ſtudiũ collocetur, deinde procurandis hominum commodis, iiſque actionibus ſuſcipiendis, ex quibus quam maximus fructus ad quam plurimos perueniret: iam inde à princi-

Qualis Pi⁹ 5. fuerit antè Pontificatum.

Animus duabus præcipuè rebus perficitur.

pio ita vitam inſtituiſti tuam, vt perpetuò ad eos quos dixi fines omnia retuliſſe, neque vmquam vllum temporis punctum mẽtis aciem ab eis deflexiſſe videâris. Itaque totum illud adoleſcentiæ tempus, cui & communi hominum conſuetudine, & quadam propè ipſius naturæ tacita lege maior quædam licẽtia tribui ac permitti ſolet, à te, non in remiſsionibus animi, neque in eis voluptatibus, quibus ætas illa plerumque etiam ſine reprehenſione capitur, poſitum, ſed in aſsidua præſtantium doctrina virorum conſuetudine, diligentiſsimáque cum omnium honeſtarum artium, tum earum præcipuè, quæ populorum rectoribus neceſſariæ ſunt, perueſtigatione conſumptum eſt. Neque vero te ab eo, quod tibi propoſueras, curriculo aut deterrere poſtea laboris aſperitas, aut auocare voluptatũ blandimenta potuerunt. Qui ſemel ad ſolidam & immortalem gloriam recto itinere contendere penitus imbibiſſes, omnia tibi, dum eo quo inſtitueras, perueniret, contemnẽda, & pro nihilo putanda eſſe duxiſti. Nimirũ illam tu virtutis pulchritudinem, quam Plato, ſi

Adoleſcentia ſtudioſe acta.

Virtutis pulchritudo.

cerneretur, mirabiles ſui amores exci-
In Phedro. taturam eſſe dicebat, non corporeis, ſub quos illa non cadit, ſed iis, qui, ſi nulla cupiditatum nubes oppoſita eſt, multo perſpicatius & acutius cernunt, animi oculis videras: eiúſque deſiderio incenſus, niſi adepta ea, vitam ipſam tibi acerbam, atque inſuauem fore ſtatuebas. Igitur cum Patauij primum, deinde Bononiæ, defixus in præſtantiſsimarum artium ſtudio, primam ætatis partem exegiſſes, iíſque adoleſcens egregiè nauatæ in ſtudiis operæ inſignibus atque ornamentis affectus eſſes, quæ ampliſsima in eis ciuitatibus tribui ſolent: iudiſti tibi iam eſſe ex domeſtico illo, & vmbratili vitæ genere, quod ad illud vſque tempus, flagrantiſsimam illam cognitionis & doctrinæ ſitim explere cupiens, neceſſariò colueras, in ſolem, quod dicitur, & in puluerem prodeundum: tempus eſſe, vt præclara illa ſemina, quæ diligenter ſubacto ac præparato animo colueras, omni ratione foueras, alueras, auxeras, efferrent tandem ipſa ſe, & fructus exſpectatione dignos hominum generi afferrent. Nec enim te fugiebat, omnem

cognitionem, quam nulla conſequeretur actio, mancam quodammodo & inchoatam eſſe: qui ſe ita ſtudiis abdidiſſent, vt nihil ex eis ad vtilitatem publicam protuliſſent, eos numquam magnopere commendatos, ſæpe etiam reprehenſos ac vituperatos fuiſſe. Quapropter in patriam reuerſus, vt, quę te prima vrbs naſcentem gremio, & ſinu ſuo exceperat, eadem quoque primos perciperet induſtriæ tuæ fructus, non tantum magnas controuerſias, inter principes ciuitatis ortas, cũ illi te communi cõnſenſu iudicẽ ſumpſiſsẽt, ſapientiſſimè diremiſti, verumetiã ſedatis grauibus illis inter Franciſcũ Sfortiam Mediolani ducem, & Ioannem Iacobum Medicem fratrem tuum diſcordiis, pacem, pacem inquam, qua nihil optabilius eſt, nihil ſalutarius, ciuibus tuis inſperantibus reddidiſti. O fœlix, & auſpicatum principium. O præclarè poſitum rudimentum. Quid non bonorum ab eo ſperare poterant ciues, qui primum virtutis ſuæ ſpecimen pace, & priuatim, & publicè componenda dediſſet? Sed videlicet illa tanta virtus maiorem aliquem campum in

Actio cognitionem conſequi debet.

Diſcordiæ grauiſſimæ ſedatæ à nõdum Pontifice.

quo excurreret,maius theatrum in quo ſpectaretur,requirebat. Roma te, Roma vrbium princeps iam tunc ad ſe vocabat, & ſub cuius olim imperio beata futura erat, eius præſentis virtutem tanto ante guſtare, ac cognoſcere cupiebat. Romam igitur veniſti, vbi virtutis tuæ tam multa,támque luculenta teſtimonia,& pace,& bello dediſti, vt Paulus III. P. M. quem & omnes confitentur,& res ipſa loquitur, cum in cæteris rebus rara quadam & exquiſita prudentia, tum miro in pernoſcendis hominum ingeniis acumine, & acerrimo in ponderandis cuiúſque meritis iudicio præditum fuiſſe, cum in plurimis maximi momenti negotiis prudẽtiam, fidem, magnitudinem animi tuam expertus eſſet,primum quidem te Epidaurio Archiepiſcopatu cohoneſtauerit, deinde verò abſentem reipublicæ cauſa in auguſtiſſimum & ſanctiſſimum Cardinalium Collegium adſciuerit.

Paulus 3. Pontifex Maximus.

Epidaurus vrbs Dalmotia maritima hodiè Raguſa dicta.

Hic ego,ſi,quod poëtæ ſolent,idem nobis quoque facere liceret, Neſtoreum mihi aliquod, aut Vlixeum eloquentiæ flumen optarem: vt quemadmodũ vna cum honoris amplificatione, tua ſemper

per

per virtus accreuit, ita mea quoque in explicatione laudum tuarum, quaſi per gradus attolleretur, & ſeipſa grandior, ac ſublimior fieret oratio. Vix enim fas videtur de raris inuſitatíſque rebus dicentem, vſitato, & quotidiano genere ſermonis vti. Sed in hac conſcientia tenuitatis meæ vna me cogitatio ſubleuat, quod apud eos me dicere intelligo, qui rerum à te diuinitus geſtarum non teſtes modo ac ſpectatores, ſed exiſtimatores etiam & exornatores fuerunt. Nam quo die tot ampliſſimi & illuſtriſſimi Cardinales, non inconſulto aliquo & ſubito animorum impetu, ſed poſt accuratam in Conclaui aliquot menſium deliberationem, ad deferendam tibi ſummam in Eccleſia poteſtatem conſenſerunt, eodem die apertiſſimum iudicium de perſpecta ſibi & explorata tua omnis generis præſtanti & eximia virtute fecerunt. Quare non eſt mirandum, ſi, te tali Pontifice creato, Alfonſus II. Ferrariæ Dux, qui ſtudiũ quoddam incredibile erga hanc ſacroſanctã Sedem à maioribus ſuis quaſi hęreditarium accepit, tanto ea ex re gaudio affectus, eſt, quantum neque mea, neque

Genus dicendi rebus accommodari debet.

cuiuſquam oratione exprimi poteſt. Nam ad eas lætitiæ cauſas, quæ communes ipſi ſunt cum cæteris omnibus Chriſtianis principibus, non parui quoque ponderis aliæ accedunt. Primum quod, Eccleſiæ cliens cum ſit, omnes opes, ac facultates ſuas huius ſacroſanctæ Sedis auctoritate nixas & fundatas eſſe non ignorat: vt etiam hoc nomine impendio magis omnibus, quæ ad eius dignitatem pertinent, affici debere videatur. Deinde, qui & patrem habuerit amplitudinis tuæ ſtudioſiſſimum, & ipſe non paterni magis imperij quam illius in te obſeruantiæ hereditatē creuerit, ſciátque præterea è ſuis omnibus neminem eſſe cuiuſcumq; ordinis, qui non eodem planè animo ſit ſempérque fuerit, quíque honori tuo ex animo, atque ex illa ſumma voluntate non fauerit, cui dubium eſt, quin is, facta ad gloriam tuam ea quæ maxima fieri potuit, acceſſione, incredibilem quandam ex eo hauſerit voluptatém? Poſtremo, qui ſeſe haud ita pridem cum illuſtriſſimo principe Coſmo Florentinorum & Senenſium duce, gentili tuo, ducta in matrimonium illius filia, affinitate deuin-

Ferrariæ Dux Eccleſiæ cliens.

Dux Ferrariæ filiam Ducis Florentiæ duxit vxorem.

xerit, cur non immortaliter gaudeat, qua ex gente ipſe vxorem acceperit, ex eadem qui vniuerſam Eccleſiam cum ſummo imperio regeret extitiſſe? Ille vero ſtatim accepto nũcio ſeſe in viam dediſſet, neque vllam moram interponendam putaſſet, quin præſens tibi gratularetur, pedibúſque tuis ſuppliciter aduolutus in tua poteſtate eſſe ſe ac ſemper fore oſtenderet, niſi prius perculſis & afflictis nec opinata patris ſui, optimi ac præſtãtiſſimi principis morte, ſuorum animis aliquid conſolationis adhibendum eſſe duxiſſet. Quam quidem excuſationem partim incuitabili neceſſitate, partim naturali pietate ſubnixam, à te, Beatiſſime Pater, æquo animo acceptum iri confidit: quodque multo antea, ſi licuiſſet, facturus erat, ad pedes tuos proſtratus, te patrem ac dominum agnoſcit, tibi ſe ſuáque omnia in fidem & clientelam tradit: & vt vna cum ſententia verborum quoque formulã apud maiores hãc in re vſitatã retineamus, DEBITAM TIBI OBEDIENTIAM PRESTAT: ſéque ſemper non ad fortunas modo ſuas, verũ ad ſanguinẽ quoq; & vitã pro

Formula antiqua ſe in Põtificiã Clientelam tradendi.

huius ſanctiſſimæ Sedis dignitate profundendam paratiſſimum fore, omni aſſeueratione cõfirmat,

DIXI.

ORATIO DECIMANONA HABITA ROMAE V. KAL. QVINTIL. ANNO. M. D. LXVI.

IN communi omniũ Chriſtianorum principum gaudio, quo eos optatiſſima ſummi honoris ad te concordibus horum ampliſſimorũ patrum ſuffragiis delati fama cumulauit, PIE V. Pontifex Maxime, ſi præcipuam quandam ac propè ſingularem Alfonſi ſecundi Ferrariæ Ducis lætitiam extitiſſe dixero, vereor ne quis id magis ex veteri, & quotidiana omnium conſuetudine, quam quod ipſi præter cęteros gratum id ac iucundum acciderit, à me dictum arbitretur, Ita enim iam vſitatũ eſt, vt omnibus Pontificibus, omnium principũ nomine eadem illa dicãtur, vt & eos qui audiunt veriſimile ſit ea modo ſibi videri audire, quæ cuilibet alij

eundem adepto honorem dicerentur; & ij qui dicunt non tam ex ſuo ſenſu orationem depromere, quam ex vetere aliquo libro ſollemnem, & certis conceptam verbis gratulandi ſummis Pontificibus formulam recitare videantur. Neq; vero dubitari poteſt, quin æquiſſimum atque honeſtiſſimum ſit, quemcumque hic ampliſſimus ordo ad Eccleſiæ gubernacula admouetur, quãdo totum illud negotium non humanis conſiliis, ſed diuini ſpiritus inſtinctu atque afflatu adminiſtrari certiſſimum eſt, eius vt cæteri quoque principes libentiſſimis animis imperium accipiãt, actoritatem agnoſcant, leges obſeruent, ſe ſuáque omnia eius poteſtati tradant ac permittant: eum denique, qui Deo maximè placuit, ſibi quoque gratiſſimum acceptiſſimúmq; eſſe profiteantur. Sed tamen & longè alia illa eſt animorum alacritas, cum homines eum quicumque ſibi rector diuinitus datus eſt, libenter accipiunt: alia cum, quem ſemper ipſi eo munere digniſſimum iudicarant, quémque ſemper toto pectore optauerant, eum diuino quoque iudicio probatum vident: &

Omnes principes Romano Pontifici obedientiam debere.

quamquam omnium publicè intereſt, qualis ſit Pontifex : non eſt tamen obſcurum eſſe quoſdam populos quoſdámque principes,quorum id priuatim multis de cauſis maximè interſit. Ex quibus vt vnum eſſe Alfonſum ſecūdū Ferrariæ Ducem omnes homines intelligunt; neque vulgarem illam, aut mediocrem lætitiam fuiſſe, qua ipſe accepto Pontificatus tui nuncio perfuſus eſt,ídque eo dici,non quod ita dici ſoleat,ſed quod veriſſimum ſit: conſtitui,ſi per te liceat,Beatiſſime Pater,primum quidem breuiter exponere,cur tibi potiſſimum boni omnes communibus votis iſtum honorem mandari & optauerint,& optare debuerint, deinde vero quas primatim cauſas Alfonſus habuerit, propter quas eximium quandam ex eo perceperit voluptatem. Sed quoniam prior orationis meæ pars explicari aliter non poteſt, quin de tuis laudibus nonnulla dicantur, ídque cum aliqua tua moleſtia fieri neceſſe eſt: propterea quod, vt quiſque laude dignisſimus eſt, ita minimè libenter laudes ſuas audire conſueuit, ſupplex à te etiam, atque etiam peto

Boni viri laudes ſuas grauate audiunt.

hanc veniam, Pater optime ac ſanctiſſime, vt quæ de virtutibus tuis toto orbe iampridem ſparſa ac diſsiminata ſunt, ea me ſtrictim ac modicè attingere, ac delibare patiaris. Vos autem Patres ampliſsimi oro, atque obteſtor, vt ſi me ſublimia humiliter, ampla tenuiter, illuſtria inordinatè tractātē, & ex innumerabilibus, quæ ad dicendum ſuppetunt, plurima prætermittentem, pauca proponentem, veriùs quàm exponentem audietis: cogitetis cum animis veſtris, neque poſſe quemquam in tam vbere materia omnia perſequi, neque ea quæ ſatis per ſe ſplendida, & magnifica ſunt, ornatu verborum indagare, & mihi eam in primis cautionem adhibendam fuiſſe, ne ſanctiſsimi eiuſdémque modeſtiſsimi Principis patríſque noſtri aures quamquam veriſsimis, & omnium ſermone celebratiſſimis, inuſitatis tamen, & longè multùmque ſupra exempla vulgaria poſitis laudibus ſuis offenderentur. Atque equidem Beatiſsime Pater, vt mea tibi quantum in me ſitum eſt minimè moleſtia ſit oratio, abducam, & auocabo eam à perſona tua, & de te-

Eloquentia tenuitatem excuſat.

reticens rem tantum ipſam excutiendã conſiderandámque proponam. Si quis igitur reperiretur, qui ab ipſo ineuntis ætatis principio illud arduum ac cum labore ad virtutem directũ iter ingreſſus hoc robore animi, atque hac indole continentiæ eſſet, vt omnia blandimenta voluptatum reſpuens, & aſpernens, nihil in vita expetendum, aut magnifaciendum putaret, niſi quod eſſet cum laude, & cum dignitate coniunctum, ſéque iam tum à corpore quàm maximè abſtrahens diuinarum rerum cognitionem cura omni ſtudióque rapc-retur: quis non facilè auguraretur ex illa herbeſcentis adhuc, ſéque paullatim exerentis ingenij teneritate magnas aliquando virtutis ac ſapientiæ fruges extituras? Quod ſi idem, cum ſe paullum iam corroboraſſet, vt planè liber ab omnibus impedimentis iter ſibi deſtinatum expeditiùs conficeret, ſecederet, ſegregarétque ſe à commercio vulgi, & ſolitariam vitam amplexus daret in eam ſoliditatẽ, quæ ex quo primum inſtituta eſt perpetuum quoddam inexhauſtę fęcunditatis ſeminarium hominum & doctrina, & virtute præſtantium

Studioſi viri deſcriptio.

Laus ſodalitatis ſancti Dominici.

fuit, quis non in ea ſpe, quam iam antea concepiſſet, magis, ac magts confirmaretur? Iam verò, ſi multos annos in eodem ordine ita vixiſſet, vt non æqualibus modo ſuis, aut minoribus natu, ſed ipſis ſenioribus exemplum innocẽtiæ, & integritatis eſſet, nullã vmquam vllius turpitudinis aut flagitij ne tenuiſſimam quidem ſuſpicionem dediſſet, neque in caſtigandis aliorum delictis remiſſus eſſet, & tamen aliis omnibus faciliusignoſceret, quàm ſibi: pium ac iuſtum bellũ indixiſſet cum omnibus vitiis, tum præcipuè prauis, & veræ, ac Catholicæ religioni contrariis opinionibus, multos mortales aut errore lapſos, aut ab aliis in fraudem inductos reuocaſſet in viam: obſtinatos, & pertinaces, ne eorum contagio bonis obeſſet, repreſſiſſet legum habenis, & omnes vires ſuas ad eos exterminãdos cõtuliſſet, ciúſque rei cauſa nullam offenſionem, nullam ſimultatem, nullum odium, nullam denique capitis dimicationem ſibi vmquam defugiendam putaſſet: nemo, vt opinor, inueniretur, qui non tantum illud virtutis & conſtantiæ lumen in excelſo aliquo, & illuſtri loco

collocandum arbitraretur. Ad hæc om-
nia ſi iudicium & auctoritas acris ali-
cuius, ac ſeueri Pótificis accederet, qui
nulla prorſus alia re quàm illa præſtan-
ti virtute commotus eum virum, de
quo loquimur, nihil tale ambientem ac
ne cogitãtem quidem, in ſacroſanctum
Cardinalium Collegium adſciſceret;
íſque ſe in illo dignitatis gradu conſti-
tutus eundem toto decennio præſtaret,
quem in aliis vitæ partibus præſtitiſſet,
quis non ei bonus Pontificatum maxi-
mum ſpe & votis omnibus deſtinaret?
quis non omnes Chriſtiani nominis &
animi prouincias gaudio triumphatu-
ras, florentéſque, ac beatas futuras, tali
ſibi dato gubernatore confideret? Si
hæc in extremis Galliæ, aut Hiſpaniæ,
aut etiam remotioris alicuius prouin-
cię finibus dicerem, pro certo tamen
haberem cognitum iri ab omnibus, te
Pie Quincte eum eſſe, quem mea iam
dudum notaret, ac deſignaret oratio.
Nam quæ tandem vitæ tuæ pars non e-
iuſmodi fuit, vt in ea cum ſemper repe-
rirent boni, quod imitarentur, nihil re-
perire poſſent improbi, quod calum-
niarentur? Maiori tu & tranquilliori

Conſtantia in virtute colenda.

Vita nulli calõniæ obnoxia.

animo paupertatem tuliſti, quam cęteri diuitias ferunt. Numquam tu honores ſecutus es:ſed recto ſemper itinere gradientem, & de ſola virtute ſollicitum, de aliis rebus non laborantem, ipſi te vltro ſunt honores conſecuti. Nihil te Cardinalatus dignitas immutauit: niſi quod vt tua virtus à pluribus cognoſceretur effecit: eandem quam priuatus comitatem, atque affabilitatem, eundem cultum, eandem vitæ ac diſciplinæ ſeueritatem retinuiſti. Vna erat omnium vox, neminem eſſe, qui maiori libertate ſententiam diceret, qui minus ad gratiam loqueretur, qui quæ vera rectáque erant conſtantius, aut animoſius tueretur. Itaque non in ſermone tantum, ſed in vultu ipſo ac nutu tuo magna ineſſe putabatur auctoritas. Tanto igitur, & tam repentino omnium conſenſu Pontifex renunciatus es, vt ſi cui forte adhuc dubium fuerat, hominum ne iudicio, an diuino numine ſummi Pontifices crearentur, quod tamen nemini vmquam bono dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitiis ſublata eſſe videatur. Nō enim fumoſæ maiorum imagines, non im-

Animus honoribus non immutatus.

dioſa diuitiarũ magnitudo, non eblanditæ principum commendationes viam tibi ad Pontificatum munierunt: eadem illa virtus, quæ te ab ipſis incunabulis ſuſceptum perpetuo comitata erat, ſerius omnino & votis noſtris, & meritis tuis, ſed tamen in iſto te tandem celſiſſimo dignitatis inter homines Deo proximæ ſolio ſuis ipſamet manibus collocauit. At hæc quidem omnia omnibus Chriſtianis,& principibus & populis ingentem lętitiam attulerunt:quas autem cauſas habuerit Alfonſus ſecundus, cur ex eo præcipuum quoddam gaudium caperet, ſequitur vt exponam. Non eſt dubium, quin totius Chriſtianæ reipublicæ interſit, quam optimos Pontifices creari, ſed tamẽ id magis quodam modo pertinet ad eos populos qui reguntur ab ipſo Pontifice, quam ad illos qui procul poſiti,etiam ſi in iis,quæ ad religionem pertinent, Pontificis imperio parent,in cæteris tamen à regibus aliiſque principibus gubernantur: itidémque inter principes, magis ad eos, qui ſunt in fide ac clientela Eccleſiæ, quam ad eos quibus nulla talis intercedit cum hac ſancta, & apoſtolica ſede coniun-

Pontifica ſola virtute ſubnixus

ctio. Cum igitur antiquiſſima, & nobiliſſima principum Eſtenſium familia & antiquitus à Pōtificibus Romanis Ferrariam acceperit, & ab eiſdem ducali nomine, atque auctoritate decorata fuerit, ſempérque ex eo in huius ſanctæ ſedis patrocinio permanſerit: conſtat, cuiuſmodi Pontifices ſint, quam amantes religionis ac iuſtitiæ, eorum magis, quam multorum aliorum principum, intereſſe. Deinde cùm ex aliis multis & præcipuè ex illuſtriſſimo Cardinali Ferrarienſi patruo ſuo Alfonſus ſecundus de tua præſtanti virtute cognoſſet: neque neſcius eſſet quanto opere & is, & frater ſuus Illuſtriſſimus Cardinalis Eſtenſis dignitati tuæ verè atque ex animo fauerent, fieri nullo modo poterat, vt non & ipſe idem euenire cuperet, quod & patruum quem ſemper meritiſſimo plurimi fecit, & fratrem quem æquè amat ac ſeipſum, tanto ſtudio procurare intelligebat. Poſtremò, cùm ita natura comparatum ſit, vt eos quiſque ornatiſſimos ac florentiſſimos eſſe cupiat, quorum cauſa plurimum laborauit, in plurimáque ſe ac maxima pericula expoſuit, neceſſe eſt inſigniter charam eſſe

Eſtenſis familia ducatum Ferrariæ poſſidet.

Quiſque amat vehementiſſimè pro quibus plura paſſus eſt.

Alfonſo Ferrariæ Duci huius ſanctæ Sedis dignitatem, pro qua maiores ipſius tot labores ſuſceperunt, tot diſcrimina adierunt, toties de vita, fortuníſque omnibus dimicarunt. Nihil augendi aut amplificandi cauſa loquar Pater Beatiſſime: ſed in tantum optima fide teſtabor, quod, ſi opus ſit, certiſſimis ac locupletiſſimis auctoribus probare nullo negotio poſſum: ſi ea minutatim perſequi velim quæ à principibus Eſtenſibus pro Apoſtolicæ Sedis auctoritate, ac totius Italiæ ſalute fortiter facta ſunt, non dies modo me, ſed vox ipſa, viréſque deficient. Sed, vt omittam ea quæ nimis antiqua videri poſſunt, (ſiquidem mille iam anni, & eò amplius ſunt, cùm hæc nobiliſsima familia floret, alióſque aſsiduè ex aliis principes perpetua quadam ſerie propagat) illud certè prætermitti non poteſt, quod cùm Fridericus Ahenobarbus à Gregorio nono damnatus, atque hoſtis iudicatus, ob ídque implacabili aduerſus Eccleſiã Romanam odio flagrãs, per Italiam immaniſsimi latronis more baccharetur, v aſtaret agros, oppida diriperet, depopularetur, incenderet,

Antiquitas Eſtenſis familiæ.

Fridericus Ahenobarbus Eccleſiæ hoſtis.

non ſexui,nō ordini,non ætati vlli parceret,cæde ac ſanguine compleret omnia, adminiſtrúmque ac ſatellitem crudelitatis ſuæ haberet Eccelinum, quem non tam inter ſceleratos tyrannos, quā inter tætras, & immanes belluas numerare merito poſſumus, vtriuſque copias non tam numeroſo, quam valido exercitu fudit, ac fugauit Azononus Marchio Eſtenſis. Quinetiam cum Salinguerra Taurellus, qui Eccelini ſororem in matrimonio habebat, eíque in omni ſcelere geminus erat, Ferrariam vi & armis occupatam & oppreſſam teneret, miſerorúmque ciuium ceruicibus prædo crudeliſſimus incubaret, eiuſdem Azonis virtute,& armis Ferraria ab illius tyrannide vindicata eſt. Cuius rei cauſa primum quidem vniuerſus populus Ferrarienſis Azonem ipſum dominum, ac principem ſuum conſalutauit, deinde vero Pontifices, habita ratione & ſumptuum quos ipſe in liberanda Ferraria fecerat, & beneficij quod ab eo Apoſtolica Sedes acceperat, eandem illam vrbem ei poſteríſque eius habendam ac regendam conceſſerunt. Neque vnquā, quoties aliqua ſeſe obtulit

Eccelinus.

Salinguerra Taurellus.

Ferraria vt in poteſtatē Eſtenſium venerit.

occaſio, recuſarunt Principes Eſten-ſes, dum pro Eccleſia propugnarent, ſe ſuáque omnia prompto animo in diſcrimen opponere. Quæ omnia aliáque eiuſdem generis plurima non Ferrarienſium tantum annalibus, quorum hac in parte fides alicui fortaſsis ſuſpecta eſſe poſsit, ſed optimi cuiúſque illorum temporum aut etiam inferiorum ſcriptoris monumentis prodita, & teſtata ſunt. His virtutibus domus Eſtenſis ad tantam gloriam iampridem peruenit, vt ſummi Pontifices, vt Imperatores, vt Hungariæ, vt Galliæ Reges, aliíque potentiſsimi principes pulchram ſibi ac decoram illius affinitatem iudicarint. Hæ cauſæ ſunt Beatiſsime Pater, cur Alfonſus ſecundus, qui neque pietate in Deum, neque obſeruantia erga Sedem Apoſtolicam, neque vlla denique virtute cuiquam ex maioribus ſuis cedere meditatur, te Pontifice declarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium ceperit Neque quidquam libentius feciſſet, quàm vt ad te primo quoque tempore veniret, & ſanctiſsimis pedibus tuis aduolutus quãtopere tibi, & huic ſanctæ Sedi deuotus addi-

ctúſque

ctúſque ſit, modis omnibus declararet, ac patefaceret, niſi id tēporū ratio prohibuiſſet. Sed cum ita eueniſſet vt fœliciſſimi Pōtificatus tui principium in id tempus incidiſſet, quo ipſe vxorem domum duxerat: iudicauit te pro tua ſingulari clementia non iniquo animo laturum, ſi prius cœpta nuptiarum ſolemnia celebraret, ac cum vxore vnum, aut alterum menſem commoraretur: deinde ad debitum officium tibi præſtādum veniret. Nunc autem aliud interea multo grauius obiectum eſt impedimentū. Nam, cum ſceleratiſſimus ille religionis noſtræ hoſtis Turcarum tyrannus numeroſiſſimo exercitu Hungariæ immineat, generoſiſſimus princeps, qui ad mirabili ſtudio ardeat incedendi aſſiduè per veſtigia maiorum ſuorum, Maximiliano Imperatori vxoris ſuæ fratri ſponte ſe in belli, ac diſcriminis ſocietatem obtulit, eíque pollicitus eſt, ſimulátque accerſitus eſſet, ſe ad eum nulla interiecta mora cum quantis poſſet copiis eſſe venturum. O vis virtutis, quid non in pectoribus verè generoſis efficis? Non dulcedine patriæ, quàm abitu ſuo mæſtam & pauentem *Vis virtutis.*

reliquit, non nuper ductæ vxoris charitate, quæ ſibi eo diſcedente à viſceribus ſuis diſtrahi ac diuelli videtur, non hoſtis feritate, non periculi magnitudine retineri fortiſſimus Princeps poteſt. Valeant, inquit, valeant alia omnia. vbi Chriſtianæ Reipublicæ defenſio agitur, indignus ſim maioribus meis, ſi quidquam ei anteponendum putem. Verebatur autem, ſi huc iter cepiſſet, ne interea accideret aliquid, vt ſtatim regredi, atque in Hungariam proficiſci neceſſe haberet: neque dubitabat fore vt hæc excuſatio ſua à te quoque Beatiſſime Pater non modo acciperetur, verum etiam commendaretur. Sed quod ipſe ſi licuiſſet præſens facturus erat, idem nunc per hunc Illuſtriſsimum Principem ac Marchionem Franciſcum Eſtenſem patruum ſuum facit: quo deligere neminem poterat in quo plus ineſſet vel fidei vel auctoritatis. Per eum igitur Beatiſsime Pater Alfonſus ſecundus Ferrariæ Dux eam quam debet tibi, & ſanctæ Sedi Apoſtolicæ obedientiam præſtat, ſe ſua que omnia tibi tradit ac conſecrat, ſempérque ſe in tua, atque huius ſanctæ Sedis po-

Ferrariæ Ducis in Chriſti cauſam propenſio.

Marchio Franciſcus Eſtenſis.

teſtate fore ſanctiſsime pollicetur. Tu enim viciſsim Beatiſsime Pater, vt ipſe te ſine vlla dubitatione facturum eſſe confidit, paterna beneuolentia complectere: & quemadmodum ipſe ſemper omnes vires ſuas ad defendendam tuã, & Apoſtolicæ Sedis dignitatem ſtudioſiſsimè conferet: ita tu eum totámque vnà familiam Eſtenſem, eximium nobilitatis Italicæ florem, non tuendam modo tibi, ac conſeruandam, ſed amplificandam etiam in dies ac cohoneſtandam iudicato.

DIXI.

M. ANT. MVRETI
ORATIO VIGESIMA
MANDATVS S. P. Q. R.
HABITA IN AEDE SACRA B. MARIAE VIRGINIS QVAE EST IN CAPITOLIO.
IN REDITV AD VRBEM
M. ANTONII COLVMNAE
poſt Turcas nauali prœlio victos.

IDIB. DECEMB. ANNO M. D. LXXI.

Victoria quibus pariatur.

SI vlla poſt hominum memoriam parta victoria eſt, in qua & admirabilis ſe diuini nominis potentia oſtenderit: & quid fortium virorum virtus, quid ſingularis ductorum prudentia valeat, cognitum ac declaratum ſit: in hac certè quàm ſuperioribus diebus imperatores ac milites noſtri ex immaniſſimo ac teterrimo Chriſtiani nominis hoſte retulerunt, ita hæc omnia patefacta ſunt, vt numquam maioribus, aut illuſtrioribus argumentis aut illuſtrata eſſe, aut in poſterum illuſtrari poſſe videantur. Quare & immortali ac præpo-

tenti Deo, huius tanti boni, vt aliorum omnium, auctori, gratiæ, quantas maximas animus noſter capit, agendæ ſunt: & fortiſſimis, ac clariſſimis viris, qui periculum à nobis omnibus vitæ ſuę periculo depulerunt, qui barbaris in nos irruentibus iter corporibus ſuis occluſerunt, qui peſtem ac perniciem, quam illi nobis machinabantur, in ipſorum capita conuerterunt, qui illorum temeritatem conſilio, furorem fortitudine, audaciam virtute ſuperarunt, noui atque inuſitati honores pro noua ipſorũ atq; inuſitata virtute tribuendi. Quod enim tantum ac tam ſingulare honoris genus reperiri, aut excogitari poteſt, quod non & in aliis, qui egregiam in hoc bello Reip. Chriſtianæ operam nauarunt, & tuæ in primis M. ANTONI COLVMNA virtuti rebúſque geſtis, & ab aliis Chriſtianis populis, & præcipuè à Populo Romano debeatur? Cuius vniuerſi quod ſit erga te ſtudium, quæ volũtas, neque tibi vmquam aut dubium, aut obſcurum fuit: & tamẽ nuper apertiſſimè cognoſcere potuiſti, cum, tuo in vrbem ingreſſu, tantus ad te omnium ętatum atque ordinum cõcurſus factus

Fortiſſimorum virorũ deſcriptio.

M. Antonius Columna.

Populi ſummus in Ducem amor.

eſt; tanta effuſa omnis generis multitudo, vt ipſi ſeptem colles, ipſa vrbis mœnia, ſi natura pateretur, ſedibus ſuis relictis, obuiam tibi prodire cupere viderentur. Quacumque inceſſeras, fauſtis acclamationibus omnia perſonabant: omnes redundantem & foras erumpere geſtientem lætitiam ore, oculis, manibus indicabant: omnium in te vno figebatur obtutus: omnes te, nō vt vnum ex principibus ciuitatis, ſed vt firmiſſimam ac ſolidiſſimam Romani nominis ac dignitatis columnam intuebantur. Cælū ipſum manifeſto fauit honori tuo: cum quod, aliquot dies antea triſte ac nubilum fuerat; ingreſſuro te, ita derepente nitere cœpit, vt illa ſubita ſerenitas facilè omnibus indicarit, honores, qui tibi haberētur, etiam cæleſtium iudicio comprobari. Nunc quoq;, quanta hoc auguſtiſſimū templum frequentia hominum compleuerit vides: qui omnes eo animo huc conuenerunt, vt Chriſto Ieſu victori & victoriarum datori, vt beatiſſimæ Virgini, vt cæteris cęlitibus, quorum auxilio hanc victoriam ſine vlla dubitatione acceptam ferè debemus, tum propter fuſos ac fugatos

Alluſio ad nomen Columnæ.

hoſtes,tum propter te ſaluũ ac ſoſpitem in patriam reductũ,rite,ac pie, vt debẽt, gratias agant.Beatũ te M. Antoni, propter cuius & abeuntis periculum & redeuntis ſalutẽ tẽpla cõplentur.Meminimus omnes, ſuperioribus menſibus, te ad bellũ profecto, quæ tota vrbe fuerit trepidatio, quæ ſollicitudo, qui pauor. Quãuis enim & duces delecti erãt fortiſſimi ac ſapientiſſimi,& ex toto propemodũ orbe Chriſtiano flos ipſe nobilitatis cõuenerat, & præcipua Italiæ atq; huius vrbis ornamenta ac columina in exercitu verſabantur: tamen eo magis metuebãtur varij bellorum & ancipites caſus,quod ſi quid aut propter vim tempeſtatum, aut propter hoſtilium copiarum magnitudinem,aut quo alio euentu grauius accidiſſet: nulla reliqua ſpes erat,vllum amplius ætate noſtra tamen exercitum poſſe denuo comparari. Vagabatur autem toto mari infinita quædam latronum multitudo noſtro ſanguine cruenta, noſtris ſpoliis onuſta: qui & ſemper alias ſuopte ingenio feroces,& tum maximè propter recentes victorias ſpe atq; animis inflati, tãtos ſibi ſpiritus, tãtam arrogantiam ſumpſerãt,

Beatus qui omnib⁹ charus eſt.

Belli periculum.

Turcarum crudelitas & arrogãtia.

vt claſſem quidem noſtram à ſe ſpiritu ipſo difflatum iri:ea vero diſiecta, quaſi ianua quadam effracta ac reuulſa, omnes ſibi Chriſtianorum portus, omnes inſulas, omnem oram maritimam apertam fore arbitrarentur. Augebat timorem noſtrum, quod anno ſuperiori eos Deus alienatæ à nobis propter peccata noſtra volũtatis ſuæ ſignificationes dederat, non iniuria trepidaremus, ne ille meritò nobis iratus, per hoſtes nominis ſui à populo ſuo pœnas repetere decreuiſſet. Sed ô cæca hominum iudicia. ô abſtruſa & recondita Dei conſilia. ô bonitatem ac clementiam ipſius perpetuo prædicandam. Verè dominus eſt qui vulnerat & medetur: percutit & manus eius ſanabunt: qui mortificat & viuificat: qui deducit ad inferos & reducit. Pro paterna ſua miſericordia, caſtigãs caſtigauit nos: ſed morti non tradidit nos. Reſpexit ad lacrimas, ad ieiunia, ad eleemoſynas, ad preces Eccleſiæ ſuæ: ad quæ omnia Pius 5. & nomine & re ſanctiſſimus Pontifex, toto illo tempore, alios omnes & præcepto & exemplo ſuo incitabat. Hem, ſenex ſanctiſſime & veterum illorum Pontificum ſi-

Cyprum intelligit.

Dei bonitas.

Iob 5.

1. Reg. 2.

Pſal. 117.

Pij 5. ſanctimonia.

milime,ſcelerum vltor, iuſtitiæ cultor, veteris diſciplinæ reſtitutor, cui, bono publico,his miſeris ac turbulentis temporibus,Eccleſiam ſuam gubernandam commiſit Deus:hic eſt fructus lacrymarum atque obſecrationum tuarum : tui fletus pepererunt nobis hoc gaudium: tua quotidiana ſacrificia hanc nobis à Deo victoriam impetrarũt. Metis exultans, quod lacrymans ſeminaſti. Te nouo Moyſe manus in cælum tollente. *Pſal.125.* nouus hic Ioſuë ſuperabat Amalechitas. *Exod.17.* Tu mentem in Deo, noſtri milites in barbarorum corporibus tela figebant. Confirmabant illorum dexteras preces tuæ, & hoſtilium gladiorum cuſpidem retundebant. Itaque quanto plus nobis dedit Deus quàm petebamus? Nos timidi vota faciebamus, vt hoſtium claſſis,cum,aduẽtare noſtram, auditũ eſſet, quam celerrimè ſe ad ſuos reciperet:quo poſt tot editas ſtrages,timuiſſe tamen, & expectare auſa non eſſe noſtrorum impetũ videretur. nam illud propè immodicũ videbatur optare, vt& congrederentur, & ſe barbari, noſtrorum virtute cognita, in fugam darent: quod ſi ad efficiendam aliquam

imaginem ſpeciemq; victoriæ, aliquot illorum naues depreſſæ, aliquot captæ, numerus aliquis captiuorum liberatus eſſet: abunde omnes non exſpectationi modo, ſed optatis quoq; noſtris ſatiſfactum fore arbitrabamur. Vt autem ſine magna noſtrorum clade, amplius quadraginta hoſtium millia cæderētur: vt decem & eo amplius millia caperentur: vt centum nonaginta quinque illorum triremes, aliáque complura nauigiorum genera in noſtrorum poteſtatem venirent: vt plus quindecim captiuorum noſtrorum millia liberarentur: vt ex tanta illorum multitudine vix vnus perfidus pirata, & vnus item ſæuiſſimi prædonis Ariadeni filius fuga elaberentur, qui ad ſuperbas immanis illius tyranni aures acerbiſſimum miniméque ab ipſo expectatum tantæ cladis nũcium adferrent, quis vmquam noſtrûm, non dicam ſperare, ſed propemodum optare auſus eſt? Præcucurrit fortitudo veſtra ſpes noſtras: quæ que nos ne fruſtra optaremus verebamur, vt ea fruſtra hoſtis optaret, admirabili Dei beneficio & veſtra ſingulari virtute perfectum eſt. Illud vero me

Magnitudo victoriæ & clades Turcarum.

morabile & animaduertendum, neque fortuito accidiſſe, ſed iuſtiſſimo Dei iudicio effectum eſſe credendum eſt: quod qui duo ex illa impura fœdiſſimo rum mancipiorum colluuie maximas minas iactare, qui vni ex omnibus Chriſtianorum vires maximè deſpicere ſoliti erant: vt etiam apud illum ſtolidum ac furentem dominum ſuum auſi eſſent gloriari, ſe centum triremibus, quidquid vſquam Chriſtianorum eſſet, vndique exterminaturos: ij potiſſimum, cum ad manus ventū eſt, ita ſubito perterrefacti ſunt, vt mare ipſum anguſtum eis eſſe ad fugā videretur. O nonæ Octobres, quam fauſtam ac fælicem nobis poſteríſque noſtris veſtri memoriam reliquiſtis. Quis non eorum, qui prœlio non interfuerunt, vt ſibi liceret ſpectaſſe quæ illo die geſta ſunt, anum vnum de conſequentis vitæ ſua ſpatio, ſi fieri poſſet, ademptum velit? Solem ego ipſum, ita viuam, in tam pulchro ſpectaculo, vt Ioſuë olim aduerſus Amoræos pugnante, ſubſtiturum fuiſſe arbitror: niſi tanta fuiſſet vincēdi celeritas, vt qui nihil metuebant, id vnum metuere videretur, ne prius adueſperaſceret, quam

Turcarum ducum vanitas & iactantia punita.

Victoria cita.

omnes hoſtes aut cæſi, aut capti, aut fugati eſſent. Quænam igitur ſtatuæ, qui arcus, quæ columnæ, quæ trophæa vobis excitari poterunt, viri fortiſſimi, quæ, non dico paria eſſe meritis veſtris, ſed eorum partem adumbrare aliquam poſſint? qui futuri ſunt vſque eo diſerti ac copioſi hiſtoriarum ſcriptores, qui, cum ad Naupacteã victoriam ventum erit, non potius metuant, ne quid de illius magnitudine detrahant, quam eam ſe verbis exæquare poſſe confidant? Semper enim iuſtum minuendi metum faciunt ea, quæ amplificandi ſpem ſua magnitudine ſuſtulerunt. Vos exultantem barbarorũ audaciam cõpreſſiſtis: vos maria illis clauſiſtis, noſtris aperuiſtis: vos flammam atque ferrum, vos cædem, incendia, rapinas, libidinem, à Chriſtianorum vita tectis, fortunis, corporibus arcuiſtis: vos à tẽplis ſacrilegia, ab oppidis direptionem, ab agris vaſtitatem depuliſtis: per vos cruentata ac tepefacta maria illorum ſanguine redundarunt: per vos vicina litora illorum, aut ſauciorum, aut morientium inconditis vlulatibus perſonarunt; vobis magiſtris

Victoria numquã ſatis laudanda.

Victoriæ cõmoda.

didicit noſter miles vincere, barbarus vinci: vobis Chriſtianorum alij vitam debent, alij libertatem, omnes ſecuritatem. Durum, fateor, fuerat, audire, tam multa oppida à nefariis latronibus capta, tam multa incenſa: tam multas regiones vaſtatas: abducta in ſeruitutem tam multa hominum millia: ſed, ſi Chriſti potentia, ſi Chriſtianorum fortitudo aliter apud barbaras gentes illuſtrari, quam poſt tot acceptas calamitates, non poterat, propè eſt, vt exclamen, tanti fuiſſe. Certè quidem vt verni temporis clementia & amœnitas minus hilararet animos noſtros, niſi eam hiemis rigor & aſperitas anteceſſiſſet: ita minus omnes huius victoriæ iucunditatem ac dulcedinem ſentiremus, niſi eam cum ſuperiorum temporum triſtitia, & acerbitate compararemus. Neque vero eos tantum, qui ex illo nobis omnibus ſalutari prœlio, re bene geſtâ, incolumes reuerterunt, omnibus maximis honoribus debemus afficere: ſed eorum quoque memoriam grato animo ampliſſimíſque laudibus proſequi, quos in illo conflictu fortiter dimicantes, non tam

Victoria poſt clades varias iucundior.

Militū pro Chriſto occumbētium ſalus certa.

vis hoſtium perculit, quam ille ipſe, pro quo pugnabant, ſibi pigneratus eſt. Chriſtus. Qui ſi, vt credibile eſt, prius Chriſtiano ritu expiati, ac culpis omnibus ſoluti, tunc verò in Deum tantum intuentes, & in eo mente ac cogitatione defixi, vitam pro illius gloria proiecerunt, eodem illo temporis puncto, angelorū legionibus ſtipati, triumphantes in cælum euolarūt. O vos beatiſſimos, qui ſanguinem veſtrum pro eo fudiſtis, qui prior ipſe pro vobis ſuum ſanguinem fuderat: qui mortem naturæ debitam, pro vitæ auctore potiſſimum reddidiſtis. Illi impij, quos tum concidebatis, cum concidiſtis, & mortem oppetierunt cum ignominia, & mortui pœnas nunc apud inferos luunt: vos vero & extremum ſpiritum victores cum gloria effudiſtis, & mortali conditione vitæ in immortalitatem commutata, piorum eſtis æternam ſedem & locum conſecuti. Beata vita, quę tali morte concluſa eſt: beata mors, quæ tali vitæ principium dedit. Sed vt ad te M. Antoni mea iam reuertatur oratio, neque Populus Romanus ignorat, neque vmquam vlla ignoratura eſt:

Quā beati ſint qui pro Chriſto pugnātes mortē oppetunt.

M. Antonius Columna quam ſtrenuā nauarit operā.

æut gens, aut ætas, huius immortalis gloriæ multo tibi plus quam pro virili parte deberi. Tu iam inde à principio, cum ſanctiſsimo Pontifice Pio Quincto huius ſaluberrimę principum Chriſtianorum coniunctionis fundamenta iacerentur, ad eam rem ex ipſius ſententia conficiendam, plurimum laboris, operæ, auctoritatis contuliſti. Tu cum claſsi Pontificiæ ſummo cum imperio præfectus eſſes, in Siciliam profectus, interea dum Ioannes Auſtrius non mea tantum, ſed omni omnium prædicatione maior adoleſcens, cuius in totam Chriſtianorum claſſem ſumma erat auctoritas ac poteſtas, eodem perueniret, & milites & claſsiarios ſtudioſiſsimè exercuiſti, &, vt omnium rerum ad maritimum bellum neceſſariarum copia ſuppeteret, perfeciſti. Tu, quoties de ſumma re deliberatum eſt, eas ſententias dixiſti, quę ſummam prudentiam cum ſumma animi excelſitate coniunctam indicarent. Tu cum offenſiones quædam interuenirent, quæ rem in ſummum periculum adduxerant: iratorum animis, ſapientiſſimè capto conſilio, & graui, atque accomodata, ad

Ioannes Auſtrius.

tempus oratione mitigatis ac compoſitis, naſcentis mali occaſionem ſuſtuliſti. Tua cohortatione inflammati milites ad pugnam exarſerunt: tuum in ipſa pugna exemplum ſecuti, omnia pro Chriſto pericula contempſerunt. Peruenit, ac perlatus eſt vſque huc tuorum immortalitate dignarum vocum ſonus: optimis auſpiciis geri quæcunque pro Chriſtiana religione gererétur: barbaricam audaciã cedentibus inſtare, inſtantibus cedere: noſtrorum & victoriæ & morti immortalem gloriam propoſitam eſſe: illo duce atque auſpice, cuius brachia in cruce pendentis effigies, è ſummo regiæ triremis eminens, noſtros animaret, terreret hoſtes, de ſecũdo prœlij exitu nemini eſſe dubitãdum. Audiui, audiui ipſe de fortiſſimo viro, cuius eximia virtus & ſæpè aliàs, & in hoc bello vel maximè ſpectata eſt, quique tuorum in hac expeditione conſiliorum, ac laborum particeps fuit, quam præclarum tibi, quámq; honorificum teſtimonium tribuerit diuinus adoleſcens Ioannes Auſtrius, poſtridie eius diei quo debellatum eſt: cum apertè prædicaret, tuum in hac ſancta

M. Antonij Columnæ voces pietatis & fortitudinis pleniſſimæ.

Ioãnis Auſtrij eximiũ de Colomna teſtimoniũ.

belli

belli ſocietate conflanda præter cęteros laborem ac ſtudium:in deliberãdo, prudentiam & altitudinem animi: in re gerenda, fortitudinem & alacritatem extitiſſe: te & committendi prœlij conſuaſorem,& comparandæ victoriæ adiutorem ſibi pręcipuum fuiſſe. Quæ cum omnia magna & pręclara ſint, multo tamen à te maiora, & præclariora Populus Romanus expectat. Properant M. Antoni noſtra omnium vota: quique animis præſentis gaudij magnitudinem capere vix poſſumus, rerum à te geſtarum præſtantia, quaſi quibuſdam alis, ſublati, cognitione & ſpe multo iam vlterius prouolamus. Non ſatis eſt impulliſſe hoſtem: proſternendus & opprimendus eſt, ante quàm ſe nouis opibus copiíſque renouarit. Extorquenda ſunt vobis ex illius belluę faucibus impióq; dominatu ampla illa & opima regna, in quæ, à Romano imperio diſtracta atque diuulſa, nullo iure, iniuſtiſſimus poſſeſſor inuaſit. Tendit vobis Iudæa ſupplices manus:& palmas, quarum feraciſſima eſt, veſtris victoriis triumphíſque diſpondet; obteſtatúrque vos per eum quẽ ex

Ad Iudeã liberandam hortatur.

puriſſimæ matris vtero mirabiliter ex-
euntem excepit: cuius veſtigiis impreſ-
ſa, cuius admirandis operibus nobili-
tata, cuius ſparſo pro nobis omnibus
ſanguine irrigata eſt, ne ſe diutius pa-
tiamini indigna Chriſti oſtium ſerui-
Exod. 13. tute oppreſſam teneri. Duce olim co-
lumna Iudæi ex dura ac diuturna ſerui-
tute extracti ſunt. Vtinam noſtris quo-
que temporibus Iudæa ipſa duce Co-
lumna ex multo duriori multóq; diu-
turniori ſeruitute extrahatur. Prodi-
tum eſt literarum monumentis, impe-
Prodigium crucis in cælo apparentis. rante Conſtantio, Conſtantini magni
filio, viſam eſſe in cælo ſub ſpecie cru-
cis ingentem columnam coronatam,
quæ longè latéque collucens, à monte
oliuarum vſque ad eum montem vbi
Chriſtus pro nobis omnibus morte af-
fectus eſt pertineret. Declarandum eſt
tibi M. Antoni rebus ac factis, tam inſi-
gne prodigium ad te & ad gẽtem tuam
Pro ſepulchro Chriſti vendicãdo bella ſuſcipiẽda. pertinere. An vero gentes quædam an-
tiquis temporibus propter violata ma-
iorum ſuorum ſepulcra grauiſſima bel-
la ſuſceperunt: nos Ieſu Chriſti domini
ac Dei noſtri ſepulcrum, monumẽtum
ſalutis noſtræ, pignus reſurrectionis

noſtræ ab immundis canibus tamdiu teneri, eíſque ludibrio eſſe patiemur? Ite potius optimis omnibus generoſæ ac fortes animæ: ite accenſa diuinæ gloriæ ſtudio pectora: continuate victorias: connectite triumphos: inuidete poſteris veſtris gloriam eius terræ, ex qua ſalus noſtra prodiit, ab immanibus belluis receptæ ac recuperatæ. Vbi melius ſanguis ſpargi poteſt? vbi melius vita deponi? vbi verior ac ſolidior gloria comparari? O Chriſte, te appello. In tua manu bellum & pax: in tua manu victoriæ: in tua manu regum ac populorum corda ſunt. Inſpira noſtris ardorem pugnandi: da eiſdem vim facultatémque vincendi: immitte eam mentem principibus ac populis, qui nondum in hanc ſanctam ſocietatem nomina dederunt, vt in primo quoque tempore facere maturẽt: non quod tu, qui omnia potes, aut eorum opera aut noſtra ad hoſtes tuos obterẽdos egeas: ſed vt omnes, qui tuo nomine gloriantur, in partem aliquam veniant eius gloriæ, quæ ex nominis acultus tui propagatione capietur: & quãdo vrbẽ Romam imperij ſedem ac domiciliũ, Ec-

Oratio ad Chriſtũ vt bellum ſuſceptum fortunet.

cleſiam Romanam religionis firmamentum eſſe voluiſti:da Pio Quinćto Pōtifici, da Populo Romano hoc munus, vt in hanc potiſſimum vrbem, & ad hunc potiſſimum Pontificem partæ tam nobilis victoriȩ aliquando nuncius adferatur,

DIXI.

ORATIO VIGESIMAPRIMA HABITA ROMAE IN AEDE D. PETRI IN VATICANO V. ID. MAI. AN. M. D. LXXII.

In funere Pij V. Pont. Max.

Quā onus graue ſuſti neant laudandi Pontificis.

DIcturus ex veteri conſuetudine de Pij Quincti ſanctiſſimi & in omni virtutum genere ſummi Pontificis laudibus, in hoc orbis terrarum auguſtiſſimo nobiliſsimóque conſeſſu, Patres ampliſsimi, maximopere cōmouerer ac conturbarer animo, tum ob viriū mearum imbecillitatem, tum ob breuitatem temporis mihi ad me comparandum dati: ſi exiſtimationé aut vllam in quoquam vim dicendi meritis ipſius

parem poſſe reperiri, aut vllam longitudinem temporis ſuffecturam ei, qui tam copioſi ac multiplicis argumenti partes omnes pertractare ac perſequi vellet. Sed cum & omnibus, & vobis pręcipuè, qui propius illum cognouiſtis, notum exploratúmque ſit, iis illam ſupra cæteros mortales virtutibus floruiſſe, quarum pręſtantiam, non dicam exęquare dicendo, ſed aſſequi cogitãdo difficile atque arduum ſit: ipſa me animoſiorem, atque alacriorem facit ſuſcepti muneris difficultas cogitantem, quod mihi neceſſario eueniet, vt & multa memoratu digniſsima prętermittam & ea ipſa, quę attingam, ieiunius multo, atque exilius, quam pro ipſorum dignitate, percurram, idem cuilibet quamlibet exercitato, & omnibus rebus addicendum inſtructo homini euenturum fuiſſe. Ac quoniam auguratur animus, eum iam in æternas illas beatorum ſedes euectum, & cum Deo coniunctum, quę hoc tempore à nobis dicuntur, quęque fiunt, audire atque intueri: eũdem in hoc munere obeundo modum tenebo, quem tenerem, ſi ipſe, mortali adhuc corpore indutus,

Neceſsitas animoſiorẽ reddet.

Mortuos è cœlo audire quæ hic dicantur.

præſens adeſſet:vt in eo genere orationis vtar, quo ipſum præcipuè oblectari ſolitum nouimus, non figmẽtis ac fucis oblito, ſed ſeuero ac ſolido: & ea ſola in ipſo commendem, quæ ipſe in rebus humanis ſola commendanda ducebat. Qui ethnicorum more vixerunt, ethnicorum more laudentur: ego tam ſancto, tàmque Chriſtiano principi nullam laudem conuenire arbitror, niſi verè ac propriè Chriſtianam. Itaque in quibus exaggerandis, & amplificandis veteres plurimi erant, & à quibus ferè huius generis orationum principia ducebant, patriæ claritatem, quam etiam quidam ex illis primam partem fęlicitatis eſſe dixerunt, nobilitatem generis, opes, ac copias, ea nos, etiam ſi verè ac copioſè id facere poſſemus, in talis tamen viri laudibus numeranda non duceremus. Quanti hæc ſint, declarauit ipſe Chriſtus, qui, totius orbis dominus, obſcurum & ante id tempus ignobilem pagum, in quo naſceretur, elegit: Deus & Dei filius, faber & fabri filius haberi voluit: rex omniũ, in paupere tugurio natus, non habuit vbi reclinaret caput. Immo vero ij de-

Mat. 13. *Marc.* 16. *Matth.* 8 *Luc.*

mum glorioſi mihi præter cęteros, atq; illuſtres videntur, etiam ſi hęc humanarum rationum momentis expendere libeat, qui Deo tãtum freti, ea, quę inter homines ſumma habẽtur, ſine vllis eiuſmodi pręſidiis, ſua ſibi virtute pepererunt. *A ſola ſua virtute pendere glorioſiſſimum.* Pulchrum eſt enim ita abundare, vt nemini quidquam debeas: ita illuſtrare alios, vt nihil ipſe ſplendoris ac claritatis ab aliis mutuatus eſſe dicaris. Sed, his omiſſis, quæ ſemper ſapiẽtiſſimus quiſque contempſit, iam quaſi theſaurum quendam rerum pulcherrimarum, ac pretioſiſſimarum aperiens, ſpectandúmque proponens, euoluam & explicabo vera illa & diuina bona, quæ ſemper illum bonis amabilem, improbi formidabilem, vtriuſque admirabilem reddiderunt. Qui ſtatim ab ipſo ineuntis ætatis principio, cum, & diuino lumine colluſtratus, & domeſtica, vt credibile eſt, inſtitutione commonefactus, iis, qui in ſæculo viuerent, difficilem eſſe in cęlum viam iudicaſſet, impulſu Spiritus ſancti, fugit e patria inferiori ac terreſtri, vt Abraham: itérque illud arripuit, quod ad illam ſuperiorem ac cæleſtem tendenti *Monaſticā vitā ſæculi [illegible] clauſtro eſſe tutiorem.* *Gen 12.*

tutius, atque expeditius eſſe intellige-
Gen.19. bat. Fugit vt Loth: neque poſt tergum reſpexit: cum ſciret, eos, qui, manu ad aratrum appoſita reſpiciũt retro, aptos non eſſe ad regnum Dei. Fugit vt Iacob. & in ea demum terra conquieuit,
Gen.20. in qua vidit ſcalas per quas itur in cælum. Dedit enim nomen in laudatiſſimam illam D. Dominici ſodalitatem, in qua, vt primũ inſtituta eſt, tamquam in optimo ac fertili agro, eodémque bene ac diligenter ſubacto, & exculto, viri & doctrinæ magnitudine, & vitæ ſanctitate præſtantes, numquam alij aliis ſuccreſcere, alij ex aliis cõtinenter propagari ac proſeminari deſierunt. In ea ita vixit, vt iuuenis ſenibus, tiro veteranis, nouitius exercitatis, tamquam exemplum continentię, tolerantię, frugalitatis, obedientię, omnis denique virtutis proponeretur. Neque verò cœpit quidem ita viuere, ſed eo non perſtitit: neque perſtitit quidem, non longius progreſſus eſt: neque progreſſus quidem, ſed in medio curſu defatigatus. immo verò totum vitæ ſpatium ita tranſegit, vt, cùm iampridem ad ſummam virtutis perfectionem peruenıſſe

D. Dominici laudatiſſima ſodalitas.

Optimi monachi deſcriptio.

iudicaretur ipſe tamen quotidie ſeipſo melior ac perfectior cerneretur. Cùm autem alia in hoc viro admirabilia fuerunt, tum ſingulare ſtudium conſeruandę verę, ac Catholicæ religionis, & aduerſus eos, qui illam vlla ex parte labefactare conarentur, implacabile odium ſemper eluxit. Quibus cùm ille perpetuum bellum gerens, ne punctum quidem temporis in vita ab eis vexandis, & exagitandis conquieuit. In aliis erratis condonandis atq; ignoſcẽdis quamquam, & ſui & aliorũ ſeueriſſimus cenſor, non ita ſe durum atque inexorabilem præbebat: qui ab Eccleſia deſciuiſſent, niſi aut ipſos erroribus, aut ipſis orbem purgaret, vitam ſibi acerbam atque inſuauem eſſe ducebat. Exedebat animum ipſius zelus Eccleſiæ: neque quiſquam vmquam verius idem, quod olim Dauid, dicere potuit. Nónne qui oderũt te domine oderam, & ſuper inimicos tuos tabeſcebam? Perfecto odio oderam illos. Ergo cùm ei munus in eos inquirendi publicè mandatum eſſet, quas ille potentum inimicitias, quas minas, quæ pericula, quas vitæ ac capitis dimicationes ſibi, dum illos modis

Pontifex Pius 5. in hereticos implacabilis.

Pſ. 60.

Pſa. 138.

Pio . nõdũ Põtifici munus in hereticos inquirendi delatum.

omnibus perſequitur, defugiendas putauit? quas non potius vltrò ac cupidè appetiit? quam ſæpè ab illis petitus, à Deo mirabiliter ſeruatus eſt? vt de eo dici poſſit, quod alicubi ait Cyprianus, non animum martyrio, ſed martyrium animo defuiſſe. Ob hæc tanta, ac tam præclara in Chriſtianam Remp. merita primum creatus Epiſcopus Nepeſinus, deinde à Paulo III. in veſtrum Patres ampliſſimi Collegiũ adſcitus atque aggregatus, quanta cum dignitate dignitatem illam ſuſtinuerit, quid opus eſt, pręſertim apud vos agentem, pluribus verbis exponere? Quantum ei prudentię & acuminis ad videnda ea, quæ vera, & recta eſſent, quantum animi, & libertatis ad eadem proferenda, quantum auctoritatis ab obtinenda ſemper fuit? Nihil vnquam ille in dicenda ſententia aut metui aut gratię dedit: numquam ad cuiuſquam voluntatem orationem ſuam accommodauit: numquam quidquam veritate prius, aut antiquius habuit. Itaque vulgo etiam dicebant, nihil ab eo precibus peti oportere: preces enim apud eum neque ad iuſta impetrãda neceſſarias eſſe, neque

Incorruptus animus.

ad iniuſta extorquenda efficaces. Quod ſi quidam ex veteribus Romanis eo nomine fœlix habitus eſt, quod ab eo nemo vllam rem improbam petere auderet: quid hunc dicemus, quem omnes quiquid petituri erant, in quo vel minimum turpitudinis ineſſet, tamquam ſcopulum quendam refugiebant? Vt autem diuino conſilio, veſtris ſuffragiis, in Pij Quarti locum ſuffectus eſt, tanta ſubito extitit bonorũ alacritas, & exultatio, tanta improborum fuga, & trepidatio, vt neque illi quidquam ſibi optatius potuiſſe contingere, neque hi vſpiam ſe iam tuto poſſe conſiſtere arbitrarentur. Cernere erat bonos hilares & erectos, triſtes improbos, & abiectos: illos gaudio triumphantes, hos de conſciſcendo ſibi voluntario exilio conſilia inter ſe communicantes: illi gratulatum ad templa conuolabant, hi adſpectum hominum lucémque vitabant. illos ſublatós in cælum, hos amandatos infra terram putares. Neque verò multis edictis aut programmatis opus fuit ad peſtes quaſdã hominum ex vrbe pellendas. Vt ſol exoriens nebulas diſiicit, vt ventus areã purgat, ita nomen ipſum

Bonorum exultatio & malorũ trepidatio.

noui Pontificis diſsipauit improbos, & vrbem tetra illa impurorum hominum colluuione purgauit. Iam in ipſo Pontificatu qualis fuerit ſi quis ſubtiliùs requirere inſtituat, ita reperiet, multis ſæculis nullum Pontificem fuiſſe qui ad veteros illos Siluestrum, Gregorium, Leonem, eiuſdêmque generis alios viuendi ratione, & conſuetudine propius acceſſerit. Primum enim, ſi priuata & domeſtica ſpectemus, eandem in victu cultúque parcimoniam retinuit, quibus à principio ſe, cum adhuc in monaſterio eſſet, aſſuefecerat. Eadem ieiunia erant, eędem preces, eadem ſtatis anni temporibus à certis ciborum generibus abſtinentia, eadem interioris veſtitus aſperitas: neque quiſquam vmquam intemperans tanto ſtudio voluptates corporis conſectatus eſt, quanto ille eas perpetuo repudiauit, Immo verò, quarum Eccleſiæ conſtitutionum propter ſenectutem, aut propter imbecillitatem corporis gratia plerumque petentibus fieri ſolet, iis vt ipſe ſe ſolueret, quamquam, & affecta ætate, & corpore admodum imbecillo, numquam tamen adduci potuit. Quotidie fere ſacrifica-

Pontificis in vita auſterites & abſtinentia.

bat:ſi id non poterat, omnino tamen ſacroſancto miſſæ ſacrificio intererat. Nũquam ex eius ore verbum vnum prodiit, quod non aut ad Dei laudem, aut ad eorum qui aderant emendationem pertineret. Sic quãquam adhuc in terra poſitus, verſabatur in cælo, & cum hic nobiſcum viueret, iam tamen ciuis erat ſanctorum & domeſticus Dei. Tota quoque eius familia ad exemplum domini compoſita erat: cúmque multis in locis familiares principum ſumptuoſo veſtis genere, arrogantia & contemptu cæterorum, licentia & dicendi & faciendi quidquid collibuit, diſtingui ab aliis ſoleant, hic ſuos ita inſtituerat, vt nulla re magis quàm modeſtia ſingulari, & præcipua quadam ſanctimonia vitæ à vulgaribus diſcernerentur. Atque hæc priuatim, publicè autem quot quantaque beneficia & in hanc vrbem, & in totam Chriſtianam Rempublicam, contulit? Reuocauit veterem eccleſiaſticam diſciplinam: quæ ita iam obſoleuerat, vix vt eius imaginem in veterum ſcriptis agnoſceremus. Iudiciorum ſeueritatem, quam iam improbiſsimus quiſque, aut eludere, aut per-

Pontificis ſanctimonia.

Pontificia familia modeſtia.

Reformatio inuecta per Pium 5.

rumpere ſolebat, renouauit, cúmque acrioribus remediis egere hoc ſæculum iudicaret, propoſitis etiam acerbioribus ſuppliciis hominum libidinem audaciámque frænauit. In quo, ſi qui ſunt, qui eum vt nimis ſeuerum, ac rigidum culpare audeant, &, vt molles ægroti de medicamentorum amaritie conquerantur, facere id non poſſunt, quin eadem opera de ſua nequitia & leuitate fateantur. Nam ſi aduerſus extraneos tantum ſeueritatem adhibuit, in ſe autem, & in ſuos remiſſus, atque indulgens fuit, tum ſane hos reprehenſores audiamus: ſin & domi, & foris, & in ſuos, & in alienos ſui ſe ſimilem præbuit, neque quemquam vſque eo charum habuit, vt ad eius peccata conniuendum duxerit: fateamur, id quod res eſt, ſeueritatem illam ab eximio quoddam iuſtitiæ ſtudio profectam his temporibus neceſſariam ac ſalutarem fuiſſe. Iam eum & ab omni auaritia ac ſordibus longiſſimè ab fuiſſe, & liberalitate ac magnificentia excelluiſſe, & res ipſa loquitur, & ij quoque, qui propter eas quas dixi cauſas parum eius gloriæ fauent, confitentur. Cui rei argumento eſt, & in-

In eos qui Pontificis ſeueritatem accuſabāt.

Pontifex liberaliſſimus.

numerabilium priuatorum inopia ſubleuata, & infinita illa vis pecuniarum, qua omnibus prope orbis Chriſtiani partibus aliqua difficultate preſſis ac laborantibus ſine vlla cunctatione ſubuenit. Illud verò immortale, & omnium gentium omniúmque ſæculorum prædicatione celebrãdum beneficium, quo vniuerſam Chriſtianam Rempub. affecit, inita & conſtituta cum Philippo Rege verè Catholico, & cum Venetis belli aduerſus Turcas gerendi ſocietate, quis vnquam ſatis pro dignitate laudauerit? Quam in ſocietatem, vt cæteros quoque principes Chriſtianos perduceret, cum alia multa molitus eſt: tum anno ſuperiori, periculoſiſſimo tempore, maximis caloribus, eum quem ſemper meritiſſimo vnicè dilexit, ſororis ſuæ nepotem, Michaëlem Cardinalem Alexandrinum, ſibi ſanguinis quidem coniunctione proximum, ſed virtutis imitatione propiorem, in cuius adſpectu, ac colloquio acquieſcebat, cum quo cogitationes ac conſilia ſua communicabat, in quo maximum poſteritati ſuæ præſidium collocarat, cum igitur legatum in Hiſpaniam, in Luſi-

Pius 5. ſanctæ belli in Turcas gerendi ſocietatis autor fuit.

Michaël cardinalis alexandrinus.

taniam, in Galliam miſit: neque eius quem tantopere amabat, vitam in apertum diſcrimen exponere veritus eſt, dũ ne quid intentatum relinqueret, quod ad Chriſti gloriam & ad Chriſtianorum vtilitatem pertineret. Hæc ego cùm laudo, Patres ampliſſimi, vos laudo. Magna enim veſtra laus eſt, aliorum quidem, quod ex corpore veſtro talem principem elegiſtis: aliorum verò, quod vos talis princeps in ampliſſimum ordinem adlegit. Singulares principis noſtri virtutes Deus Optimus Max. ſingulari fœlicitate cumulauit, datis ei de duplici genere hoſtium duabus maximis pulcherrimíſque victoriis, altera terreſtri de iis qui in Gallia, & à Chriſto, & à Rege defecerant: altera nauali, cuius recens adhuc memoria eſt, de ſempiterno Chriſtiani nominis hoſte, Turcarum tyranno. Sed & hæc, & alia plurima, quæ ſciẽs prudénſque, ne longior ſim, prætereo, hiſtoriarum ſcriptores monumentis ſuis commendabunt æternitati: mihi autem breuiter de ipſius exitu, ac migratione ex hac vita dicendum eſt: vt intelligant omnes, vitam ita laudabiliter actã non minus laudabili fine eſſe concluſam.

Pius 5. fœliciſſimus.

Duo

Duo ſunt, quæ, cùm ad extremum vitæ ventum eſt, etiam ſpectat ac virtutis viros de gradu deiicere interdum ſolent, doloris acerbitas, & mortis metus. Et ſunt tamen, qui quandiu à ſe mortis periculū abeſſe confidūt, dolorē ſatis forti animo ferunt. Sunt etiam, qui dum ne graui, & diuturno dolore crucientur, imminentem mortis neceſſitatem ſatis æquo animo expectant. Qui autem vtrūque præſtet, vt neque doloris acerbitate, ac diuturnitate frangatur, neque aduentantis, atque immiuentis mortis metu terreatur, ei pectus incredibili quadam fortitudine armatum eſſe ac munitum neceſſe eſt. Quæ laus ſi cui vmquā merito tributa eſt, huic certè omnium confeſſione tribuenda eſt. Qui cū quadraginta totos dies tantam vim doloris perpeſſus ſit, quanta maxima cadere in hominem poteſt, numqnam tamen vllam vocem parum ſe dignam emiſit: ſed illud in ore frequentiſſimè habuit, Domine adde ſanè ad dolorem, dum addas & ad patientiam. Mortem autem ſibi ab ipſo morbi principio certam, atque exploratam ita non exhorruit, vt de ea ſine vlla prorſus aut vultus, aut animi

Duo in vita extu acerbiſſima.

Pontificis in morte acerbiſſima ferenda conſtantia.

perturbatione loqueretur: planéque oſtenderet eam à ſe, vt Diuus Paulus ait, in lucro poni. Ac ne cui dubium ſit, præſciuiſſe eum, ſibi ex illo morbo moriendum fore, duas apertas, atque illuſtres eius rei ſignificationes dedit. Vnam, quod Cardinalem Alexandrinum pridie paraſceues, hoc eſt viceſimo nono ante ipſius obitum die, ſacroſanctam Euchariſtiam ſibi porrigentem, & vſitata verborum formula vtentem, iuſſit inſiſtere, & ita verba concipere, vt in iis tantum ſit, qui ſanctiſſimum illud ſacramentum pro viatico accipiunt, vt paullo poſt ad aliam vitam commigraturi. Alteram quod cum ob quandam morbi leuationem, depulſum ab eo eſſe mortis periculum, conſtans opinio eſſet, ſeptem illa præcipua vrbis templa inuiſere voluit, eiúſque itineris, quamquam viribus morbi grauitate & longinquitate deiectis, magnam partem pedibus confecit, aperte profitens, velle ſe eorum reliquias poſtremum videre, quos ſe non multo poſt viſurum eſſe ſperaret in cælo. Mortem autem illius & præceſſerunt multa prodigia, terræ fremitus, terræ mo-

Pius 5. mortem ſuam præuidit.

tus, fluminum inundationes, crebri fulminum iactus, & ſecuta eſt tanta populi conſternatio, vt eius deſiderium vix longo tempore mitigari poſſe videatur. Sed nos quidem alieniſſimo reipub. tempore, optimo & præſtantiſſimo principe orbati ſumus: ille autem, vt confidimus, è tenebris, ac vinculis corporis in lucem libertatémque productus, promiſſam piis omnibus poſſidet hæreditatem: ita vt mors ipſius, ſi ſortem noſtram reſpicimus, luctu & lamentationibus: ſin ipſum, cultu & gratulationibus perſequenda ſit. Vos vero, Patres ampliſsimi, quos iam vnos mæſta tanti gubernatoris obitu intuetur Eccleſia, quorum ex auctoritate ac ſuffragiis, ſecundum Deum, tranquillitas temporum & ſalus reipub. pendet, conſulite quam primum rebus afflictis, & ex veſtro nobiliſsimo corpore ac Collegio aliquem eiuſmodi Eccleſiæ rectorem deligite, qui & ſedare poſsit mærorem ex huius morte conceptum, & voluntate, prudentia, vſu rerũ, auctoritate, aptiſsimus ſit ad perficiẽda pulcherrima ac præſta-

Prodigia Pij 5. mortem conſecuta.

Exhortatio ad Cardinales.

tiſſima opera, quæ propterera huius morte imperfecta atque inchoata manſerunt.

DIXI.

ORATIO VIGESIMASECVNDA HABITA ROMAE X. KAL. IANVAR. AN. M. D. LXXII.

SI pro cuius quiſque propugnatione ac defenſione plura pericula ſubiit, plus excepit acerbitatum, pluribus quaſi procellis ac tempeſtatibus agitatus eſt: eo plus gaudij ex iis quæ ad retinẽdam atque amplificandam illius dignitatem pertinent, ad eum peruenire credẽdum eſt: dubitare non potes, Beatiſsime Pater, quin Karolus rex, te Pontifice creato, tanto cæteros reges eximia quadam percepti ex ea re gaudij magnitudine ſuperauerit, quanto non huius modo memoriæ, ſed omniũ ætatũ ac ſæculorũ reges graui, ac diuturna ſuſceptorũ pro Sedis Apoſtolicæ auctoritate laborũ ac diſcriminũ perpeſsione ſuperauit. Quo

Carolus 9. plura fecit pro ſede Apoſtolica quam cæteri reges.

tibi gratior eſſe debet ac iucundior gratulatio, quæ tibi hodierno die fit eius regis nomine, qui cum, pro incredibili ſtudio atque obſeruantia erga te ſua, primus omnium hoc officio fungi cuperet: iis tamen difficultatibus, quæ omnibus notæ ſunt, impeditus, non prius tibi gratulari potuit, quam diuino conſilio contigit, vt poſſis tu quoque ei viciſſim verè ac merito gratulari. Etſi autē, quæ proximè in Gallia pro religione geſta ſunt, propter ſummam illius regni nobilitatem atque amplitudinem toto iam orbe celebrantur: neq; locus, neque regio, regio in terris vlla eſt, quæ non plena ſit & laborũ ac miſeriarum, quas Galli ſuperioribus annis pertulerunt, & virtutis ac felicitatis, qua nuper vſus Karolus rex, maxima ex parte eos in veterem ſtatum vindicauit: quia tamen neque regis noſtri & nomine & re Chriſtianiſſimi pietas in Deum, quam ipſe omnibus notam ac teſtatam eſſe vult, vlla ex re melius cognoſci, neque vllum dicendi argumētum hoc quidem tempore reperiri poteſt, in quo plus aut dignitatis, aut delectationis ineſſe videatur: peto à te Beatiſſime pater, vt-

Bella pro religione in Gallia geſta toto orbe nota.

hoc temporis, quod mihi ad dicendum tua benignitate conceditur, in harum potiſſimum rerum tractatione conſumi collocaríque patiaris. Quis igitur in Gallia rerum ſtatus fuerit, quo tempore Karolus nonus ad regni gubernacula morte fratris admotus eſt, omnes facile recordamur. Nam, quæ mali vis iam tum Henrico regnante, in venis ac viſceribus Galliæ concepta ac concluſa latuerat: cuíque optimus ille rex, ob perpetuo deplorãdum inopinatæ mortis euentum, remedium adhibere, cum maximè cuperet, non potuerat: eadem cum ſe ſub Franciſco ſecundo commouere cœpiſſet: & ab eo quoque intempeſtiua morte præcepto, compreſſa modo & cohibita, non etiam extincta & ſublata eſſet: ad extremum vniuerſa ſe, ingreſſo regnare Karolo, effudit. Vt autem aquæ impetus ſaxorum lignorúmue oppoſitu diu retentus ac retardatus, ſi forte tandem ea quæ obſtabant, aut ſublata, aut perrupta & diſiecta ſunt, multo maior ac vehementior eſſe conſueuit, ita illi hominum omnia turbare cupientium cœtus, quos ad id tempus legum ac regum terror tan-

Gallicarum rerum ſtatus Carolo ix. fratri ſuccedente.

Similitudo ab aquis obſtacula perrumpentib.

quam vinctos infrænatóſque tenuerat, fractis poſtremo repagulis furere ac bacchari per nobiliſſimum regnum, & in ſumma impietate ſummam licétiam nacti, diuina humanáque omnia cædibus & incendiis miſcere cœperunt. Atque vt antiqui fictis fabulis memoriæ prodiderunt, Hercule recens nato, duos ad eum inuſitatæ magnitudinis angues ſuperne lapſos eſſe, qui iacentem adhuc in cunis opprimerent: ita hoc nouo Hercule, qui enim adhuc adoleſcens tot iam monſtra perdormuerit, meritiſſimo huius nominis honore affici poteſt, regni habenas tractare aggreſſo, infinita quædam non è ſuperiore loco demiſſa, ſed ex inferis emerſa extitit anguium vis, qui & peſtilenti afflatu ſuo omnia contaminare, & teterrimum virus ſuum longe latéque ſpargentes, non ipſi modo regi adhuc puero & regnum & vitam adimere, ſed & ex toto regno verum Dei cultum, quo vno æternæ vitæ ſpes continetur, exterminare conarentur. Qui diuini quidem numinis metu iampridem proiecto, legum autem & iudiciorum auctoritate tum maximè propter

Fabula de Hercule ab anguibus in cunis impetito.

Heretici anguibus cõparati.

Hereticorũ crudelitas in Gallia.

infirmam regis ætatem contempta ac conculcata, quam ſtragem, quas calamitates, quam vaſtitatem, quot inaudita crudeliſſimorum facinorum exempla in Galliam intulerunt? Horret ac refugit animus ea memorare, quæ poſt illas peſtes ac furias ab humani generis hoſte immiſſas contigerunt: profanata, euerſa, incenſa templa: aras ſacerdotum cæde maculatas: abſtractas ex ſedibus ſuis virgines Deo ſacras, direptas vrbes campos manantes ſanguine, fluuiorum curſus humanis corporibus impeditos: ludentem excarnificandis hominibus ſæuitiam, feritatem ne conditis quidem mortuorum oſſibus ac cineribus abſtinentem. Quis vſque eo Gallici, aut potius Chriſtiani nominis hoſtis eſt, qui illa ſine lacrymis aſpicere potuiſſet? O Gallia, Gallia, tot virorum fortium, tot egregiorum principum, tot ſummorum Pontificum, qui tanta cum laude Eccleſia Dei præfuerunt, parens. Túne illa es, quæ ſuſceptam à Chriſti & Apoſtolorum diſcipulis fidem numquam poſtea deſerueras? quæ non à tuis tantum, ſed ab aliorum quoque finibus hæreticos alióſq; hoſtes nominis Chri-

Apoſtrophe ad Galliam ſeditionibus deformatam.

ſtiani tam ſæpe depuleras? quæ Europam, Africam, Aſiam geſtis pro Chriſti fide bellis nobilitaueras? quæ violatam ab aliis Sedis Apoſtolicæ dignitatem tam ſæpe reſtitueras? tam firmis præſidiis ſæpſeras? tam multis ornamentis affeceras? quæ vrbem Romam ab imminenti direptionis & excidij periculo tam ſæpe liberaueras? Verè enim hoc Beatiſſime Pater, verè & ſine cuiuſquam iniuria gloriari poſſumus, duabus præcipue laudibus homines noſtros, poſt Chriſtum natum, ſupra cæteras gentes perpetuo floruiſſe, quod & Chriſtianæ religionis non conſeruandæ tantum, ſed etiam propagandæ ſtudioſiſſimi, & ad accipienda omnia regum ſuorum imperia paratiſſimi ſemper fuerunt. *Duæ laudes præcipue Gallorum.*

Omnes autem illarum peſtium conatus eo dirigebantur, vt & à Deo, & à rege abductam Galliam, earum, quas dixi, laudum vtroque ſpoliarent. Quod ſi vtrumque conſequi ac perficere non poſſent, certè quidē vt eam à ſommorū Pontificum cultu, & à Romanæ ac Catholicæ Eccleſiæ communione diuellerent. Hoc præcipuè imbiberant: hoc ſpectabant: hæc eis à principio mens *Scopus hæreticorum.*

hoc conſilium ac propoſitum fuit. Neque verò diſſimulanter ferebant, conquieturos ſe, & vt prius, regis imperio parituros, dum Romani Pontificatus auctoritas è Gallia tolletur. Quinetiam ſi ſe rex ab hac ſancta ſede diſſociare vellet, promptam ei & facilem viam ad fines regni proferendos, & ad finitimas prouincias ſub imperiũ ſuum ſubiungendas oſtentabant. Sed magnus & à natura ipſa ad honeſtatem conformatus animus nec aſperitatibus terreri, nec vlla vtilitatis ſpecie à recto auocari poteſt. Rex fortiſſimus & maioribus ſuis digniſſimus, qui PIETATIS AC IVSTITIAE gloriam ita etiam puer adamaſſet, vt ipſis earum virtutum nominibus quaſi pro ſymbolo vtatur, omnia ſibi prius perferenda ſtatuit, quam quidquam committendum, quo earum alterutra vel minima ex parte violari videretur. Repudiatis igitur omnibus improborum conſiliis ac ſuaſionibus, magno ille quidem cum dolore ac cruciatu animi, ſed tamen, vt qui corruptas ac vitiatas corporis ſui partes, aliis omnibus fruſtra tentatis, vrunt poſtremo, aut ſecant, ne earum contagio cæteris

Pietas & Iuſtitia Caroli ix. ſimbolum.

obſit: cum iam in lenioribus remediis: nulla ſpes eſſet, ad acriora deſcendere, & vim quodammodo viſceribus ſuis inferre coactus eſt. Inteſtinum ac domeſticum bellum, in quo omnia, quæ cogitari poſſunt miſerrima, inſunt, neceſſario ei aduerſus ſuſcipiendum ac regendum fuit; & ruina reſtinguendus ignis, ne tota Gallia eodem incendio conflagraret. Commiſſa multa prœlia: multa cæſa hominum millia: ſæpe fuſi ac profligati hoſtes: rex tamen clementiſſimus, & ſuos, ſi qua ratione poſſet, prolatando potius ad ſanitatem perducere, quam delere ac perdere cupiens, eis conditionibus acquieuerat, quas æquiſſimas etiam iniquiſſimi iudicarant. Pacata ac compoſita omnia videbantur: iámque ſpes erat, pleróſque ex illis miſeris agnituros errorem ſuum, & ad Eccleſiæ gremium ſuapte ſponte redituros: Cum illi patriæ prædones, ac parricidæ, qui totam propè Galliam inſepultis ſuorum corporibus obruerant, quaſique ſepelierant, quorum ipſi gladij aſſuefacti trucidandis inſontibus, aſſiduè cędem ſanguinémque ſitiebant, parum ſe anteactæ vitæ reſponſuros

Inteſtinum bellum miſerrimum.

Caroli ix clementia in ſuos.

Hæreticorum crudelitas inexplebilis.

iudicarunt, niſi palmas illas, quarũ adhuc cruda & recens memoria erat, noui ſceleris acceſſione cumularent. Agebant illos præcipites, & ad ſupplicium rapiebant pœnæ eorum, quæ tam multa aduerſus Deum & homines impiè nefariéque commiſerant: iis illi agitati, & à mente conſilióque deducti, veriti non ſunt aduerſus illius regis caput ac ſalutem coniurare, à quo poſt tot atrocia facinora non modo veniam conſecuti erant, ſed etiam benignè & amãter excepti. Qua coniuratione ſub id ipſum tempus, quod patrando ſceleri dictum ac conſtitutum erat, diuinitus detecta atque patefacta, conuerſum eſt in illorum ſceleratorum ac fœdifragorũm capita id quod ipſi in regem & in totam propè domum ac ſtirpem regiam machinabantur. O noctem illam memorabilem & in factis eximiæ alicuiũs notæ adiectione ſignandam, quæ paucorum ſeditioſorum interitu regem à præſenti cædis periculo, regnum à perpetua ciuilium bellorum formidine liberauit. Qua quidem nocte ſtellas equidem ipſas luxiſſe ſolitò nitidius arbitror: & flumen Sequenam maiores

Hæretici in regem Lutetiæ coniurant.

Hæreticorum nocturna cædes Lutetiæ.

vndas voluiſſe, quo citius illa impurorum hominum cadauera euolueret & exoneraret in mare. O fæliciſſimam mulierem Catharinam regis matrem, quæ cum tot annos admirabili prudentia paríque ſolicitudine regnum filio, filium regno conſeruaſſet, tum demum ſecura regnantem filium adſpexit. O regis fratres ipſos quoque beatos: quorum alter, cum, qua ætate cæteri vix adhuc arma tractare incipiũt, ea ipſe quater commiſſo prœlio fraternos hoſtes fregiſſet ac fugaſſet, huius quoque pulcherrimi facti præcipuam gloriam ad ſe potiſsimum voluit pertinere: alter, quamquam ætate nondum ad rem militatem idonea erat, tanta tamen eſt ad virtutem indole, vt neminem niſi fratrem in his rebus gerendis æquo animo ſibi paſſurus fuerit anteponi. O diem denique illum plenum lætitiæ & hilaritatis, quo tu, Beatiſsime Pater, hoc ad te nuncio allato, Deo immortali, & diuo Ludouico regi, cuius hæc in ipſo peruigilio euenerant, gratias acturus, indictas à te ſupplicationes pedes obiiſti. Quis autem optabilior ad te nuncius adferri poterat? aut nos

Reginæ matris fælicitas.

Ducis Andegauenſis fortitudo.

Dux Alençonius.

ipſi quod fælicius optare poteramus principium Pontificatus tui, quam vt primis illis menſibus tetram illam caliginem, quaſi exorto ſole, diſcuſſam cerneremus? Hoc ille nobis portendebat ac præſignificabat diſſectus draco, gentis tuæ, Beatiſsime Pater, nobiliſsimum ac pulcherrimum inſigne: fore, vt immanis ille draco, aut illa potius multorum capitum hydra, quæ non paludem aliquam Lernæam, ſed potentiſſimum & opulẽtiſsimum regnum tamdiu obſederat, te Pontifice diſſecaretur. Nunc igitur contemplare quæſo animo nouum illum Dauidem, cęſi ac proſtrati gygantis ſpoliis ac ſanguine decorum: eúmque hilari vultu ad genua tua prouolutum, ita tecum loqui exiſtimato. Ego Pater ſanctiſsime atque optime, cum maiores meos, maximos & potentiſsimos reges, accepiſſem omnes vſque à Clodoueo in ſinceritate atque integritate religionis Chriſtianæ, ne vno quidem excepto, plus mille annos firmè ac conſtanter perſtitiſſe: eoſdémq; præcipua quadã erga Sedem Apoſtolicam obſeruãtia, periculíſq; ac laboribus pro illius defenſione aditis, & illud, quo

Inſigne Pōtificis.

Proſopopeia Caroli 9. Pontifici obedientiam præſtantis.

nullum pulchrius eſt, Chriſtianiſſimorum nomen, & primarium inter reges Eccleſiæ filios locũ conſecutos: ſtatim à puero illud mihi propoſui, vt eos potius, aut adæquare, aut etiã, ſi fieri poſſet, ſuperare contenderem, quàm committerem, vt non ſatis reſpondere traditæ mihi ab illis gloriæ iudicarer. Itaque & Pium Quintũ dum inter homines fuit, ſanctiſſimè ac religioſiſſimè colui: & eo ad meliorem vitam vocato, cum primum audiui te in locum illius eſſe ſuffectum, tanto gaudio affectus ſum, quantum percipi, aut cogitari maximum poteſt. Multa enim iampridem de tuis in omni genere præclaris virtutibus audiueram, quæ te iſto honoris ampliſſimi faſtigio digniſſimũ reddidiſſent. Prudentiam, quam nihil fallere: iuſtitiam, quam nihil inflectere: fidem & conſtantiam erga amicos, quam nulla temporum aſperitas imminuere, aut labefactare potuiſſet. In colendo Deo pietatem ſine ſimulatione: in regendis hominibus ſeueritatem ſine ſuperbia: in adminiſtrandis negotiis & ſine feſtinatione diligentiam, & ſine tarditate grauitatem. Mouit

Pontificis laudes.

Optimi Pontificis informatio.

etiam me ſubita illa totius Cardinaliũ Collegij in decernenda tibi ſumma poteſtate conſenſio: quę neque ſine certa & explorata opinione virtutis tuæ, neque ſine ſingulari diuinę prouidentiæ afflatu potuit contigiſſe. Magna me ſpes tenet, fore, vt ſub tali Pontifice in ouile Chriſti gentes, & quę veram religionem nondum acceperunt, aggregentur: & quæ ab ea deſciuerunt, denuo congregentur. Quam ad rem perficiendam omnes meas & regni mei opes tibi libentiſsimè defero, ea fide, quam rebus in regno meo geſtis ſatis iam & tibi, & vniuerſo orbi, vt arbitror, approbaui: ſimúlque tibi & Apoſtolicæ Sedi, quam debeo obedientiam præſto atque exhibeo, & præſtiturum atque exhibiturum in perpetuum ſpondeo. Neque dubito fore, vt à te viciſsim quæcúmque ad meam & regni mei dignitatem pertinebunt, non tantum intacta & inuiolata conſeruentur: ſed etiam, vbi occaſio tulerit, augeantur. Hæc, quæ tibi rex ipſe, Beatiſsime Pater, præſens dicere cuperet: quia id non poterat, per hunc illuſtrem virum Nicolaum Rambolleti dominum, equitem

Conſenſus Cardinaliũ in Gregorio deligendo.

Nicolaus à Rãbolleto.

tem ordinis regij, vnum ex intimis cõſiliariis ſuis, cuſtodiarum ſuarum præfectum, karoli Cardinalis Rambolletij fratrem & natura & virtute germanum, ſignificanda cenſuit. Quamquam enim facilè intelligebat, hæc eadem te ex præſtanti viro, paríque dignitate prę dito Franciſco Barone Feralio oratore apud te ſuo cogniturum: non tamen ſibi viſus eſt ſuam in te colendo pietatem ſatis declaraturus, niſi huius rei cauſa propriam ad te legationem deſtinaſſet,

L'gatus Regis ad Pontificem.

Franciſcus Baro Feralius regis orator.

DIXI.

ORATIO VIGESIMA TERTIA HABITA ROMAE ANNO. M. D. LXXVI.

In funere Caroli I X. Gallorum Regis.

HOc igitur vnum reſtabat adflictis ac penè proſtratis infælicis Galliæ rebus, vt Carolus Rex, quo ſe illa recreabat ac ſolabatur vno, de quo cogitans in quem intuens, omnium quas excepit acerbitatum memoriam deponebat, cum bonorum animos ad ali-

Ex abrupto exo dio cõmiſerationẽ mouet & eſt ϖαθως.

quam ſpem quietis erigere cœpiſſet, in ipſo ineuntis adoleſcentiæ flore, acerba atque immatura morte raperetur? O fallaces hominum ſpes, ô incerta vota, ô lubrica & ancipitia humanæ vitæ curricula. Meritò lachrymis oculi omnium madent: meritò omnia planctibus gemitibúſque circumſonant: meritò vndique querelæ & lamentationes exaudiuntur. Tu ipſe Beatiſſime Pater, cuius & in proſperis rebus ſpectata moderatio eſt, & in aduerſis animi magnitudine, in tanto caſu cohibere dolorem non potes: quáſque lachrymas, grauitas & conſtantia retinere ac frœnare cõſueuerat, eas nobiliſſimi omnium Regni miſeratio, & paterna charitas elicit. Planéque aliis in rebus quærẽda eſt fortitudinis ac conſtãtiæ laus: in tam graui vulnere, tam dubiis ac formidoloſis Chriſtianæ Reip. temporibus accepto, immanis quædam duritia eſſet, non flere, non ingemiſcere, non cõmoueri. Qualem enim, quantúmq; Regem, & quanta, non dicam indole, quo tamen in homine adoleſcente ſatis eſſe videretur, ſed quanta omniũ regiarum virtutum copia præditum ami-

ἐπιφωνήμα cum ſumma acerbitate.

Caroli regis mors Reip. Chriſtianæ graue vulnus.

ſimus? Quem cum diuina prouidentia, annos natum non amplius decem, in illo celſiſſimo maiorum ſuorum ſolio collocaſſet: quãtas ille iam tum, quámque crebras, in illa ætate, quæ nihil cogitare, nihil loqui, niſi leue, ac ludicrum ſolet, inuſitatæ cuiuſdam & inauditæ prudentiæ ſignificationes dedit? Incredibile dictu eſt, quàm ſæpè ille in deliberationibus publicis ſapientiſſimorũ ſenum ſententias puerulus anteuerterit, quęque illi dicere in animo habebãt, ea prior ipſe protulerit: nemo vt eſſet, cui non, in tanta annorum immaturitate, tanta mentis & conſilij maturitas diuinum potius quiddam, quam humanum, videretur. Eſt certè, eſt aliqua vis originis ac ſanguinis: quóſque magnis ac nobilibus populis rectores deſtinauit præpotens ille rerum omnium moderator Deus, in eis plerúmq; virtus non expectat annos: ſapientiæque ſemina in eorum animis & comprehendunt facilius, & tempeſtiuius adoleſcunt. Iam quæ laus in filiis præcipua eſt, reuerentia aduerſus parentes, & eorum præceptis ac monitis obtẽperatio, ea ille ita præſtitit, vt numquam omnino neque,

Caroli maturitas conſilij.

priuatis, neque publicis in rebus voluntas ipſius à ſapientiſſimæ matris conſilio diſcreparit. Quid? in fratres quanta, quámque ſe omni ex parte prodens charitas? Quod & ſemper alias cognitum eſt, & proximè cum ab HENRICI Regis in Poloniam proficiſcentis amplexu auelli non poterat, ſéque à vita relinqui, quod ab eo relinqueretur, putabat. De pietate autẽ in Deum, & de ardentiſſimo ſtudio, quod ſemper habuit conſeruandæ ac propagandæ Catholicæ religionis, quid ego nũc plura prędicem, aut quid res in omne æuum omnium ſcriptorum ingenia fatigaturas exornare in hac mediocritate ingenij, & in his temporis anguſtiis coner? Cui enim ignotum eſt, aut cui notius, quam tibi, Beatiſſime Pater, vobíſque omnibus Patres ampliſſimi, quos ille labores pertulerit, quibus difficultatibus conflictatus ſit, quæ pericula ſubierit, quibus damnis ſe Regnúmque ſuum ſponte multauerit, dum quiduis ſatius eſſe ducit, quam vt quidquã in Gallia, ſe viuo, de Chriſtianæ religionis integritate minueretur? Qui quot annos regnauit, totidem

Religionis in Carolo teſtis Gregorius 13. P. M.

continenter pro fidei defenſione pugnauit. Etenim tetra illa natio perditorum ac profligatorum hominũ, qui fraudibus ac mendaciis ſuis nuper delapſæ de cælo & ſibi ſolis perfactæ veritatis nomen obtendunt: qui, quod ad legem Dei cupiditates ſuas dirigere grauantur, legem Dei ad cupiditates ſuas detorquere conantur: quoniam cõſpirationes ſub Henrico II. initæ, ſub Franciſco II. leuiter patefactę, ſuſceptis à CAROLO Regni habenis, apertè ſe ac propalàm effundentes, florentiſſimũ, dum per illos licuit, Galliæ Regnum omni ſcelere ac crudelitate, lacerarunt, non tam id agebat, quamquam id quoque, vt Regiam auctoritatẽ conuelleret, quam vt Regnum ab Eccleſiæ communione diuelleret. At ille generoſi ſeminis adoleſcens, qui amorẽ Dei & Eccleſię cum ipſo nutricis lacte ſuxiſſet, totáq; mente penitus cõbibiſſet, articulatim ſe prius cõcidi ac cõminui paſſus eſſet, quàm à recta illa regula patrię & auitę religionis abduci. Itaque dum purgare Regnũ ſuũ illis peſtibus nititur, dum illius hydrę & in ſuam & aliorum perniciem contumacis adſi-

Caluiniani ſibi ſolis veritatem maniſeſtam cõtendunt.

Regis Caroli pro religionis conſtantia.

duè renaſcentia capita amputare conatur: quatuordecim, tot enim regnauit, annos in perpetuis bellorum fluctibus, & in perpetua Regni ac vitę ſuæ dimicatione tranſegit. Vt, niſi pulcherrimum illud CHRISTIANISSIMI cognomen à maioribus ſuis hæreditarium accepiſſet, id ipſe ſibi poſteriſque ſuis ſua virtute peperiſſet. Quinetiam, cum capitales quidam ac nefarij homines dicerent, facilem ei eſſe & expeditam viam non modo ad pacandum Regnum ſuum, ſed etiam ad fines illius ſine vllo labore amplificandos ac proferendos, ſi remittere aliquid de tanto illo vetuſtæ religionis conſeruādæ ſtudio vellet: magno animo aduerſatus ac deteſtatus illorum conſilia, omnes ſibi coronas, omnia regna, omnia imperia ſordere dixit præ illa immortalitatis corona, quam ſibi in cælo repoſitā eſſe confideret. Cúmque eum exaggeranda hoſtium multitudine ac viribus perterrefacere vellent: Dominus, inquit, dominus ipſe eos interficiet ſpiritu oris ſui. Propè ſuperuacaneū videri poteſt, cum de tam Chriſtiano Principe verba faciam, quanta illius erga Sedem Apo-

Caluiniano rum ad Carolum nefarium conſilium.

Caroli ſententia prophetica.

ſtolicam obſeruãtia fuerit, dicere. Quo enim quiſque Chriſtum ipſum ſanctius & religioſius colit, eo ſtudioſius & magis ex animo Vicarios ipſius colat, neceſſe eſt. Quo modo ille de Pio V. cuius memoria in benedictione eſt, & ſentiebat, loquebatur? Quem ſibi non hominem, ſed angelum quendam humana inter mortales ſpecie verſantem videri dicebat: cuius monitus tanquam cęleſtia quędam oracula reuerebatur. Nam de te Beatiſſime Pater, qui ſucceſſor illius omnium votis expetitus, diuino conſilio delectus, tam ſubitá támque admirabili totius ſacroſancti Collegij conſenſione declaratus es, quàm magnificè in omni ſermone prædicare ſolitus eſſet, dicerem: ſi, quã facile prę̃ſtas, vt ab omnibus vno ore lauderis, tam libenter eos, à quibus laudaris, audires. His ille artibus ita ſibi bonorũ omniũ animos voluntateſq; deuinxerat, vt quãquã ex eius ętate & tẽperatione corporis probabiliter, ſperare poterãt, diu ſe illius virtute fruituros, cuperent tamẽ omnes, ſi fieri potuiſſet, partẽ aliquã vitæ ſuę cõferre ac contribuere, & annis ſuis vitã illius prorogare. Sed

Caroli de Pio 5. elogium.

Gallorum omnium amor in Carolum.

nihil in humanis rebus firmum, nihil ſtabile, nihil diuturnum reperiri poteſt. dum condocefacere nos vult Deus, terrã nobis, nõ pro domicilio, ſed pro diuerſorio datam: hanc, quæ vita dicitur, non tam vitam eſſe, quàm iter ad vitã: in cælo, non in terra, nobis eſſe ſpem defigendam ac collocandam: agitat omnia arbitratu ſuo, & , quę ſolida ac firmis nixa radicibus putantur, ea momento temporis vertit. Cùm vexata tot calamitatibus Gallia paullum tolleret oculos, & Dei ac Regis ſui perduellibus partim fractis ac domitis, partim captis ac comprehenſis, tandem aliquando ſe poſt tot mala reſpiraturã ſperare inciperet: ecce tibi lenta & omnem fallens medicorum induſtriam febris, vires adoleſcentis immortalitate digni, & nati ad relinquendum omnibus bonis perpetuum deſiderium ſui, ita paulatim attriuit ac labefactauit, vt ad poſtremum ineuitabilem ei attulerit ex hac vita migrandi neceſſitatem. Quod vbi percrebruit, qui tum plangor omnium, quæ complorationes, quę lamentationes fuerunt? Alius ſibi ſcindebat capillum, alius lacerabat ge

Matutina Lutetiana

Lenta febre interiit Carolus.

nas, alius pectus & humeros crebris ictibus verberabat: alij interire amores ac delicias Galliæ, alij cadere columen religionis, alij Catholicorum præſidiũ deiici, alij alia, quæ diuerſis diuerſa non diuerſus ſuggerebat dolor, miſerabiliter querebantur. Ipſe imus interritus, & ęquiſſimo animo exitnm diuinę voluntatis expectans, cum matrem, vxorem, fratrem, cęteróſque propinquos ad ſe conuocari iuſſiſſet: primùm quidem ſacramenta, quibus morituri pręmuniri & Deo conciliari ſolent omnia & popoſcit, & magna cum animi ſummiſſione ac dininę maieſtatis veneratione ſuſcepit: deinde vero conteſtatus, eo tantum ſibi moleſtam eſſe mortem, quo fratrem ſuum, tum Polonię, mox etiam Gallię Regem futurum, moriens complecti non poſſet: cęteróqui gaudere ſe, quod tantum ſucceſſorem habiturus eſſet, cuius ſingulari & tot iam documentis comprobata virtute, non dubitaret fore, vt res Gallicę fęliciter componerentur: interea obteſtari, atque obſecrare matrem, vt Regni gubernacula ſuſciperet, quáque prudentia Regnum ſibi

Tituli laudum Carolo à Gallis tributi.

Henrici noſtri virtus à Carolo laudata.

tot annos cõſeruaſſet, eadem fratri ſuo conſeruaret:ſeſe iam tunc omnem poteſtatẽ regiã in eã, vſque ad fratris reditum, trãsferre: hortari cęteros, vt ipſius primũ, deinde fratris, cũ reuertiſſet: imperio amãter ac fideliter obtẽperarent: pręcipue, autẽ, ne quid vnquã prius, aut antiquius haberẽt cõſeruatione Catholicæ religionis: ex ea bona omnia fluere: ea neglecta, collabi ac concidere omnia. Sed iã valete, inquit, & mei memores eſte: ego enim ad Deũ vocor: quẽ vt ęquiorẽ ac placabiliorem peccatis meis iudicẽ experiar, veſtris me omniũ adiuuari precibus poſtulo. Hęc fatus, deficiẽte iam & moribunda voce, tuũ Chriſte Ieſu nomen inuocans, tuam ſanctiſſima virgo apud filium opem implorans, ad vos, vt cõfidimus euolauit. Ac, ſi quidem ipſum ſpectemus, gratulari ei potius quã lugere debemus. Regnum enim terreſtre cęleſti, laborem quiete, mortalitatem immortalitate mutauit. Quod mortuus eſt, humanę fragilitatis eſt: quòd ita mortuus diuinę cuiuſdam fælicitatis. Bonum certamen certauit, curſum conſummauit, fidem ſeruauit. Aut iam coronauit eum

Regis moribundi extremum vale & deuotionis ardor.

Totius vitæ compendiũ.

Deus,aut breui,tuis Beatiſsime Pater,& totius Eccleſiæ precibus adductus, coronabit corona iuſtitiæ, quam promiſit diligentibus ſe. At illá tot Regũ matrem, toties iam cuſtodem ac conſeruatricem Regni, ipſa ſua fœcicitate miſerandam, quo nunc,quo tandem eſſe animo credi tis? Quę ex ſummis honoribus ſummos dolores conſecuta,ter iam, & in viro & in duobus filiis mortua,vitæ ſuæ ſuperſtes, toties ore ſuo eorũ clauſit oculos, à quibus claudi cupiebat ſuos: tam ſæpe eis officia præſtitit, quæ ſibi ab eis præſtari maluiſſet. Quid illa fortiſsimarum domina gentiũ Gallia? quæ ſibi eodem funere cũ Rege ſuo efferri viſa eſt, quæ iacet adhuc perculſa & attonita tanto vulnere,metuens,ne,illius atrocitate, etiam illa,quæ cõſanuiſſe videbantur, recrudeſcant. Prò, Deus optime maxime, etiam cum vlciſceris, benefice: etiam cũ pœnas exigis misericors: quibus tam grauibus culpis tam diuturnam in ſe iram tuam Gallia prouocauit? Quatuordecim iam anni ſunt, & eo amplius, cum illud potentiſsimum & memoria noſtra florentiſsimum Regnum perpetua bellorum ciuilium ſerie ita & ab

Quantus in filio Regis Gallia luctus.

alienis & à ſuis vexatur, ac diripitur, vt de eo iam dici poſsit, quod ſcriptum eſt apud prophetam: Reſiduum erucæ comedit locuſta: & reſiduum locuſtæ comedit bruchus: & reſiduum bruchi comedit rubigo. Atque vt magis intelligatur, id diuina vltione fieri, quoties inibi eſſe videtur, vt iam iámque componantur ac tranquillentur omnia, in ipſo, vt ita dicam, portu frangitur nauis. Properârat HENRICVS II. pacẽ cum PHILIPPO Rege Catholico quibuſlibet conditionibus facere, vt, expeditus belli curis, huius mali naſcentis ſemina elideret. In ipſo eius rei conatu ac molitione, inopinata morte ſublatus eſt. Sub FRANCISCO II. conſpiratione detecta, ſpes obiecta erat fore, vt, paucorum ſupplicio, cæterorum audacia in perpetuum reprimeretur. Ante ipſe mortuus eſt, quàm de ſontibus comprehenſis ſupplicium ſumeretur. Nunc nuper eo rem perduxerat KAROLVS IX. vt omnes inſtare finem malorum exiſtimarent. Aliter Deo viſum eſt: qui HENRICO III. Galliæ & Poloniæ Regi, quem tã multis támque illuſtribus argumentis ſibi

Eſaiam.

Tumultus ambazianus.

charisſimum eſſe declarauit, hanc fœlicitatem, vt ſperamus, reſeruare maluit. Neque dubium eſt, hoc ita euenturum, ſi omnes nos à vitiis noſtris auerſi, quæ Dei placandi certisſima ratio eſt, tota mente conuertamur ad Deum, cúmque adſiduè obſecremus, vt compeſcat iram ſuam: & quando KAROLVM in ſinum, vt ſperamus, ſuum excepit, HENRICI III. ductu, ſub GREGORIO XIII. raptores quidem lupos interfici, oues autem, quæ aberrarunt, in ouile ſuum reduci velit. Ita eueniat, ita eueniat, domine Ieſu, cui laus omnis & gloria debetur in omnem æternitatem. *Concludit per obſecrationem.*

DIXI.

M. ANTONII MVRETI, PRESBYTERI, I. C. ET CIVIS R. ORATIO AD S. D. GREGORIVM XIII. P. M. HABITA NOMINE HENRICI III. GALLIAE ET POLONIAE REGIS. ANNO M·D·LXXIV·

GRatus quidem, ac iucundus tibi eſſe debet, Beatiſs. Pater, eorum omnium Legatorum aduentus, qui huc

à Chriſtianiſſimis Principibus mittuntur: tum vt tibi ſummum in terris honorem gratulentur: tum multo magis, vt ſe Chriſto, ac tibi, vt par eſt, obedire, manere in officio, perſtare in fide, & vires & copias ſuas ad Apoſtolicæ ſedis defenſionem ſemper promptas, ac paratas & eſſe & fore profiteantur. Nam & ex illa ipſa diuinitus tibi delata dignitate, maiorem à te capi iucunditatis fructum neceſſe eſt, cùm ea cæteros quoque lætari perſpicis: neque tibi, qui communis Chriſtianorum omnium Pater es, vlla ex re verius ac ſolidius gaudium obiici poteſt, quàm cùm filios dignitatis tuæ ſtudioſos, authoritati tuæ deditos, præceptis ac monitis tuis obtemperandi cupidos videas. Sed tamen omnibus ſæculis ea Gallorum Regum in Pont. Max. aſperrimis ac difficilimis temporibus promerita fuerunt, vt multis nominibus eorum & ſtudium atque obſequium præcipua quadam charitate complectendum; & legati æquiſſimis animis audiendi, & dicta, factáque omnia ſingulari quadam paternæ voluntatis propenſione in optimā partem accipienda videantur. Quoties enim in

Cur principum Chriſtianorum legati ad ſummum Pontificem mittantur.

Chriſtianorum communis pater ſummus Pontifex.

hoc ampliſſimo nobiliſſimóque conſeſſu Reges Galliæ nominãtur, toties in omnium animis memoria renouatur, & officiorũ, quæ illi longè plurima, longéque maxima in hanc ſanctã ſedem contulerunt: & honorũ quos ab ea viciſſim eximios pro ſua in eã eximia pietate retulerunt. Si quis autem Rex vnquã fuit, qui propter virtutis ac rerum geſtarum magnitudinem exquiſitiſſimis honoribus afficiendus eſſet: eum ſe iam nũc in ipſo adoleſcentiæ flore HENRICVS III. Galliæ & Poloniæ Rex præbuit, nihil vt de eo tam honorificè dici poſsit, quin id iã pridem virtus ipſius in omni genere ſpectata ſuperarit. Quò te libentius accepturum eſſe cònfidimus eam fidem, venerationem, obedientiã, quã talis tantúſque Rex hodierno die per clariſsimum & omni laude cumulatiſsimũ virum Ludouicum Caſtanæũ Ruſpipozeum, Equitem ordinis Regij, Oratorem ad te ſuum, tibi, Beatiſsime Pater, & ſedi Apoſtolicæ præſtat. Cuius enim Regis nomen à ſummo Eccleſiæ Paſtore, & gubernatore, audiri libentius debet, quàm eius, qui cum hæreditario iure principem inter Chriſtianos Reges

Gallorum Reges præter cæteros in ædem Apoſtolicam affecti.

Henrici regis commendatio.

Ludouicus Caſtanæus Rupipozeus Regis ad Pontificem legatus.

locum maiorum ſuorum virtute partum obtineat, ita per eorum veſtigia graditur, vt quantum ab eis omnibus ſplendoris accepit, tantumdem ipſe vnus facilè afferat vniuerſis? qui cùm adhuc adoleſcentulus ac propè puer eſſet, ita ſæpe, ita fortiter, ita fæliciter aduerſus hoſtes Eccleſiæ dimicauit, vt eorum aſtus conſilio eluſerit, temeritatem virtute domuerit, pertinaciam conſtantia fregerit. Quam ſæpe eo ſibi per hoſtiles cuneos omnia ferro peruia facien te, ex hoſtium ipſorum tantæ támque præmaturæ virtutis admiratione defixorum manibus tela irrita ceciderunt? Quàm ſæpe cominus ab eis petitus, ita mirabiliter ſeruatus eſt, vt Deus ipſe ſua manu ictus in eum directos depellere, & telis ac tormentis vim nocendi adimere videretur? At ille laudis & gloriæ cupidus, vitæ ac ſanguinis prodigus, Dei memor, immemor ſui, in victoria ſalutem, in virtute victoriam, in vita ob talem cauſam in omne diſcrimen exponenda virtutem po ſitam iudicabat. Itaque cùm generoſiſſimi adoleſcentis non iam prælia, ſed victoriæ ac triumphi numerantur, iám-

Henrici Regis fortitudo.

Henrici magnanimitas & virtus in victorijs parãdis.

que totum terrarum orbem tam inuſitatæ támque inauditæ virtutis fama peragraſſet: fortiſſima ac bellicoſiſſima Polonorum gens eum ſibi Regem concordibus ſuffragiis adoptauit. Quo ille nũtio abſtractus ab ingentibus, ac penè ad exitum perductis, liberandæ ac purgandæ Galliæ cœptis, in Regnum virtuti ſuæ vltro delatum proficiſcens, quacunque iter fecit, omnes & Principes & populos ſui amore & admiratione complexuit. Vix dum noui & à ſe expetiti Regis ſuauitatem Polonia guſtauerat, cùm ſecuta Caroli I X. Regis acerba, & perpetuis lachrymis proſequenda mors, res in Gallia componi cœptas, maioribus denuo procellis inuoluens, totius Regni ſtatum in vltimum diſcrimen adduxit. Celeriter igitur è Polonia periclitantis & Regem ſuum implorantis Patriæ voce reuocatus, cùm eaſdem illas diſſenſiones, quæ Galliæ Regnum propè ſubuerterant, non modò non ſedatas, aut mitigatas, ſed auctas etiam ac corroboratas offendiſſet: corruptos ac deprauatos ob bellorum longitudinem mores: multorum animos, etiam ex iis qui ſe Catholicos eſſe pro-

Henricus Polonorum rex electus.

Cur tam citiſſime è Polonia redierit Henricus.

ſitebantur,ſtudio partium infectos: plena omnia licentiæ,plena rapinarum, plena ſcelerum,plena hoſtium, & externorum & domeſticorum: eadem tamen qua ſemper fuerat animi præſentia, ac magnitudine:tuo etiam,Beatiſsime Pater,& conſilio & auxilio fretus, bellum repetiit, ac redintegrauit: diúque viris equíſque, vt dicitur, tentauit efficere, vt vi & armis perdomita contumacium, & Regni perturbatorum ſuperbia, pax, & quies tandem aliquando, feſſæ tot calamitatibus Galliæ redderetur. Sed vt animaduertit,nihil ea ratione quam tan diu tenuerat,profici,ac potius & Regno & Religioni vehementer offici, quæ iam multis in Gallia locis labaſceret, à pleriſque etiam penitus exularet: interea vri ac vaſtari agros: oppida diripi: omnia itinera latronum ac prædatorum cohortibus obſideri: Regni vires quotidianis cædibus ac ſtragibus eneruari: opes immenſis ſumptibus exhauriri: innumerabilem vim teterrimorum facinorum in vtroque exercitu quotidie perpetrari:extremam cladem ac perniciem imminere, niſi maturè ſubueniretur: aliud ſibi conſilium neceſſariò

Bella ciuilia iterata ſub Henrico.

Gregorius 13. conſuluit Henrico bellum in perduelles redintegrare.

capiendum iudicauit. Optimus ac mitiſs. Princeps, qui ſanare vellet ſuos, non perdere, idem fecit quod prudentes medici ſolent: qui cum vſtionibus, ſectionibus, inedia, detractione ſanguinis, non morbum, ſed ægrotum ipſum confici ac profligari vident, ad aliam curandi rationem confugiunt: & fomentis ac remediis mollioribus, & victu paulo copioſiore indulgentes, malunt ægrotum cum aliqua parte morbi alere, quàm vtrumque ſimul è medio tollere. Maluit igitur & ipſe in tanto támque manifeſto interitus periculo, ei parti ſuorum quæ adhuc ſupereſſet ignoſcere, quàm committere vt breui ne ſupereſſent quidem quibus ignoſceret. Cúmque cogitaret, illum ipſum rerum omnium præpotentem Deum multa tolerare quæ nō probet: ipſe quoque in tantis anguſtiis multa à quibus animo & voluntate longiſsimè abhorret, interea tamen ſibi toleranda eſſe ſtatuit, dum aliquid melius eueniret. Certè enim, Beatiſsime Pater, fretus ea ſpe, quam in Deo primùm, deinde ex omnibus mortalibus in te potiſsimùm collocauit, melius aliquando fore

Cur Henricus pace cū hoſtibus inierit. Similitudo à medicis ſumpta.

Henricus perduellibus regni ignoſcit.

confidit. Multa oratione conficiuntur, quæ ferro nũquam confici poſſent. Sæpe quos ſeueritas frangere non potuerat, clementia inflexit. Equi aduerſus frænum contumaces, interdum ſeſſore habenas remittente conſiſtunt. Multi qui terrore & malo domari non poſſunt, indulgentia & facilitate miteſcunt. Pugnabitur aduerſus eos qui à nobis diſſident precibus aſſiduis & priuatim & publicè ad Deum fuſis. Piorum & eruditorum concionatorũ vox, præcipuum inſtrumentum Dei ad inſerendam in animis hominum fidem, quæ in pleriſque Galliæ partibus armis oppreſſa conticuerat, liberè iam toto regno audietur. Licebit impia & peſtifera dogmata rationibus & argumentis confutare ac redarguere: vera ac ſalutaria confirmare & conſtituere. Catholicæ Religionis vſus & exercitatio, quæ multis ex locis indigniſſimè ſublata & expulſa erat, reſtituetur ac renouabitur. Dabitur à noſtris opera, vt vitæ ac morum ſuorum exemplo ad bonas partes alliciant, & ad ſanitatem perducant eos, quos armorum vis magis ac magis vſque adhuc effrenauit. Rex ipſe vnà cũ

Pacis initæ commoda conſequutura.

Fatre, forti ac ſtrenuo, ac Catholicæ Religionis ſtudioſiſſimo Principe, concordibus ac conſociatis animis enixè omnia facient, quæ ad errores ex animis ſuorum euellendos accommodata eſſe arbitrabuntur. Catharina Regum mater, ſumma prudentia & conſilio prædita mulier, & liberorum amans vltra conſuetum matribus modum, cuius è ſinu pax hæc prodiit, cuius præcipuè opera & laboribus conflata & conciliata eſt, omne ingenium, quo plurimùm valet, omnémque authoritatem ſuam conferet ad filios in fraterna concordia perpetuò continendos, & ad populos eiuſdem Religionis communione deuinciendos. Rex quidem ipſe, quod maximi momenti eſt, non tam nomine, quàm re & animo, & tota viuendi ratione Chriſtianiſſimus, vitam ſibi potius eripi patietur, quàm fidem: neque vnquam degenerabit à maiorum ſuorum nota teſtatáque virtute: & quam tibi, Beatiſſime Pater, ac ſedi Apoſtolicæ, verè atque ex animo obedientiam præſtat, eam ſe conſtantiſſimè præſtiturum vſq; ad extremum ſpiritum pollicetur.

Inter regẽ & fratrem beneficio pacis cõcordia futura.

Regina huius pactus effectrix.

Regis in fidem Christianam propenſus animus atque conſtantia.

HABITA IN CONSISTORIO PVBLICO LVDOVICO CASTANAEO RVSPIPOZAEO, EQVITE ORDINIS REGII, VIRO ILLVSTRI, REGIS NOMINE OBEDIENTIAM PRAESTANTE.

XIII. CAL. QVINCT. A.M.D.LXXVI.

M. ANTONIVS MVRETVS AVDITORIBVS SVIS.

CVm hunc Ariſtotelis librum vobis explicaturus eſſem, multis de cauſis mihi faciendum putaui, vt eum prius Latine à me cõuerſum ederem primum quoniam etſi in cæteris libris explicandis conatus eram efficere, vt ne ij quidé qui Græcarũ litterarum rudes ſunt, aditum ſibi ad me audiendũ peregrinitate ſermonis occluſum eſſe quererẽtur, non obſcuris tamen multorum ſermonibus aures meæ quotidie verberabantur, cõquerentium, crebro illo vocum Græcarum interiectu retardari intelligentiam

ſuam planiora ſibi multo, & expeditiora omnia fore, ſi Latinè dicerentur. horum igitur ſtudio aliquid tribuēdū eſſe dixi. deinde ſubmoleſtum ipſi mihi nōnunquā erat, verum vt fatear, tantū quotidie operæ ac tēporis in reddendis ſingulis vocibus ponere: vt mihi quoquè ſatius videretur, ſemel illo labore defungi. Nam cum ſingulæ diſputationes noſtræ in vnius horæ curriculū concludātur, ex eoq; ipſo aliquid ſæpe, multis occaſionibus delibetur, ac detrahatur, adhibenda parcimonia eſt, videndúmque omni ſtudio, vt id ſaltem quod datur, quā poſſumus optime & vtiliſſime collocetur. Iam è tam breui tempore non multū poteſt tractandis rebus relinqui, ſi aliquid ex eo ſingula verba decerpāt. Præcipue autem hic liber propter mirificam quandam rerum ac ſententiarum ſubtilitatē poſtulare quodāmodo videbatur, vt quo liberiores animi noſtri totos ſe ad eas penitus cognoſcendas darent, illa altera pars laboris & vobis & mihi demeretur. Fuêre aliæ huius mei conſilij cauſæ, quas nihil neceſſe habeo pluribus perſequi. Dedi autem operam quātum quidem in me fuit, vt Ari-

ſtotelis non ſententiam modo exprimerem, ſed genus ipſum dicendi, quoad liceret, imitarer. Nam cum ſuo quiſque modo, & loquatur & ſcribat, alióſque anguſta, preſſa, conciſa, alios ampla, copioſa, redundans delectet oratio: non ſatis probo conſilium eorum, qui, cum Ariſtoteles ſiccitatem quandam tenuitatémque dicendi, contra Cicero copiam & vbertatem adamauerit, neque quidquam tam diſſimile ſit, quam eorum inter ſe dicendi genus, Ariſtotelem tamē interpretantes, quia ſe, quam poſſunt Ciceronis ſimilimos eſſe cupiunt, quæ ab illo & breuiter, & ſubobſcure dicta ſunt, ea huius more dilatant, atque diducunt. Sed ſuum cuique, vt dicitur. Ego an, quod volui, aſſecutus ſim, neſcio, cur potius id non aſſecutum eſſe me, ſcio: certe quidem, quod in hoc genere optimum eſt, id me ſecutum eſſe, ac propoſitum habuiſſe confido. Neque damno induſtriam eorum, qui aut ante me, aut poſt me (ſi quidem iam duodecim anni ſunt, cum huius libri interpretatio mea primum edita eſt) in his rebus Latinè tractandis elaborarunt: quorum etiam quidam

auxilio ad eam rem meo vſos eſſe ſe,nō diffitentur. Neque tantum, vt ille dixit, poſterior dies prioris diſcipulus eſt, ſed etiam magiſter. Multa aliter olim accipiebam, aliter hodie accipio: Græcos etiam libros multo pluribus locis deprauatos eſſe video,quam tunc arbitrabar.Itaq; neceſſe eſt, multa longe ſecus in eorum interpretationibus, quam in mea,legi. De quibus non intelligentes modo, ſed etiam eos, qui ſibi tales videntur, quorum omnis ætas magnam copiam extulit,iudicaturos eſſe proſpicio.Horum ego neq; alteros reiicio,neque alteros extimeſco. eſt eiuſdem ingenij, & eruditorū admonitiones amare,& indoctorum maledicta contemnere.Vbi, & cur à cæteris diſſenſerim, vos quidem quotidie ex meipſo, cæteri autem ex commentario, quem çum primum licebit,edituri ſumus,intelligent, Romæ Cal.Martij,Anno 1565.

ARISTOTELIS ETHICORVM AD NICOMACHVM LIBER QVINTVS, IN QVO DE IVSTITIA ET IVRE ACCVRATISSIME DISPVTATVR,

M. Antonio Mureto interprete.

Cap. I. *De iuſtitia & iniuſtitia & modis iniuſti.*

DE Iuſtitia autem & iniuſtitia quærendum eſt: tum cuiuſmodi in actionibus ſitæ ſint, tum cuiuſmodi mediocritas iuſtitia, & ius quarum rerum medium ſit. In his autem rebus exquirendis eandem viam rationémque teneamus, quam in ſuperioribus ſecuti ſumus. Videmus igitur omnes iuſtitiæ nomine eiuſmodi quendam habitum ſignificare velle, quo homines propenſi ſunt ad agenda quæ iuſta ſunt, quoque ea & agunt, & volunt. eodémque modo iniuſtitiam dicere habitum quo res iniuſtas & agunt & volunt. Quocirca nobis quoq; principio poſita ſint hæc ad naturam vtriuſque abumbrandam. neque enim eodem modo ſe res

Deſcriptio iuſtitiæ.

habet in ſcientiis facultatibúſq; & in habitibus: nam facultas quidem & ſcientia videtur eadem contrariorum eſſe:at non idem habitus contrariorum.exempli cauſa, à bona valetudine ea tantum efficiuntur quæ ipſi conuenientia ſunt, non etiam quæ cõtraria. Dicimus enim valéter ambulare aliquem, cum ita ambulat, vt is qui bene valet. Sæpe igitur contrarij quidem habitus ex contrario, ſæpe etiam ipſorum habituum ex rebus quæ eis ſubiectæ ſunt cognitio capitur. Nam etſi bona corporis habitudo nota ſit, mala quoq; nota ſit:& ex bene habitis corporibus bona corporis habitudo, ex ipſaq; viciſſim bene habita corpora. Si enim bona habitudo eſt carnis ſoliditas: malam, eſſe carnis raritatem neceſſe eſt, & bene habitũ id, quod habet vim efficiendæ ſoliditatis in carne.conſequitur autem plerumq;, ſi altera pluribus modis dicantur, vt & altera quoq;. Vt ſi iuſtum,etiam iniuſtũ.Videtur autẽ multis modis dici iuſtitia & iniuſtitia. Sed quia propinqua eſt homonymia ipſarum,latet:neque ita,vt in iis,quæ longè diſtãt,perſpicua eſt. magna enim eſt formę diſſimilitudo,vt conſtat clein vocari

Facultates & ſcientias ab habitib⁹ differri.

Habituum cognitio vnde capiatur.

Axioma.

homonymos & iugulum & clauim. *Quiſnā ſit iniuſtus.* Sumptum igitur ac poſitum ſit, quot modis dicatur iniuſtus. Videtur autem *Quis iuſtus.* iniuſtus eſſe & is qui legi non paret, & is qui plus ſibi ſumit quam par eſt, neque conſeruat æqualitatem. Vnde conſtat iuſtum quoque fore tum eum qui legi obtemperat, tum eum qui conſeruat æqualitatem. Quare iuſtum quidem eſt tum id quod lege præſcribitur, tum id quod ęquale eſt: iniuſtum autem tum id quod aduerſum legem committitur, *Quid iuſtū & iniuſtū* tum quod inæquale eſt. Quando igitur iniuſtus pluris quam par eſt, auidus *Bona fortunæ eſſe ſimpliciter bona.* eſt, in bonis hæc ipſius affectio cernetur: non tamen in quibuſlibet: ſed in iis demum in quibus proſpera aduerſaq; fortuna. quæ ſunt illa quidem ſemper ſimpliciter & abſolutè bona: ſed huic aut illi non ſemper. Homines autē ea & optant & perſequuntur, at non ita oportet, ſed optare quidem vt ea quæ ſimpliciter bona ſunt, ſibi quoque bona ſint: ſequi autem ea, quæ ſibi bona ſunt. At iniuſtus non ſemper id quod plus eſt ſequitur, ſed & id quod minus, in iis quæ ſimpliciter ſunt mala. Verum quoniam videtur & minus ma-

lum quodammodo bonum eſſe : pluris autem cupiditatem in bono dicimus propterea videtur tum quoq; pluris cupidus eſſe. eſt autem iniquus (hoc enim complectitur, & commune eſt) & contra legem facit. Quando autem qui contra legem facit iniuſtus eſt, qui vero ei obtemperat iuſtus perſpicuum eſt, omnia legitima iuſta quodammodo eſſe. nam & ea quæ à ſcientia legum ferendarum definita ſunt, legitima ſunt, & eorum vnum quodque iuſtum eſſe dicimus. Leges autem omnibus de rebus publicè loquuntur ſpectantes, aut id quod communitate omnibus vtile eſt, aut id quod optimatibus, iiſue qui principatum in ciuitate obtinẽt, ſeu propter virtutem, ſeu quo alio tali modo. Quare vno quidem modo iuſta ea dicimus, quæ ad fælicitatem eiúſque partes ciuili ſocietati conficiendas ac conſeruandas valent. Imperat autem lex & ea facere quæ ſunt fortis viri, vt non deſerere ordinem, neque fugere, neque abiicere arma : & quæ temperantis, vt non facere adulterium, neque alienæ pudicitiæ illudere : & quæ manſueti, vt non percutere, neque maledicere : iti-

Concludit omnia iuſta eſſe quodammodo legitima.

Quid tractent leges & earũ vtilitas.

démque in cæteris virtutibus ac vitiis: illa quidem iubens, hæc autem prohibens: rectè quidem ea quæ rectè poſita eſt, deterius autem ea quę temere inconſiderateque lata. Hæc igitur iuſtitia eſt illa quidem perfecta virtus, non tamen ſimpliciter, ſed ad alium relata. Ideóq; ſæpiſſimè iuſtitia virtutum præſtantiſſima videtur: ac neque heſperus, neque lucifer ita admirabilis eſſe. Et in prouerbio eſt, Iuſtitia in ſeſe virtutem amplectitur omnem & eo maximè perfecta virtus, quoniam perfectæ virtutis vſus eſt. perfecta autem eſt, quoniam, qui ea præditus eſt, etiam in alium virtute vti poteſt, non tantum ipſe ſecum. Multi enim ſuis quidem in rebus virtute vti queunt, in iis autem quæ ad alium pertinent, non queunt. & propterea rectè à Biante dictum videtur, Magiſtratus virum patefaciet. nam qui magiſtratum gerit, alium iam ſpectat, & in vitæ communione verſatur. Atque ob eam ipſam cauſam iuſtitia vna ex virtutibus alienum eſſe bonum videtur: quoniam ad alium pertinet. ea enim agit, quæ alij vtilia ſint, vt principi, aut communi. Ergo peſſimus quidem, ille

Iuſtitiā non eſſe ſimpliciter virtute perfectam.

Magiſtratum virum pat. facere.

eſt qui improbitate, in ſe ipſum, & in amicos: optimus autem, non qui in ſe ipſum, ſed qui erga alium virtute vtitur. id enim difficile eſt. Hæc igitur iuſtitia non pars virtutis, ſed tota virtus eſt: nec quæ ei aduerſantur iniuſtitia, pars vitioſitatis, ſed tota vitioſitas. Quid autem virtus, & hæc iuſtitia inter ſe differant, conſtat ex iis quæ diximus. eſt enim eadem quidē, ſed non eadem vtriuſq; ratio: nam qua ratione ad aliam pertinet, iuſtitia eſt: qua talis quidam habitus eſt, ſimpliciter virtus. Quærimus autem eam iuſtitiam quę pars virtutis eſt: eſt enim quædam, vt dicimus, itidémque de iniuſtitia ea, quę pars eſt vitioſitatis. Eſſe autem, id argumento eſt, quod qui agit aliquid eorum quæ ad cętera vitia pertinent, iniuſtè ille quidem facit, ſed nihil amplius cōſequitur. Vt is qui clypeum per ignauiam abiecit, aut aſperitate ductus eſt ad maledicendum, aut illiberalitate, ne pecunia iuuaret alium, retardatus. eum autem plus aliquid conſequitur, ſæpe nullo tali vitio peccat, ne omnibus quidem, & aliquo tamen. vituperamus enim eum, Idque iniuſtitiæ

Iuſtitiam non eſſe partē virtutis.

Cap. 2. Quid iuſtitia particularis & quotuplex.

nomine. Eſt igitur alia quædam iniuſtitia, vt pars quędam totius: & iniuſtum quoddam, pars illius totius iniuſti, quo quidquid contra legem fit, continetur.

Ex eadem actione aliũ iniuſtum alium intemperantem fieri.

Pręterea ſi duorum vnus quidem lucri cauſa cum aliena vxore rem habeat, & inſuper aliquid mercedis accipiat: alter autem id faciat cum ſumptu ac detrimẽto ſuo, vt cupiditatem expleat, hic quidem intemperans potius, quam pluris auidus, eſſe videatur: ille autem iniuſtus ſed non intemperans. conſtat autem id ex eo euenire, quod lucrum facit. Præterea omnia alia iniuſtè facta referimus ſemper ad aliquod vitium: vt ſi quis adulterium fecit, ad intemperantiam? ſi eum qui ſibi proximus erat in acie, deſeruit, ad timiditatem: ſi percuſsit, ad iram: at ſi lucrum fecit, ad nullum vitium, præterquam ad iniuſtitiam.

Concludit eſſe quandã particularẽ iniuſtitiam.

Vnde conſtat, præter totam illam iniuſtitiam, aliam quandam eſſe illius partem ſynonimam, quoniam vtriuſque definitio in eodem genere eſt: ambarum enim vis eſt in quadam relatione ad alium ſed hæc quidem in honore, aut pecuniis, aut ſalute, aut ſi quo vno nomine poſſimus hæc omnia complecti,

plecti, cernitur, & in ea voluptate quæ capitur ex lucro: illa vero in iis omnibus in quibus verſatur vir bonus. Non vnam igitur eſſe iuſtitiam: & eſſe aliam quandam, præter eam quæ tota virtus eſt, conſtat. quę autem ea, & cuiuſmodi ſit, intelligendum eſt. Duobus modis iniuſtum dici oſtendimus: tum quidquid contra legem fit, tum quod ab æqualitate diſcedit: itémque iuſtum & quidquid ex lege fit, & quod æquale eſt. Cùm igitur iniuſtum priori illo modo accipimus, tum ea de qua prius dictum eſt iniuſtitia exiſtit. Quoniam autem ab æqualitate diſcedere, & contra legem facere non eſt idem: ſed eorũ alterum habet eam rationem, quam pars ad totum: (nam facit quidem contra legem quicúmq; ab æqualitate diſcedit: ſed non quicumque contra legem facit, ab æqualitate diſcedit) fit etiam, vt iniuſtum, & iniuſtitia non eadem ſint, ſed alia ab illis: ſintque hæc quidem vt partes: illa vero, vt tota. Pars enim eſt hæc iniuſtitia totius iniuſtitiæ: eodémque modo hæc iuſtitia illius iuſtitiæ. Quare de ea iuſtitia & iniuſtitia, quæ partium rationem

Duobus modis & iuſtũ & iniuſtum dici.

Concludit aliam iniuſtitiam eſſe vt totum, aliũ vt partem.

obtinent, itidémque de iuſto & iniuſto dicendum eſt. Ergo iuſtitia illa quidem quæ ad totam virtutem pertinet, & iuſtitia quarum illa omnis virtutis, hæc omnis vitij erga alium vſus eſt, omittatur: nam & quæ ex eis iuſta iniuſtáque ſunt, quomodo definienda ſint, conſtant. Ferè enim pleraque eorum quæ præſcribuntur legibus, ſunt ea ipſa officia, quæ ex omni virtute ducuntur. Vnicuique enim virtuti conuenienter viuere iubet lex: vnum quodque otium ſequi vetat. Totius autem virtutis efficientia ſunt ea præcepta legum, quibus diſciplina ciuium ea quæ rempublicam ſpectat, ad eámque dirigitur, continetur. Sed de priuata cuiuſque diſciplina, qua quis ſimpliciter & abſolutè vir bonus eſt, vtrum ad ciuilem facultatem, an ad aliam quandam pertineat poſterius diſputandum erit. Non enim fortaſſis idem eſt bonum virum eſſe, & bonum ciuem quocumque in loco. Iuſtitiæ autem illius quæ virtutis eſt pars, & eius quod ex ea iuſtũ dicitur, vnum quidem genus eſt, quod cernitur in diſtribuendo honore, aut pecuniis, aliiſue rebus quæ diuidi poſ-

Qua iubeat lex.

Iuſtitiæ particularis duas eſſe differentias.

ſunt inter eos qui eiuſdem reipublicæ communione coniuncti ſunt. In iis enim fieri poteſt, & vt alter altero plus minúſue,& vt æquam vterque partem ferat. alterum quo negotia quæ inter ſe contrahunt homines diriguntur. Huius autem partes ſunt duæ. Nam eorum quæ inter ſe homines contrahunt, quædam ſponte fiunt, quædam inuitè. Spontè quidem, quæ talia ſunt, vt venditio, emptio, mutuum, fideiuſſio, commodatum, depoſitum, locatio & conductio. Sponte autem fieri dicuntur, quoniam talium negotiorum principium, ſponte inſtituitur. Eorum autem quæ fiunt inuitè partim clandeſtina ſunt, vt furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, ſerui alieni circumuentio, aut corruptio, per inſidias allata nex, falſum teſtimonium: partim violenta, vt verbera, vincula, mors, rapina, debilitatio, maledictum, contumelia. Quando autem & iniuſtus inæqualis eſt, & iniuſtum inæquale, conſtat eſſe & medium aliquod inæqualis. id autem eſt æquale. Quacumq; enim in actione eſt plus & minus, eſt & æquale. Si igitur iniuſtum, inæquale eſt

Iuſtitiæ communitatiuæ partes duæ.

Cap. 3. de iuſtitia diſtributiua.

Axioma.

iuſtum æquale eſſe oportet. quod & videtur omnibus, etiam ſi ratio, cur ita ſit, non afferatur. Cum autem æquale medium ſit, iuſtum quoque medium quoddam erit. eſt autem æquale quod minimum ſit, in duobus. quare neceſſe eſt, iuſtum, quod & medium, & æquale eſt, & ad aliquid referri, & aliquibus tale eſſe. Ac, qua quidem medium eſt, quorundam eſt, ea vero ſunt plus, & minus: qua autem æquale eſt in duobus cernitur: qua denique iuſtum, & quibuſdam, & ad alios relatum. Neceſſe igitur eſt, iuſtum, quod nimimum ſit, in quatuor verſari. Nam & quibus iuſtum eſt, duo ſunt: & ea in quibus, duo. Eadémque erit ęqualitas, & iis quibus, & iis in quibus: vt enim altera inter ſe affecta ſunt, ſic & altera. Si enim ęquales non ſint, æqualia non habebunt. immò verò inde exiſtunt pugnæ, & expoſtulationes, cum aut qui ęquales ſunt, non ęqualia: aut qui non æquales, ęqualia ferunt, & ex diſtributione conſequuntur. Prętere a ex eo quod pro dignitate ſit, idem aperte colligitur. Omnes enim fateantur in diſtributionibus, id quod iuſtum eſt, pro

Iuſtum quatuor extremis conſiſtere.

Vnde exiſtăt pugnæ & expoſtulationes.

dignitate eſſe oportere. Ipſam tamen dignitatem non eadem in re omnes collocant. Sed ij quidemqui popularem ſtatum reipublicæ probant, in libertate: qui paucorum potentiam, diuitiis, aut in nobilitate: qui optimatum, in virtute. eſt igitur iuſtum analogum quiddam. analogum enim non tantum propriũ eſt numeri monadici, ſed omnino, numeri. analogia enim eſt æqualitas proportionum: ídque quod minimum ſit, in quatuor. ac diiunctam quidem in quatuor eſſe, manifeſtò apparet. ſed & continens. vno enim vt duobus vtitur, & bis dicit. exempli cauſa, vt prima ad ſecundam, ſic ſecunda ad tertiam. bis igitur dicta eſt ſecunda. Itaque ſi bis ponatur ſecunda, quatuor erunt analoga. eſt autem, & iuſtum, quod minimum ſit, in quatuor: & eadem ratio. diſtant enim ſimiliter quibus & quæ. erit igitur, vt primum extremum ad ſecundum, ſic tertium ad quartum. & viciſſim igitur, vt primum ad tertium, ſic ſecundum ad quartum. Itaque, & totum ad totum, quod quidem diſtributio copulat. ac ſi quidem ſic componantur, iuſtè copu-

Quid ſit analogia.

lat. copulatio igitur primi extremi cum tertio, & ſecundi cum quarto, eſt ius illud, quod in diſtributione verſatur, ac medium analogum enim medium eſt, ius autem analogum. Vocant autem mathematici talem analogiam geometricam. in geometrica enim euenit, vt & totum ad totũ eandẽ rationem habeat, quam vtraque pars ad alteram. Non eſt autem continens hæc analogia. non enim fieri hic poteſt, vt idẽ numero ſit extremum, cui & quod. Ius igitur hoc analogum eſt: iniuſtum autem, quod non eſt analogum. eſt autem alterum plus, alterum minus. quod quidem euenit etiam in rebus ipſis. Nam qui iniuriam facit, plus boni conſequitur, qui accepit, minus. in malo autem contra. nam minus malum, comparatum ad maius, boni rationem obtinet. eſt enim minus malum magis expetendum maiori. expetendum eſt autem bonum, & magis, maius. Hoc igitur vnum iuris genus eſt. Reliquum eſt alterum, in corrigendo ſitum: cui locus eſt in iis, quæ homines inter ſe tum ſponte tum inuiti cõtrahunt. Huius autem iuris alia quædam ratio eſt,

Analogiã ſuperiorem eſſe geometricam.

Axioma.

Cap. 4. de iuſto commutatiuo.

quam ſuperioris. Nam illud quod in rerum communium diſtributione poſitum eſt, ſemper retinet eam quam diximus analogiam. Et enim ſi communis pecunia diſtribuenda ſit, eadẽ proportio ſeruanda erit, quam inter ſe habent ea quæ à quoque illata ſunt. & iniuſtum illud quod huic iuri aduerſatur, eſt, quod non retinet proportionem. Hoc autem ius quod in contrahendis negotiis ſitum eſt, ęquale quidem eſt quiddam, & iniuſtum, inęquale. non ad illam tamen analogiam, ſed ad arithmeticam. nihil enim refert, vir bonus hominem nihili, an homo nihili virum bonum fraudauerit: neque adulterium fecerit vir bonus, an is, qui nulli rei eſt. Sed in ipſam tantum damni differentiam intuetur lex: vtitúrque iis vt æqualibus: ſi ille quidem iniuriam facit, hic autem iniuria afficitur? & ſi ille quidem læſit, hic autem læſus eſt. Itaque iniuſtum illud, cum inęquale ſit, ad ęqualitatem perducere conatur. ſi quidem, & cum hic percuſſus eſt, ille percuſſit, aut etiam interfecit, hic autem mortuus eſt, diuiſa eſt perpeſſio, & actio in partes inęquales. at

In hoc genere non geometricā ſed arithmeticam analogiam ſeruādam eſſe.

conatur eam damno ad æqualitatem perducere, de lucro detrahens. Dicitur enim propriè loquendo etiam in eiuſmodi rebus (quamquam quibuſdã ſatis proprium, & ad eam rem aptum nomen non videtur) lucrum, vt in eo qui percuſſit, & damnum in eo qui percuſſus eſt. ſed tum demum cum dimenſa eſt perpeſſio, vocatur alterum quidem damnum, alterum autem lucrum. Itaque pluris, & minoris æquale medium eſt. lucrum autem & damnum alterum plus eſt, alterum minus, contrariè. boni quidem plus, & mali minus, lucrum: contrarium autem, damnum. Inter quę medium eſt ęquale, quod iuſtum eſſe dicimus. Ergo ius quidẽ id quod corrigendi vim habet, medium eſt inter damnum, & lucrum. quocirca cum aliqua de re ambigunt, ac controuerſantur, ad iudicem confugiunt. Ire autem ad iudicem eſt, ad ius ipſum ire. Iudex enim, ſi hoc nomen tueri, ac ſuſtinere vult, eſt quaſi ius animatum. & quærunt iudicem medium. ac vocant eos nonnulli medianos. vt, ſi medium aſſequantur, ius ſuum aſſecuturi. Ius igitur medium quiddam eſt: ſi quidem, & iudex.

Quid ſit ire ad iudicem.

Iudex autem exęquat: & vt, ſi linea in partes inęquales diuiſa ſit, quo maior pars dimidiam ſuperat, id aufert, & addit ad minorem partem. cum autem bifariam diuiſum eſt totum, tunc aiunt ſe ſumma habere, cum ęquas partes acceperunt. ęquale autem medium eſt maioris & minoris ad analogiam arithmeticam. atque ob id ius à gręcis dicitur dicęon, quoniam eſt, dicha, id eſt duas in partes ęquales diuiſum. vt ſi quis dicat dichaon, & ab iiſdem iudex vocatur dichaſtes quaſi dicaſtes. Si enim duorum ęqualium ab altero ablatum aliquid ſit, & additum ad alterum, fit vt duobus tantis maius ſit alterũ. ſi enim detractum modo eſſet, non autem additum, vno tantum maius eſſet: medio igitur maius eſt, vno, & medium eo à quo ablatum eſt, vno. hæc igitur nobis nota erit ad cognoſcendum, quid tum auferre oporteat ab eo, qui plus habet, tum addere ei qui minus. quo enim quis medium ſuperat, hoc addere oportet ei qui minus habet: quo autem medium ſuperatur, id auferendum à maximo. Sint tres lineę inter ſe ęquales A A B B C C. ex linea A A detraha-

Ius à Grecis cur dicatur dicaon & iudex dicaſtes.

tur pars A E, & addatur ad C C, ſitque C D. Ita tota linea D C C. lineam E A ſuperat parte C D & parte C F. ergo, & lineam B E parte CD.

a e a
b b
c f c d

Ius quorum ſit medium.

TRalata autem ſunt hæc nomina damnum, & lucrum ex eo quod ſponte contrahitur. nam habere plus ſuo, lucrum facere dicitur. minus autẽ quã principio, damno affici, vt in venditione, & emptione, aliíſque quę per legem fieri poſſunt, quod ſi neque plus neque minus, ſed ipſa ex ſe ipſis effecta ſint, ſua ſe habere aiunt, ac neque damnum, neque lucrũ facere. Itaque lucri cuiuſdam, & damni mediũ eſt ius in iis, quę non ſponte contrahuntur: quod tantundem habeat vtérque contrahentiũ poſterius, quantum prius habuerat.

Cap. 5. de talione nummo & indigentia.

Videtur autẽ quibuſdã antipeponthos, id eſt talio, ſiue reciproca quędam perpeſſio, ius eſſe ſimpliciter, & abſolutè, vt Pythagorei dixerũt: definiebãt enim ſimpliciter ius talionem. talio autẽ ne-

que ad id ius, quod in ſtiſtribuendo, neque ad id, quod in corrigendo ſuum eſt, accommodari poteſt. quamquam volunt Rhadamanthyos quoq; id ius fuiſſe, Tum fuerit lex recta, ferat ſi quiſque quod egit. multis enim locis conſonum non eſt. Vt ſi quis magiſtratum habens percuſſit alium, non oportet eum viciſſim percuti. & ſi quis magiſtratum percuſſit, non percuti modo eum oportet, ſed & puniri. Præterea multum intereſt id, quod ſponte fit, & quod inuitè, ſed in communitatibus rerum vltro citróque permutandarum id ius, quod talio dicitur, continet ſocietatem analogia, non autem æqualitatem. Factis enim proportione reciprocis manet coniunctio ciuitatis. Aut enim quærunt, quod ſibi mali factum eſt reponere: ſin minus, ſeruitus eſſe videtur: aut quod boni: ſin minus, tollitur officiorum viciſſitudo. officiorum autem viciſſitudine fit, vt vna maneant. quo circa, & Gratiarum templum in propatulo ſtatuunt, vt ſit remuneratio. Id enim gratiæ proprium eſt. viciſſim enim officio aliquo demereri oportet eum qui gratificatus eſt, & ipſum denuo aliud gratificandi princi-

Ius quod dicebatur Rhada. non eſſe rationi conſonum.

Cur gratiarum templũ ſtatutum in propatulo.

pium facere. efficit autem remunerationem analogię conſentaneam coniunctio per diametrum. verbi cauſa, ſit architectus vbi A, ſutor vbi B, domus vbi C, calceus vbi D.

a	b
Architectus	Sutor
c	d
domus	calceus

OPortet igitur architectum à ſutore opus illius accipere, & viciſsim ei ſuum dare. Ergo ſi primum exæquata fuerint hęc ad analogiam, deinde fiat antipeponthos, id eſt mutua acceptio, erit quod dicitur: ſin minus, non æquum eſt, neqne conſiſtere poteſt. nihil enim prohibet præſtantius eſſe vnius opus opere alterius: oportet igitur hęc exæquari. hoc autem locum habet etiam in aliis artibus. tollantur enim funditus, niſi & is qui facit, faciat tantum & tale. & is qui accipit, accipiat hoc, & tantum, & tale. non enim ex duobus medicis conſtat ſocietas, ſed ex medico & agricola, omninóque aliis, & non æqualibus. ſed eos exæquari oportet. quare opor-

Cur ex duobus non poteſt conſtare ſocietas.

tet omnia,quorum permutatio eſt, quodammodo comparabilia eſſe, cuius rei cauſa nummus in vſum venit: qui quodammodo menſura efficitur omnium rerum. omnia enim metitur. Ergo, & quanto quæque res pluris minorſve ſit: & quot calcei domum, aut alimentum adæquent. Oportet igitur quam rationem habet architectus ad ſutorem, tot calceos cum domo aut alimento comparari. niſi enim id fiat, non erit permutatio, neque communitas. id autem non erit, niſi quodammodo æqualia ſint. quare oportet vnam aliquam eſſe communem omnium rerum menſuram vt prius dictum eſt. ea autem eſt reuera quidem indigentia, quæ omnia continet: ſi enim nullius rei indigeant, aut non ſimiliter, aut non erit permutatio, aut non eadem. Succeſsit autem nummus quaſi compacto in indigentiæ locum: ob ídque vocatur nomiſma, quod non natura, ſed nomo, id eſt lege, valet, & in nobis eſt mutare eum, atque inutilem efficere. erit autem mutua illa acceptio, cum exęquata erunt omnia, vt quam rationem habet agricola ad ſutorem, eandem habeat opus ſuto-

Qua de cauſa nummus in vſum venerit.

Indigentia omnia continere.

tis ad opus agricolæ. In figuram autem analogiæ ducendi ſunt, cùm permutaturi erunt. alioqui alterum extremum vtranque exuperantiam habebit. ſed cũ ſua habent, ſic tamen ſunt æquales, & ad communitatem apti: quoniam hæc æqualitas in ipſis effici poteſt.

agricola	ſutor
a	b

alimentum	opus ſutoris	adæquatum
c	d	(cum alimento

Societatem hominum contineri indigentia.

SVblata autem hac accipiendi viciſſitudine, tolleretur vitæ communio. Indigentia autem contineri ſocietatem hominum, ac ſi vnum quiddam ſit, ex eo intelligi poteſt, quod cum aut vterque, aut alter altero non indiget, non permutant: vt cum eius, quod quis habet, alter indiget, verbi cauſa, vini, exportandi frumenti ſit poteſtas. hoc igitur exæquari oportet. In permutationem autem futuram ſi nũc non indiget, fore eam, ſi indiguerit, nobis quaſi ſponſor eſt nummus. Oportet enim, hũc ferenti, licere id quo eges accipere.

Idem autem accidit etiam nummo, neque enim ſemper tantundem valet. ſtabilior tamen videtur eſſe. Quare oportet eſſe omnibus rebus pretia cõſtituta. Ita enim ſemper erit permutatio,& quæ eam conſequitur,communicatio.Nummus igitur ſymmetra omnia efficiens, adæquat.Neque enim communicatio ſine permutatione : neque permutatio ſine æqualitate,neq; æqualitas, ſine ſymmetria eſſe poteſt. Reuera igitur ea, quæ tantopere diſtant, ſymmetra fieri non queunt, ſed quantum ad vſum ſatis eſt, queunt. Vnum igitur aliquid eſſe oportet. ídq; hominum inſtituto, vnde & nomiſma vocatur. Id enim omnia efficit ſymmetra, cum omnia metiatur. Sit domus pretium quinque minæ:lecti autem mina vna, lectus igitur ipſius domus quinta pars erit. Quare conſtat, quot lecti domũ exæquent: nempe quinque.Hanc autem ante nummi vſum fuiſſe rationem permutandi, perſpicuũ eſt. nihil intereſt enim, dẽtur ne lecti quinque pro vna domo, an quanti ſunt lecti quinque. Quid igitur iuſtũ iniuſtũmq; ſit, & mutua illa perpeſſio, quæ antipeponthos dicitur, quemadmodũ ad iuſtũ

Nummum non ſemper tantundem valere.

Nummum omnia efficere ſimmetra.

affecta ſit, dictum eſt. His autem definitis, conſtat iuſtam actionem faciendæ & accipiendæ iniuriæ mediam eſſe. alterum enim eſt plus habere, alterum minus. Iuſtitia autem mediocritas eſt, non eodem modo, quo virtutes illæ, de quibus antea diſputauimus, ſed quia medij eſt, iniuſtitia autem extremorum. Et iuſtitia quidem eſt habitus, ex quo iuſtus dicitur propenſus ad conſulto agendum id quod iuſtum eſt, & ad ius tribuendum tum ſibi, ſi cum altero contrahat, tum alteri cum altero contrahenti, non ita, vt ſibì plus eius quod expetendum eſt, minus autem alteri, & eius quod noxium eſt, contra, ſed & ſibi, & aliis id quod ad analogiam æquum eſt. Contra iniuſtitia ad id quod iniuſtum eſt. Id autem eſt nimium, & parum commodi & damni non ſeruata proportione. Itaque iniuſtitia eſt nimium & parum: quia eſt & eius quod nimium eſt, & eius quod parum In ſua quidem cauſa nimium ſibi tribuens eius, quod ſimpliciter vtile eſt, eius quod noxium eſt, parum; in aliorum autem negotio, generaliter quidem, eodem modo: diſcedit autem à proportione nunc in hãc, nunc in il-

Iuſtitiam eſſe mediocritatẽ ſed non eo modo quo alia virtutes.

In iniuſtitia exceſſus & defectus.

in illam partem. Iniuriæ autem minus extremum eſt iniuriam accipere: maius iniuriam facere. De iuſtitia igitur & iniuſtitia, quæ vtriuſque natura ſit, itémque de iuſto & iniuſto, hoc modo à nobis vniuerſè diſputatum ſit. Quãdo autem fieri poteſt, vt quis iniuſtum quiddam faciat, neque dum tamen iniuſtus ſit, quæ nam ſunt illæ iniuſtæ actiones, quas qui ſuſcipit, iam iniuſtus eſt in vno quoque iniuſtitiæ genere, vt fur, aut adulter, aut latro? an ſic quidem nihil intererit, nam & fieri poteſt, vt quis cum muliere aliqua rem habeat, ſciens quæ nam ea ſit, neque tamen à ſuſcepto ſic agendi conſilio, ſed à libidinis motu actio illa tamquam à principio fluxerit. Ille igitur facit quidem iniuſtum quiddam, neque tamen iniuſtus eſt: vt neque fur, & ſi furatus eſt: neque adulter, & ſi adulterium fecit. eodémque modo in cæteris. non eſt autem ignorandum, totam hanc quæſtionem eſſe de eo iure quod ſimpliciter ius eſt, id eſt de iure ciuili. id autem eſt inter eos qui vitæ ſocietatem inierunt, ne qua re ad viuendũ neceſſaria egerent, liberi & æquales, aut ad analogiam, aut ad numerum,

Iniuriæ duo extrema.

Cap. 6. de iniuria iuſto ciuili herili & œconomico.

Inter quos ſit ius ciuili. Itaque quibus hoc non eſt, eis inter ſe non eſt ius ciuile: ſed ius quoddam & tantum ex quadam ſimilitudine ita vocatum, eſt enim ius inter eos quos inter etiam lex, lex autem inter eos in quibus iniuſtitiæ locus eſt. iudicium enim iuſti & iniuſti diſceptatio eſt. In quos autem cadit iniuſtitia, ij etiam iniuſtè facere poſſunt. Id autem eſt plus ſibi tribuere eorũ quæ ſimpliciter bona ſunt, minus eorũ quæ ſimpliciter mala. Quare non hominem imperare ſinimus, ſed rationem. quoniam ſibi ipſi id facit, & efficitur tyrannus. eſt autem magiſtratus̃ cuſtos iuris. quod ſi iuris', & æqualitatis. *Quid ſit magiſtratus.* Quoniam autem nihil ex eo videtur amplius conſequi, ſi quidem iuſtus eſt: neque enim plus ſibi tribuit eius quod ſimpliciter bonum eſt, niſi ſibi proportione debeatur, ideo alij laborat. ac propter eam cauſam aiunt iuſtitiam alienum bonum eſſe: vt & antedictum eſt. Danda igitur ei aliqua merces. ea vero honor eſt & decus. Quicúmque autem iis contenti non ſunt, hi tyranni fiunt. Ius autem domini in ſeruos, & patris in liberos non idem eſt atque hæc, ſed ſimile. neque enim pro-

priè dicitur iniuſtitia in ea quæ ſua cuiuſque ſunt. Mancipium autem & filius vſque eo dum adoleuerit, ſeiunctúſque ſit, tamquam pars patris eſt. iam nemo eſt qui lædere ſe conſulto velit, quare nullius in ſe ipſum iniuſtitia eſt. ergo ne iniuria quidem, neque ius ciuile. lege enim conſtat, & in iis eſt qui eam naturam habent, vt inter ipſos communis lex eſſe poſſit. Eos autem eſſe dicebamus quibus eſt inter ipſos imperandi & parendi æqualitas. Quare magis cum vxore, quam cum liberis & cum ſeruis, eſt iuris communitas. Id enim eſt ius œconomicum: quod tamen ipſum quoque aliud eſt à ciuili. Ciuile autem ius partim naturale eſt, partim legitimum. Naturale quidem quod vbicumque terrarum idem valet, non quod ita ſtatutum ſit aut ſecus. legitimum autem, quod à principio quidem nihil intereſt ſic fiat an ſecus: vbi autem conſtitutum fuerit, intereſt. vt mina redimi captiuos aut capram Ioui immolare non oues, & quæ præterea de ſingulis rebus lege ſanciũt. vt Braſidæ ſacra facere, & quæcúmque populi ſuffragiis ſcita ſunt. Videntur autem quibuſdam omnia talia

Mancipiũ & filius ſunt partes patris.

Cap. 7 de iuſto naturali & legitimo.

Ius legitimum aliquando mutari.

eſſe. quia quod naturale eſt, immobile eſt, & quocumque in loco eandem vim habet. vt ignis vrit & hic & apud Perſas. iura autem mutari vident. neque tamen omnino id ita ſe habet: ſed aliqua tãtum ex parte. quamquam apud Deos quidẽ fortaſſis nulla ex parte ita ſe habet, apud nos autem eſt quidem aliquid naturale mobile, non tamen omne, ſed nihilo minus aliud natura valet, aliud non natura. Quod autem eorum, quæ aliter habere ſe poſſunt, naturale ſit, quódque non natura, ſed lege & conſenſu hominum valeat, etiam ſi vtraque peræquè mutabilia ſint, conſtat. eadémque diſtinctio etiam ad alias res accommodari poterit. Natura enim dextra manus fortior eſt: etſi euenire poteſt vt omnes homines æquè vtraque manu vtantur. Et autem iura quæ ex conſenſu, & vtilitate nata ſunt, ſimilia ſunt menſuris. non enim omnibus in locis æquales ſunt vini frumentíque menſuræ: ſed vbi quidem emunt. maiores: vbi autem vendunt, minores. Eodem modo quæ iura non naturalia ſed humana ſunt, non quocúmque in loco ſunt eadem. quando ne reipub. quidem

ſtatus. etſi vnus tantum eſt omnibus in locis natura optimus. Vnumquodque autem ius,& vnumquodque legitimum eandem rationem habet, quam vniuerſum ad ſingula. nam ea quidem quæ aguntur multa ſunt. illorum autẽ vnumquódque vnum. vniuerſum enim eſt. Differunt autem iniuria & iniuſtum: itidemque dicæoma, id eſt, iuſtè factum & iuſtum. nam iniuſtum quidem eſt aut natura, aut lege. id autem ipſum poſtquam factum eſt. iniuria eſt. prius autẽ quam fiat, nondum, ſed iniuſtum. Similiter etiam dicæoma. ſed tamen commune nomen quo quidquid iuſtè factum eſt vocatur, eſt potius dicæopragema, dicæoma autem propriè eſt correctio iniuriæ. Horum autem ſingula quas quótque ſpecies habeant, & cuiuſmodi verſentur in rebus, poſterius quærendum erit. Cùm iuſta iniuſtáque ſint ea quæ diximus, tum demum quis iniuſtè agit, & iuſtè, cum ea ſponte facit at cum inuitus, neque iniuſtè neq; iuſtè facit, niſi caſu & ex conſecutione quadam. ea enim agunt, quibus vt iuſta iniuſtáve ſint, accidit. iniuriã autẽ & iuſtè factũ id demum eſſe definiuimus, quod

Vnum tantum ſtatum eſſe reipub. eumq; optimum.

Iniuſtitiam & iniuriam differre.

Cap. 8. de triplici nocumento quod aliis irrogatur.

ſponte fit. ſi enim ſponte factum ſit, tunc demum vituperatur, ſimúlque iniuria eſt. Quare erit quidem aliquid iniuſtum, neque tamen iniuria: niſi illud quoque adſit, vt ſponte fiat. Sponte autem fieri dico, vt ſupra dictum eſt, quod quis eorum quæ in ſua poteſtate ſita ſunt, agit, ſciens, neque ignorans, neque quem, neque quo quaſi inſtrumento, neq; cuius rei cauſſa: vt quem verberet, & quo, & quam ob cauſam. atque eorum quodq; non ex conſecutione quadam, neque per vim. vt ſi quis apprehenſa alicuius manu alium verberet, is, cuius eſt manus, non agit ſponte. neque enim in ipſo ſitum eſt. Fieri autem poteſt, vt pater ſit is qui percuitur: qui autem percutit, ſciat quidem hominem eſſe, aut eſſe aliquem eorum qui adſunt ſed patrem eſſe neſciat. eadémque diſtinctio adhibita intelligatur, & in fine ad quem dirigitur actio, & in tota denique actione. Quod igitur ignoratur, aut non ignoratur quidem, ſed in ipſo ſitum non eſt, immo per vim fit, inuite fit. Multa enim eorum etiam quę natura fert, ſcientes & agimus & patimur, quorum nihil neque ſpõte noſtra,

Quid ſit rē aliquā ſponte fieri.

Quid fiat in inuito.

neque nobis inuitis fieri dicendum eſt: qualia ſunt ſeneſcere, aut mori. Vt autem iniuſta, ita iuſta quoque multa ſunt non propriè ac per ſe, ſed ex quadam tantum conſecutione. Nam & ſi quis inuitus ac metu depoſitum reddat, neque iuſtum facere, neque iuſtè facere dicendus eſt, niſi ex euentu: & eodem modo is qui neceſſitate ſubactus atque inuitus depoſitum non reddit, ex euentu tantum dicendus eſt iniuriã inferre, & iniuſtum facere. Eorum autem quæ ſponte fiunt, partim capto prius conſilio facimus: partim non capto. ac capto quidem conſilio ea, de quibus prius deliberauimus: non capto autem, cum deliberatio nulla anteceſſit. Cùm igitur trium generum ſint ea damna, quæ in ſocietatibus inferuntur: ea quidem, quæ cum ignorantia coniuncta ſunt vocamus errata: cum quis neque ſcit quem, neque quid, neque quo inſtrumento, neque cuius gratia ſe quid facere putabat, id euenit, ſed quod non putaſſet. exempli cauſa, non vt vulneraret, ſed vt pungeret: aut non illum, aut non illo modo. Cum igitur præter opinionem damnum illatum eſt, infortunium

Diuiſio eorũ quæ ſponte fiunt.

Quid infortunium.

eſt : cum autem non præter opinionem quidem ſed tamē ſine malitia, erratum. aberrat enim, cum in ipſo eſt principiū cauſæ. infortunatus autem eſt, cum extra. Cùm autem ſciēs quidem, ſed nulla antegreſſa deliberatione, iniuria eſt. vt quæcumque per iram alióſque omnes animi motus neceſſarios, aut naturales eueniunt hominibus. Nam qui eis impulſi lędunt alium, ac peccant, iniuriam illi quidem faciunt: ſuntque talia facta iniuriæ, nondum tamen propterea iniuſti, neque improbi ſunt. neque enim damnum eſt per improbitatem datum. Qui autem capto conſilio lædit, iniuſtus eſt, & improbus. Quocirca bene quæ per iram facta ſunt non iudicantur facta conſulto, non enim prior lædit, qui per iram facit, ſed qui iraſcendi cauſam dedit. Præterea vero ne ambigitur quidem factum ſit nécne ſit, ſed an iure factum. Ira enim opinione iniuſtitiæ commouetur. Neque in iis quæ per iram facta fiunt in controuerſiam venit, factum ſit nécne: vt in contractibus, vbi neceſſe eſt alterum improbum eſſe, niſi obliti id facient: ſed cum de facto inter ipſos conueniat, de iure to-

Quæ per irā facta ſunt non iudicātur facta conſulto.

ta contentio eſt. At qui conſulto, & cogitato aliquid fecit, non ignorat. Quod ſi quis capto conſilio alium lædat, iniuriam facit. & qui tales iniurias facit, iniuſtus iam eſt: cum aut ab analogia diſcedit, aut ab æqualitate. Itidémque iuſtus eſt, qui capto ita agendi conſilio id quod iuſtum eſt facit. Vt autem iuſtum aliquid facere dicatur, ſatis eſt ſi ſponte faciat. Iam eorum quæ inuite fiunt, quædam venia digna ſunt, quædam non ſunt. Nam quæcúmque non inſcientes tantum, ſed etiam per inſciẽtiam peccãt homines, ignoſcenda ſunt: quæ autem non per inſcientiam, ſed inſcientes quidem, per aliquam tamen affectionem animi neque humanã, ignoſcenda non ſunt. Quod ſi ſatis iam diſtinctè à nobis accipienda inferendáque iniuria diſputatum eſt, dubitare poſſit aliquis, primum quidem, ſit ne ita vt dixit Euripides, cuius illud eſt ſanè admirabile, & abhorrens ab opinione communi:

Quis ſit iniuſtus & quis iniuſtus.

Cap. 9. de eo quod eſt pati iniuriam.

Genitricem vt interfecerim, breui eloquar.
Sponte vtriuſque, aut ipſius, ſed non mea.

In tragœdia quæ Bellerophõ inſcribitur.

Vtrum enim reuera fieri poteſt, vt quis ſuapte ſponte accipiat iniuriam, an non poteſt? ſed vt quiſquis iniuriam facit, ſponte facit, ita quicúmque accipit, inuitus accipit? & numquid, vt omnis iniuria ſponte fit, ita de accipienda iniuria vniuerſè alterutrum dicere poſſumus, aut omnem ſponte accipi, aut omnem ab inuitis: an quædam ſponte accipiuntur, quædam ab inuitis? eadémque dubitari poſſunt de ratione obtinendi iuris ſui. Nam quiſquis agit iuſtè, ſponte agit. quare conſentaneum eſt, eorum, quæ vtique opponuntur, ſimilem eſſe rationem: vt aut & ſponte accipiant iniuriam homines, & ſponte ius ſuum obtineant, aut vtrumque inuiti. Sed illud admirabile videri poteſt, ſi quiſquis ius ſuum obtinet, ſponte illud obtinere dicatur. ſunt enim quibus ius ſuum non ſanè ſua ſponte tribuitur. Nam id quoque dubium eſſe alicui poſſit, vtrum quiſquis iniuſti aliquid perfert, ei fiat iniuria: an vt in agendo, ſic in perpetiendo quoque ſe res habeat. In vtroque enim poteſt aliquis ex euentu tantum quodam iuſti particeps eſſe, ſimiliſque iniuſti ratio

Cōtraria ſe conſequuntur contrariis modo.

eſt. neque enim idem eſt, iniuſtum aliquid facere, & iniuriam facere: neque iniuſtum aliquid perpeti, & iniuriam accipere. idémque dicendum eſt de ratione iuſtè agendi, & obtinendi ius ſuum. Fieri enim non poteſt vt quis afficiatur iniuria, niſi ſit qui iniuriam faciat: neque vt quis ius ſuum obtineat, niſi ſit qui iuſtè agat. Quod ſi iniuriam facere nihil aliud eſt, quàm ſponte aliquem lædere: ſponte autem lædit, qui ſcit, & quem, & quo, & quomodo: incontinens autem ſponte ipſe ſe lædit: ſequitur, vt & ſponte accipiat iniuriam & vt quis ipſe ſibi iniuriam facere poſſit. eſt autem hoc quoque vnum ex iis quæ in quæſtionem vocari ſolent, fieri ne poſſit, vt quis ipſe ſe iniuria afficiat. præterea poteſt quis ſuapte ſponte propter incõtinentiam ſuam ab alio lædi, qui ſponte eum lædat: vt ſponte iniuriam accipere poſſe videatur. An vero recta non eſt ea, quam ſupra poſuimus, definitio: ſed ad illa, lædere ita, vt ſcias, & quem, & quo, & quomodo: addendum præterea eſt, præter eius qui læditur voluntatem? læditur ego aliquis, & iniuſtum ali-

Iniuſtũ facere vel iniuriam differunt.

Quid ſit iniuriam facere.

tris ad opus agricolæ. In figuram autem analogiæ ducendi ſunt, cùm permutaturi erunt. alioqui alterum extremum vtranque exuperantiam habebit. ſed cũ ſua habent, ſic tamen ſunt æquales, & ad communitatem apti: quoniam hæc æqualitas in ipſis effici poteſt.

agricola	ſutor	
a	b	
alimentum	opus ſutoris	adæquatum
c	d	(cum alimento

Societatem hominum contineri indigentia.

SVblata autem hac accipiendi viciſſitudine, tolleretur vitæ communio. Indigentia autem contineri ſocietatem hominum, ac ſi vnum quiddam ſit, ex eo intelligi poteſt, quod cum aut vterque, aut alter altero non indiget, non permutant: vt cum eius, quod quis habet, alter indiget, verbi cauſa, vini, exportandi frumenti ſit poteſtas. hoc igitur exæquari oportet. In permutationem autem futuram ſi nũc non indiget, fore eam, ſi indiguerit, nobis quaſi ſponſor eſt nummus. Oportet enim, hũc ferenti, licere id quo eges accipere.

Idem autem accidit etiam nummo, neque enim ſemper tantundem valet. ſtabilior tamen videtur eſſe. Quare oportet eſſe omnibus rebus pretia cõſtituta. Ita enim ſemper erit permutatio,& quæ eam conſequitur,communicatio. Nummus igitur ſymmetra omnia efficiens, adæquat. Neque enim communicatio ſine permutatione: neque permutatio ſine æqualitate,neq; æqualitas, ſine ſymmetria eſſe poteſt. Reuera igitur ea, quæ tantopere diſtant, ſymmetra fieri non queunt, ſed quantum ad vſum ſatis eſt, queunt. Vnum igitur aliquid eſſe oportet. ídq; hominum inſtituto, vnde & nomiſma vocatur. Id enim omnia efficit ſymmetra, cum omnia metiatur. Sit domus pretium quinque minæ:lecti autem mina vna, lectus igitur ipſius domus quinta pars erit. Quare conſtat, quot lecti domũ exæquent: nempe quinque. Hanc autem ante nummi vſum fuiſſe rationem permutandi, perſpicuũ eſt. nihil intereſt enim, dētur ne lecti quinque pro vna domo, an quanti ſunt lecti quinque. Quid igitur iuſtũ iniuſtũmq; ſit, & mutua illa perpeſſio, quæ antipeponthos dicitur, quemadmodũ ad iuſtũ

Nummum non ſemper tantundem valere.

Nummum omnia efficere ſimmetra.

affecta ſit,dictum eſt. His autem definitis, conſtat iuſtam actionem faciendæ & accipiendæ iniuriæ mediam eſſe.alterum enim eſt plus habere, alterum minus.Iuſtitia autem mediocritas eſt, non eodem modo,quo virtutes illæ, de quibus antea diſputauimus, ſed quia medij eſt,iniuſtitia autem extremorum. Et iuſtitia quidem eſt habitus, ex quo iuſtus dicitur propenſus ad conſulto agendum id quod iuſtum eſt, & ad ius tribuendum tum ſibi, ſi cum altero contrahat,tum alteri cum altero contrahenti,non ita, vt ſibi plus eius quod expetendum eſt, minus autem alteri, & eius quod noxium eſt, contra, ſed & ſibi, & aliis id quod ad analogiam æquum eſt. Contra iniuſtitia ad id quod iniuſtum eſt.Id autem eſt nimium, & parum commodi & damni non ſeruata proportione. Itaque iniuſtitia eſt nimium & parum: quia eſt & eius quod nimium eſt, & eius quod parum In ſua quidem cauſa nimium ſibi tribuens eius, quod ſimpliciter vtile eſt, eius quod noxium eſt, parum; in aliorum autem negotio, generaliter quidem,eodem modo:diſcedit autem à proportione nunc in hāc, nunc in il-

Iuſtitiam eſſe mediocritatē ſed non eo modo quo aliæ virtutes.

In iniuſtitia exceſſus. & defectus.

in illam partem. Iniuriæ autem minus extremum eſt iniuriam accipere: maius iniuriam facere. De iuſtitia igitur & iniuſtitia, quæ vtriuſque natura ſit, itémque de iuſto & iniuſto, hoc modo à nobis vniuerſè diſputatum ſit. Quādo autem fieri poteſt, vt quis iniuſtum quiddam faciat, neque dum tamen iniuſtus ſit, quæ nam ſunt illæ iniuſtæ actiones, quas qui ſuſcipit, iam iniuſtus eſt in vno quoque iniuſtitiæ genere, vt fur, aut adulter, aut latro? an ſic quidem nihil intererit, nam & fieri poteſt, vt quis cum muliere aliqua rem habeat, ſciens quæ nam ea ſit, neque tamen à ſuſcepto ſic agendi conſilio, ſed à libidinis motu actio illa tamquam à principio fluxerit. Ille igitur facit quidem iniuſtum quiddam, neque tamen iniuſtus eſt: vt neque fur, & ſi furatus eſt: neque adulter, & ſi adulterium fecit. eodémque modo in cæteris. non eſt autem ignorandum, totam hanc quæſtionem eſſe de eo iure quod ſimpliciter ius eſt, id eſt de iure ciuili. id autem eſt inter eos qui vitæ ſocietatem inierunt, ne qua re ad viuendū neceſſaria egerent, liberi & æquales, aut ad analogiam, aut ad numerum,

Iniuriæ duo extrema.

Cap. 6. de iniuria iuſto ciuili herili & œconomico.

Inter quos ſit ius ciuili.

Itaque quibus hoc non eſt, eis inter ſe non eſt ius ciuile: ſed ius quoddam & tantum ex quadam ſimilitudine ita vocatum. eſt enim ius inter eos quos inter etiam lex. lex autem inter eos in quibus iniuſtitiæ locus eſt. iudicium enim iuſti & iniuſti diſceptatio eſt. In quos autem cadit iniuſtitia, ij etiam iniuſtè facere poſſunt. Id autem eſt plus ſibi tribuere eorũ quæ ſimpliciter bona ſunt, minus eorũ quæ ſimpliciter mala. Quare non hominem imperare ſinimus, ſed rationem. quoniam ſibi ipſi id facit, & efficitur tyrannus. eſt autem magiſtratus cuſtos iuris. quod ſi iuris, & æqualitatis. Quoniam autem nihil ex eo videtur amplius conſequi, ſi quidem iuſtus eſt: neque enim plus ſibi tribuit eius quod ſimpliciter bonum eſt, niſi ſibi proportione debeatur, ideo alij laborat. ac propter eam cauſam aiunt iuſtitiam alienum bonum eſſe: vt & antedictum eſt. Danda igitur ei aliqua merces. ea vero honor eſt & decus. Quicúmque autem iis contenti non ſunt, hi tyranni fiunt. Ius autem domini in ſeruos, & patris in liberos non idem eſt atque hæc, ſed ſimile. neque enim pro-

Quid ſit magiſtratus.

priè dicitur iniuſtitia in ea quæ ſua cuiuſque ſunt. Mancipium autem & filius vſque eo dum adoleuerit, ſeiunctúſque ſit, tamquam pars patris eſt. iam nemo eſt qui lædere ſe conſulto velit, quare nullius in ſe ipſum iniuſtitia eſt. ergo ne iniuria quidem, neque ius ciuile. lege enim conſtat, & in iis eſt qui eam naturam habent, vt inter ipſos communis lex eſſe poſſit. Eos autem eſſe dicebamus quibus eſt inter ipſos imperandi & parendi æqualitas. Quare magis cum vxore, quam cum liberis & cum ſeruis, eſt iuris communitas. Id enim eſt ius œconomicum: quod tamen ipſum quoque aliud eſt à ciuili. Ciuile autem ius partim naturale eſt, partim legitimum. Naturale quidem quod vbicumque terrarum idem valet, non quod ita ſtatutum ſit aut ſecus. legitimum autem, quod à principio quidem nihil intereſt ſic fiat an ſecus: vbi autem conſtitutum fuerit, intereſt. vt mina redimi captiuos aut capram Ioui immolare non oues, & quæ præterea de ſingulis rebus lege ſanciũt. vt Braſidæ ſacra facere, & quæcúmque populi ſuffragiis ſcita ſunt. Videntur autem quibuſdam omnia talia

Mancipiũ & filius ſunt partes patris.

Cap. 7 de iuſto naturali & legitimo.

Ius legitimum aliquando mutari.

eſſe. quia quod naturale eſt, immobile eſt, & quocumque in loco eandem vim habet. vt ignis vrit & hic & apud Perſas. iura autem mutari vident. neque tamen omnino id ita ſe habet: ſed aliqua tãtum ex parte. quamquam apud Deos quidẽ fortaſſis nulla ex parte ita ſe habet, apud nos autem eſt quidem aliquid naturale mobile, non tamen omne, ſed nihilo minus aliud natura valet, aliud non natura. Quod autem eorum, quæ aliter habere ſe poſſunt, naturale ſit, quódque non natura, ſed lege & conſenſu hominum valeat, etiam ſi vtraque peræquè mutabilia ſint, conſtat. eadémque diſtinctio etiam ad alias res accommodari poterit. Natura enim dextra manus fortior eſt: etſi euenire poteſt vt omnes homines æquè vtraque manu vtantur. Et autem iura quæ ex conſenſu, & vtilitate nata ſunt, ſimilia ſunt menſuris. non enim omnibus in locis æquales ſunt vini frumentíque menſuræ: ſed vbi quidem emunt. maiores: vbi autem vendunt, minores. Eodem modo quæ iura non naturalia ſed humana ſunt, non quocúmque in loco ſunt eadem. quando ne reipub. quidem

ſtatus. etſi vnus tantum eſt omnibus in locis natura optimus. Vnumquodque autem ius,& vnumquodque legitimum eandem rationem habet, quam vniuerſum ad ſingula. nam ea quidem quæ aguntur multa ſunt. illorum autẽ vnumquódque vnum. vniuerſum enim eſt.

Vnum tantum ſtatum eſſe reipub. eumq; optimum.

Differunt autem iniuria & iniuſtum: itidemque dicæoma, id eſt, iuſtè factum & iuſtum. nam iniuſtum quidem eſt aut natura, aut lege. id autem ipſum poſtquam factum eſt. iniuria eſt. prius autẽ quam fiat, nondum, ſed iniuſtum. Similiter etiam dicæoma. ſed tamen commune nomen quo quidquid iuſtè factum eſt vocatur, eſt potius dicæopragema, dicæoma autem propriè eſt correctio iniuriæ. Horum autem ſingula quas quótque ſpecies habeant, & cuiuſmodi verſentur in rebus, poſterius quærendum erit. Cùm iuſta iniuſtáque ſint ea quæ diximus, tum demum quis iniuſtè agit,& iuſtè, cum ea ſponte facit at cum inuitus, neque iniuſtè neq; iuſtè facit, niſi caſu & ex conſecutione quadam. ea enim agunt, quibus vt iuſta iniuſtáve ſint, accidit. iniuriã autẽ & iuſtè factũ id demum eſſe definiuimus, quod

Iniuſtitiam & iniuriam differre.

Cap. 8. de triplici nocumento quod aliis irrogatur.

ſponte fit. ſi enim ſponte factum ſit, tunc demum vituperatur, ſimúlque iniuria eſt. Quare erit quidem aliquid iniuſtum, neque tamen iniuria: niſi illud quoque adſit, vt ſponte fiat. Sponte autem fieri dico, vt ſupra dictum eſt, quod quis eorum quæ in ſua poteſtate ſita ſunt, agit, ſciens, neque ignorans, neque quem, neque quo quaſi inſtrumento, neq; cuius rei cauſſa: vt quem verberet, & quo, & quam ob cauſam. atque eorum quodq; non ex conſecutione quadam, neque per vim. vt ſi quis apprehenſa alicuius manu alium verberet, is, cuius eſt manus, non agit ſponte. neque enim in ipſo ſitum eſt. Fieri autem poteſt, vt pater ſit is qui percuitur: qui autem percutit, ſciat quidem hominem eſſe, aut eſſe aliquem eorum qui adſunt ſed patrem eſſe neſciat. eadémque diſtinctio adhibita intelligatur, & in fine ad quem dirigitur actio, & in tota denique actione. Quod igitur ignoratur, aut non ignoratur quidem, ſed in ipſo ſitum non eſt, immo per vim fit, inuite fit. Multa enim eorum etiam quę natura fert, ſcientes & agimus & patimur, quorum nihil neque ſpõte noſtra,

Quid ſit rē aliquã ſponte fieri.

Quid fiat in inuito.

neque nobis inuitis fieri dicendum eſt: qualia ſunt ſeneſcere, aut mori. Vt autem iniuſta, ita iuſta quoque multa ſunt non propriè ac per ſe, ſed ex quadam tantum conſecutione. Nam & ſi quis inuitus ac metu depoſitum reddat, neque iuſtum facere, neque iuſtè facere dicendus eſt, niſi ex euentu: & eodem modo is qui neceſſitate ſubactus atque inuitus depoſitum non reddit, ex euentu tantum dicendus eſt iniuriã inferre, & iniuſtum facere. Eorum autem quæ ſponte fiunt, partim capto prius conſilio facimus: partim non capto. ac capto quidem conſilio ea, de quibus prius deliberauimus: non capto autem, cum deliberatio nulla anteceſſit. Cùm igitur trium generum ſint ea damna, quæ in ſocietatibus inferuntur: ea quidem, quæ cum ignorantia coniuncta ſunt vocamus errata: cum quis neque ſcit quem, neque quid, neque quo inſtrumento, neque cuius gratia ſe quid facere putabat, id euenit, ſed quod non putaſſet. exempli cauſa, non vt vulneraret, ſed vt pungeret: aut non illum, aut non illo modo. Cum igitur præter opinionem damnum illatum eſt, infortunium

Diuiſio eorũ quæ ſponte fiunt.

Quid infortunium.

eſt: cum autem non præter opinionem quidem ſed tamẽ ſine malitia, erratum. aberrat enim, cum in ipſo eſt principiũ cauſæ. infortunatus autem eſt, cum extra. Cùm autem ſciẽs quidem, ſed nulla antegreſſa deliberatione, iniuria eſt. vt quæcumque per iram alióſque omnes animi motus neceſſarios, aut naturales eueniunt hominibus. Nam qui eis impulſi lędunt alium, ac peccant, iniuriam illi quidem faciunt: ſuntque talia facta iniuriæ, nondum tamen propterea iniuſti, neque improbi ſunt. neque enim damnum eſt per improbitatem datum. Qui autem capto conſilio lædit, iniuſtus eſt, & improbus. Quocirca bene quæ per iram facta ſunt non iudicantur facta conſulto, non enim prior lædit, qui per iram facit, ſed qui iraſcendi cauſam dedit. Præterea vero ne ambigitur quidem factum ſit nécne ſit, ſed an iure factum. Ira enim opinione iniuſtitiæ commouetur. Neque in iis quæ per iram facta fiunt in controuerſiam venit, factum ſit nécne: vt in contractibus, vbi neceſſe eſt alterum improbum eſſe, niſi obliti id facient: ſed cum de facto inter ipſos conueniat, de iure to-

Quæ per irã facta ſunt non iudicãtur facta conſulto.

ta contentio eſt. At qui conſulto, & cogitato aliquid fecit, non ignorat. Quod ſi quis capto conſilio alium lædat, iniuriam facit. & qui tales iniurias facit, iniuſtus iam eſt: cum aut ab analogia diſcedit, aut ab æqualitate. Itidémque iuſtus eſt, qui capto ita agendi conſilio id quod iuſtum eſt facit. Vt autem iuſtum aliquid facere dicatur, ſatis eſt ſi ſponte faciat. Iam eorum quæ inuite fiunt, quædam venia digna ſunt, quædam non ſunt. Nam quæcúmque non inſcientes tantum, ſed etiam per inſciẽtiam peccãt homines, ignoſcenda ſunt: quæ autem non per inſcientiam, ſed inſcientes quidem, per aliquam tamen affectionem animi neque humanã, ignoſcenda non ſunt. Quod ſi ſatis iam diſtinctè à nobis accipienda inferendáque iniuria diſputatum eſt, dubitare poſſit aliquis, primum quidem, ſit ne ita vt dixit Euripides, cuius illud eſt ſanè admirabile, & abhorrens ab opinione communi:

Quis ſit iniuſtus & quis iniuſtus.

Cap. 9. de eo quod eſt pati iniuriam.

Genitricem vt interfecerim, breui eloquar.
Sponte vtriuſque, aut ipſius, ſed non mea.

In tragœdia quæ Bellerophõ inſcribitur.

eſt. neque enim idem eſt, iniuſtum aliquid facere, & iniuriam facere: neque iniuſtum aliquid perpeti, & iniuriam accipere. idémque dicendum eſt de ratione iuſtè agendi, & obtinendi ius ſuum. Fieri enim non poteſt vt quis afficiatur iniuria, niſi ſit qui iniuriam faciat: neque vt quis ius ſuum obtineat, niſi ſit qui iuſtè agat. Quod ſi iniuriam facere nihil aliud eſt, quàm ſponte aliquem lædere: ſponte autem lædit, qui ſcit, & quem, & quo, & quomodo: incontinens autem ſponte ipſe ſe lædit: ſequitur, vt & ſponte accipiat iniuriam & vt quis ipſe ſibi iniuriam facere poſſit. eſt autem hoc quoque vnum ex iis quæ in quæſtionem vocari ſolent, fieri ne poſſit, vt quis ipſe ſe iniuria afficiat. præterea poteſt quis ſuapte ſponte propter incõtinentiam ſuam ab alio lædi, qui ſponte eum lædat: vt ſponte iniuriam accipere poſſe videatur. An vero recta non eſt ea, quam ſupra poſuimus, definitio: ſed ad illa, lædere ita, vt ſcias, & quem, & quo, & quomodo: addendum præterea eſt, præter eius qui læditur voluntatem? læditur ergo aliquis, & iniuſtum ali-

Iniuſtũ facere vel iniuriam diſferunt.

Quid ſit iniuriam facere.

Incontinens id agit quod agere non oportere iudicat.

Iliados ȝ.

quid perfert ſuapte ſponte:ſed ſua ſpõte iniuriam accipit nemo. nemo enim id vult, ne incontinens quidem: ſed præter voluntatem ſuam agit. neque enim vult quiſquã,quod bonum eſſe non cenſet. at incontinens id agit, quod agere non oportere iudicat. Qui autem ſua dat: vt Homerus ait Glaucum dediſſe Diomedi aurea pro æreis,quæque centum bobus æſtimarentur, pro iis, quæ nouem, ei nulla fit iniuria. In ipſius enim arbitrio eſt dare. iniuria autem affici non in ipſo eſt, ſed eſſe oportet qui iniuriam faciat. iniuriam igitur ſponte quidem non accipi conſtat. Reſtant duo explicanda ex iis, quæ propoſuimus: Vter tandem iniuriam faciat, is ne qui præter dignitatem plus tribuit, an qui plus habet: & poſſit ne quis ſibi metipſi iniuriam facere.nam ſi illud eſt, quod priore loco diximus, facitq́; iniuriam,non qui plus habet,ſed qui tribuit: ſequitur,vt ſi quis ſciens, & ſponte plus alteri, quàm ſibi tribuat, iniuriam ipſe faciat ſibi, quod quidem moderati homines facere videntur. etenim vir bonus facilè de ſuo iure decedit. An ne hoc quidem ſimplex eſt? fieri enim non

poteſt, vt alterius bonis plus conſequatur, vt gloriæ, aut eius, quod ſimpliciter honeſtum eſt. Præterea diſſoluitur hoc ea, quam tradidimus, faciendæ iniuriæ definitione. nihil enim patitur præter ſuam voluntatem. Quare iniuria non afficitur propterea: ſed, ſi forte, læditur ſolum. Conſtat autem fieri iniuriam ab eo qui diſtribuit, nō ſemper ab eo, qui plus habet. neque enim, vt cuique ineſt, quod iniuſtum eſt, is iniuriam facit: ſed in quo ineſt ſponte id facere: id eſt, vnde eſt actionis principium, quod quidem eſt in eo, qui diſtribuit, non in eo qui accipit. Præterea quando facere multis modis dicitur: & quodammodo etiam inanima interficiunt, & manus, & ſeruus eius qui mandauit hęc iniuriam quidem non faciunt, etiam ſi res iniuſtas faciant. Præterea ſi quis ignorans iudicauit: non facit iniuriam, quod ad ius legitimum attinet, neq; iniuſtum iudicium eſt: ſed tamen quodammodo iniuſtū. Aliud enim eſt ius legitimum, aliud primum. at ſi ſciens iudicauit iniuſtè, plus ipſe quoque conſequitur, dum aut amico gratificatur, aut inimicum vlciſcitur.

Virum bonum facile de ſuo iure decedere.

Facere multiplex.

Aliud eſſe ius legitimum aliud primum.

Vt igitur, ſi quis partem ferret eius, quod iniuſte tribuit, ita is quoque, qui ea in iudicando ſecutus eſt plus habet. Nam, & in illis, qui agrum adiudicauit, non agrum, ſed pecuniam accepit. Homines autem in ſua poteſtate poſitum eſſe putant iniuſte agere: quocirca, & facile eſſe, iuſtum eſſe. id autem ſecus eſt. Nam facile quidem eſt, & in ipſis ſitum, cum vxore vicini rem habere, & percutere alterum, & manu pecuniam dare: ſed certo quodammodo affecta hæc facere, neque facile eſt, neque in ipſis ſitum. Eodem quoque modo nullam magnam ſapientiam putant eſſe, noſſe quæ iuſta, quæque iniuſta ſint: quia ea, de quibus loquuntur leges, intelligere difficile non eſt. At ea iuſta non ſunt niſi ex conſecutione: ſed ita demum iuſta, ſi certo quodammodo fiant, & certo quodam modo tribuantur. Id autem operoſius eſt, quam quæ ſalubria ſunt noſſe. Nam illic quoque mel, & vinum, & elleborum: vſtionem, & ſectionem facile eſt noſſe: at noſſe quomodo hæc ad ſanitatem adhibenda ſint, & cui, & quando, ita difficile eſt, vt medicum eſſe. Ob id

Iuſta ea eſſe quæ certo quodã modo fiant.

autem ipſum etiam iuſti hominis eſſe exiſtimant nihilominus iniuſte agere. quoniam nihilominus, ac magis etiam, poteſt iuſtus eorum vnumquodque facere. nam & rem habere cum muliere, & percutere. & vir fortis clypeum abiicere, & in fugam verſus vtramlibet in partem currere. At timide agere, & iniuſte agere, non hęc facere eſt, niſi ex conſecutione : ſed ea facere certo quodam modo affectum. Vt medicare & ſanare, non aut ſecare, aut non ſecare, aut medicamenta adhibere, aut non adhibere eſt, ſed certo quoddam modo ea facere. In iis autem iura locum habent, qui participes eſſe poſſunt eorum quæ ſimpliciter bona ſunt, quíque præterea eorum & plus & minus, quam ſat eſt, conſequi poſſunt. Nam aliis quidem nimium tribui non poteſt, vt fortaſſe diis : aliis autem nulla eorum particula vtilis eſt, vt inſanabilibus, & malis : immo eis obſunt omnia. aliis autem vſque ad aliquem modum. ídque humanum eſt. Sequitur vt de æquitate, & de æquo bono, quam rationem æquitas ad iuſtitiam, quam æquum bonum ad ius habeat, diſſera-

Virum iuſtũ non poſſe cũ electione agere res iniuſtas.

Cap. 10. de æquitate, & bonitate æquo & bono.

mus. Inſpicientibus enim neque idem. omnino, neque aliud genere videtur. Atque interdum quidem id quod æquum bonum eſt, & eiuſmodi hominem laudamus. Itaque Græci nomen epiices, quod nos æquum bonum dicimus, etiam ad alia quæ laudant transferunt, & epiices vocant quod bonum eſt, & nomine epiiceſtron ſignificant aliquid melius eſſe. Interdum autem rationem ſequentibus mirum atque abſurdum videtur, æquum bonum, cum ſit quiddam diuerſum à iure, laudabile eſt. aut enim ius bonum non eſt, aut epijces non eſt bonum, ſi aliud eſt: aut ſi vtrumque bonum eſt, idem eſt. Hæc igitur ferè ſunt, quæ de æquo bono dubitari ſolent. Quæ omnia quodammodo verè dicuntur, neque inter ſe diſſident. Nam & æquum bonum ita quodam iure melius eſt, vt ipſum quoque ius ſit: neque ita eſt iure melius, vt ſit aliud quoddam genus. Idem igitur & ius eſt, & æquum. Cúmque ambo ſint bona, melius eſt æquum bonum. Inde autem oritur dubitatio, quod æquum bonum, ius quidem eſt: non tamen ius legitimum, ſed legitimi

Quomodo vtãtur Græci nomine epiices.

Idẽ eſſe ius & æquum

iuris

iuris correctio. Cuius rei hæc cauſa eſt, quod lex omnis generalis eſt. Quibuſdam autem de rebus vniuerſè & generaliter rectè præcipi non poteſt. Quibus igitur in rebus generaliter loqui neceſſe eſt: id autem recte fieri non poteſt, accipit lex id, quod plerumque, fit, non illa quidem peccati neſcia. ac nihilominus recta eſt. culpa enim non in lege, neque in legis latore, ſed in ipſa rei natura eſt. Iam enim talis eſt rerum agendarum materia. Cùm igitur lex quidem vniuerſè loquitur, accidit autem poſtea aliquid præter generale illud, tunc rectum eſt, qua parte prætermiſit aliquid legiſlator, atque aberrauit, vniuerſè locutus; corrigere quod omiſſum eſt: quod & legiſlator ipſe diceret ſi præſens adeſſet, & ſi ſciuiſſet, lege cauiſſet. Quare ius quidem eſt, & iure aliquo melius. non tamen iure ſimpliciter, ſed eo peccato quod ex generali ſermone natum eſt. Atque hęc eſt natura æqui boni, correctio legis, qua parte manca eſt, quia generaliter loquitur. Nam hæc cauſa eſt cur non omnia legibus comprehenſa ſint: quod de quibuſdam lex ferri non poteſt.

Quomodo ſit corrigenda lex.

Quocirca pſephiſmate opus eſt. Interminatę enim rei interminata eſt & regula: vt & ædificationis Leſbię regula: plumbea. nam transfertur,& inflectitur ad figuram lapidis, neque eadem manet: quomodo & pſephiſma ad ea quæ aguntur. Quid igitur ſit æquum bonum,& quid ius, & quo iure melius,conſtat. Ex quo perſpicuum etiam eſt, quis ſit vir ęquus & bonus. qui enim talia conſulto ſectatur, agitque, neque ſummum ius in deteriorem partem perſequitur, ſed de ſuo concedit, tametſi lex à ſe facit, ęquus eſt: & habitus ille ęquitas, quę iuſtitia quędam eſt, non alius aliquis habitus. Ecquid autem ſibimetipſi aliquis iniuriã facere poſſit, necne poſſit, ex iis, quæ diximus, conſtat. Nam eorum, quę iuſta ſunt, partim quidem omni vir tuti conuenientia legibus conſtituta ſunt. exempli cauſa, lex non iubet, quemquam ſibi mortem conſciſcere: quę autem non iubet, vetat. Pręterea cum quis cui contra legem nocet, neque viciſſim nocet, & ſponte noceat, iniuriam ei facit,ſponte autem,qui ſcit, & cui, & quomodo. At qui ſe per iram

Cap. 11. de inferenda iniuria.

Quæ non iubet, lex vetat.

interficit, ſponte id facit, contra rectam legem, quod lex non ſinit. iniuriam igitur facit. at cui? non ſibi, ſed ciuitati? ſponte enim patitur. iniuria autem ſponte afficitur nemo. Quare etiam cũ ciuitas multat: & ignominia quædam inuritur ei, qui ſibi necem conſciuit: vt qui ciuitatem iniuria effecerit. Præterea qua ratione iniuſtus eſt is tantum, qui iniuriam facit, non qui omnino vitioſus eſt, fieri non poteſt, vt ſe quis iniuria afficiat. eſt enim hoc aliud ab illo iniuſtitiæ genus: quo qui iniuſtus eſt, ita vitioſus eſt, vt ignauus: non vt qui omni vitio cõtaminatus eſt. Ne in hoc quidem igitur genere iniuriam facit. ſequeretur enim, vt idem eidem ſimul & detrahi, & adiici poſſet. quod fieri nequit. ſed ſemper in pluribus eſſe iuſtum & iniuſtum neceſſe eſt. Præterea vt quis iniuriam facere, dicatur, & ſponte faciat oportet, & capto conſilio, & prior. qui enim quod ſibi factum eſt, idem viciſſim facit iniuriam facere non videtur. at qui ipſe ſe lædit, eadem ſimul & patitur & facit. Deinde ſequeretur fieri poſſe, vt quis ſuapte ſponte acciperet iniuriam. Accedit, quod ne-

Iuſtum & iniuſtũ ſemper in pluribus eſſe neceſſe.

niat, vt is qui alicubi offendit, propterea quod ceciderit, capiatur ab hoſtibus, & moriatur. Tralatione autem quadam & ſimilitudine eſt ius quoddã non quidem alicui erga ſe ipſum, ſed partibus quibuſdam ipſius inter ſe. neque vero quodlibet ius: ſed quale eſt quo dominus in ſeruum, aut pater familias in familiam ſuam vtitur. His enim rationibus diſtat ea pars animi quæ ratione prædita eſt, ab ea quę caret. quę intuentibus videtur eſſe aliqua iniuſtitia erga ſe ipſum. quod in iis fieri poteſt, vt aliquid alienum ab appetitionibus ſuis perferat. Vt igitur imperanti, & parenti, ſic his quoq; ius inter ſe quoddam eſt. De iuſtitia igitur, cæteríſque virtutibus moralibus hoc modo explicatum ſit.

Platonis opinio iuſtitiã aut iniuſtitiam ad ſeipſum ponentis.

FINIS.

INDEX RERVM MEMORabilium, earum præſertim quæ ad hiſtoriam pertinent.

A

Animi partes 59.

ARchitas Tarentius ſexies exercitum duxit fol.11.a
Aſclepiades Medicus ad extremam ſenectutem cum perueniſſet ſine vllo morbo ſcalarum lapſu periit 48.b
Areopagitæ noctu cur iudicabant 9.b
Antonius Borbonius Rex Nauarræ & Ioanna Albretica Regina ſummo Pontifici obedientiam præſtant 119.b
Adleida Mieſciſlai Polonorum Regis ſoror Geiſæ Vngarorum principi nupta Vngariam ad fidem adducit 142.b
D. Adalbertus à Pruſſis interfectus 143.a
Azononius Marchio Eſtenſis temporibus Friderici Ænobarbi Ferrariæ princeps ſalutatus quopacto 160.a
Alfonſus 2. Ferrariæ Dux Coſmi Florentini filiam duxit vxorem 153.b

B

Beatæ inſulę quos fructus ex arboribus producant 36.b
Boleſlaus quartus Saxonū victor Cimbricam, Cherſoneſum ad fidem reuocat & Adalberti mortem vlciſcens Pruſſos conuertit. 143. a.b
Boleſlaus 3. Pomeranos ad fidem adducit ibidem
Boleſlaus 5. dictus Pudicus Iaziges cōuertit 144.a

C

Cadmea victoria quænam ſit 44.b
Cambiſes ſedere iuſſit filium ſucceſſorem ſupra Patris Iudicis iniuſti torium in loca diſſectum 93. a
Carlomanni Childeberti Chriſtianæ Pietatis columina, & hæreſum extinctores 117.a
Caſtellę regnum à Barbaris occupatum 123. b
Clodouæus primus regnū Galliæ Chriſtianus eius victorię inſignes 128. & 129.a.&b.
Childebertus Almaricū manu ſua ob-

truncat ibidem.
Caroli Magni bella pro fide geſta atq; pro ſede Apoſtolica & Prouinciæ Pótificiæ dignitati collatæ 132. a. & b
Caroli 9. de hęreticis Prophetica ſententia & eius deuotionis ardor, atq; extremum vale. 188. & 189. b. a

D

Dialectica quãtum ſit vſui in iuris profeſſione 82.a
Demetrio Phaleræo ter centum ſtatuæ æreę poſitæ vno anno à Pop. Athenienſi 105.b
Dagobertus 1. inter diuos relatus 130

E

Eratoſthenes Homeromaſtix 16.b
Euripidis mater olera vendebat 110.a
Eſtenſis familia à Põtificibus ducatum Ferrariæ accepit 159. a

F

Franciſcus 1. hæreticorum hoſtis acer-

rimus 117.a
Francorum gens religioni addictiſſima 128.b
Ferrariæ dux Eccleſiæ cliens 153.b
Fridericus Ænobarbus Imperator Eccleſiæ hoſtis 159.b
Ferrariæ ducis Alfonſi 2. in Chriſtum propenſio. 183.a

G

Galenus morbidam naturam arte correxit, ita vt ad 70. annum peruenerit 48.b
Galliarum rex primogenitus Eccleſiæ 117.b
D. Gregorij egregium de regno Galliç teſtimonium 133.a
Galliæ laudes 180.

H

Hippocrates annos centum & quatuor natus, obiit 48.b
Hippolitus Cardinalis Ferrarienſis Mureti Mœcenas 77.a
Hæreticorum in Gallia crudelitas 180.b

I

Iuſtitiæ laus 50. b. & 58. a
Ioannes Babo à Burdeſia eques torquatus à Franciſco 2. ad Pium 5. orator miſſus 113. a
Iuſtus Turnonius Comes Ruſſilionis eques Torquatus Caroli 9. ad Pium 5. legatus 137. b
Iagello Lituaniæ & Samogitiæ atque Ruſſiæ dux Heduigin, Ludouici Poloniæ & Vngariæ regis filiam vxorem petit 140. a
Iagello vna cum fratribus baptizatus Heduigin in vxorem accepit manu propria Lituanorum Idola deiicit eóſque reuocat eodem a. &. b
Iagello apud ſuos catechiſtæ fungitur munere, eius apophtegmata, dictus Vladiſlaus Bohemiæ regnum Ioannis Huſſei temporibus recuſat 146. 147. a. & b
Iuriſprudentia 71. 79. 47

L

Laconum quorundam apophtegmata 95. a & 105. a
Leontini Gorgiæ in profitenda Retho-

rica cumulatæ opes & aurea ſtatua apud Delphos poſita 108.a
Laudum Tituli quibus Pontifices Gallorum reges ornarunt 133.b
Lituaniæ prouinciæ deſcriptio 144.b
Ludouicus Caſtanæus Rupipozæus eques torquatus Henrici 3. ad Gregorium 13. legatus 192.a
Literarum præſtantia 5. 13. 186.

M

Muretus profeſſor Romæ conſtitutus Pio 5. P.M. eiuſdem ſtudiorum curſus 41.b. & 71.b
Martelli victoriæ, idem Gregorium 3. P. M. è manibus Luitprandi Longobardorum regis liberat 130.b
Mieſciſlaus Poloniæ rex vnde dictus ad 7. vſque annum oculis captus Poloniam ad Chriſtum conuertit ibid.
Matutinæ Lutetianæ 182.b

N

Neronis clementia 93.b. & liberalitas 168.b
Nicolaus à Ramboilleto eques Torquatus cuſtodiarum regiarum præ-

fectus Caroli 9. ad Gregorium 13. legatus 184.b

O

Orator neq; docere, monere aut delectare poteſt ſine Philoſophiæ auxilio 26.b
Olympi cacumen ita editum vt eo venti peruenire nequeant 36.b

B

Philoſophiæ et poetices laus. 15. 21. 36.
Pipinus Pontificiæ dignitatis vindex 117.a
Primus eccleſiæ amplificator ibid.b
Pipinus Aſtulphum Longobardorum regem opprimit, atque Stephanum 2. ab illo Aſtulpho vexatum in ſedem reſtituit 131.c
Profeſſorum Iuris ignorantia 80.a
Pius ſ.ex Dominicanorum familia 137.a
Pij ſ.P.M. vita 151.b.152.b.156.b.& 173. 174.a.b

Q

Querelæ ortæ inter Ludouicum Sfortiam & Ioannem Iacobum medicem à Pio ſ.pacatæ 152.a

R

Romanæ vrbis laus 40.
Reginæ matris laudes 118.b.134.a

S

Sanctius Nauarræ rex Barbaros vincit eius oratio ſpolia oblata reſpuentis 124.a.& 125.a
Smaragdus barbarorum dux à Sanctio manu obtuncatus ibidem b.
Sigiſmundi 1. Poloniæ regis de Tartaris inſignis victoria 148.a

T

Theologiæ laudes 126.
Theobaldus Campaniæ Comes & Nauarræ rex cõtra Saracenos exercitum in Africam duxit 123.a
Turcarum crudelitas eorúmque clades ad Naupactæam 165.b

V

Veneta ciuitas doctorum hominum fœcundiſſima,eiúſq; laus 4.a.32.b.a
Vladiſlai tertij magnanimitas 148.a

X

Xenphon in bello ciuibus vtilis, eius eloquentia 32.a

Z

Ziemomiſlus Poloniæ rex Leſci filius 141.

FINIS.